DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

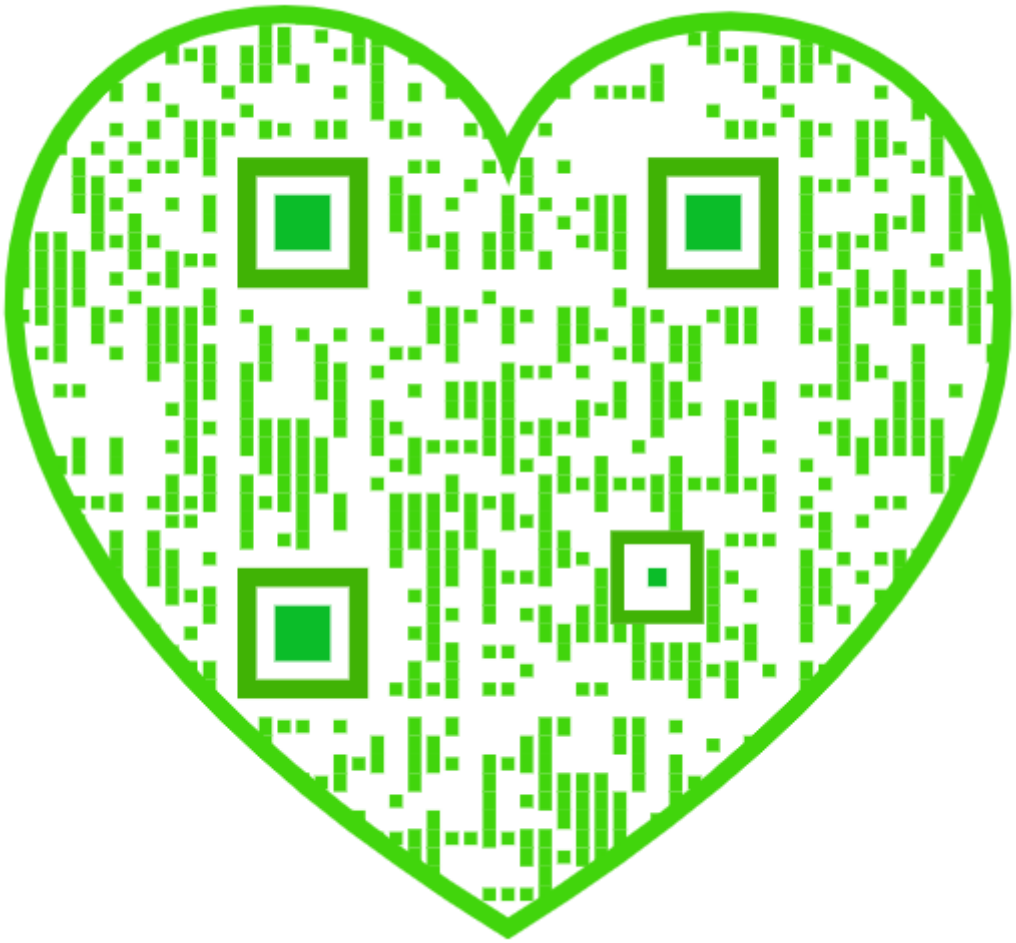

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

VIER EN VEERTIGSTE DEEL.

1863.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum
I Mach XV, 34

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Blz.

Christus de weg, en de waarheid, en het leven. Opmerkingen over Joannes XIV, 6. (*Ingezonden.*). 1

Dr. Dieringer's Epistelboek. 14

Mondgesprek van een Protestant met den Bisschop van Mainz. 25

Nog een oordeel over de avondmaalsviering te Leiden. . . . 38

De opgravingen te Ninive. 65

Herinneringsfeest van het sluiten der kerkvergadering van Trente. 93

Adres der te Trente vereenigde Bisschoppen aan den H. Vader. . 96

Veroordeeling van E. Renan's »Leven van Jesus», door den Bisschop van Nîmes. 101

Bestraffing van een jong hoogleeraar. 105

Het wereldgerigt volgens »de Evangelie-Spiegel». 129

De omwenteling in Madagascar. 179

Reizen van een Christelijk onderzoeker. (*Vervolg van* Dl. XLII, bl. 288.). 193

Blz.

Openbare gedachtenwisseling tusschen twee Haagsche predikanten. 227
Vraag van Ds. Gunning. 228
Antwoord van Dr. Zaalberg. 230
Wederwoord van Ds. Gunning. 235
Levensschets van Mgr. J. J. Siegfried. 261
Reizen van een Christelijk onderzoeker. (*Vervolg en slot van* bladz. 226.). 277
Het beroep op het gevoelen van den H. Augustinus over de scheppingsdagen. 325
Nog een woord over den Sinaitischen codex. 352
De Evangeliesch-Confessionele predikanten-vereeniging over de Nederlandsche Hervormde kerk. 357
„Waarschuwing tegen 68 predikanten", enz., door Ds. J. F. Corstius 364

VERSCHEIDENHEDEN.

Verboden boeken. 52
De Unionisten in Engeland. . . . . —
Overblijfselen van oude kerkelijke kunst in Zweden. . . . 55
Algemeene Katholieke vergadering in België. 58
Protestantsch zendingsfeest. 60
„De Katechismus in Bijbelprenten." 61
Korte vermelding. 62
Het vermeende letterwerk der Koningin van Engeland. . . 63
Bisschop-van-Londen-fonds. 64
Camp-meeting, of openbaar Evangeliesch zendingsfeest. . . 118
Teruggevonden schat. 122
Narigt over Luther's familie 123
Hoe Humboldt den bijbel opvatte 124
Een evangelist over de evangelisatie in Italië 125
„De predikanten der Nederlandsche Hervormde Kerk loondienaars?" 182
Nederzettingen der Moravische Broeders. 252
Ander oordeel over de „eerste Hollandsche meeting". . . 254
„Handboekje voor de leden der Congregatiën van de Allerheiligste Maagd Maria". 258

Blz.

Eene vreemde leerrede. 212
„November de Maand der Overledenen.". 317
Gezangen voor de Aartsbroederschap der H. Familie, en de Congregatiën der H. Maagd. 319
„Handboekje voor de leden van de Aartsbroederschap der H. Familie." (Tilburg.). . . . . —
„Gezangen op de Tien geboden Gods, enz. voor het Genootschap der H. Familie, door M. Feijen. (Breda.). 320
„Congregatie-boek" enz., door F. Heynen, S. J. . —
„Novene ter eere van den H. Willibrord.". 321
„Korte verhandeling over de kleine deugden.". 322
De St. Vincentius-Almanak voor 1864. . . . . —
Schandelijk uiteinde van het Rongeanisme. 377
Karaïtische handschriften. 385
Beperking van het vrij onderzoek. . . . . —
Het vredelievende Engeland. 386
„Handboekje voor de zaken der R. K. Eeredienst." . . . 387

SPROKKELINGEN.

Getal predikanten in Nederland. 192
Piëmontesche roof. . . . . —
Voortzetting van „Nijhoff's Bijdragen". 260
Kosten der herstelling en voltooijing van den Keulschen Dom. . . . . —
Nieuwe vereenigingen van religieusen. 323
Vereeniging van Katholieke handwerksgezellen. . —
Duitsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging. . . . . —

LETTERLOOVER.

Het Lieve-Vrouwe-Beeld. 127

CHRISTUS DE WEG, EN DE WAARHEID, EN HET LEVEN.

OPMERKINGEN OVER JOANNES XIV, 6.

(INGEZONDEN.)

Wel moet het hart der Katholieken en van gemoedelijke Protestanten bloeden bij het lezen of hooren der ongeloovige verklaringen, welke men in onze dagen over den Verlosser durft uiten. Kan men wel zeggen, dat Hij, dien wij als waarachtig Godmensch eeren en aanbidden, voor de thans heerschende ongeloovige „rigting", gelijk men het noemt, nog den rang van den volmaaktsten der menschen heeft behouden?... Zoo men Hem al den „reinste", den „godsdienstigste van ons geslacht" noemt, wat is dat voor eene volmaaktheid, waarbij een predikant als Adriani Hoen godslasterlijk van menige „*zonde*" [1]) durft spreken? Maar wij dan ook, trouwe kinderen der Kerk, wij gevoelen ons zooveel te vaster aan het geloof onzer vaderen gehecht, en gruwen te meer van het on-

---

[1]) Vgl. *de Katholiek*, Dl. XLI, bladz. 221 v.

geloof, naarmate het zich met onbeschaamder voorhoofd verheft. Schrijver dezes althans werd er door gedreven, zijne al is het dan ook zwakke krachten voor de eer zijns Verlossers te beproeven, en de leer zijner waarachtige Godheid te verdedigen, welke wij als erfdeel van onze voorvaderen hebben ontvangen. *Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.* Wij willen hiertoe eene van Christus' getuigenissen over zich zelven ten grondslag nemen, en bieden den lezers van dit maandschrift eene beschouwing aan op zijne woorden bij Joannes XIV, 6: *Ego sum via, et veritas, et vita*, Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven. We bedoelen geene uitgewerkte verhandeling over dien veelomvattenden tekst, maar veeleer eene aanstipping der vele waarheden, welke, naar onze bescheiden meening, in een allernaauwst verband met die goddelijke uitspraak staan.

De weinige woorden: „*Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven*", schijnen ons zoo onuitputtelijk rijk in zin en wijd van strekking, dat men zelfs bij de ernstigste inspanning moet wanhopen, tot het gewenschte einde eener volkomene verklaring er van te geraken. Want elke nieuwe beschouwing overtuigt ons, dat men er nog verre af is van ze in al hunne volheid te hebben opgevat. En geen wonder; want zij drukken zóózeer dat innerlijk, alomvattend en levendmakend bestaan van Christus, als bron van openbaring, verlossing en tusschenspreking voor ons aardsch en eeuwig leven uit, dat men de geheele heilsorde met één blik (wat welligt geen mensch gegeven is) zou moeten overzien, om ze in hunne groote eenheid te achterhalen. Bij elke proeve om dit te doen, ziet men zich verzekerd, dat er door de verschillende schriftver-

klaarders nog meer, en veel meer lichtpunten worden aangewezen, die er blijkbaar toe behooren, en toch niet alle in onze voorstelling eene plaats, of genoegzame waardering vonden. Niettemin eene poging wilden we wagen, om er op die wijze voor ons zelven eenige vrucht uit te trekken; moge ze anderen opwekken om ons onvermogen door hunne grondiger wetenschap aan te vullen. Vermelden we eerst in 't kort, welke uitleggingen er gewoonlijk van die woorden worden gegeven.

De Heer troostte zijne leerlingen met te zeggen, dat Hij heenging om hun in het huis zijns Vaders eene plaats te bereiden; en dat Hij zou wederkomen, om hen tot zich te nemen, opdat, waar Hij was, ook zij zouden wezen. „En — voegde Hij er bij, — waar Ik heenga, weet gij, en den weg weet gij." Hierop sprak Thomas: „Heer! wij weten niet, waar gij heengaat, en hoe kunnen wij den weg weten?" Op die vraag nu verklaarde Jesus: „*Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven*: niemand komt tot den Vader dan door Mij."

Men merkt hier dadelijk, en teregt, op, dat tusschen Christus en den Vader, en tusschen ons en den Vader volstrekt geen andere weg is dan Hij, Christus zelf, *de* weg, de eenige, eigenlijke *weg* zelf, zoo *de* waarheid zelve, zoo *het* leven zelf. Vandaar in het Grieksch het artikel: Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή.

Christus is de weg in dubbelen zin: voor zich en voor anderen; voor zich, omdat Hij zonder hulp van buiten naar zijne menschheid tot het eeuwige leven komt; voor anderen, door leer, voorbeeld, verlossing, verdiensten, genade, verrijzenis, verheerlijking, enz. Meer moeijelijkheden baart dit woord, als men het nu in verband met de twee volgende: „en *de waarheid*, en *het leven*" be-

schouwt. Sommigen zien dan een hebreïsme, en verbinden: *Via ad veritatem et vitam*, en hun is de zin: door Christus, den *weg*, komt men tot de oneindige waarheid en het oneindig leven, hetwelk beiden God is; derhalve: door Christus komen wij tot God. Anderen nemen slechts *vita* et *veritas* als hendiadys, en het wordt aldus: *Ego sum via vera vitae* (of *ad vitam*); *vera* tegenover *falsa*, *erratica*; anderen: *via ad veram vitam*; weder anderen: Ik ben de weg, waardoor men, bij omhelzing van het geloof, *fides*, *veritas* (natuurlijk met al wat tot een levend geloof behoort), tot het eeuwige leven komt. Zoo de H. Ambrosius: „Tu enim via, et veritas, et vita, possibilitas, fides, praemium. Suscipe nos quasi via, confirma quasi veritas, vivifica quasi vita." De H. Leo: „Via sanctae conversationis, veritas doctrinae divinae, vita beatitudinis sempiternae." Eenige nieuweren verklaren het drietal woorden in de verhouding van: *begin*, *midden* en *einde*. Nog wil men, dat *veritas* zou staan tegenover *umbrae* of *figurae* van het Oude Testament, hetwelk voorafbeelding en schaduw was; of men denkt zich *veritas* als *licht*, *lux*; zoo toch noemt Christus zich: *lux mundi*, en de H. Joannes zegt: „erat *lux vera*, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum." Nog enkelen nemen *veritas* voor het veel zwakkere: *fax*, fakkel; wat echter, zoowel als *lux*, tot *fides* kan worden teruggebragt.

De hoogleeraar Beelen geeft deze duidelijke aaneengeschakelde verklaring: „Hij (Christus) alleen is *de weg*, niemand anders, hij het eenige middel om tot den Vader te komen; want *de eenige Middelaar tusschen God en de menschen is de mensch Christus Jesus, die zich zelven gegeven heeft tot een losprijs voor allen* 1 Tim. II: 5, 6. Vgl. Hand. IV: 12. De Godmensch Jesus Christus is

de eenige *weg* tot den Vader, en niemand komt tot den Vader dan door hem. En *daarom* is hij de weg, *omdat* hij *de waarheid* is, de bron der waarheid, wier geloovige kennis en beoefening leidt tot den Vader; en hij is *het leven*, de verdienende oorzaak des eeuwigen levens; want *eeuwig leven heeft God ons gegeven, en dit leven is in zijnen Zoon* (1 Joan. V : 11) het vleeschgeworden Woord, *die ons van God wijsheid geworden is, en geregtigheid en heiliging en verlossing* (1 Kor. I : 30)."

We kunnen al deze uitleggingen of toelichtingen, welke meer of minder door het gezag van Vaders worden gestaafd, in hare volle waarde laten, en naar aanleiding dier verschillende, maar niet strijdige opvattingen, eene beschouwing beproeven waarin ze als deelen van een grooter geheel, of onder een algemeener oogpunt kunnen zamengevoegd worden.

Wij dan vinden in deze woorden: *Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven*, de volle voorstelling van Christus als eenigen en volkomen Middelaar tusschen God en menschen; zoodat er buitem Hem geen is, of zijn kan, en nog veel minder behoeft te wezen. In denzelfden eenigen en alomvattenden zin heet Christus de *Zon* der geregtigheid, door den Drieëenigen God gesteld, om de aarde, wegkwijnend in duisternis en schaduwe des doods, te verlichten, te verkwikken, te louteren en als met een nieuw leven te bezielen. Als eene zon, die door God zelven haar licht ontvangt, werpt zij dit met hare stralen, verschillend naar de voorwerpen waar ze op vallen, over het zondig menschengeslacht neder. Haar licht ontvangt zij door God, en heeft dus een' driedubbel persoonlijken oorsprong; want de goddelijke natuur met de drie Personen werkt geheel mede, om dat „licht der wereld"

voort te brengen; en die drie Personen zijn zoo klaar daarin uitgedrukt, dat zij allen in de drievoudige voorstelling van weg, waarheid, en leven, door Christus van zich zelven gedaan, zijn terug te vinden; terwijl de innerlijke band, die er tusschen bestaat, waardoor zij elkander vorderen en voeden, ons de afspiegeling is van de *circuminsessio* der Heilige Drieëenheid.

Ter verduidelijking onzer meening merken we op, dat we in die woorden, en hunne volgorde, de algemeene betrekkingen zien aangegeven, welke geheel op den eenigen Middelaar passen. In *weg*, *waarheid*, *leven* erkennen we: het kunnen of vermogen, de werkelijkheid en de voltooijing. Dat *weg* op het denkbeeld wijst van het *kunnen*, den *grond*, heeft zeker niets bevreemdends, wanneer men slechts bedenkt, hoe dikwijls de uitdrukkingen: den weg banen, den weg afsnijden, en dergelijke, voor: in of buiten staat stellen, voor doenlijk of ondoenlijk maken, worden gebezigd. Bestaat eenmaal het *vermogen*, de *grond*, en wil men verder gaan, dan moet het *vermogen* ook tot *werkelijkheid* komen; het mogelijk gemaakte moet werkelijk gedaan, moet *waar* worden. Dat nu werkelijk zijn, inderdaad zijn, waar zijn in den grond hetzelfde uitdrukken, behoeven wij niet aan te toonen, daar wij zelven de woorden *waarheid* en *werkelijkheid* gedurig met elkander verwisselen. In *leven* eindelijk ligt het denkbeeld van voltooijing, bereiking van zijn doel; herinneren we ons slechts, dat iedere voltooijing meer geluk, en daardoor volmaakter, méér leven geeft. En hiermede is enkel op eene andere wijze, of liever uit een ander gezigtspunt gezegd, wat sommigen met *begin*, *midden* en *einde* hebben aangegeven.

Hoe nu deze opvatting op Christus' menschwording en middelaarschap van volle toepassing is, zullen we uit

het innerlijke leven der Godheid, die de menschwording heeft uitgewerkt, en uit de menschwording en verlossing zelve voor oogen stellen.

Het leven van God den Vader bestaat in het denken van zich zelven; en dit denken van zich zelven is zóó volkomen, dat Hij daarin oneindig volmaakt is uitgedrukt, dat het levend, werkend, persoonlijk is gelijk Hij, als voortgebragt van den Vader, Zoon wordt genoemd, en als levende afspiegeling van den Vader oneindige waarheid heet. De Vader nu bemint den Zoon als zijn wederbeeld, en de Zoon den Vader als zijnen eeuwigen oorsprong; die liefde weder is zoo geëvenredigd aan het beminnende en het beminde, dat zij oneindig en persoon is als de Vader en de Zoon, en aan het goddelijk Wezen die algenoegzaamheid, die alzaligheid geeft, waardoor God buiten zich aan niets behoefte heeft. *Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Zoo is voor ons begrip de Vader de magt of grond, de Zoon de werkelijkheid, de H. Geest de voltooijing, of misschien liever het geluk der voltooijing of bereiking van het doel, hetwelk hier is: oneindig gelukkig te zijn in zich zelven. Zooals God is in zijne werken naar binnen (*opera ad intra*), dat is, in die werken, welke tot het *wezen* Gods behooren, zoo is Hij, analogiesch, in zijne werken naar buiten, (*opera ad extra*), dat is: die iets anders dan God zelven ten voorwerp hebben. Nemen we de schepping ten voorbeeld. De Vader, door zich een wereld te denken, stelt den grond tot haar bestaan, het *kunnen* zijn; de Zoon brengt het *kunnen* zijn tot *werkelijk* zijn, tot werkelijkheid; de H. Geest schikt tot het doel: de eer van God, het geluk der wereld. Het kan ook niet anders, of bij de verlossing moet hetzelfde plaats grijpen; want God

werkt altijd als Drieëenig God, ondeelbaar in wezen, waarom de *opera ad intra* en de *opera ad extra* altijd analogiesch zijn moeten.

De grondbetrekkingen van het Drieëenig Wezen zien wij in de drie woorden: de weg, de waarheid, het leven, uitschijnen als grondvermogen, verwezenlijking, voltooijing.

Het geheim der aanneming van de menschelijke natuur door den Zoon, zal, gelijk uit het gezegde blijkt, weder door God als Drieëenig worden uitgewerkt; en omdat het gevolg met zijne oorzaak gelijkheid hebben moet, kan het niet anders, of dat Drieëenige moet ook in den Godmensch zijn uitgedrukt. De Vader als oorsprong, grond, stelt de menschwording ter verwezenlijking in den Zoon door zijn goddelijk besluit, en gelijk wij gewoon zijn te zeggen, Hij geeft den Zoon; de Zoon bewaarheidt die gedachte, verwezenlijkt dat besluit, neemt de menschelijke natuur aan, geeft zich zelven; terwijl de voltooijende H. Geest het verlossingswerk rigt naar het doel: de eer van God, het heil der wereld. Die drie betrekkingen spreekt de Middelaar Christus van zich zelven uit, met zich den weg, de waarheid en het leven te noemen.

Deze drievoudige zijde drukt zich in het verlossingswerk van den Godmensch aldus uit: voor den met schuld beladen mensch moet er vermogen, *magt* zijn, om met *God* vereenigd, of zijne kinderen te worden (Jo. I, 12), en die magt geeft de Zoon, door den zondevloek weg te nemen, door de *regtvaardigmaking* (*justificatio*); maar de Zoon vereenigt ons ook inderdaad, werkelijk en in waarheid, als aangenomen zonen (*filii adoptivi*), met God door de *heiligmaking* (*sanctificatio*); Hij ook blijft met en in ons, en helpt ons alzoo, door voortdurend genade te schenken, tot ons doel, de *zaligmaking*,

verheerlijking (*beatificatio*, *glorificatio*); in die drie opzigten is Christus dus weder de weg, de waarheid en het leven. Daar nu onder de heiligmaking alle middelen te verstaan zijn, ten dien einde door Christus gebruikt, als zijne leer, de gave des geloofs, hetwelk den geest als een *licht* of als eene *fakkel* bestraalt, opdat wij als kinderen des lichts wandelen, de gevaren zouden zien en vlugten en naar de volmaaktheid streven, hebben we hiermede aan eenige der opgetelde uitleggingen regt laten wedervaren.

Merken wij hier over het verlossingsgeheim of Christus' middelaarschap op, dat dit niet uitsluitend door Hem alleen, zonder verdere bemiddeling, geschiedt, maar door de Kerk, die door haar zigtbaar hoofd het onzigtbare Hoofd Christus vertegenwoordigt, door hare zigtbare inrigting, door hare heilmiddelen, waaraan Christus bovennatuurlijke genade heeft verbonden, tot Hem brengt; daarom kunnen wij even goed van vereeniging met de Kerk, als van vereeniging met Christus spreken. Door Christus is het dat wij tot de Kerk *kunnen* komen: Hij is de *weg*; door Hem *is* men er *werkelijk* in, deelt men in hare waarheid en heilmiddelen; door Hem wordt ons *leven* ontwikkeld, en verkrijgt men het regt op het eeuwige leven, welk regt in den hemel zijne vervulling erlangt. In 't algemeen derhalve, gelijk voor ieder persoon in het bijzonder beschouwd, is Christus de *weg* door de vergeving der zonden (*justificatio*); de *waarheid* door de bekleeding met genade (*sanctificatio*); en het *leven* door regtverleening op den hemel. Dat regt kan wel weder door schuld verloren worden, doch van Gods zijde, die getrouw is in zijne vergelding, is het onfeilbaar zeker; en daarom is dit regt, alhoewel onvolkomen, reeds *leven* te noemen. Heeft men echter door schuld het werk des

Verlossers verijdeld, het wordt door Hem, schoon niet door dezelfde genademiddelen, herhaald, en dat verlorene hersteld.

Hetzij we nu den Middelaar beschouwen, als 1°. de menschen tot de vereeniging met God, door de Kerk, het daartoe aangewezen middel, roepende; of Hem 2°. in verband zien tot de leden der Kerk; of 3°. tot hen, die loon naar werken ontvangen: altoos komt er die drievoudige betrekking en voortgang van *weg*, *waarheid* en *leven*, als *vermogen*, *verwezenlijking* en *voltooijing*, in uit.

1. In de roeping zelve tot de Kerk heeft men drie dingen te onderscheiden: Christus roept, noodigt uit tot haar en baant aldus den *weg*, of geeft het vermogen om tot haar te komen; voorts schenkt Hij de middelen, de *waarheid* met hare goederen, en helpt alzoo tot de verwezenlijking der roeping, en doet daarbij die geestelijke voldaanheid, dat *beneplacitum* ontstaan, waardoor de Katechumenen zich zoo gelukkig gevoelden door de zich vervullende hoop, dat zij welhaast in het *leven* en *heil* der Kerk zouden deelen.

Hier echter dient men te gedenken, dat men wat de roeping tot de Kerk betreft Joden en Heidenen niet geheel mag gelijk stellen. De Heidenen immers hadden de zuivere kennis der openbaring verloren; het Christendom kwam hunne leer en afgodendienst bestrijden en verwinnen; terwijl voor de Joden daarentegen de wet de tuchtmeester was tot Christus, en de geheele heilsorde van het Nieuw Verbond door veelvuldige middelen, als heel hunne geschiedenis zelve, door hunne groote mannen, godsdienstplegtigheden, vooral door de offers, was afgebeeld en voorbereid. Christus was diensvolgens voor hen de vervulling dier figuren, de werkelijkheid tegen-

over de schaduwen, en dit zal gevoeld of bedoeld zijn door de schrijvers, die, gelijk we opmerkten, *veritas* als tegenstelling van *figurae* en *umbrae* nemen. Overigens kan men zeggen, dat de roeping van Jood en Heiden genoegzaam overeenkomt, om ze onder één oogpunt te beschouwen.

2. Nadat de ziel dan aan de roepstem des Zaligmakers heeft gehoor gegeven en door waardige werken is voorbereid, moet zij *daadwerkelijk* tot het leven in de Kerk overgaan; en werkelijk door dezelfde daad, die de voorbereiding eindigt, de Kerk binnengetreden, is zij te gelijk met de Kerk en met Christus vereenigd. Nu habitueel met Christus vereenigd, (de actuele *toenadering* toch in de voorbereiding kan zeker geene habituele *vereeniging* worden genoemd,) is zij echter niet van alle medewerking ontslagen; maar die vereeniging moet in haar bewaard, bevestigd en vervolmaakt worden. Immers het is eene levende vereeniging van een eindig schepsel met een oneindigen God, en geene bloote naastelkanderplaatsing; waaruit volgt, dat zij onderhouden moet worden; als vereeniging van een eindig mensch en dus eindige vereeniging, kan zij meer krachtig, meer innig worden. Dit heeft de geloovige te doen door akten, maar geholpen door Christus, die zich in deze hulpverleening weder als weg, waarheid en leven doet kennen: Hij is het, die én het willen én het volbrengen werkt (Phil. II, 13).

Uit die tijdelijke vereeniging met God vloeit voor den geloovige een regt voort tot het verkrijgen eener eeuwige vereeniging. Om hiertoe te geraken, moet Christus ook het verdere volbrengen in hem werken. Door den weg des hemels te leeren: welke die is, hoe dien te bewandelen, geeft Hij het kunnen, wordt Hij den mensch de

weg; vervolgens verleent Hij de middelen, helpt ze aanwenden, verwerkelijkt hiermede dat regt, maakt het leven inderdaad aan dat regt beantwoordend, is Hij de waarheid; terwijl de mensch uit dit medewerken dat zoet geluk der vereeniging door en in Christus met God gevoelt en een hooger leven dan het zinnelijke is, bezit, en zoo wordt hem Christus het leven of de aanvankelijke zaligheid.

3. Door dit alles nu worden de *habitus*, door Christus ontvangen, meer levendig, en dit is juist de volmaaktheid. Deze *habitus* nu zijn geloof, hoop en liefde, die door Christus, als weg, waarheid en leven, de Godheid: Vader, Zoon, en H. Geest doen bezitten; en, omdat er de volmaaktheid in bestaat, maakt het ons geschikt voor het genot des hemels, waar dat geloof overgaat in aanschouwen, het hopen in bezitten, en de liefde, van alle beletselen, door het tijdelijk leven voortgebragt, volkomen gezuiverd, nu vrijelijk zich uitstort en gevoed wordt in God. Hierin is Christus weder weg, waarheid en leven. Immers dat aanschouwen op zich zelf, — meer of minder naar den graad van volmaaktheid op aarde verkregen, en nooit oneindig volmaakt (*ad essentiam* of *comprehendere*) om de eindigheid onzer natuur, welke iedere *oneindige* volmaaktheid uitsluit, — daarom nog geen bezitten, maar slechts het *vermogen* tot bezit is, blijkt betrekkelijk daaruit, dat de verdoemden naar den graad der kennis, die zij op aarde van God hebben gehad, Hem voor den geest zullen hebben, en daarnaar juist meer zullen gekweld worden door de gedachte: hoezeer het hun mogelijk was Hem te bezitten. In het aanschouwen echter voor de gelukzaligen is Christus het vermogen, de grond van dat geluk. Die aanschouwing gaat werkelijk tot bezit (bij de verdoemden tot werkelijk verlies, vandaar de wanhoop

als straf,) over; anders zou er geen geluk kunnen bestaan, derhalve werkelijkheid, *waarheid.* Het kennen en bezitten nu van het hoogste goed, juist datgene waarvoor de mensch geschapen is, moet dus wel den hoogsten gelukstaat, het eigenlijk bovennatuurlijke leven in ons voortbrengen, waardoor Christus voor ons het *leven* is. De verdoemden echter door het kennen van Gods grootheid en de volslagen wanhoop van Hem te bezitten, zien in God de oorzaak huns lijdens en folteren zich door haat tegen God, en tegen den Godmensch het meest, die door den hemel te openen, hun ten wreker geworden is. Deze drie gedachten: wij konden God bezeten hebben, nu zal het nooit geschieden, nu zijn wij eeuwig rusteloos door dat gemis, nu kunnen wij Hem slechts haten, zijn zeker de zwaarste straffen der hel, ofschoon de straffen ook naar het ligchaam niet zullen ontbreken.

Wij herhalen dan en sluiten: Christus is de weg, de waarheid, en het leven: Hij is den mensch dus *alles;* Hij is dit krachtens zijn Middelaarschap tusschen God en de *wereld;* want zelfs het stof (men ziet het allerwege in de Kerk, bijv. in de sakramenten, in het exorcisme,) ondergaat zijnen invloed en zal dien blijven ondergaan. Hij is het dus voor *alles;* Hij is dit krachtens zijne oneindige Godheid, niet beperkt door eenigen duur, derhalve *altijd.* Het geheele geheimvolle Middelaarschap is ons in die woorden uitgedrukt, en ze moeten ons leeren: Alles is de schepping en herschepping door Christus! Het is alsof de Verlosser ons met die zinrijke woorden luide en duidelijk heeft verkondigd:

NIETS ZONDER, ALLES DOOR MIJ!

DR. DIERINGER'S EPISTELBOEK.

De beroemde hoogleeraar aan de universiteit te Bonn, Dr. F. X. Dieringer, wiens „*Lehrbuch der katholischen Dogmatik*" reeds een welverdienden *vierden* druk heeft, liet dezer dagen zijne „*Kanzelvorträge an gebildete Katholiken auf alle Sonn- und Festtage des Kirchenjahres*", door een hoogst verdienstelijk werk volgen, dat ten titel heeft: „*Das Epistelbuch der Katholischen Kirche*" [1]). De schrijver geeft in de voorrede gepaste inlichtingen over dit *Epistelboek*, waarvan nog slechts het eerste deel verschenen, maar het handschrift geheel afgewerkt is.

Het is de vrucht van eene meer dan twaalfjarige „lievelingsbezigheid", en werd door den hoogleeraar aanvankelijk ondernomen met het doel alleen, om bij zijne lessen in de homiletiek met eenige proeven te toonen, hoe men van dat boek een grondiger en volledige gebruik kon maken, dan gewoonlijk in de predikwerken geschiedt. Hij kwam echter al meer en meer tot de overtuiging, dat eene zorgvuldige bewerking dier stof met alle regt eene plaats in de hedendaagsche Katholieke theologische literatuur mogt innemen.

De wetenschappen der schriftverklaring, gedurende een

1) „*Theologisch erklärt* von Dr. F. X. Dieringer, Erzbischoflich Geistlichem Rath, Domcapitular am Metropolitan-Domcapitel zu Köln und ordentlichem Professor der Theologie an der Universität zu Bonn." — I^e deel, X en 572 bladz. gr. 8°. 1863. Dit en beide bovengenoemde werken bij Franz Kirchheim te Mainz.

geruimen tijd in Duitschland in zeer bescheiden maat en omvang beoefend, hebben er eene nieuwe vlugt genomen, en werken weldadig op de overige takken der godgeleerdheid. Niettemin, zooals de zaken nog staan, zal men het, bij alle welwillendheid jegens de schrijvers, en bij alle erkenning van hunne verdiensten in 't algemeen, eene feitelijke waarheid mogen noemen, dat de philologie bij de geleerde schriftverklaarders te veel, doch bij de praktische uitleggers te weinig geldt. Bij genen is de eigenlijke aanwinst voor wetenschap en leven te karig, bij dezen de exegetische en wetenschappelijke gegrondheid van het geleverde te onwis. Men verkeert er ook op dit punt in een overgangstijdperk: het wetenschappelijke zal praktischer, en het praktische wetenschappelijker moeten worden. In de door Dieringer beproefde *theologische* verklaring van het kerkelijk Epistelboek worden resultaten van zulk eene geleerde *en* tevens praktische schriftuitlegging aangeboden. Met de toevoeging „*theologiesch*" wil de schrijver te kennen geven, dat het hier vooral om de uiteenzetting van den leerinhoud der wetenschappelijk-juist verklaarde Schrift te doen is.

Behalve de gezegde aanleiding, had hij andere redenen om met de kerkelijke epistellessen, die toch evenveel regt op behandeling in de preek hebben als de evangeliegedeelten, eene zoodanige proeve te nemen.

Ieder schrijver wenscht teregt, de meest mogelijke lezers te vinden en het meest mogelijke goed te doen. Zuiver-exegetische werken, welke niet onmiddellijk in het kerkelijke leven ingrijpen, worden nog niet gewaardeerd, gelijk ze verdienen, en zeker in vroeger tijd gewaardeerd werden. Welligt, dat de *theologische* uitlegging, welke hare stof op het gebied der in de liturgie opge-

nomen gedeelten der gewijde boeken zoekt, met gunstiger gevolg werkzaam is, en tot levendiger ijver voor de schriftuurstudie opwekt.

Dieringer, die sedert dertig jaren, en als hoogleeraar en als schrijver, voor de theologische wetenschappen ijvert, was wel de man, om zijne krachten aan een nog weinig bewerkt onderwerp te beproeven. Theologische schriftuurverklaringen, gelijk men in zijn jongst geschrift heeft, biedt de latere wetenschap schier niet aan; zeker is het epistelboek nog niet op zoodanige wijze behandeld. Meer of minder geslaagde homiliën, en de onlangs verschenen *Overwegingen* op de lessen van den zondag, door den onvermoeiden von Hirscher, zijn al wat de Duitsche literatuur er over bezit. *Overweging* echter en *opwekking* zijn in Dieringer's bewerking slechts bijzaak, en door den lezer zelven naar de ontwikkelde stof aan te vullen. Daar intusschen de epistellessen tot de belangrijkste en zaakrijkste gedeelten der H. Schrift behooren, dikwerf, vooral die op de feesten, groote moeijelijkheden voor de uitlegging en het kerkelijk gebruik opleveren, voelde hij zich bij voorkeur tot hare verklaring getrokken.

De hoogleeraar gedenkt hier, maar ongaarne, eene andere reden, wijl hij vreest, dat velen het met hem niet eens zullen zijn. Verre het meerendeel der tegenwoordige exegeten houdt het voor onbetwistbaar, dat de H. Schrift enkel eenen *woordelijken* zin heeft; zien zij zich hier en daar, bepaaldelijk in de brieven van den H. Paulus, verpligt te erkennen, dat de bijbel zelf met hunne opvatting niet instemt, dan zijn zij gewoon, zoo vlug mogelijk over dergelijke gedeelten heen te gaan, en nu en dan de aanmerking te laten vallen, dat de

apostelen zich aan de toen gebruikelijke verklaring hebben aangesloten, om hunne tijdgenooten te gemakkelijker voor de Christelijke waarheid te winnen. Hij, van zijnen kant, houdt in beginsel de oud-kerkelijke wijzen van schriftverklaring voor gegrond, alhoewel hij gaarne toegeeft, dat men ook zeer willekeurig en ongepast met het allegoriseren is te werk gegaan. Hier moge, zegt hij, deze opmerking volstaan, dat bij zeer vele gedeelten van het epistelboek noch de theologische, noch de zuiver-homiletische uitlegging iets zeer doelmatigs kan opleveren, wanneer zij niet verder dan den woordelijken zin gaat. Bij de uitlegging van afzonderlijke boeken en gedeelten der H. Schrift, enkel voor zich zelven genomen, kan, meent Dieringer, de voorstander der thans heerschende methode haar met alle gemak alleen laten spreken (wat dan toch, naar onze meening, dikwerf slechts eene halve, gebrekkige exegese zal wezen): de verklaarder van het epistelboek kan het niet, zoo hij niet regtstreeks tegen de bedoeling der Kerk wil ingaan.

Dr. Dieringer komt hier op eene andere meening, welke hij aankleeft en in zijn geschrift deed gelden, doch die van de gewone zienswijze afwijkt. De Vulgaat heeft, evenals de grondtekst, een groot aantal plaatsen, welke eene verschillende woordelijke uitlegging toelaten. Nu gaan de exegeten gemeenlijk zoo te werk, dat zij naar de grondregels der hermeneutiek zien uit te maken, welke van de verschillende opvattingen de hier passende en alzoo de eenig en alleen wettige is. Deed men zoo, zegt de hoogleeraar, met een ongewijd schrijver, hij zou er niets van belang tegen in te brengen hebben. Maar aangaande de H. Schrift koestert hij de overtuiging, dat hare „veelzinnigheden" door God bedoeld zijn, dat zij

met de minst mogelijke woorden de meest mogelijke gedachten en waarheden wil uitdrukken. Het natuurlijk gevolg dezer overtuiging is de aanneming van elke woordelijke verklaring, welke goede gronden voor zich heeft, met de bedoeling van dat gedeelte, en over het geheel met de geopenbaarde waarheid in overeenstemming is. Ofschoon wij voor ons Dieringer's gevoelen niet zóó volstrekt deelen, dat we de verschillende letterlijke zinnen welke in eenige plaatsen liggen, door God bedoeld achten, zijn wij het genoegzaam met hem eens, dat dáár, waar een tekst verschillende opvattingen gedoogt en op geene overwegende gronden tot één enkelen zin terug te brengen is, die verschillende beteekenissen zeer wel voor homiletiesch gebruik kunnen dienen. Wij noemen het evenwel geene veel- of meerzinnigheid, als bijv. een tekst ééne hoofdwaarheid bevat, die hare vele zijden, gevolgen, ontwikkelingen en dergelijke heeft, en alzoo weder tal van andere waarheden in zich sluit: dit is juist de verwonderlijke rijkdom eener door *God* ingegeven Schrift, en die goddelijke ingeving de grond van hare volheid, van hare veelzijdige en blijvende toepasselijkheid. Het is jammer, dat de schrijver niet duidelijker of bepaalder zegt, wat hij met allegoriseren, of allegorischen zin bedoelt. We nemen met hem bij den *woordelijken* zin een anderen, zoo hij wil, allegorischen, aan, dien wij echter liefst den *mystischen* zin noemen, en wel in strikte beteekenis dáár, waar de Heer, de apostelen, de overlevering der Vaders ons dien aanwijzen, of waar die zin klaarblijkelijk in den aard zelven der personen, feiten, plegtigheden, als zoovele gekende typen, voorafbeeldingen, enz., is aangegeven. Behalve dezen niet te loochenen strikt-mystischen, of bepaald-allegorischen

zin, welke zijn bewijs in de H. Schrift zelve of in de kerkelijke overlevering heeft, en naar zijnen inhoud weder verschillende benamingen aanneemt, kan men in wijderen zin van andere mystische of allegorische overeenbrengingen of toepassingen spreken en zich bedienen, doch die niet op evengemeld gezag rusten, meer naar aanleiding dan wel eigenlijk op grond der H. Schrift gemaakt worden, en veelal steunen op de vinding alleen van dengene die ze aldus voor verschillende doeleinden gebruikt. Op deze wijze zeker heeft men, zoowel als in de zelfgemaakte analogiën, wondervreemd, smakeloos, ja bespottelijk geallegoriseerd. We deelen hier ten volle Dr. Dieringer's overtuiging, dat de *woordelijke* zin de vaste en veilige grond voor de verdere schriftuitleggingen moet wezen, en wel, naar we meenen, volstrekt noodzakelijk, waar het den strikt-mystischen zin geldt, en zooveel doenlijk, ook bij andere, overdragtelijke toepassingen.

Dr. Dieringer gaat in zijn Epistelboek aldus te werk. Eerst geeft hij den woordelijken of letterlijken zin, gelijk men uit de beide eerste gedeelten zijner verklaring van elke les ziet. In het eerste wordt het resultaat der woordelijke uitlegging als „program" van alle volgende uiteenzettingen vooropgesteld. Het tweede houdt zich streng aan dit program en maakt de eigenlijke kern der theologische interpretatie uit. In de volgende afdeeling of afdeelingen treedt de uitlegging in de onmiddellijke dienst van de kerkelijke bedoeling met dát epistel voor dien bepaalden dag en dien bepaalden feesttijd; daarbij wordt eene althans algemeene bekendheid der lezers met de beteekenis van het kerkelijk jaar, zijne feesttijden en feesten verondersteld. Hier nu vooral doet de schrijver bijzonder opmerkelijke

plaatsen, en zijne exegetische beginselen uitkomen, voor zooverre dit uit den aard der zaak niet reeds vroeger is geschied. We zullen van deze laatste schrifttoepassing aanstonds een voorbeeld mededeelen.

Met de zuiver-philologische uitlegging valt hij den lezer zoo min mogelijk lastig; dit had hij met zich zelven af te maken. De hoogleeraar vertrouwt, dat de mannen van het vak met zijne verzekering zullen instemmen, dat hij de degelijkste exegeten naauwgezet geraadpleegd en het ter harte genomen heeft, om de reeds verkregen resultaten nog verder te brengen. Zelfs van bestrijders, zegt hij, kan men leeren, vooral van hen die eerlijkheid aan zedelijken ernst paren; de anderen leveren ongewild bijdragen ter bevestiging van de oude leer, dat God slechts zijne Kerk tot zuil en grondveste der waarheid heeft gesteld.

De Vulgaat is in zijne verklaring ten grondslag genomen, wat echter, waar het noodig was, de vergelijking van den grondtekst niet uitsloot. Allioli's vertaling is gevolgd en slechts op enkele plaatsen, met eene korte aanmerking, gewijzigd. De indeeling der stof komt zeer duidelijk uit en vergemakkelijkt de lezing. Bij elk epistel vindt men inderdaad een overvloed van onderwerpen en grondig opgezette waarheden, zoodat men er, bij gepaste overdenking en bewerking, een aantal leerrijke onderrigtingen of preken uit kan zamenstellen. Aanhalingen van plaatsen, behalve die uit de H. Schrift, zijn opzettelijk vermeden. Aan het einde van het werk, hetwelk in drie deelen uitkomt, zal een uitvoerige inhoud worden gegeven. Het eerste pasverschenen deel loopt van den eersten zondag in den Advent tot den derden zondag in de Vaste. Tot eene proeve van bewerking kiezen we

een gedeelte van de rijke verklaring der epistelles op het feest van Maria's Onbevlekte Ontvangenis.

Voorop staat de gansche les, Spreuken VIII, 22—35, in den Latijnschen tekst der Vulgaat met Allioli's vertaling er naast. Hierop volgt deze opmerking: „Dit feest opent den kring der Maria-feesten, welke met die des Heeren tot *één* geheel zamenvloeijen. Tot het Kersfeest staat het, als het opgaan van de morgenster tot den opgang der zon, waarom Maria de „Morgenster onzes heils" genoemd wordt. Hiermede ook is het geregtvaardigd, dat dit epistel, hetwelk over de eeuwige persoonlijke goddelijke Wijsheid handelt, door de Kerk typiesch op Maria wordt overgebragt. Het feest zelf valt, naar den dag waarop het Kerkelijk jaar begint, in den tijd na den eersten of tweeden zondag van den Advent."

De schrijver geeft nu den geleidelijken *inhoud* der gansche feestles; dan wordt die inhoud tot ordelijke, zaakrijke hoofdpunten teruggebragt en grondig toegelicht. Vervolgens vindt men dezelfde les met betrekking tot het Kersfeest verklaard, en ten laatste op de Onbevlekt-Ontvangen Maagd toegepast.

We denken den lezer met het epistel voor zich, en zoo volge hij de gemaakte toepassing van eenige hoofdteksten.

1. Een schepsel kan onder twee opzigten den voorrang boven een ander schepsel hebben, wanneer het dit namelijk naar den *tijd* voorafgaat, of in *volmaaktheid* en *waardigheid* overtreft. Onder beide gezigtspunten komt aan Maria een bepaalde voorrang boven alle andere enkele schepselen toe, en kan van haar worden gezegd: *„De Heer bezat mij in het begin zijner wegen."*

a) Welk schepsel is naar den *tijd* het *eerste*? Niet dat, hetwelk

het eerst in den tijd te voorschijn treedt; want dit is het eerste alleen in de opvatting der schepselen; maar dat, hetwelk naar *Gods opvatting* het eerste is, derhalve in Gods gedachte de eerste plaats inneemt. Waarom heet Christus de „eerstgeborene onder vele broederen", en de „eerstgeborene aller schepping"? (Rom. VIII, 29; Col. I, 15.) Niet enkel, wijl Hij als Zoon Gods eeuwig vóór alle schepselen is, maar omdat Hij ook als *Zoon des menschen* de „eerstgeborene is onder alle broederen", ofschoon Hem naar den tijd vele millioenen broeders en schepselen voorafgaan. Christus de Godmensch is derhalve in Gods gedachte vóór alle schepselen, en zoo ook als mensch het begin aller schepselen, en alle schepselen staan met Hem in betrekking. Doch van Christus, den eerstgeborene aller schepping, is zijne gezegende Moeder niet te scheiden, zoo min als Eva van haar geslacht en deszelfs stamvader. *Maria staat alzoo met Christus aan het hoofd van de opvolging der schepselen voor God.*

b) Wat de *volmaaktheid* en *waardigheid* betreft, is Christus buiten twijfel ook *naar zijne menschheid* onder allen de *eerste*; Hij is Zoon Gods van natuur, die aangebeden wordt; in Hem woont de volheid der Godheid ligchamelijk; Hij is vol van waarheid en genade; Hij is op den troon verheven aan de regterhand des Vaders; aan Hem is het oordeel over alles toevertrouwd. Hoe nader Hem nu eenig schepsel is, des te zekerder heeft het den voorrang boven alle andere. *Maria is als* de *Moeder van Christus* de *Moeder Gods*, bezit dus eene uitnemendheid welke aan geen ander schepsel toekomt. Naar gelang van die uitnemendheid is ook de bevoorregting in de *genade*, en de *grootheid harer liefde*, derhalve de *zedelijke verhevenheid*, en de toerekening van het *loon*, of hare hemelsche heerlijkheid. Zij is „vol van genade" (Lc. I, 28), en heeft zich als zoodanig in het land van beproeving en strijd verre gehouden van alle verontreiniging. Hoe groot moest niet hare *liefde* tot Christus, en in Christus tot God en de menschheid wezen! Hij was haar Zoon; Hij was haar eenige Zoon: Hij was het eenige Kind harer zorgen en zielesmarten; haar Zoon was hare eenige hoop en de eenige hoop der gansche menschheid; zij had Hem ontvangen en gebaard, zonder haren kostbaarsten schat, de maagdelijke reinheid, te verliezen;

Hij was haar Zoon; en de Zoon van zulk eenen Vader. Hare *heerlijkheid* is in overeenstemming met hare uitnemendheid en hare liefde; daarom is zij als de Koningin des hemels boven alle koren der zalige geesten verheven.

In verband met de gegeven uitlegging der les, wordt in eene tweede afdeeling nagegaan, wat de *magt van God* in vereeniging met zijne *wijsheid* aan Maria heeft gedaan.

Eene derde toepassing stelt Maria voor als toonbeeld of *leermeesteresse* der drie *goddelijke deugden* en van *alle evangelische raden.*

In een vierde gedeelte worden Maria de laatste verzen, als eene vermaning tot hare kinderen, in den mond gelegd: „*Nu dan kinderen! hoort mij*", enz.

Ten laatste komt eene meer bepaalde toepassing op het feestgeheim, met welker mededeeling wij willen sluiten.

5. Of de waarheid van het huidig feest, de Onbevlekte Ontvangenis van Maria, steunpunten vindt in ons schriftgedeelte en deszelfs kerkelijke duiding van Maria? Altoos verdient het opmerking, dat de Kerk reeds eeuwen vóór de bepaalde uitspraak dezer geloofsleer, dien tekst liturgiesch op Maria heeft toegepast. Letten we op eenige punten!

a) *Maria* is naast Christus naar zijne menschheid *in het plan Gods het eerste schepsel*, en in zooverre *„bezat haar de Heer in het begin zijner wegen"*. Het bewijs is niet moeijelijk. Immers is *Christus* het *„begin"* der goddelijke wegen, niet naar den tijd, maar naar de gedachte, den rang, de waardij, zóó, dat Hij onder de voorbestemden *de bij uitstek voorbestemde* heet (Rom. I, 4, I Cor. II, 7 vv.): dan moet in Gods gedachte dat schepsel het eerst volgen, hetwelk de geschapen voorwaarde der menschwording van Christus als Zoon Gods is. Buitendien staat Maria in hetgeen men *uitwendige genade* noemt, boven alle andere enkele schepselen, en wel om de eenvoudige reden, dat zij Gods Moeder is. Geven we ons eenvoudig en onbevooroordeeld aan dit geloof over, dat

Maria in Gods geschapen orde volstrekt éénig is, en vlakaf onverdragelijk moet ons de gedachte voorkomen, dat haar *tijdelijk begin* niet zoo heilig en volmaakt zou geweest zijn, als dat der engelen, en der menschen in het paradijs.

b) Gelijk God de eeuwige grond zijner wijsheid is: *„Ik ben geordend van eeuwigheid"*, zoo is de wijsheid van Christus de tijdelijke grond van de heiligheid zijner Moeder, *„zij is door Hem geordend"*, om zijnentwille heeft Hij haar tot het reine, heilige aardrijk gemaakt, waaruit Hij voor zich, als den nieuwen Adam, zijn ligchaam kon scheppen. Het was niet noodig, dat er vóór Christus' menschwording eenig ander heilig mensch op aarde leefde: slechts *Maria*, zijne *Moeder*, *moest* krachtens zijne in het verledene terugwerkende genade reeds als *heilige daar wezen*. Vragen wij nu, of de Wijsheid, wier wegen volmaakt zijn, in een geval, dat zij enkel om zich zelve begenadigt, immers begenadigt, om zich zelve een menschelijken oorsprong te kunnen verschaffen, met haar genadewerk toeven en karig wezen kon? of zij mogt gedoogen, dat de kiemen en elementen van haar eigen vleesch zich ooit in de gevangenschap haars tegenstanders bevonden, en de magt der begeerlijkheid er in heerschte?

c) Heeft de goddelijke wijsheid deel in al de werken van God, zoowel in de eerste voortbrenging als bij de tweede herstelling: *„Ik was bij Hem en maakte alles"* — dan geldt hare scheppende en heiligende werking vóór allen Maria. Zij echter bezit eerst dan hare alzijdige volmaaktheid, wanneer beide werkingen *in ééne handeling* zamenkomen, wanneer het scheppen ook reeds het heiligen is. Is het dit tegelijk, dan kan het verderf der erfzonde geen plaats hebben. De leer, dat de engelen en de eerste menschen in de heiligmakende genade geschapen zijn, is wel geen geloofspunt, maar heeft toch in de Kerk een grooteren bijval dan de meening, dat de oorspronkelijke regtvaardigheid er eerst later bijgekomen is. Doch ook, zoo dit laatste een goddelijk gewaarborgde waarheid was, zouden wij voor het meesterstuk der goddelijke wijsheid de uitzondering als voorregt mogen vragen, dat bij Maria natuur en genade in eens naar den tijd zamenvallen. Of gaat boven deze uitzondering niet nog die andere waarheid uit, dat Maria Maagd en Moeder is te gelijk? (Lc. I, 34 v.)

d) Dezelfde goddelijke wijsheid, welke scheppend *„ de waterbronnen afwoog "*, en den wateren des afgronds gebood, *„ hunne grenzen niet te overschrijden "*, heeft als verlossende magt *het geweld des afgronds* gebreideld, de heerschappij des *duivels* vernietigd. In dit werk heeft Maria haar deel: zij haat de slang niet minder dan haar *„ zaad "* het doet, hetwelk is Christus de Heer, en zij heeft in en met Christus der slang *„ den kop vertreden "*; haar geloof heeft niet minder bijgedragen tot redding der wereld, dan Eva's ongeloof tot haar verderf. (Gen. III, 15.) Wij zijn niet in staat, Christus *en* Maria als *voltooide tegenstelling der zonde* te erkennen, zonder ook voor Maria de *alzijdige* vrijheid van zonde te vorderen.

Uit dit weinige reeds kan men genoegzaam zien, welk een uitnemend werk de hoogleeraar Dieringer ons in zijn *Epistelboek* aanbiedt.

MONDGESPREK VAN EEN PROTESTANT

MET DEN

Bisschop van Mainz.

De zich noemende Ludwig Clarus verhaalt in het zooeven verschenen derde en laatste deel van zijn „ *Simeon* ", hoe hij (een uitstekend Protestantsch geleerde, gelijk ook onze lezers uit het vroeger van hem medegedeelde zagen), op zekeren tijd in de onrust die hem aangreep, het dienstig achtte, zich tegenover een imponerend vorst

der Katholieke Kerk te bevinden, en uit een zoo verheven mond goeden raad en inlichting te vragen. Reeds op eene heenreis naar Wurtemberg, was te Frankfort de gedachte bij hem opgekomen, zich in het naburige Mainz aan Z. H. den bisschop von Ketteler voor te stellen, dien hij in 1843 te Munchen had leeren kennen. Die gedachte kwam tot een besluit, toen Clarus op zijne terugreis den bisschop een coupé van den spoortrein, niet verre van de plaats waar hij zat, zag intreden. Bij het uitstappen te Frankfort, begroette hij den hoogbegaafden man, die hem met alle bereidvaardigheid eene zamenkomst op den volgenden voormiddag te Mainz toestond. Hooren wij Clarus zelven mededeelen, wat er tusschen hen beiden verhandeld werd.

Ik was er, verhaalt hij, stipt op den bepaalden tijd en werd zeer minzaam ontvangen. Ik legde voor het helder blikkend oog van den goedgunstig mij aanhoorenden kerkvorst mijne gansche godsdienstige gesteltenis bloot. Wijl hij veel van hetgeen ik geschreven had, kende, werd hem het eigenaardige mijner stemming spoedig duidelijk. Daaraan, dat ik mij thans verder van de Kerk verwijderd achtte dan te voren, scheen hij geen bijzonder gewigt te hechten.

Hij antwoordde mij: Uit hetgeen ik schreef en zooeven sprak, liet zich in den grond niets anders afleiden, dan dat ik de Katholieke Kerk erkende voor hetgeen zij is en zij zelve van zich getuigt, namelijk, voor de ware Kerk van God. Doch al wie eenmaal zoover gekomen is, wat men overigens zonder Gods genade niet zou hebben vermogt, moest daardoor toch in 't eind, wilde hij aan de goddelijke genade niet weêrstaan, in geene tegenspraak met zich zelven komen, en geene on-

begrijpelijke ongevolgelijkheid begaan, tot eene vereeniging met de Kerk gebragt worden. Van den eenen kant de waarheid te belijden, en toch van den anderen kant weêr niet te belijden, met te ontwijken wat zij vordert, dit deed zich als eene eigenlijke zonde tegen den H. Geest kennen, en moest onvermijdelijk in het verderf storten, daar het den mensch niet vrijstaat, de openbaring voor eene bloote schoolmeening te houden, waarmede men naar eigen goeddunken, en voor zoover men wil, kan instemmen of niet.

Ik deed daartegen gelden, dat iemand de leeringen en inrigtingen der Kerk op hoogen prijs kon stellen, van de waarheid der meeste doordrongen zijn en welligt alles er van aantrekkelijk vinden, gelijk het met mij het geval was; doch hiermede was nog niet bewezen, dat hem alles duidelijk genoeg is, dat hij alles onvoorwaardelijk kan aannemen. Ik mag van mij zelven wel niet beweren, dat ik met al hare leeringen en inrigtingen zoo naauwkeurig bekend ben, om er reeds nu voor in te kunnen staan, dat ze mij zullen bevredigen, als ik ze nader en in haren ganschen omvang leerde kennen. Een geboren Katholiek kan zich de bedenkingen en moeijelijkheden, de scrupulen en bezwaren, waarmede een onkatholiek, bij al zijne neiging tot de Kerk, te kampen heeft, niet genoegzaam voorstellen. Door den wensch bezield, om zulk een vereerder der Kerk ook spoedig in haren schoot terug te zien keeren, pleegt hij over de menigte van bezwaren, welke den ander onoverkomelijke bergen toeschijnen, met eene door de liefde bevleugelde hoop, welke hij niet kan naijlen, heen te zien. Intusschen, al wilde ik mij ook over het gebrek aan nog niet genoegzame zekerheid omtrent veel wat ik zou moeten gelooven, heenzetten, omdat

ik het door onderrigt zou kunnen aanvullen; al wilde ik verder geen ambt, verwantschap of andere menschelijke betrekkingen in aanmerking nemen, wijl dit alles in zake des zieleheils niets geldt, en ook de Zaligmaker juist verlangt, dat men om zijnentwil vader, moeder, vrouw, broeder, zuster, huis en vaderland zal verlaten; dan vind ik toch nog altijd een onverwinnelijk hoofdbeletsel in het gemis van een genoegzaam getrokken worden tot de Kerk. Het schijnt mij gewetenloos, mij met een onverbreekbaren band aan eene instelling te hechten, voor en aleer ik de noodzakelijkheid eener vereeniging met haar duidelijk heb ingezien. De omstandigheid, dat ik in den laatsten tijd in mijne sympathiën voor de Kerk achteruit ben gegaan en daarin eene niet onbeduidende vermindering heb gevoeld, doet mij te eer het gevaar duchten, dat ik mij, na het doen van den hagchelijken stap, misrekend zal hebben, en dan konde „het laatste van zulk een mensch erger zijn dan het eerste."

De vriendelijke goedheid, waarmede Zijne Bisschoppelijke Hoogwaardigheid mijne tegenbedenkingen aanhoorde, verleidde mij zelfs, om de reeds aan Pater Petrus gedane stoute verklaring te herhalen: dat ik niet wist, of mijn welgevallen in de Kerk, hoe langdurig en gegrond ook, niet eene ingeving van den boozen vijand was, die mij tot een stap wilde verleiden, waarover ik naderhand berouw zoude gevoelen, terwijl hij zich dan in mijn verdriet en kommer zou verlustigen. Daarom meende ik, op een onbedriegelijk teeken te moeten wachten, dat het Gods wil was, mij in de Kerk te hebben.

De bisschop gaf zijne groote bevreemding te kennen, dat ik den Almagtige als wilde voorschrijven, hoe Hij mij mogt trekken, en ik mij veroorloofde, voorwaarden

te stellen, onder welke ik mij wel wilde laten vinden, om de zijne te worden. Ik was reeds zoo digt bij de Kerk, merkte hij vervolgens aan, dat hij bijna moest vreezen, dat ik mijnen eigen wil tegen de wenken der goddelijke genade stelde, en aan haren invloed weêrstond. Overigens had ik toch ook het teeken, dat ik eerst nog verwachtte en verlangde, voorlang reeds verkregen. Ik verlangde volstrekt, van den kant des harten met eene onweêrstaanbare aandrift tot de Kerk te worden getrokken. Doch niet de mensch bepaalt den aard der middelen; die bepaling is een regt, dat God zich uitsluitend heeft voorbehouden; God had mij sedert vele jaren van eene andere zijde getrokken. Ik moest mij toch niet inbeelden, dat ik de verlichtingen over de waarheden van Katholieke leeringen en inrigtingen, waarmede ik, ofschoon Protestant, in mijne schriften reeds menig Katholiek had onderwezen, zoo uit mij zelven ontvangen en door eigen nasporing verkregen had. God had licht gegeven aan mijn verstand, om met gemakkelijkheid in te zien, wat voor menigeen, die Katholiek geboren en opgevoed was, moeijelijk te vinden en te begrijpen zou geweest zijn. Dat was het middel waardoor God mij trok, hetwelk Hij reeds lange jaren bij mij had aangewend en nog aanwendde, en waaraan ik zoo hardnekkig wederstond.

Over dit punt echter nam ik uit dien met zooveel klaarheid sprekenden mond geene onderrigting aan. Ik bleef er bij, dat ik eerst nog meer verneembaar in mijn hart moest overreed worden, en eene stem hooren, die mij met onweêrstaanbare kracht aanmaande en opvorderde, om de Katholieke Kerk in te treden. Zijne Hoogwaardigheid werd om mijne kettersche hardnekkigheid ernstiger gestemd, kwam mij echter met overgroote liefde te ge-

moet, en gaf mij eene wonderschoone uitlegging over het geloof, hetwelk eene dubbele zijde heeft, in zooverre het als eene gaaf, of als eene deugd wordt opgevat. Jammer slechts, dat het mij toen nog aan het regte begrip van het gezegde ontbrak.

Het bestond, voor zooveel ik mij kan herinneren, nagenoeg in het volgende.

Ongetwijfeld moet het hart door de genade verlicht en opgewekt worden. Wij zouden dwalen, zoo wij de kennis der geloofsleeringen en den opregten goeden wil als de eenige voorwaarden tot het geloof beschouwden. Het geloof is eene genade van God. De inwendige onwrikbare overtuiging, welke het verleent, en die alle bloot-menschelijke zekerheid verre te boven gaat, is niet ons, maar Gods werk! „Want uit genade", zegt de apostel, „zijt gij verlost door het geloof, en dat niet uit u; want het is Gods gave." — (Eph. II, 8.) „En wanneer God zelf", spreekt de H. Augustinus (*de civ. Dei*, L. XV, c. 6), „zich van een zijner schepselen bediende en in menschelijke gedaante tot 's menschen zinnen sprak, doch niet tegelijk door zijne inwendige genade den geest rigtte en bewoog, zou de verkondiging der waarheid den mensch niets baten." — De genade is alzoo noodzakelijk om te gelooven; zonder haar zou al het overige krachteloos blijven. En daar de H. Schrift verklaart, dat „God den hoogmoedigen wederstaat, doch den nederigen zijne genade verleent" (Jac. IV, 6), begrijpen wij, hoe met de volkomenste *overtuiging des verstands* niet altoos het geloof des *harten* verbonden is. En toch, met het hart gelooft men ter regtvaardigheid" (Rom. X, 10).

Ik vind nu juist in de u zoo rijkelijk ten deel ge-

worden overtuiging des verstands een duidelijk bewijs der over u werkzame genade, wijl ik niet geloof, dat gij slechts zoo alleen langs den weg van aangename, al is het nog zoo vlijtige nasporing tot zulke verlichtingen in de waarheid zoudt gekomen zijn. Gij echter zijt zoo weinig van die meening, dat gij zelfs vermetel genoeg aan de onderstelling toegeeft, dat die overtuiging een werk van den duivel zou kunnen zijn, om u in de Kerk te lokken, die dan voor u in eene soort van hel zou verkeeren. Maar gij hebt geheel voorbijgezien, dat het geloof, waardoor de mensch al wat God geopenbaard heeft en de Katholieke Kerk voorstelt te gelooven, vast en ontwijfelbaar voor waar houdt, wel een bovennatuurlijk licht, eene gave van God, maar tevens ook eene deugd, eene van God ingestorte deugd is. Want ware het geloof eene noodzakelijke eigenschap der kennis, dan zou het, gelijk gij schijnt te willen, altijd zonder ons toedoen, door eene onweêrstaanbare aandrift des harten, alzoo door eene hoogere noodzakende magt gewekt worden, en wel eigenlijk geen geloof meer, maar eene onmiddellijke, ons opgedrongen kennis zijn. Dan kon het ook niet wel verdienstelijk wezen, maar men kwam ten slotte aan eene voorbestemming tot het geloof of het ongeloof, waarbij den mensch volstrekt geene eigene vrije werkdadigheid werd toegekend. — Gij zelf neemt dit niet aan, en kunt het niet aannemen. Veeleer erkent gij juist door uwe besluiteloosheid in de keuze van een bepaald geloof, waarover gij het met u zelven niet eens kunt worden, het geloof en de aanneming van hetgeen te gelooven is, voor eene akte der vrijheid, voor eene daad van den wil. In dit opzigt echter openbaart zich het wezen des geloofs als eene deugd. De Katholieke Kerk stelt het onder

de goddelijke deugden boven aan. De daad, welke de wil voltrekt, wanneer hij zich den inhoud des geloofs als overtuiging toeëigent, laat zich slechts verklaren door het onwrikbaar vertrouwen op de waarachtigheid van dengene wien men gelooft, derhalve als eene uiting van achting en liefde; welke zich niet als ingeschapene, onweêrstaanbare natuurneigingen, maar als werkingen van het door rede en wijsheid verheven begeervermogen, en dus van eenen volstrekt vrijen en redelijken wil vertoonen. Door middel van de genade wordt het geloof ingestort, door middel van de deugd wordt het aangenomen en vastgehouden. Ingestort is het u genoeg; het staat aan u, om het nu ook tot eene deugd te maken. Geroepen tot de Katholieke Kerk zijt gij luid genoeg; God echter roept niet op eene wijze die den vrijen wil krenkt. Hij dwingt niet, maar laat den menschen, ook na den roep, hun vrijen wil; er is slechts eene bekeering tot den roep noodig. Doch zoo 's menschen zin afgekeerd, of geheel verkeerd is, zal ook eene van den hemel komende stem niet genoeg zijn om hem tot het heil te brengen. Gij zoudt wel zulk eene stem willen hooren klinken. Doch ook dan, wanneer gij er de waarheid van zoudt erkennen, werd toch nog altoos een goede wil gevorderd, om haar te volgen. Maar de stem, die gij verwacht, zal niet klinken, want zij heeft reeds voor u geklonken. Dus ligt alles nu aan uwen goeden wil, van welken niets anders verlangd wordt dan gehoorzaamheid. Het geloof, als eene akte van den wil, is niets anders dan eene akte van gehoorzaamheid, van volkomen onderwerping van zijn eigen wil, niet slechts van den wil die de handelingen, maar ook van den wil die de kennis bepaalt. De gehoorzaamheid is het, waarop

van oudsher alles aankwam. De gehoorzaamheid is het, welke God ons, om Christus' volkomen gehoorzaamheid en verdiensten, uit genade tot verdiensten wil toerekenen. Gelijk het de ongehoorzaamheid is, waardoor Adam, en in hem heel het menschelijk geslacht, viel, zoo is het de gehoorzaamheid, waardoor de gevallen menschheid alleen kan opgerigt en hersteld worden. Onderwerping is diensvolgens des menschen eerste pligt. De vrijheid staat dien niet in den weg. Zij is ons niet gegeven, „opdat wij zonder heer in het Niet van ons zelven zouden rondzwerven, om weldra in de onvermijdelijke slavernij der driften haren ondergang te zien"; maar wij moeten haar nuttig gebruiken, om het gezag, het doel onzer onderwerping te erkennen en de onderwerping vrijwillig en hierdoor eervol te maken. Door dit goed gebruik der vrijheid geven wij haar geenszins prijs. Integendeel, wij oefenen haar zelfs in onze onderworpenheid, en verwerven ons door haar het regt en de kracht, om weder over ons zelven te gebieden. Dat gezag, dat zigtbaar gezag, die zooveel als geestelijke vesting, waarin Christus, de vleeschgeworden waarheid, haar, na haar zijne zigtbare menschheid te hebben onttrokken, welbewaard achterliet, is de Katholieke Kerk. Haar behoeder en borg is de H. Geest, die, gelijk Christus aan zijne leerlingen en hunne opvolgers tot het einde der wereld toe, beloofde, hen alles leeren, hen alles herinneren zou wat Hij ooit geleerd had. Van dien Geest, dien Geest der waarheid, betuigde Hij ook, dat Hij Christus' opvolgers alle waarheid zoude leeren, gelijk Hij zelf dan ook aan zijne Kerk beloofde, bij haar te zullen zijn tot het einde der wereld. Daar Hij nu ook nog geboden heeft, de Kerk te hooren, zoo is hierdoor het gebod onzer gehoorzaamheid jegens hare leeringen,

welke niets anders dan de door haar behoede waarheid zijn, als een goddelijk bevel uitgesproken. Gij hebt, voor zooverre gij zelf hierbij werkzaam waart, zoo niet alle, toch de gewigtigste en meeste dier waarheden langs een anderen, dan den ons voorgeschreven weg der onderwerping, tot de uwen gemaakt. Zoo uwe kennis al juist is, haar grond is niet de ware. Wat gij van de Katholieke waarheid gelooft, geldt u niet daarom voor waar, wijl de Kerk, de grondveste der waarheid, het waarborgt en leert, maar wijl gij het langs den weg van eigen naspooring gevonden hebt, althans meent gevonden te hebben, en uw verstand er mede overeenstemt. Maar dat is eene geheel eigene, geheel subjectieve kennis, geen geloof, geene deugd, maar eene wetenschap van dien aard, zooals gij andere menschelijke kennis in uw kenvermogen hebt opgenomen. Mogelijk hebt gij door de verbreiding dier kennis zegen gesticht en eenige verdiensten verworven; maar de verdienste des geloofs uit gehoorzaamheid, waar alles alleen op aankomt, is het niet. Aan die heilzame verdienste wordt slechts hij deelachtig, die de Christelijke waarheid uit de *handen der Kerk* ontvangt, en voor wien zij daarom alleen waarheid is, *omdat* zij hem door de Kerk is aangeboden. Het ligt nu aan u, de Kerk als uwe Moeder, als eenige mededeelster der Christelijke waarheid, gelijk zij luide en verstaanbaar vordert, te huldigen.

Wanneer de door heel het Katholieke Duitschland hoogvereerde kerkvorst, wiens ernstige rede ik hier beproefde na te stamelen, en die een ware Chrysostomus is, als hij vermanend en leerend zijnen mond ontsluit, soms zijne oogen op deze bladen laat vallen, en daarin slechts eene mislukte, scheeve en flaauwe schets herkent

der levende woorden die ik van hem mogt aanhooren, zal hij het aan mijne onbekwaamheid om ze naar eisch terug te geven, ten goede willen houden. Ik poogde natuurlijk slechts den gang der gedachten, en den draad, waarmeê ze verbonden waren, bij benadering weder te geven. Ook is het gezegde niet als eene zamenhangende rede voorgedragen, maar 't is alleen de zamenvatting van een onderhoud, hetwelk anderhalf uur duurde, waarbij ik met vele drieste tegenbedenkingen en opwerpingen in Protestantsche vermetelheid, onder krenking van het „conversatie-decorum" (hetwelk ik tegenover een vorst der Kerk toch altoos had moeten in acht nemen) voor den dag kwam.

Ik kan den ganschen indruk van al hetgeen de Hoogwaardige bisschop mij deed hooren, niet beter uitspreken dan met de woorden van Jesus' leerlingen over hetgeen Hij hun in de synagoog te Capharnaum aangaande het nuttigen van zijn vleesch en bloed voorhield: „Deze rede is hard, wie kan ze aanhooren?"

Zoo verblind was ik voor de eenvoudig en waardig blootgelegde waarheid, dat ik ten slotte toch altoos op mijne geliefkoosde bewering terugkwam: Ik ben van de Katholieke waarheid nog geenszins zóó doordrongen, dat ik het afleggen van hare belijdenis meen te kunnen verantwoorden. Maar juist dit was onverantwoordelijk, dat ik toegeven moest, sedert meer dan een halven menschenleeftijd geene andere waarheid ontmoet te hebben, waaraan ik naast de Katholieke ook maar probabiliteit konde toekennen. De prelaat moest zich overtuigen, dat in zijnen toehoorder nog altoos die enge en vermetele geest rumoerde, die zich boven de uitwendige Kerk wilde verheffen en zich zelven voor de Kerk in de plaats stellen.

Ik stak nog diep in de gronddwaling en de lievelingsdwaasheid van het fiducie-geloof, dat men in het geloof uit inwendige overtuiging volkomen en volslagen zeker kon worden. Ik kon tot dát geloof niet besluiten, hetwelk het gezag van den zich openbarenden God tot grond heeft, en in de eenvoudige aanneming der openbaring van 's menschen zijde zóó bestaat, dat die aanneming den zich in de Kerk openbarenden God alleen tot beweegreden heeft, en alle andere evidentie voor niet essentiëel aanziet. Eene tegenspraak was het, dat ik, die toch zoo eenvoudig tot het bezit der waarheid had kunnen geraken, nog altoos moeizaam zoeken en navorschen wilde, terwijl ik zooveel als eene bijzondere openbaring aan mij verlangde. Mijne hoovaardigheid klom wel tot eene vergelijking met den toestand van den H. Paulus, toen hij nog Saulus was, en dien de H. Chrysostomus aldus beschreef: „Want waarom geloofde Paulus niet, toen hij door de kracht van Christus' naam dooden zag verrijzen? Hij zag de lammen gaan, booze geesten vlugten en kreupelen genezen, en hij won er niets door. Hij was bij de steeniging van Stephanus tegenwoordig, en hij zag zijn aangezigt als het aanschijn van een engel, en hij won er niets door. Waarom won hij niets? Om die reden, dat hij nog niet geroepen was!" Alzoo geroepen, zelfs nog wel gedwongen door de genade wilde ik wezen. Welk eene vermetelheid!

Ofschoon de ernst van den Hoogwaardigen bisschop tegenover zulk een zonderling bestaan in strengheid en koelheid toenam, gelijk ik wel merkte, lieten toch zijne beminnelijke langmoedigheid en geduld niet los, en konden mij nog niet opgeven. Eerst voor zeer korten tijd was hij van Rome teruggekeerd, werwaarts hij (in

1854) voor de beraadslagingen over de uitspraak van het leerstuk van Maria's Onbevlekte Ontvangenis gegaan was, en waar hij den ganschen winter had doorgebragt. Hij wist, zeide hij, terwijl hij van zijn verblijf te Rome begon te spreken, geen beteren raad voor mij, dan het zoo te doen als de Anglikaansche godgeleerde William Palmer, die zich voor twee maanden, terwijl de bisschop te Rome was, bekeerd had. Die man, welke jaren lang slechts in andere kerken dan de Katholieke, het uitsluitend bezit der waarheid had mogen zoeken, was in het begin van dit jaar naar Rome gekomen. Bij alle sympathiën, welke zich bij hem, na lange afdolingen op zulke togten, voor de Roomsche Kerk hadden opgedrongen, wilde het hem toch niet gelukken, de belijdenis van het eenig en uitsluitend gezag dier Kerk van zich te verkrijgen.

Een der kardinalen, wien de beroemde Engelschman was aanbevolen, en die in hem een soortgelijk „hard hoofd" zal gevonden hebben als de Hoogwaardige bisschop Emmanuel aan mij, gaf hem den raad, voor acht dagen aan de geestelijke oefeningen deel te nemen, welke in zeker klooster door priesters der sociëteit van Jesus gehouden werden. - - - William Palmer volgde dien raad, maakte zich die geestelijke voordeelen zoo goed mogelijk ten nutte, ging met dezer hulp zoo diep in zich zelven als nog nooit te voren; en reeds na vier dagen was hij verklaard Katholiek, en voelde zich overgelukkig in het bezit der resoluut omhelsde waarheid. De goedhartige kerkvorst liet mij gaan met den wensch, dat ook mij mogt gelukken wat den heer Palmer zoo spoedig gelukt was.

Clarus verhaalt verder, dat hij Mainz in eene geheel

andere stemming verliet. Hij had den bisschop wel in geen punt toegegeven, maar was toch door den ernst der zaak, waarover hij nog nooit door zulk een gezag en zoo persoonlijk was onderhouden, diep aangegrepen, zoo niet geschokt. In gevolge ongenoegelijke ontmoetingen, werkte die schok evenwel niet dadelijk krachtdadig voort, ofschoon hem de bisschoppelijke woorden lang nog voor den geest bleven, en hij er nu en dan als een dieper indruk van ontwaarde.

Het zouden echter vooral geestelijke oefeningen zijn, waaraan hij den laatsten stoot tot zijnen overgang dankte; en toen eerst werd hem alles klaar en ondervond hij het zelf, wat de welsprekende bisschop van Mainz hem met zooveel ernst en liefde op het hart had gedrukt [1]).

NOG EEN OORDEEL

OVER DE

AVONDMAALSVIERING TE LEIDEN.

Sedert we onlangs uitvoerig van de twee avondmaalsvieringen gewaagden, welke in den laatsten tijd zooveel gerucht onder de Protestanten hebben gemaakt [2]), is er weder, en nu van de liberale, of ongeloovige zijde, een vlugschrift uitgekomen, hetwelk blijkbaar ten doel heeft,

1) Later, als we ons beknopt verslag over den *« Simeon »* van Clarus zullen voortzetten, deelen we enkele bijzonderheden over zijne eigenlijke en eindelijke bekeering mede.

2) Zie *de Katholiek*, het vorige deel, bladz. 272 vv.

niet enkel den orthodoxen Ds. Verhoeff, maar heel het orthodoxisme naar zekere, niet zeer vereerende eigenaardigheden in 't licht te stellen. Die bladzijden, van eene niet ongeoefende hand, voeren ten titel: „*Eene Avondmaalsviering in de Mare-kerk te Leiden en het Orthodoxisme.* — Eene bijdrage tot den strijd van den dag, beoordeeld door een Protestant, Lid van het Nederduitsch Hervormde Kerkgenootschap te Leiden" [1]).

Van welke rigting deze Protestant is, vernemen we dadelijk uit de weinige regelen die ter inleiding van zijne beoordeeling strekken. Hij durft het niet beslissen, of de wijze waarop Ds. van Gorkum zich aan het avondmaal heeft uitgelaten, goed- of afkeuring verdient: „ieder heeft zijne persoonlijke eigenaardigheid en deze bepaalt, in verband met tijden en omstandigheden, onze woorden en daden en onze beoordeeling van die van anderen. -- Of men het toejuicht of het met bekommering gadeslaat, het helpt niet, de menschheid ontwikkelt zich ondanks onze vreugd of onze smart; en met die ontwikkeling openbaren zich voortdurend nieuwe behoeften, aan welke oude vormen, voorschriften en begrippen niet meer kunnen voldoen." Overeenkomstig dien vooruitstrevenden geest der menschheid, moet de kerk voortdurend aan de godsdienstige behoeften harer leden kunnen voldoen; en wanneer er nu gevaar ontstaat, „dat zij, door een halsstarrig vasthouden aan verouderde begrippen, hiertoe buiten staat zou geraken, dan mogen wij niet zwijgen"; van daar dit antwoord op hetgeen door den orthodoxen Ds. Verhoeff over de Leidsche avondmaalsviering geschreven is.

Wat onze liberale Protestant met die „verouderde

---

1) Leiden, D. Noothoven van Goor. 1863.

voorschriften en begrippen" bedoelt, zal genoeg uit eenige zijner vele aanmerkingen op het orthodoxisme blijken; het zal ons eene nadere, weinig eervolle „kenschetsing van het tegenwoordig Protestantisme in Nederland" zijn.

Op Protestantsch standpunt, zegt hij, is de kerk een organisme, dat zich zelfstandig uit de gemeente, naar de behoeften van deze ontwikkeld heeft; zoo kan de kerk geen onveranderlijk karakter bezitten, maar ondergaat, naar gelang van de nieuwe behoeften der gemeente ook zoodanige wijziging dat zij er in kan voorzien. — Voor de orthodoxen is de kerk eene wetgevende magt, die naast zich eene uitvoerende magt vordert, welke gevormd wordt door de geestelijkheid [?] en het overig kerkelijk personeel; de gemeente is de dienaresse van de kerk. Zulk eene kerk is uit haren aard onveranderlijk, wijl zij geene magt boven zich erkent; daar kan van vrijheid van geweten, met betrekking tot de leer, geen sprake zijn. Wie met haar niet instemmen, worden als *afvalligen* beschouwd. -- Tegen zulk een anti-protestantsch kerkbegrip moet men ten ernstigste blijven protesteren, en niet ophouden de gebreken, die er uit voortvloeijen, aan te wijzen.

En wat is de oorzaak, dat deze „antiprotestantsche" beschouwingswijze nog voortdurend bij een groot deel der Protestanten gehuldigd wordt? Het is, omdat men, met of zonder opzet, de woorden kerk, bijbel, theologie, Christendom, geloof, als van eenerlei beteekenis beschouwt, waardoor dus de gemeenteleden er gemakkelijk toe komen, om in eene verandering op het gebied der theologie, eene aanranding van de godsdienst of het geloof te doen zien. Bij de beoordeeling van de rede, door Prof. Oosterzee bij de aanvaarding van zijn professoraat uitgesproken,

zegt Busken Huët hieromtrent (*Spectator* 4 April 1863): „*kerken* zijn eene geldkwestie; de *bijbel* is een boek; de *theologie* eene wetenschap; het *Christendom* de beste godsdienst; *geloof* eene heilige aandoening van het menschelijk gemoed. Doch bij Prof. Oosterzee worden al deze verschillende zaken vereenzelvigd en de uitdrukkingen, waarmede men ze pleegt aan te duiden, als gelijkluidend gebezigd."

Uit dat hoog, maar valsch begrip nu, hetwelk de orthodoxe predikanten van zich zelven hebben, is het, volgens onzen Protestant, te verklaren, dat zij zich zooveel tegenover de gemeente aanmatigen. Daarom was het voor Ds. Verhoeff, naar deze oordeelde, pligt, en was hij de man, om, in naam der Hervormde kerk, van anderen, als Ds. van Gorkum, verantwoording te vragen. Uit zijne aanspraak dan ook aan den laatste „spreekt de geestelijke trots zoo duidelijk, dat het waarlijk stuitend voor het gevoel is." — „Zulk een toon van aanmatiging, gepaard met onbeschaamde veroordeeling, is in dit geschrift (van Ds. Verhoeff: „*Eene Avondmaalsviering* enz.) niet zeldzaam." — Daar zijn proeven in van „*onuitstaanbare pedanterie*". — Hij durft zelfs rigten tusschen God en het geweten van van Gorkum, en gaat „zoo ver, van maar regtstreeks *de verwerping van Dr. van G. door den Heer des avondmaals aan te kondigen.*" — „Wij orthodoxen, wij hebben *de waarheid*! Wij hebben niets te bewijzen! wij zijn boven zulk een eisch verheven!" Zoo hoort men niet zelden de orthodoxen hun eigen roem uitbazuinen.

Met die ingenomenheid met eigen persoon, gaat bij Ds. Verhoeff eene eenzijdige beschouwing van zijne partij gepaard; regtzinnigheid, godsdienst en vroomheid worden, ten koste van de liberalen, als onafscheidelijk aan elkaâr verbonden, of eigentlijk als woorden van dezelfde be-

teekenis voorgesteld. Immers, „wat eerlijkheid, degelijkheid en vroomheid aangaat", mogen vele (orthodoxe) gemeenteleden wel vermeld worden. „Bij zooveel eigengeregtigheid, vervolgt de Protestant, kan men natuurlijk niet verwachten, dat men in de liberalen iets goeds zou kunnen zien."

Het is eene bijtende satiere, welke onze Leidsche beoordeelaar (bl. 9) over het zoogenaamde lijden der orthodoxen en hunne predikanten levert; 't is eene scherpe zamenvatting van hetgeen daaromtrent bij verschillende gelegenheden van Protestantsche zijde vermeld werd:

Het liet zich verwachten, dat de regtzinnigen (Christus' dienaren) van de liberalen (de wereld) verdrukking zouden lijden. Hoort maar eens, hoe zij te lijden hebben: *tal van grofheden, beschuldigingen, beleedigingen staan hen voor de deur,* (mij dunkt, in (zijn) werkje brengt Ds. Verhoeff ze bij de liberalen zelfs in huis) en verder: *hatelijkheden en beleedigingen, terzijdestelling en tegenwerking der orthodoxen, godzaligen mannen en vrouwen aangedaan door de liberalen en modernen.* Waarlijk, men zou haast medelijden krijgen; maar men moet toch al zeer weinig met de werkelijkheid bekend zijn, om de orthodoxen zoo te beklagen. Zoo wat martelaarschap, dat buiten de beurs en het ligchaam omgaat, dat is immers nog zoo onaangenaam niet; dat prikkelt nog al het gevoel van eigengeregtigheid tegenover eene wereld, die in het booze ligt en voor welke de hel en zijne engelen bereid is, terwijl men zelf voor den hemel gewaarborgd is. Uit een materieel oogpunt beschouwd, is het voor de minder bedeelden nog zoo onvoordeelig niet, om met de grooten en aanzienlijken broeders en zusters in den Heere te zijn; en die laatstgenoemden, die hebben er ook nog wel eens een voordeeltje van, b. v. dat zij een goed deel van de volksklasse voor zich hebben, als er zoo eens een plannetje moet uitgevoerd worden. Uit de geschiedenis van vroeger tijd en de ondervinding van den tegenwoordigen weten wij immers, dat de staatkunde in grooter en kleiner kring, nog al eens met voordeel een godsdienstigen glimp aan partijzaken weet te geven, en zoo het volk voor zich te winnen. Buitendien die nieuwe theologen,

die wijzen er zoo gedurig op, dat de waarde van den mensch niet van uitwendige omstandigheden, maar van zijne innerlijke waarde afhangt, en zoodoende staan geboorte, rang, stand en vermogen, zoo laag genoteerd; het wordt zoo moeijelijk om zich zonder uitstekende persoonlijke hoedanigheden te doen eeren. — En de dominé's, wel nu, dat is ook nog al streelend voor het gevoel, om zoo wat als een halve heilige geëerd te worden, en de beurs vaart er ook niet kwaad bij: *terwijl* [gelijk Ds. Verhoeff schreef] *de liberale proponenten en predikers bij zelfstandige keuze der gemeenten spoedig te vergeefs op eene beroeping zouden wachten*, krijgen zij beroep op beroep, zoodra zij maar proponent zijn; en *indien het gouvernement de leeraars niet meer bezoldigde, dan zouden de meeste liberale predikanten spoedig hunne demissie nemen* (heerlijk vooruitzigt!) — en de regtzinnigen — wel die krijgen immers het eene beroep voor en het andere na, en, zoo zij bedanken (en dit geschiedt nog al eens), dan moeten de gemeenten maar stoffelijke bewijzen van dankbaarheid geven, en (zoo ten minste niet alles laster en leugen is, wat men hoort, — en dat kan ik toch niet denken) dikwijls bepalen zij, hoeveel opslag van tractement zij verlangen, en de goê gemeente geeft het. — Wat dunkt u, zou het lijden voor die heeren nog al te dragen zijn? Ds. V. *zal uit kieschheid de namen niet noemen, van die godzalige mannen en vrouwen, die tot hun smart* (al die hatelijkheden van de liberalen) *ondervonden;* om dezelfde reden zal ik ook verzwijgen, wie ik al zoo eens gehoord heb, dat ze zijn, die zoo weinig hunne verpligting schijnen te begrijpen, uitgedrukt in dat bijbelwoord: „Gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet."

Op gezag van Dr. van Oosterzee heet het: *Eens wordt het openbaar dat zij, die het meest over de liefde spraken, die liefde het meest overtraden;* mij dunkt het zou niet kwaad staan, indien wij hier tegenoverstelden: *eens wordt het openbaar, dat zij, die het meest over den onregtvaardigen mammon spraken, dien mammon het meest vereerden.*

Dan toont de schrijver bij scherpe tegenstelling, dat het eigenlijk niet de orthodoxen, maar de liberalen en hunne predikanten zijn, die het meest te lijden heb-

ben, en hij vervolgt: „Indien ik hier het spreekwoord mag toepassen: „waar het hart van vol is, vloeit de mond van over," dan schijnt het, te oordeelen naar het werkje van Ds. V., bij de orthodoxen waarlijk niet aan overdenkingen over het aardsche slijk te ontbreken ; hoort slechts!" Hierop haalt hij een aantal plaatsen aan, waar enkel van geldzaken spraak is, van „geldelijke voordeelen", „geldelijk inkomen", „geldelijk belang", „geld der kerk", „bezoldiging", „materieel verlies", enz. „Wat dunkt u, besluit hij, vindt gij niet, dat het geld nog al op den voorgrond staat!"

Niet onbelangrijk is het te vernemen, hoe de schrijver (bl. 12 vv.) den strijd tusschen orthodoxen en liberalen uitlegt; wij zien daar tevens duidelijk, wat in zijn oog het Protestantisme is: een *beginsel*, namelijk, niets méér, *geene* kerk, enkel en alleen een negatief beginsel van protest!

„Het verdient opmerking, zegt hij, dat de orthodoxen zich bij voorkeur *Gereformeerden* en zoo zelden *Protestanten* noemen; het is of zij juist in die eerste benaming hun roem stellen en echter is ze eerder tot onze schande. *Protestant* te zijn, te protesteeren tegen alles wat de vrijheid van 's menschen geest en geweten belemmert, dat is eervol, en het Protestantisme zal blijven, zoolang er gewetensdwang wordt uitgeoefend; het Protestantisme is [let wel!] een beginsel, geene kerk, zooals ook het Christendom een beginsel is. Aartsvijandin van het Protestantisme is een ander beginsel, namelijk het orthodoxisme; hieruit is het te verklaren, dat de oud-gereformeerden zoo weinig het Protestantisme noemen, ja het zelfs, krachtens hun orthodox beginsel, nimmer in de ware beteekenis op hunne zaak kunnen toepassen. *Gereformeerd* zijn, dat herinnert aan treurige tijden, toen

Protestanten hun beginsel verloochenden en broeders buiten de gemeenschap sloten, omdat deze zich niet wilden onderwerpen aan den dwang der heerschende partij." — „De strijd tusschen het orthodoxisme en liberalisme duurt ook in onzen tijd nog altijd voort, een strijd tusschen gezag en vrijheid, ruste des doods en jeugdig leven."

De schrijver wijst nog op eene dwaling, die door de orthodoxie ijverig verspreid wordt. Evenals staatkundige partijen, merkt hij op, vaak steun zoeken in het godsdienstig volksgeloof, zoo pleegt omgekeerd de orthodoxie de vaderlandsliefde van het volk dienstbaar te maken aan de bevordering van hare belangen. Zij tracht het volk wijs te maken, dat de liberalen hun datgene zoeken te ontnemen, wat hunne vaderen zich ten koste van hun bloed hebben verworven, en dat zij nu ter verdediging van die dierbare erfenis des volks optreedt. Hij daarentegen beweert, en poogt het aan te toonen, dat de liberalen, niet de orthodoxen, doen wat de vaderen deden; zij streden niet „voor geloofsbegrippen en leerstellingen", maar „voor vrijheid van ziel en geweten"; die vaderen zijn alzoo de geestverwanten, niet der orthodoxen, maar der liberalen, die voor dezelfde vrijheid ijveren.

De beoordeelaar wijdt nu een afzonderlijk woord aan de behandeling der middellijke aanleiding van Verhoeff's geschrift, de bewuste avondmaalsviering. Van den ooggetuige, door Ds. V. aangevoerd, verklaart hij: „wij hebben den hoorder reeds als een streng orthodox leeren kennen, zoodat hij niet op een onpartijdig standpunt staat; zijn godsbegrip is dat van een *bekrompen Joodsch Christendom.*

Uit hetgeen hij verder aan te merken heeft, ontleenen we nog eene en andere plaats, en men zal zien, hoe-

véél reeds onze *Protestant* heeft *weggeprotesteerd.* 't Is geen wonder, dat hij op de orthodoxen zoo gebeten is, die toch nog in Christus' waarachtige Godheid, en zijnen waarachtigen zoendood gelooven.

„Wat de uitdrukking (van Ds. van Gorkum) betreft: *God zou de zonde vergeven om den dood van een mensch*, die moge strijden tegen de oude kerkelijke opvatting, maar wie geleerd heeft, *God als Vader te beschouwen* (Christus leerde immers *voor* zijn dood, dat God de hemelsche Vader was, niet dat Hij dit *door* zijn dood werd), kan zich onmogelijk vereenigen met het denkbeeld van een hemelschen vader, die zijne kinderen wel wil vergeven, mits Hij eerst door de opoffering van een derde bevredigd worde! — Waarlijk, men behoeft nog geen modern theoloog te zijn, om zich niet te kunnen vereenigen met eene offertheorie, die eerst werd uitgedacht, toen joodsche en grieksche (de Grieken waren heidenen) wijsbegeerte, reeds hadden begonnen de eenvoudige Evangelische opvatting te verduisteren en waardoor de vaderliefde van God miskend of daaraan te kort werd gedaan, of wilt gij dat het woord *heidensch* [zooals Ds. van Gorkum de zooeven aangehaalde uitdrukking bestempelde] niet aan den historischen oorsprong van de kerkleer herinnert, maar dat hij de voorstelling op zich zelve *heidensch* vindt? — welnu, is het dan zoo onwaar, dat het denkbeeld, den toorn der Goden door menschenoffers te verzoenen, heidensch is?"

Men huivert, als men zulke vergelijkingen ziet maken, en op die wijze over het oneindig-verdienstelijk offer van den *Godmensch* hoort spreken.

Ds. Verhoeff wilde het Avondmaal naar Gereformeerd begrip beschouwd hebben *als eene goddelijke verzegeling*

van de vergeving der zonde in Christus bloed. Hierop merkt de Leidsche Protestant o. a. aan: „Ik houd er mij van verzekerd, dat, indien de gemeente-leden eens hoofd voor hoofd rekenschap moesten afleggen (ik zeg niet een van buiten geleerd formule napraten) van hun begrip hieromtrent, er bitter weinig van te regt zou komen. De Protestanten beklagen de Roomschen, [*die daarover in 't minst niet beklaagd willen wezen, en zeer goed weten, wat er in de kerk omgaat,*] dat in hunne godsdienstoefeningen eene taal wordt gebruikt, die de leeken niet verstaan: zou het bij het gebruik van zulke geijkte kerkelijke termen wel veel beter gesteld zijn, al hoort men ook Hollandsche klanken? Zou het vieren van het avondmaal niet veel vruchtbaarder zijn, wanneer wij herinnerd werden aan het lijden en sterven van Jezus, als de hoogst mogelijke openbaring van zelfopofferende liefde en onbeperkte gehoorzaamheid aan pligt en roeping, door God ons opgelegd?"

Wie de terminologie der liberalen kent, houdt dit zeggen al dadelijk voor eene klinkende phrase, welke *niets* van Christus' waarachtig zoenoffer en 's menschen waarachtige verlossing bevat. Overigens staaft de schrijver dit verder zelf door zijne valsche verklaring van de woorden der instelling, en de wijze waarop hij zich het verband „tusschen den dood van Jezus en de vergeving onzer zonden" denkt. „Jezus' zedelijke grootheid, namelijk, die reeds bij zijn leven heerlijk was gebleken, zou bij zijn dood vooral in helder licht zich vertoonen, waarvan het gevolg zou zijn, dat Hij velen tot zich zou trekken en deze zijne volgelingen zouden worden. Hierdoor zouden zij ook tot het geloof in God, als hun hemelschen vader gebragt worden en zij zich ook als

kinderen van dien vader leeren beschouwen. — Met dit gevoel van kindschap zouden zij zich tevens verzekerd houden, dat hunne zonden vergeven waren; immers, een kind mag dit van zijn vader verwachten? Zoo doende strekte de dood van Jezus tot vergeving (n.l. tot een zich verzekerd houden van die vergeving) van zonden en zoo werd Jezus de *schuldverzoener* en tevens de *middelaar* tusschen den mensch en God."

Wil men nog duidelijker hooren, dat onze Leidsche Protestant van geene wezenlijke *schuldvoldoening* en *verzoening* door 's Heeren dood wil weten, men leze wat hij er nog zeer apodiktiesch aan toevoegt: „Het is toch eene voorstelling, geheel in strijd met een waardig Gods begrip, dat God eerst door Christus 's menschen vader zou geworden zijn, ten gevolge van eene verandering in Gods gezindheid jegens de menschen. — De verandering door Jezus aangebragt in de betrekking tusschen God en den mensch, moet hierin gezocht worden, dat de menschen door en in Jezus Gods liefde hebben leeren kennen en erkennen, terwijl die vroeger door hen onopgemerkt en derhalve voor hen verborgen gebleven was." — Zulk eene verklaring, zegt hij, voldoet ontegensprekelijk veel beter aan de behoeften van belijders eener godsdienst in geest en waarheid dan „eene voorstelling in oude mysterische vormen"!

Het blijft echter hier niet bij: de Leidsche beoordeelaar laat (bl. 17) nog iets meer hooren. De reden van zijn schrijven, verklaart hij, na eene sarkastische verontschuldiging van Ds. Verhoeff, was geene andere, dan deze, dat, naar zijne meening, diens geschrift bij den oppervlakkigen lezer welligt aanleiding zou kunnen geven tot eene onjuiste beoordeeling van den stand der zaken in

de kerk en bevorderlijk zou kunnen zijn aan de instandhouding en verspreiding van meeningen, die, steunende op begripsverwarring, niet anders dan nadeelig op het geestelijk leven in de gemeente kunnen werken.

Dat men toch, gaat hij voort, de begrippen van beginsel en leer niet verwarre; „niet slechts de Gereformeerde, maar evenzeer de Roomsch-Catholieke, de Griek, de Jood, de Mahomedaan kan orthodox zijn."

De grond der orthodoxie is hem *de traagheid van den menschelijken geest.* „Is luiheid des duivels oorkussen", de traagheid des geestes is evenzeer oorzaak van vele zonden, en dat zondenregister, vooral der Gereformeerden, wordt ten slotte meêdoogenloos opgehangen.

Uit dien geest (van traagheid) voortgekomen, is, verzekert hij, de orthodoxie uit haren aard wars van alle verandering en hierom de natuurlijke vijandin van allen vooruitgang en vrijheid, daar deze zonder verandering onmogelijk zijn. Door dien geest wordt zij er ook toe gebragt, om de waarheid alleen te erkennen in den vorm waarin zij ze eenmaal heeft aangenomen, en hierdoor maakt zij het verstand stomp, omdat het zoeken naar de waarheid haar overbodig is, wordt zij aanmatigend, trotsch en onregtvaardig jegens andersdenkenden en doet zoodoende de liefde verkoelen; terwijl zij, in den waan van zelve *de waarheid* te bezitten, zich geroepen acht ieder andersdenkende tot hare overtuiging te bekeeren en er zoo ligt toe verleid wordt om te trachten, dit doel ook door minder eerlijke middelen te bereiken.

„Door diezelfde zucht tot werkeloosheid, stelt zij, in de Gereformeerde kerk, het bezit of verlies van den hemel afhankelijk van het aannemen of verwerpen van zekere geloofsbegrippen, in plaats van dit in verband te

brengen met de zedelijke waarde van den mensch, zooals dit door Jezus geschiedde (Lees slechts de gelijkenis van den rijken man en den armen Lazarus), waardoor ze zelfs achterstaat bij de Roomsche kerk, die in hare leer der goede werken, bij eene goede leiding althans een prikkel tot het verrigten van goede daden bezit. Van hier ook, dat de orthodoxen regtzinnigheid en godsdienst met elkaâr verwarren; aan de eerste de voordeelen toekennen, die aan de laatste zijn toegezegd, en dat men niet zelden hoort klagen, dat de regtzinnigen het veelal met de vervulling hunner pligten zoo naauw niet nemen."

In naauw verband hiermede wordt het leerstuk, *de zaligheid is uit genade*, door haar zoo eenzijdig op den voorgrond gesteld, dat het „*strijd om in te gaan, werk voor eigene zaligheid met vreeze en beving*", bij haar naauwelijks meer wordt gehoord, terwijl ze tevens den mensch tot alles goeds onbekwaam acht. Van hier, dat veelal zij, wier vroeger leven veel te wenschen overliet en die wel tot de erkentenis van hunne zonden gekomen zijn, maar den lust en den zedelijken moed niet bezitten, om het zondig beginsel in zich te bestrijden, zich in de armen eener kerk werpen, die hun niet een strijdend, maar een lijdelijk geloof aanprijst en waardoor ze wel rust voor hun geweten (wat het geloof aan God als hun hemelschen vader hun ook zou schenken) kunnen verkrijgen, maar zij niet aangespoord worden, om zooveel mogelijk goed te maken, wat zij te voren hadden verzuimd, en der menschheid ten zegen te zijn. Hieruit is ook te verklaren, dat de orthoxen veelal meer geneigd zijn tot een bespiegelend, dan tot een nuttig, werkzaam leven.

Voegt men, zegt hij verder, hierbij nog de schade, middellijk door de orthodoxie veroorzaakt, doordien zij

vaak ter bevordering van zelfzuchtige bedoelingen misbruikt wordt, en wegens de verwarring van de begrippen van kerkleer en godsdienst, oorzaak wordt dat velen, die zich met de gevestigde kerkleer niet kunnen vereenigen, met deze ook de godsdienst verwerpen, dan zal het zeker niet overtollig kunnen gerekend worden, op het gevaarlijke der orthodoxie te wijzen.

Hoe haar echter bestreden? Niet zoozeer door kerkleer voor kerkleer, geloofsbegrip voor geloofsbegrip in de plaats te stellen, want beide zijn slechts vormen, in welke de gemeente hare overtuiging uitspreekt, maar laat de *traagheid des geestes* vervangen worden door *ijver en vrijheid van geest*; hierdoor zal de orthodoxie in haar beginsel worden gedood en de éénheid van ziel en hart worden bevorderd, die zich zal openbaren in éénheid van streven en volmaking in al wat eerlijk en goed is en wel luidt.

Deze laatste fraaije woorden bevatten dan wel des schrijvers geloofs- of liever ongeloofs-belijdenis: vernietiging van alle stellige leer, en eene vage eenheid van streving naar volmaking in eene even vage zedelijkheid! Van eigenlijke godsdienst kan er bij *zulke* liberalen, voor wie eene algemeene moraliteit en de moraalphilosophie genoeg is, geene spraak meer wezen. En toch, zulke liberalen en modernen, wien het eene verlustiging is, de orthodoxen, die nog eenige leerstukken vasthouden, openlijk aan de kaak te stellen, zijn er thans onder onze Protestanten in overgroote menigte; en zij nemen met den dag in aantal en ongeloof toe. We hebben dan in dit jongste oordeel over de Leidsche avondmaalskwestie eene bijdrage meer ter niet zeer vereerende „kenschetsing van het tegenwoordig Protestantisme in Nederland".

VERSCHEIDENHEDEN.

VERBODEN BOEKEN.

Bij dekreet van den 26 Junij heeft de H. Vergadering van den Index de volgende werken op de lijst der verboden boeken gesteld:

Studii sovra il libro primo del progetto di Codice civile presentato al Senato del Regno d'Italia, per Giuseppe Buniva, professore di codice civile nella Regia Universita di Torino. — Torino, 1863. — *Decr.* 22 *Junii* 1863.

Enseignement pratique dans les Salles d'asile, par Madame Marie Pape-Carpentier, directrice du cours pratique des Salles d'asile. — Paris, librairie de L. Hachette et Cie. — *Decr. eodem.*

Scripta omnia romanensia quae sub nonime utriusque Alexandri Dumas in lucem edita circumferuntur *quocumque idiomate.* — *Decr. eodem.*

La Chiesa e l'Italia, per Eusebio Reali. — Volume unico. Milano, 1862. — *Decr. S. Officii Fer. IV. die* 25 *Februarii* 1863,

DE UNIONISTEN IN ENGELAND.

De *Kerkelijke Courant* van 4 Julij deelt een brief mede van den hier te lande zeer bekenden pater Passionist Ignatius van St. Paul (Spencer), waaraan we eenige niet onbelangrijke bijzonderheden over eene nieuwe Katholieke beweging in Engeland ontleenen.

Veel zou hij kunnen zeggen over den merkbaren vooruitgang van het Katholicisme in zijn vaderland; maar hij wil nu enkel spreken over eene nieuwe beweging, die er thans in den boezem der Anglikaansche kerk gaande is en met elken dag belangrijker wordt. 't Is nu niet meer de Puseyistische beweging, die in den tijd van twintig jaren zooveel vruchten van zegening voortbragt: de bekeering van Newman, Manning, Faber, van honderden andere leeraars der Anglikaansche kerk, en van duizenden leden der voornaamste geslachten des koningrijks. Die beweging, kan men zeggen, is voorbijgegaan; doch eene andere partij heeft in dezelfde kerk hare plaats ingenomen, die eene veel meer in 't oog loopende overhelling tot het Katholicisme aan den dag legt dan men eertijds onder de Puseyisten opmerkte.

Deze nieuwe partij draagt den naam van *Unionisten*, godsdienstvereenigers, wier gevoelens gedurende verscheidene jaren door een weekblad werden verkondigd, dat echter met het begin van dit jaar door een om de twee maanden verschijnend tijdschrift vervangen is. De door hen aangenomen naam van *Unionisten* zegt het beoogde doel, waarvoor zij ook openlijk uitkomen: de Anglikaansche kerk namelijk, zoowel als de Grieksche, met de Roomsche Kerk te vereenigen: *corporate*, plegen zij te zeggen. Voor alsnog hebben zij geen goed besef van de verpligting, dat ieder zich, gelijk wij Katholieken daarvan overtuigd zijn, aan het gezag der Katholieke Kerk behoort te onderwerpen, die immers slechts een en eenig kan wezen, zoodra men haar als de ware Kerk erkent; en, 't is naar de meening van pater Ignatius, zeer wel mogelijk, dat God bij hen in *dit* opzigt, terwijl Hij hen aangaande de groote grondbeginselen der Katholieke geloofsleer op zulk eene bewonderenswaardige wijze verlicht, zulk eene verblinding toelaat, om ten gepasten tijde veel uitgestrekter en verbazender uitkomsten voort te brengen. Een aanzienlijk getal van hen is reeds aan de genade eener opregte bekeering deelachtig geworden; zij echter die nog Anglikaansch blijven, werken met voorbeeldigen ijver onvermoeid aan de bekeering van het volk, door het in bijkans al de grondbeginselen der leer van het Katholicisme te onderwijzen.

Ofschoon zij er tot dusverre niet in konden slagen, om, volgens

hun vurigen wensch, den terugkeer der Anglikaansche kerk tot de Katholieke geloofseenheid *in massa* te bewerken, wat naar mijn oordeel, zegt pater Ignatius, vooreerst ook nog niet waarschijnlijk is, hebben zij niettemin een geheelen omkeer doen ontstaan in de denkwijze en overtuiging van een groot aantal hunner landgenooten uit alle rangen en standen, door hen van hunne oude, diep ingewortelde vooroordeelen tegen het Katholicisme te genezen en hen van lieverlede voor te bereiden, om het eenig ware geloof in zijne volle zuiverheid onverminkt aan te nemen. Zij hebben een Katechismus laten drukken, die, op enkele zinsneden na, in al wat het geloof en de zedeleer betreft, woordelijk eensluidend is met het vragenboek, waaruit men aan Katholieke kinderen de waarheden van het Katholieke geloof onderwijst. Ligtelijk begrijpt men, dat er opzigtens de Kerk en haar bestuur verschil van meening is; nogtans wordt er met ronde woorden de verklaring in afgelegd, dat de Bisschop van Rome de eerste der vier Patriarchen is.

Hebben de Puseyisten reeds sedert een aantal jaren gemeenten van kloosterzusters gesticht: de Unionisten zijn thans begonnen hetzelfde te doen, met het stichten van kloostergemeenten voor mannen. Zij hebben onze orde, merkt pater Ignatius aan, om zoo te zeggen, een beleefd kompliment willen maken, daar zij begonnen zijn met het instellen van Anglikaansche Passionisten, wier eerste provinciaal intusschen, — want dit is de titel, door hen aan hunnen overste gegeven, — zich reeds bekeerd heeft, en in den schoot der Katholieke Kerk is opgenomen. Thans zijn zij bezig met de wederoprigting der groote Benedictijner orde; kunnen zij er de middelen toe vinden, dan denken zij zelfs voor dat doel eenige dier oude abdijen te herstellen, welker grootsche bouwvallen een sprekend bewijs zijn van den luister dier gewijde stichtingen in de oude Katholieke tijden.

Er is mede eene vereeniging tot stand gekomen, welke bepaald ten doel heeft, door dagelijksche gebeden de hereeniging van de Anglikaansche en Grieksche kerk met de Roomsche Kerk af te smeeken. Die gebedsvereeniging wordt met vromen ijver voortgeplant; eenige maanden geleden telde zij reeds over de zes duizend leden. Als een niet minder beteekenend feit, meldt pater Ignatius,

dat het voormalig, hierboven herdacht weekblad ten allen tijde en met kracht 's Pausen tijdelijk gezag voorgestaan en met klem tegen alle aanrandingen verdedigd heeft.

Dringend vraagt hij weder, gelijk te voren, de gebeden der Katholieken voor de bekeering van zijn dierbaar vaderland, als een eersten stap tot die veel grootere overwinning des geloofs in alle werelddeelen.

OVERBLIJFSELEN VAN OUDE KERKELIJKE KUNST IN ZWEDEN.

De Zweedsche schilder N. M. Mandelgrén heeft onlangs in een te Parijs uitgekomen plaatwerk: *« Monuments scandinaves du moyen âge »*, de afteekeningen medegedeeld eener geheele reeks van gewijde muurschilderingen, die zich in verschillende Zweedsche dorpskerken bevinden en van de 13de tot de 16de eeuw dagteekenen. Zijne zorgvuldig bewerkte afbeeldingen toonen, hoe het Noordelijke Europa der middeneeuwen, na zijne opneming in de Katholieke Kerk, dezelfde neiging openbaarde om de wanden der kerken tot leering, tot stichting of tot versiering met godsdienstige tafereelen te bedekken, gelijk wij het zoo algemeen in de eerste Christelijke eeuwen aantreffen; en hoe het dezelfde, ofschoon niet altoos even gelukkig geslaagde pogingen heeft beproefd, om dezen tak van kerkelijke kunst te beoefenen. Oppervlakkig zou men in een land, dat eerst laat tot het Christendom bekeerd is (omstreeks 1008 was Olaf Skoetkonung de eerste Christelijke koning van Zweden), en waar de hervorming, die, waarop zij zich ook beroeme, toch wel geen kunstzin gekweekt heeft, zoo spoedig en zoo algemeen heerschte, weinig voortbrengselen van kerkelijke schilderkunst verwachten. Doch van den eenen kant had het oude Katholieke geloof kracht genoeg om zelfs in dien korten tijd, welken het in Zweden bloeide, de begeerte naar deze kerkversiering te wekken, de onderwerpen uit de eigene Zweedsche

volksdevotiën en kerkelijke geschiedenis aan de hand te doen, de kunstenaars op te wekken en een overvloed van kunstvoortbrengselen na te laten. Van den anderen kant behield de hervorming in Zweden zooveel van het uiterlijke der vroegere eeredienst, en ook nog zooveel van de leerstukken der oude Kerk, dat de blijvende gehechtheid der Zweden aan hunne muurschilderingen niet kan bevreemden. De heer Mandelgrén verzekert inderdaad, dat de Luthersche boeren in zijn vaderland op deze schilderingen veel prijs stellen, en ze met alle zorg in hunne kerken onderhouden; hoe moeijelijk het overigens ook zij, om sommige voorstellingen zelfs met dat minder strakke en minder koude Protestantisme, hetwelk zij belijden, overeen te brengen. Bij die gelukkige inconsequentie, welke deze merkwaardige overblijfselen voor de kunst behouden heeft, is zeker ieder geneigd te wenschen: waren toch ook de Nederlandsche Protestanten even inconsequent geweest!

Gelijk in alle middeneeuwsche kunstvoortbrengselen, is ook in deze schilderingen de afstamming van eenen gemeenschappelijken oorsprong, of veeleer de kenmerkende type van de *kerkelijke* kunst der middeneeuwen onmiskenbaar. De oudste dezer schilderingen herinneren gelijkvormige Duitsche voortbrengselen; maar de latere nemen zeer verklaarbaar meer en meer een eigenaardig karakter aan. Het is der opmerking waardig, dat de oudste dezer schilderingen, welligt aan kweekelingen van kloosterscholen te danken, zoowel in den stijl der teekening en in de schikking, als in de uitvoering, de betere zijn; de latere en laatste gelijken meer op eene bij wijze van handwerk vervaardigde decoratieschildering.

De kerken zelve zijn zeer eenvoudige, armoedige gebouwen. Gedeeltelijk zijn ze uit ruw graniet, later met metselwerk van baksteen vergroot en voltooid. Gewelven met spitsbogen op zeer lage muurpijlers komen voor, ook ronde gewelven, gewoonlijk in hout opgetrokken. Eenige der oudste kerken zijn geheel van hout. Zij hebben den gewonen vorm der basiliek: een lang schip met aangebouwde apsis, meestal zonder zijbeuken; bij latere vergrooting heeft men somtijds een tweede schip ter zijde aangebouwd, zóó dat de eene rij der muurpijlers als vrije pilaren in het midden

gekomen is. De bouwvormen en versieringen zijn de gewone middeneeuwsche, maar tot het eenvoudigste teruggebragt; nergens is men ver boven de strengste behoefte uitgegaan. Deze zeer nederige gebouwen nu zijn op de binnenmuren beschilderd, vooral zijn de zolderingen of gewelven op die wijze rijk versierd. Ornamentstrepen deelen de vakken in verschillende velden, waarin tafereelen uit de beide Testamenten, legenden-gebeurtenissen, of ook op zich zelven staande figuren zijn voorgesteld, zooals: de gebruikelijke afbeelding van Christus, onzen Heer, van de Heilige Maagd, van Joannes den Dooper, van de Heilige Drievuldigheid, van het Lam uit de Apokalyps en dergelijke. Het is schier overbodig, op te merken, dat deze voorstellingen over het geheel zeer ruw en met de grootste naïeveteit geteekend zijn, zooals de weinig kunstvaardige hand ze gaf; verscheidene voorstellingen zelfs zijn barbaarsch. In de latere komen ook allerlei bijzaken en spelende versieringen voor: dieren, kluchtige en bespottelijke figuren, en veelsoortige afschuwelijke duivelgedaanten. In de legende van den H. Olaf zijn de vijanden van dien vromen koning altijd als eene soort van duivelachtige halfmenschen afgeschilderd; ze zijn met haar bedekt en hebben klaauwen en hoornen. De voorstellingen zijn meestal tot eenen slechts kleinen kring van onderwerpen beperkt, die dan ook telkens terugkeeren. Behalve de Apostelen en Profeten vindt men hoofdzakelijk de Heilige Nicolaus, Vitus, Catharina, Hippolytus, Birgitta en Olaf; dan de geschiedenissen van Jonas, Simson, den H. Hippolytus en vooral van den H. Olaf, alsook van den H. Georgius met den draak.

De oudere versieringen doen aan de gewone vóórgothische denken, maar hebben een bijzonder karakter, dat zijne eigene schoonheid heeft; de latere worden telkens meer spelend en armelijk, takken en bloemwerk van de eenvoudigste soort, dikwijls slechts lijnen en versieringen.

Al hebben nu deze overblijfselen op zich zelve weinig kunstwaarde, zij toonen ten minste, hoe spoedig zich de kerkelijke muurschildering bij de meer dringende eischen der eeredienst voegde; of liever, hoe zij in de middeneeuwen bijna met de invoering des Christendoms te zamen ging, zoodat zij in het peinzende Noorden even gemakkelijk en spoedig aan het volk dier-

baar werd, als vroeger aan de bewoners van zuidelijker landen met hun levendiger gevoel [1]).

ALGEMEENE KATHOLIEKE VERGADERING IN BELGIE.

In navolging van hetgeen in Duitschland en Zwitserland geschiedt, heeft men in België het plan opgevat van eene algemeene Katholieke vergadering. Er heeft zich een comité gevormd, en, onder de hooge bescherming van den kardinaal-aartsbisschop van Mechelen, is bij een rondgaand schrijven bekend gemaakt, dat men besloten heeft, den 18 Augustus en volgende dagen te Mechelen eene algemeene vergadering te houden, waarop niet enkel de Katholieken van België, maar ook een zeker aantal uitstekende Katholieken uit andere landen genoodigd zijn. De nieuwe vereeniging verklaart zich vreemd aan de eigenlijk gezegde politiek, aan den strijd voor verkiezingen of partijen, en de voorbijgaande bemoeijingen van den dag.

De aanzienlijkste Belgen behooren tot de leden van het comité, waarvan de baron de Gerlache president, Ed. Ducpetiaux sekretaris, de ridder de Wouters d'Oplinter thesaurier is.

Het eerste artikel der Statuten bepaalt nader, *welke* Katholieken vooral ter vergadering worden uitgenoodigd: afgevaardigden namelijk en leden der Katholieke werken van liefde, opvoeding, enz., en in 't algemeen al wie om hunnen offervaardigen ijver voor de godsdienst en de ware vrijheid genoemd worden. Die vergadering wordt belegd zoo met het doel, om van nabij bekend te worden met den toestand dier liefdewerken, ter beraadslaging over de middelen, om ze te beschermen, te ontwikkelen, hunne weldaden uit te breiden, als ter vereeniging van aller pogingen voor de handhaving en zegepraal der Katholieke belangen en vrijheid. — Zij onthoudt zich, gelijk gezegd is, van alle inmenging in de politiek, de verkiezingen en partijstrijd.

---

[1]) Vgl. het *Organ für christliche Kunst*, van 1 Julij jl.

Het tweede artikel bepaalt, dat die algemeene vergadering zooveel mogelijk elk jaar zal plaats hebben, en wel beurtelings in die steden, welke er de beste gelegenheid en de noodige lokalen voor aanbieden. Zij stelt zich in betrekking met de vergaderingen en vereenigingen welke met een dergelijk doel in andere landen opgerigt zijn.

Naar artikel 6 splitst zich de algemeene vergadering in vijf sectiën.

1. Godsdienstige werken, in- en uitwendige zending.
2. Liefdewerken.
3. Christelijk onderwijs en Christelijke opvoeding.
4. Christelijke kunst.
5. Godsdienstige vrijheid, uitgaven van werken, internationale correspondentie, verschillende aangelegenheden.

Volgens het 7de artikel zullen de werkzaamheden der vergadering op zijn minst vier dagen duren, en met eene plegtige hoogmis beginnen.

Nog wordt berigt, dat er reeds talrijke uitnoodigingen in België en in andere landen zijn gedaan, waarop over 't geheel met de meeste belangstelling geantwoord is. Naar de gegeven berigten, zullen er van de aanzienlijkste, zoo geestelijke als wereldlijke, personen op die vergadering verschijnen. Ligtelijk echter kan iemand, die genoodigd had moeten worden, onwillekeurig voorbijgegaan zijn; daarom heeft men dezulken dringend verzocht, van hunne deelneming te doen blijken en zich met hunne aanspraak ter toelating bij het organisatie-comité te Brussel, of bij de corresponderende comité's in de provinciën aan te melden.

Wij wenschen den Belgischen Katholieken geluk met deze nieuwe oprigting, en bidden met hen, dat zij er overvloedige vruchten van mogen aanschouwen. Waar het kwaad al zijne krachten vereenigt ten verderve, is het ook meer en meer behoefte, dat het goed alle beschikbare middelen gebruikt en uitbreidt tot behoud. Moge de zegen van omhoog op de eerste algemeene Katholieke vergadering van België rusten!

PROTESTANTSCH ZENDINGSFEEST.

Den 6 Augustus e. k. zal, naar het voorbeeld van het groote Protestantsche zendingsfeest te Elbenau, te Wolfhezen bij Arnhem, op een terrein der baronesse van Brakel Doorwerth, het „eerste algemeen evangelisch nationaal zendingsfeest" gehouden worden. President der „Hoofd-Commissie" is de bekende predikant van Hemmen, Ds. O. G. Heldring.

Er loopt dien dag 's morgens en 's avonds een bijzondere trein, uitsluitend voor die gelegenheid.

Op het feestterrein zullen de commissarissen eene kollekte doen. De opbrengst wordt naar billijkheid verdeeld, tusschen de zendingsvereenigingen, die zich op het feest deden vertegenwoordigen. Alle bijzondere kollekten, voor wat doel ook, zijn verboden.

De zang zal bestuurd worden door eenige strijk- en blaasinstrumenten. Men heeft zich, behalve gedurende de pauzen, aan de opgegeven psalmen en liederen te houden, en mag vóór- noch nazingen.

Te *tien* uur houdt bovengenoemd predikant eene rede.

Te *half twee* geeft de heer T. M. Looman een algemeen overzigt van den staat en de werkzaamheden der in Nederland bestaande verzendingsvereenigingen voor zooverre zij zich deden vertegenwoordigen.

Te *half vier*, en te *half zes*, houden 8 verschillende sprekers, meest predikanten, die 4 aan 4 op daartoe aangewezen plaatsen zullen optreden, korte toespraken, van niet langer dan *twintig* minuten, ingeleid, afgewisseld en besloten door gemeenschappelijk gezang.

Te *half zeven* sluit Ds. S. H. Buytendijk, predikant te Harderwijk, sekretaris en thesaurier der Hoofd-Commissie, het feest met eene toespraak aan de gezamentlijke feestgenooten.

Dat zijn de werkzaamheden van het eerste Nederlandsche zendingsfeest, door het programma vermeld.

„DE KATECHISMUS IN BIJBELPRENTEN."

We haasten ons, de Nederlandsche uitgave van een allernuttigst werk aan te kondigen, dat zich, reeds blijkens den titel, onder alle opzigten aanbeveelt, en verdient, in alle scholen en huisgezinnen toegang te vinden; wij bedoelen: „*De Katechismus in Bijbelprenten*, eene zinrijke voorstelling van de hoofdwaarheden der Christelijke geloofs- en zedeleer; in 112 platen, door den schilder Elster geteekend en door den graveur Bren d'Amour gesneden, onder leiding en toezigt van den Hooggel. en Eerw. heer M. B. Couissinier, professor aan het seminarie van Marseille" [1]).

Het hoofddoel van den *Franschen* schrijver met zijn *Catéchisme en images* was: „de taak van hen te veraangenamen, wier roeping het is, de eerste beginselen der Christelijke leering aan ononderwezenen mede te deelen." De bisschop van Marseille juichte die voortreffelijke gedachte van ganscher harte toe, en wenschte hem met de verwezenlijking er van geluk. „Het algemeen plan van het boek, schreef Z. D. H. verder, de keuze der onderwerpen, de uitvoering door bekwame kunstenaren, beloven aan uw werk een welslagen, dat ik als zeker beschouw."

In de zeer nette *Nederlandsche* uitgave zijn „niet alleen de methode en het stelsel, met één woord, alle de grondslagen van het oorspronkelijk werk, maar ook zijn inhoud, zorgvuldig en getrouw bewaard. De éénige wijzigingen zijn die, welke vereischt werden, om den *Katechismus in Bijbelprenten*, wat de volgorde der platen, de keuze der Bijbelteksten enz. aangaat, in meerdere overeenstemming te brengen met de rangschikking en den inhoud van onzen Katechismus, ten einde alzoo, met raadpleging van de behoeften onzer Medegeloovigen hier te lande, voor hen de waarde en bruikbaarheid van een werk te verhoogen, welks nuttigheid ook buiten Frankrijk algemeen wordt erkend." Ten bewijze hiervoor mag de aangehaalde allerloffelijkste getuigenis en aanbeveling van den beroemden kardinaal Wiseman volstaan.

---

[1]) Parijs en Dusseldorf, bij A. W. Schulgen, Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen. 1863.

Hoezeer andere hooggeplaatste personen, en vooral ook Z. D. H. de bisschop van Haarlem, met dit werk is ingenomen, zal men ligtelijk uit de verleende „Goedkeuring" zien: „*De Katechismus in Bijbelprenten* --, door een aantal Aartsbisschoppen en Bisschoppen aangeprezen, waarvan de teksten door een geleerd en verdienstelijk schrijver [Mr. S. P. Lipman] in het Hollandsch zijn vertaald, en de platen naar den Katechismus van dit Bisdom zijn gerangschikt, is door Ons met veel belangstelling onderzocht en der genoemde aanprijzing overwaardig bevonden." -- Mgr. Wilmer aarzelt niet, „het gebruik van dezen Katechismus aan de Eerw. Geestelijken en aan de Geloovigen van zijn Bisdom bijzonder aan te bevelen."

Er is gezorgd, dat men een tweevoudig gebruik van dit prentwerk kan maken, vooreerst: ter „voorbereiding, toelichting, veraangenaming, herinnering van het *katechetisch* onderwijs der Christelijke Geloofs- en Zedeleer", naar de orde van onzen Katechismus; ten andere is er een duidelijke bladwijzer der bijbelprenten volgens de tijdsorde of chronologische opvolging bijgevoegd; en alzoo kunnen dezelfde bijbelprenten en bijbelteksten ook dienen, om de eerste gronden der *Bijbelsche Historie* te onderwijzen en te verduidelijken.

Onder alle opzigten derhalve, gelijk we zeiden, beveelt zich deze Katechismus aan; en wij zijn met bovengenoemden geleerden kardinaal ten volle overtuigd, „dat zij die zich aan het Katholiek onderwijs toewijden, er een middel te meer in zullen vinden, om de gezonde leer te verbreiden, den goeden smaak te ontwikkelen, en het voorregt eener grondige onderrigting met het aangename en het onderhoudende te vereenigen."

KORTE VERMELDING.

Gaarne had de Redactie nog in deze aflevering uitvoeriger een werk aangekondigd, dat bijzonder hare en aller aandacht trekt: de *Pelgrimsreize naar het Heilige Land*, gedaan in het jaar 1859 door P. M. S. pr., P. J. v. L. pr., J. H. v. G.[1]). 't Is ons echter

[1]) Met platen. — 's Gravenhage, J. A. Frentrop. 1863.

te laat geworden, om het met alle aandacht, gelijk het verdient, te kunnen lezen. Dit enkel willen we dan melden, dat, naar wij van goeder hand vernemen, reeds nu, zeer weinige dagen na de verschijning er van, de gansche aanzienlijke oplage nagenoeg is uitgeput. Dat is geen geringe lof, zoo voor den schrijver, den HoogEerwaardigen kanunnik P. M. Snickers, regent van het seminarie Hageveld, als voor de weetgierige lezers; we mogen er bijvoegen, ook voor den jeugdigen uitgever, die dat prachtig boekdeel tegen *buitengemeen* lagen prijs verkrijgbaar heeft gesteld.

HET VERMEENDE LETTERWERK DER KONINGIN VAN ENGELAND.

Een geschrift, dat onder den titel: *Overwegingen over den dood en de eeuwigheid*, door de koningin van Engeland is uitgegeven, heeft in den laatsten tijd eenig gerucht gemaakt. De dagbladen haastten zich te berigten, dat dit boek het werk van koningin Victoria zelve was; zij erkenden er de kleur des tijds en den toon der *vrouwelijke vroomheid* in; anderen wezen er daarenboven de eigenaardige leeringen van het Anglikanisme in aan. Kortom, men heeft overvloedig aangetoond, dat die *Overwegingen* noodzakelijk het werk moesten zijn eener in het Anglikanisme opgevoede vrouw, en van onzen tijd dagteekenden. De *Opinion Nationale* riep in verbijsterende vervoering, men ziet het aan den stijl, o. a. uit: „Er is in Europa schier geen tijdelijk, of zelfs geestelijk vorst, die de bladzijden van dit schoone boek kan denken; ik ken geen leeraar of wijsgeer aan eenige universiteit, die in staat is het te schrijven. Geen verhevener naam overigens kon beter *den weg banen* voor dezen *bundel* van vruchtbare waarheden, dan die der roemrijke patrones, met hare driedubbele waardigheid van vrouw, van koningin en opperpriesteres (*pontife*).„

Intusschen weet de *Messager diplomatique* de herkomst van dit werkje mede te deelen, en zijn berigt luidt eenigzins anders: Prins Albert, een ijverig Protestant, dacht gaarne over godsdienstige

onderwerpen na, en zocht zich daarbij minder aangaande de godsdienst in te lichten, dan wel in zijne geloofsmeeningen te bevestigen. Bijzonder veel hield hij van een Duitsch werk, getiteld: *Stunden der Andacht;* daarvan had hij met eigen hand lange uittreksels overgeschreven. Koningin Victoria vond die na zijnen dood; zij las die met veel aandoening en vertaalde ze in het Engelsch. Zij deelde ze vervolgens aan eenige bijzonder vertrouwde personen mede, die er natuurlijk over verrukt waren. De koningin gaf verlof om hare vertaling uit te geven, die kort daarna in het Fransch werd overgebragt.

Dat is de oorsprong van het aan koningin Victoria toegeschreven werkje. De eigenlijke schrijver is de Protestantsche Zschokke, die in 't begin dezer eeuw zijne menigmaal herdrukte *Stunden der Andacht* uitgaf, en in 1848 overleed.

BISSCHOP-VAN-LONDEN-FONDS.

Er is sedert eenigen tijd te Londen eene in 't oog vallende opgewektheid, om het aantal Protestantsche kerken en vergaderlokalen te vermeerderen. De bisschop van Londen is aan 't hoofd dier beweging en hield onlangs in zijn paleis twee bijeenkomsten, welke door personen van den hoogsten invloed werden bijgewoond. Na rijp overleg kwam men tot het bepaalde besluit: dat men binnen den tijd van *tien* jaren eene som zou bijeenbrengen van *een millioen pond sterling*, of *twaalf millioen gulden*! Die som zou dienen deels tot het aanbouwen van kerken, deels tot het verschaffen van lokalen voor godsdienstoefeningen ten behoeve der armen. Het fonds voor dat doel, waarvan de grond reeds gelegd is, zal het *Bisschop-van-Londen-fonds* heeten.

DE OPGRAVINGEN TE NINIVE [1]).

Waar eens in Asië aan de snelle wateren van den Tigris de weligste velden prijkten, daar ziet de reiziger

1) We volgen in dit opstel meerendeels, ofschoon met eenige vrijheid, het belangrijk artikel over dit onderwerp van Dr. Fr. Kaulen, in „*der Katholik*" van Julij jl. We hopen later over een, het vorig jaar verschenen, werkje van denzelfden auteur te spreken, hetwelk den titel heeft: „*Librum Jonae prophetae* exposuit Franc. Kaulen, S. Theol. Dr. et in Conv. Theol. Bonn. Rep." (Munchen, Kirchheim). Bij zijn artikel raadpleegden we o. a. vooral ook: „*Ninive und Nahum.* — Mit Beiziehung der Resultate der neuesten Entdeckungen historisch-exegetisch bearbeitet von Dr. Michael Breiteneicher, Professor der Religionslehre am Gymnasium zu Landshut. — München, 1861." — Deze schrijver heeft, gelijk de titel reeds zegt, hier en daar in zijn werk van de laatste ontdekkingen gebruik gemaakt. Bij hem vinden we, wat Kaulen niet of minder doet uitkomen, (bl. 21) de brutale ruwheid der afgebeelde personen in de Assyrische voorstellingen aangegeven. „Die monumenten, zegt hij, stellen ons de Assyriërs voor als zeer krijgszuchtig van uitzigt: alle figuren toonen eene groote physische ontwikkeling; dierlijke driften zijn er in uitgedrukt; geene verandering van gelaatskleur, al is het ook dat iemand het schrikkelijkste lijden verduurt of aandoet; die schilderingen zijn opmerkelijk, daar ze een volslagen gemis van hoogere intellectuele en morele eigenschappen en de volheid eener brutale natuur doen uitkomen. Men ziet de soldaten in het grootste gevaar marcheren, zonder een spier te vertrekken. De oude Assyriërs hebben hun beste wederbeeld in de tegenwoordige Kurden, ofschoon er ook een groot verschil tusschen hen bestaat. De meesten der tegenwoordige bewoners van Midden-Asië zijn een verweekelijkt ras, geheel verschillend van hen, die de wallen van Ninive en Tyrus beklommen. Bedoelde schilderingen leveren het treurig bewijs, dat de oorlog hunne grootste levenstaak was."

thans slechts eenzame wildernissen, begroeide wallen en hoogten, welke de puinen eener voormalige wereldstad verbergen. Bij de derdehalf duizend jaren zijn er vervlogen, sedert Ninive verging; ternaauwernood wist men de plaats meer, waar weleer de trotsche gebiedster van Asië zetelde. Nogtans leefde het woord van den profeet, dat Gods strafgerigt over die koningsstad uitsprak, door alle eeuwen voort, en herinnerde met hare grootheid en luister, ook hare zware zondeschuld en straf; en nog leest men aan de boorden van den Tigris de vervulling zijner voorspelling: „Uiteengeworpen is zij, en verscheurd, en vaneengereten!" Nahum, II, 10.

Al duidelijker echter werden in de latere en vooral in de laatste jaren de bewijzen van de vroegere verheffing en de diepe vernedering dier hoofdstad van Assyrië. Van de oudste tijden af liepen er in het Westen zoowel als in het Oosten duistere overleveringen van reusachtige bouwwerken, welke daar in Voor-Asië in de diepste eenzaamheid wegscholen; het moesten majestueuse getuigenissen zijn van de groote gebeurtenissen, door de H. Schrift uit het vroegste tijdperk der menschelijke geschiedenis verhaald. Doch tot het jaar 1820 toe, bragt geen reiziger iets anders dan onzekere bevestigingen van zulke vage narigten naar Europa over. De vele heuvels, waarmeê de vlakte oostelijk van den Tigris overdekt is, strekten der omwonende bevolking wel bij gelegenheid tot groeven van bereide bouwsteenen; doch de Europeaan kende ze slechts als het verblijf van den jakhals. Eerst de groote Rich, die als Engelsch resident te Bagdad de ruïnen van Babel onderzocht, wijdde in 1820, bij een bezoek van Mosul, zijne aandacht aan de tegenover deze stad gelegen heuvelen. Ofschoon hij steenen met spijker-

opschriften [1]) uit de hoogste oudheid, aardewerk, zelfs de overblijfselen van bouwwerken, ontdekte, vermoedde hij in 't minst de belangrijkheid niet van den bodem waarop hij stond; hij vergenoegde zich met het weinige dat hij vond, en reisde verder. Intusschen kregen de door hem verzamelde fragmenten eene plaats in het Britsch museum te Londen, en hadden eene uitwerking, als Rich zelf bezwaarlijk had kunnen voorzien.

---

1) Men vindt dit soort van schrift op de gedenkteekenen der oudste beschaafde volken van West-Asië, en schier enkel „monumentaal", dat is, voor opschriften aan gebouwen of bij beeldwerk, gebruikt. Zeldzamer komt het voor op kleine cylinders van leem of klei, of op edelgesteenten, welke echter ook voor openlijke gedenkteekenen schijnen gediend te hebben. Het heeft zijnen naam van de grondfiguur, waaruit dit schrift bestaat, welke veel heeft van een *spijker*, of kleine wigge, *Keil*, waarom de Duitschers het *Keilschrift* noemen. Die eene figuur is met hare veelvuldige standen, wijzigingen, zamenvoegingen toereikende, om een groot aantal letters te vormen. Dit schrift werd, naar zijnen aard, altijd *verdiept* gebezigd, dat is, uitgehouwen, of ook met een stempel in leem gedrukt. Bij welk volk het voor 't eerst in zwang kwam, is onzeker. Men treft het op Babylonische, Assyrische en Persische gedenkteekenen aan, en wel op deze laatste in drievoudig stelsel, om drie verschillende talen uit te drukken. Het spijkerschrift duidde aanvankelijk denkbeelden aan, gelijk het Chinesche schrift, en was de uitvinding van een of ander volk voor zijne bepaalde taal; later werd het door andere volken voor hunne taal aangenomen, en allengs tot letterschrift gemaakt. Bij de overneming golden dan de „*begrip*teekens" deels naar hunne waarde als zoodanig, deels enkel als *klank*teeken. Wanneer bijv. het oorspronkelijke volk een bepaald teeken voor het begrip „*koning*" had en dit in zijne taal door het woord *sar* aanduidde, moest natuurlijk dit teeken *sar* gelezen worden. Bij de overneming echter gebeurde het, dat dit teeken in de nieuwe taal óf ter uitdrukking van het *woord* voor „*koning*", óf enkel ter aanduiding van de *lettergreep sar* gebruikt werd. Dit geeft een hoofdbezwaar voor de verklaring der spijkerschriften. Het merkwaardigste gedenkstuk van dien aard bevindt zich bij Bisuteu in Noord-Westelijk Persië. Daar liet Darius Hystaspis een grooten, heel de vlakte beheerschenden rotswand effen en glad maken als een spiegel, en er de gansche

Grotefend namelijk was er in geslaagd, een spijkerschrift te ontcijferen. Een opschrift, dat blijkbaar eigennamen bevatte, bragt hem door combinatie op den naam Xerxes; en daar dit juist getroffen was, had men met deze letters de eerste gegevens voor het begrip van het spijkerschrift. Dit aanvankelijke resultaat maakte onder alle geleerden van Europa eene groote beweging. Men

---

geschiedenis zijner regering in drievoudig spijkerschrift, naar de drie hoofdtalen zijns rijks, in griffen. Het Persiesch gedeelte dier Annalen, in eenvoudig klankschrift met 36 teekens geschreven, biedt thans voor het verstaan geene moeijelijkheid meer aan, en geeft ook, door de vele eigennamen, den sleutel ter verklaring van de beide andere spijkerschrift-stelsels. Een hiervan blijkt identiek te zijn met het Assyrische spijkerschrift, en daar het Babylonische hiermeê slechts in hoogere oudheid verschilt, kunnen de opschriften uit Mesopotamië door middel van het monument te Bisuteu met tamelijk veel zekerheid gelezen en verklaard worden.

We voegen hier nog bij, wat de geleerde Talbot (Lacock, den 17 Maart 1857) aan het Asiatiesch Genootschap schreef:

„Velen hebben tot hiertoe geweigerd, aan de juistheid des stelsels te gelooven, waarnaar Hinks en Rawlinson de Assyrische oorkonden hebben verklaard, wijl het veel bevat, wat geheel tegen hunne eens opgevatte meeningen is. Bij voorbeeld: elke spijkerschrift-groep vormt eene lettergreep, doch niet altoos dezelfde lettergreep; dikwerf de eene en dikwerf eene andere. Daartegen wordt gezegd, dat zulk eene vrijheid de deur voor alle soort van onzekerheid wagenwijd zou openzetten; dat de oude Assyriërs zelven, de inboorlingen des lands, zulk een soort van schrift niet hadden kunnen lezen; dat diensvolgens het stelsel niet waar kan zijn, en de daarop gegronde verklaringen valsch moeten wezen. —

De ondervinding intusschen toont, dat de hieruit voortkomende onzekerheid niet zoo groot is als men ligtelijk zou denken. Eenige spijkerschrift-groepen hebben slechts ééne beteekenis, en andere hebben altijd dezelfde beteekenis in hetzelfde woord of in dezelfde phrase, zoodat de overblijvende moeijelijkheden en onzekerheden in het lezen binnen bescheiden grenzen gebragt zijn. Praktiesch gesproken, en de nieuwheid dier studie in aanmerking genomen, is er eene schoone overeenstemming bij de verschillende vertalers in hunne overzettingen der historische Assyrische oorkonden, wat soort van moeijelijkheid ze ook aanboden.„

begon de belangrijkheid van de historische getuigenissen der Voor-Asiatische spijkerschriften in te zien, en verlangde zeer natuurlijk naar meer dusdanige overblijfselen, om in de kennis der ontcijfering te kunnen vorderen. De door Rich aangebragte opschriften gaven gegronde hoop, dat er op de plaats van het oude Ninive nog vele dergelijke historische schatten zouden te vinden zijn. Toen derhalve de nu onsterfelijk geworden Botta in 1842 door de Fransche regering als consulair agent naar Mosul gezonden werd, beval hem de sekretaris van het Asiatiesch genootschap, de Duitscher Julius Mohl, ten dringendste aan, de naburige puinheuvels te onderzoeken, en de aan 't licht komende overblijfselen in bezit te nemen. Botta deed naar den hem gegeven wenk. Hij begon met weinige arbeiders den heuvel tegenover Mosul, Kujundschik genoemd, na te graven, doch vond niets van eenig belang. Hij vernam daarop van een Chaldeeuwsch landman uit Khorsabad, dat er in den heuvel, waarop zijn dorp gebouwd was, beschreven steenen in menigte te vinden waren; derhalve begon Botta zijn onderzoek in de aangewezen, eenige mijlen noordwaarts gelegen puinhoopen. Bij de eerste opgraving kwam er al dadelijk een muur bloot, met gebeeldhouwde albasten platen bekleed, en hiermede was het begin van eene der grootste ontdekkingen onzer eeuw gemaakt.

De heuvel, waarop Khorsabad staat, bleek een kunstmatig opgehoogd terras te zijn, hetwelk een op grootsche schaal uitgevoerd gebouw droeg. Latere nasporingen deden Salmanasar als den bouwer er van kennen. Aan dit bouwwerk was alles belangwekkend: de muren, van albasten platen gevormd, waren vol voorstellingen in verheven beeldwerk; de vloer scheen met spijkerschrift bedekt, en

het alles overdekkende puin bevatte eene menigte van de merkwaardigste voorwerpen, welke aan de aloude bewoners van dit paleis hadden toebehoord. Uit de loopgraven der XIXe eeuw trad men als met een tooverslag in de prachthallen, vanwaar voor derdehalf duizend jaren de halve wereld werd geregeerd. Men zag de ontzagwekkende gestalte des Assyrischen heerschers op zijnen troon, en zijne vassalen voor hem buigen; men zag zijne krijgsdaden, zijne triomftogten, zijne gastmalen; men wandelde onder de godengedaanten van het Assyrische pantheon en in den kring hunner priesters op aarde; en al wat zich aan het oog des waarnemers vertoonde, was zoo levend, zoo waar, zoo aanschouwelijk, dat de geleerde resultaten van studiën, hoe lang ook, niet zulk eene kennis van de oud-Assyrische beschaving zouden kunnen geven.

Bij het opzien, door de eerste berigten dier ontdekkingen in Europa gewekt, erlangde Botta van den kant zijner regering ruime ondersteuningen; in 1845 was het grootsche bouwmonument nagenoeg geheel onderzocht [1]). Met eene rijke verzameling van Assyrische beeldwerken en opschriften keerde Botta naar Europa terug. Jammer slechts, dat eene andere betrekking hem belette, naar het tooneel zijner roemrijke werkzaamheden terug te keeren; inmiddels ontving zijn opvolger, Place, den last, de nasporingen te Khorsabad ten einde te brengen. Hij kon niet meer dan eene nalezing houden. Leerden Botta's ontdekkingen meest het openbare leven der Assyriërs kennen:

---

[1]) De aanleider dezer ontdekkingen, bovengenoemde Julius Mohl, ontving de eerste berigten, en gaf Botta's brieven met de door hem toegezonden afbeeldingen uit in het *Journal asiatique*, Août 1843—Octobre 1844.

voor hem ontsloten zich meer hunne burgerlijke betrekkingen. Hij vond, buiten het volledig plan van het gebouw, eene menigte bijzonderheden uit het huiselijk leven der Assyriërs. Uit een gansch gewelf vol ijzeren gereedschappen kon men opmaken, tot welk eene hoogte men in velerlei kunstvaardigheid opgeklommen was; voorwerpen uit ivoor en metaal gaven de middelen tot verfijning van het levensgenot te zien. Zelfs gelukte het Place, tot het binnenste van den wijnkelder door te dringen. Hier zag men een geheel leger van wijnkruiken, in verwonderlijke orde gerangschikt; aan het bezinksel kon men nog merken, dat zij eens voor Salmanasar met rooden wijn waren gevuld geweest [1]).

Ondanks deze belangrijke uitkomsten, trad Frankrijk toch spoedig van het tooneel der Assyrische ontdekkingen af; de groote politieke vragen van het oogenblik deden de belangstelling voor zulk eene grijze oudheid verkoelen [2]). Intusschen had reeds een ander volk schreden gedaan, welke tot veel schitterender uitkomsten zouden brengen. Met de grootste geestdrift had een Engelschman, door vele zeldzame hoedanigheden ter voortzetting van hetzelfde werk bijzonder geschikt, van Botta's ontdekkingen kennis genomen. Austen Henry Layard, die met een doordringenden geest een forschen wil en onsloopbare ligchaamskrachten paarde, had zich deels in diplomatieke diensten, deels op wetenschappelijke reizen

---

1) Het grootste gedeelte echter dier verzameling is bij het vervoeren op den Tigris verongelukt en voor altoos verloren gegaan. *Journal asiatique*, 1855. T. VI, p. 59.

2) Zeer onlangs verscheen, doch als blooté vertaling: « *Grande Inscription du palais de Khorsabad*, publiée et commentée par Jules Oppert et Joachim Ménant. » *Journal asiat.*, 1863. T. I, pag. I.

in het Oosten volledig met de talen, zienswijzen en zeden der Voor-Asiatische volken vertrouwd gemaakt. Even stoutmoedig in het verachten van gevaren, als in zich heen te zetten over godsdienstige bedenkelijkheden, wist hij zich, meer dan iemand anders, in het Oosten populair en tevens gevreesd te maken. Nadat hij jarenlang vurig gewenscht had, nasporingen in de Assyrische bouwvallen te kunnen doen, gelukte het hem eindelijk, van den Engelschen gezant te Constantinopel, sir Stratford Canning, geldmiddelen te verkrijgen, waardoor hij voor een korten tijd opgravingen kon bewerkstelligen, en wel omstreeks denzelfden tijd, dat Botta door zijne regering was teruggeroepen. Layard verloor geen oogenblik tijds, en begon den arbeid eerst aan eene reeks van heuvelen, tien mijlen zuidwaarts van Mosul aan den Tigris gelegen, welke door de Arabieren Nimrud genoemd en met den „geweldigen jager voor den Heer" in verband gebragt werd. Hier bestuurde Layard persoonlijk de zware werkzaamheden onder onbeschrijfelijke hinderpalen. Aanhoudend kampend met den rooflust der Arabische stammen, met het fanatisme der Mohammedanen te Mosul, met de arglistigheid van den Turkschen pacha, en de jaloerschheid van Fransche beambten, trotseerde hij van den herfst des jaars 1845 tot den zomer 1847 een geruimen tijd de ongehoordste wederwaardigheden van een hoogst veranderlijk klimaat in eene leemen woning, waarvan de nooit droogende binnenwanden, evenals eene weide, met gras waren begroeid. Maar des te rijker was ook de uitkomst, welke al deze inspanningen loonde.

We laten hier den heer Layard zelven eene zijner eerste ontdekkingen verhalen. Het betreft de ontblooting van eene dier reuzengestalten, welke de ingangen uit-

maakten voor de Assyrische paleizen; we kunnen ons uit dat verhaal tevens eene duidelijke voorstelling van de gansche toedragt der opgravingen vormen.

„In den vroegen morgen, zegt hij, was ik naar het kwartier gereden van den sheik Abd-er-rahman (een bevriend Arabiesch opperhoofd), en bevond mij op den terugweg, toen ik twee Arabieren van zijnen stam in vollen galop zag komen aanvliegen. In mijne nabijheid genaderd, hielden zij in. „Spoedig, Bey!" riep een hunner, spoedig naar de groeven! zij hebben Nimrod zelven gevonden. Wallah! 't is onbegrijpelijk, maar 't is waar! wij hebben hem met eigen oogen gezien. „Er is geen God dan God!" Naauw lieten zij mij den tijd om den vromen uitroep te herhalen, of ze waren, zonder een woord verder te verliezen, in de rigting van hunne tenten heengevlogen.

Bij de ruïnen gekomen, ging ik in de geopende groeven en vond de Arabieren, die mij reeds hadden zien naderen, om een hoop korven en mantels vergaderd. Terwijl Awab (de aanvoerder der werklieden) vooruittrad en een geschenk vroeg om de gebeurtenis te vieren, namen de Arabieren de door hen in aller ijl bijeengebragte bedekking weg, en toonden een reusachtig menschenhoofd, waarvan de gansche verdere gestalte uit het albast dier streek gehouwen was. Ik zag dadelijk, dat het hoofd tot een der gevleugelde leeuwen of stieren moest behooren, zooals er in Khorsabad en Persepolis ontdekt waren. Het was wonderschoon bewaard gebleven. De uitdrukking was rustig, doch majestueus, en de gelaatstrekken bewezen eene fijnheid en kunstvaardigheid, gelijk men ze bezwaarlijk in de kunstwerken van een zoo verwijderd tijdperk zoude

zoeken. De hoed was van drie hoornen omslingerd, en, anders dan bij de vroeger in Assyrië gevonden stieren met menschenhoofden, van boven afgerond en zonder versiersel.

„Het verwonderde mij niet, dat de Arabieren op dit gezigt ontsteld of verschrikt waren geworden. Er was geene bijzonder levendige verbeelding voor noodig, om de zonderlingste voorstellingen op te roepen. Dit reuzenhoofd, door den ouderdom wit geworden, dat op eens uit de ingewanden der aarde opdook, kon wel tot een der ontzaggelijke wezens behooren, waarvan de sage in het land rondging, dat zij menigmaal, langzaam uit de lagere streken opklimmend, aan de stervelingen op aarde verschenen. Een der arbeiders had bij den eersten blik op het gedrogt zijnen korf weggeworpen, en was zoo snel als zijne beenen hem konden dragen, naar Mosul geloopen. Ik vernam dit met leedwezen, want ik vermoedde de gevolgen er van.

„Terwijl ik bij het wegruimen van het puin, dat het beeldwerk nog bedekte, het opzigt voerde, en mijne bevelen ter voortzetting van den arbeid gaf, hoorde men het getrappel van paarden, en tegelijk verscheen Abder-rahman, door zijnen halven stam gevolgd, aan den rand der groeve. Zoodra de twee Arabieren de tenten bereikt en van de wonderen, die zij zagen, berigt gegeven hadden, waren allen te paard gevlogen, om zelven zich van deze onbegrijpelijke dingen te overtuigen. Toen zij het hoofd zagen, riepen zij allen tegelijk: „Er is geen God dan God en Mohammed is zijn profeet!" Het duurde eenigen tijd, eer de sheik bewogen kon worden, in de diepte af te dalen en zich te overtuigen, dat het slechts een steenen beeld was wat hij zag. „Dat is geen werk

van menschenhand," riep hij uit, „maar van de ongeloovige reuzen, van wie de profeet, vrede zij met hem! zegt, dat zij grooter waren dan de hoogste dadelboomen; dat is een van de afgodsbeelden, welke Noach, vrede zij met hem! vóór den zondvloed vervloekte." Met deze meening stemden alle omstanders, na zorgvuldig onderzoek der zaak, overeen.

„Ik liet nu juist zuidwaarts van het hoofd eene groeve uitwerpen, in de verwachting van het andere stuk dezer figuur te zullen vinden, en nog vóór den avond was dit op een afstand van omstreeks twaalf voet ontdekt. Na bevolen te hebben, dat twee of drie man bij de beeldwerken zouden overnachten, keerde ik naar het dorp terug en vierde de ontdekking met eene schapenslagting, waaraan alle Arabieren van den omtrek deel namen. Daar er juist rondtrekkende muziekanten te Selamijah waren, liet ik hen komen, en het grootste gedeelte van den nacht werd met dansen doorgebragt. Den volgenden morgen verzamelden zich de Arabieren van den anderen kant van den Tigris om den puinheuvel. Zelfs de vrouwen konden hare nieuwsgierigheid niet bedwingen, en bij troepen kwamen zij met hare kinderen van verre. Mijn kawas (de Turksche schildwacht) moest den ganschen dag in de groeve blijven, waar ik de menigte niet in durfde laten afdalen.

„Gelijk ik voorzien had, had het berigt der ontdekking van het reusachtig hoofd, door den ontstelden Arabier naar Mosul medegenomen, de gansche stad in beweging gebragt. Hij was voort blijven snellen, totdat hij nagenoeg de poort bereikte. Buiten adem de bazaars binnenstormend, riep hij al wie hij ontmoette toe: „Nimrod is verschenen!" Het berigt kwam spoedig den kadi ter ooren,

die slechts op eene nieuwe gelegenheid wachtte om mij te plagen. Dadelijk vergaderde hij den mufti en den ulema, om over deze onverwachte gebeurtenis te beraadslagen. Hunne bijeenkomst eindigde met een optogt naar den stadhouder en een vormelijk protest van den kant der Muzelmannen tegen eene onderneming, welke zoo regtstreeks tegen de wetten van den Koran aandruischte. De kadi had er geen zeer klaar begrip van, of de gebeenten van den magtigen Gugar aan 't licht gekomen waren, of slechts zijne beeldtenis; ook Ismail Pacha kon zich niet naauwkeurig herinneren, of Nimrod een regtgeloovig profeet, of een ongeloovige geweest was. Ik ontving dienovereenkomstig van Zijne Exellentie eene eenigzins onverstaanbare boodschap van dezen inhoud: dat de overblijfselen met eerbied behandeld en volstrekt niet verder gestoord moesten worden; hij wenschte de opgravingen dadelijk gestaakt te zien, en mij deswegens te spreken.

„Ik begaf mij diensvolgens tot hem, en had eenige moeite om hem begrijpelijk te maken, van welken aard mijne ontdekking eigenlijk was. Daar hij begeerde, dat ik mijne werkzaamheden niet zou voortzetten, voordat de beweging in de stad wat bedaard was, keerde ik naar Nimrud terug en liet de arbeiders gaan, doch behield twee man, om in stilte langs den wand voort te graven, zonder dat het verder opzien baarde. Tegen het einde van Maart was ik van de aanwezigheid van een tweede paar gevleugelde leeuwen met menschenhoofden zeker; zij onderscheidden zich hierdoor van de vroeger ontdekte, dat de menschengestalte zich tot het onderlijf voortzette en armen had. In de eene hand hield elke figuur eene antiloop of een hert, in de andere, die zijwaarts afhing,

een tak met drie bladen. Zij vormden een noordelijken ingang tot de zaal, waarvan de hierboven beschreven leeuwen het westelijk portaal uitmaakten.

„Ik liet de laatste geheel bloot graven en vond, dat zij nog in hun geheel lagen. Ze waren nagenoeg twaalf voet hoog en even zoo lang. Het lijf en de leden waren wonderschoon bewerkt; de spieren en gebeenten, ofschoon sterk ontwikkeld, om de kracht van het dier aan te duiden, toonden niettemin eene geheel juiste kennis der anatomie. Uitgebreide vleugelen strekten zich van den schouder over den rug uit; een gordel met knoopen, die in franjen uitliep, omgaf de lendenen. Deze beeldwerken vormden eenen ingang en waren half voluit, en half in reliëf. Het hoofd en de borst, welke uit de zaal zagen, waren voluit; van al het overige was slechts één kant op de albasten plaat voorgesteld, waarvan de achterzijde aan den muur van in de zon gedroogde tegels vastsloot. Opdat de beschouwer zoowel van voren als van ter zijde een volledig gezigt van de figuur zou hebben, was elk met vijf pooten voorzien; twee stonden aan het hoofdeneind der plaat en drie ter zijde. Het reliëf der gestalte en der drie leden was hoog en stout, en de plaat was op alle plaatsen, welke de figuur vrijliet, met spijkerschrift bedekt. Deze heerlijke proeven van Assyrische kunst waren volkomen bewaard gebleven; de teêrste lijnen in de bijzondere deelen der vleugels en sieraden waren nog in hare oorspronkelijke frischheid te zien. Geen enkel teeken ontbrak in de geschriften.

„Geheele uren bragt ik door, met deze geheimvolle voorstellingen te beschouwen en over hare bestemming en geschiedenis na te denken. Welke edeler gestalten konden het volk den tempel zijner Goden binnenleiden?

Welke edeler beelden konden menschen aan de natuur ontleenen, die, zonder het licht der geopenbaarde godsdienst te bezitten, eene uitdrukking zochten te geven aan hunne begrippen over de wijsheid, magt en alomtegenwoordigheid van een hoogst wezen? Zij vonden geen beter type voor verstand en kennis dan het hoofd des menschen, voor kracht, dan het ligchaam van een leeuw, voor alomtegenwoordigheid dan de vleugelen des adelaars. Deze gevleugelde leeuwen met menschenhoofden waren geene ijdele beelden, geene voortbrengsels eener ledige phantasie, hunne beteekenis was hun ingeprent. Zij hadden geslachten, die voor 3000 jaren bloeiden, ontvonkt en bezield. Door de portalen, welke zij bewaakten, hadden koningen, priesters en krijgslieden hunne offers naar de altaren gebragt [1]), lang voordat de wijsheid van het Oosten naar Griekenland doordrong en derwaarts zijne mythologie met de voorlang in Assyrië vereerde symbolen overplantte. Mogelijk waren ze reeds verwoest en was reeds de kennis van hun bestaan verloren gegaan, voordat de eeuwige stad werd gesticht. Vijf en twintig eeuwen waren ze aan de oogen der menschen onttrokken, en nu stonden ze weder daar in hunne oorspronkelijke majesteit. Doch hoe was nu alles rondom hen veranderd. De pracht en beschaving eener magtige natie had plaats moeten maken voor de armoede en onwetendheid van eenige half-wilde stammen. Voor rijke tempels en bloeijende steden slechts bouwvallen en vormelooze puinhoopen!

---

1) Layard wist, dit schrijvende, nog niet, dat de gevonden beeldwerken den ingang uitmaakten tot het koninklijk *paleis*; intusschen waren de deuren des *tempels* door dezelfde gestalten aangeduid.

Over de magtige hallen, waarin ze stonden, was de ploeg gegaan, en rijpte nu het koorn" [1]).

Met de spoedige verwijdering des stadhouders werd het den schranderen opspoorder weêr mogelijk, zijne werkzaamheden voort te zetten, en weldra ontsloot zich het beeld van heel het oude Assyrië voor zijne blikken in eene reeks van paleizen en tempels, welker pracht alle beschrijving te boven ging. Ongelijk veel beter bewaard gebleven, dan het door 't vuur verwoeste paleis te Khorsabad, toonden deze gedenkteekenen de overblijfselen van het Assyriesch leven uit eene tijdruimte welke verscheidene eeuwen omvatte. Al die bouwwerken verhieven zich, evenals dat van Khorsabad, op een onafzienbaar groot, uit vierkante steenen opgetrokken terras.

Heel het benedengedeelte, uit eene groote reeks van zalen, korridors en hofpleinen bestaande, was in- en uitwendig met gebeeldhouwde albasten platen bekleed. Men kon nog zien, dat die platen (naar eene methode, in de XIXe eeuw weder in toepassing gebragt) eerst onbewerkt er in gezet, en dan op de plaats zelve met voorstellingen in reliëf versierd waren. Die voorstellingen behelsden al wat er merkwaardigs in 't Assyrische leven kon voorkomen, krijgs- en jagttafereelen, offeranden, optogten, het bouwen van paleizen, afbeeldingen van zeldzame dieren, reizen te water en te land, enz.

Het bovengedeelte van het gebouw had uit in de zon gedroogde baksteenen en gipsbekleeding bestaan en was kunstig beschilderd geweest. Het had aan de magt der verwoesting niet kunnen wederstaan, was ingestort en

---

[1]) *Niniveh and its Remains*, Vol. I, p. 65. 2. ed.

behoedde door zijn puinmassa de benedenruimte zorgvuldig voor verval. De heerlijkheid, welke nu weder uit het puin te voorschijn kwam, laat zich niet beschrijven. Wanneer weleer een Medische of Babylonische groote Ninive's glorie wilde bewonderen, ging hij langs een ontzaggelijken trap op tot het terras, hetwelk de benedenstad beheerschte. Regts en links begeleidden hem in afbeeldingen de afgezanten der onderworpen volken, die de schatting huns lands aanbragten. Aldus reeds van het regte begrip der albeheerschende grootheid van Assyrië vervuld, trad de vreemdeling over een estrade van kunstig steenwerk naar een ontzettend groot portaal. Hier werd zijne verbazing nog grooter; want de ingang was uit reusachtige gestalten gevormd, die in onweêrstaanbare majesteit met den kleinen mensch schenen te spotten.

De buitenzijden des gebouws gaven in bonte voorstelling de krijgsbedrijven, de binnenmuren der vertrekken de huiselijke pracht des bewoners te aanschouwen. Boven deze voorstellingen, gelijk onder de voeten des bezoekers, verhaalden lange, uit blinkend koper gegoten spijkeropschriften [1]) van de heldendaden en magt des Assyrischen heerschers. Werwaarts het oog zag, 't was alles met goud en bonte kleuren bedekt; pracht en smaak vereenigden zich, om in de ziel des beschouwers eenen indruk voort te brengen die niet meer kon vergaan. Dezelfde majesteit ontplooide zich in de tempels, waar de Assyrische monarch zijne goden vereerde, en de opschriften van het geluk gewaagden, hem door zijne goden ten deel geworden.

---

1) Layard, en ook Botta, bevond, dat de verdiept uitgebeitelde spijkerschriftletters nog een bekleedsel van kopergroen hadden, ten bewijze, dat ze te voren met koper waren aangevuld geweest.

Terwijl Layard zulke beelden van het openbare leven in Assyrië ontdekte, was hij even gelukkig in het opsporen der menigvuldigste voorwerpen, welke den stand der beschaving van het Assyrische volk voor oogen kunnen stellen. Wat op de albasten platen slechts in beeld was aangegeven, het kwam hem nagenoeg alles ook werkelijk in handen: handwerksgereedschappen, vaatwerk, bronzen meubelen, sieradiën, wapens, paardentuig, gewigtsteenen, zelfs de gietvormen van een goudsmid, waar de dikwerf afgebeelde oorhangsels uit voortgekomen waren. Kortom, er is thans naauwelijks een punt uit het politiek, godsdienstig of burgerlijk leven der Assyriërs uit te denken, waarover hunne beeldwerken of gereedschappen geene opheldering geven, terwijl tallooze opschriften de geschiedenis van dit volk met eene boven andere oorkonden verheven zekerheid bevestigen.

We liepen hiermede het verhaal eenigzins vooruit, en keeren tot Layard's nasporingen te Nimrud terug.

Op het eerste berigt van zijn geluk, nam het Britsch Museum, waaraan sir Stratford alle regten op het gevondene afstond, de kosten der gezamentlijke opsporingen over, en werd hiervoor met eene verzameling van oudheden verrijkt, welke wel op geen gebied haars gelijke in de wereld heeft. Er was al de bedrevenheid en geestkracht van een man als Layard voor noodig, om gedenkstukken, welke 2500 jaren in den schoot der aarde hadden gerust, en gedeeltelijk wegens hunnen kolossalen omvang alle vervoermiddelen schenen te trotseren, onder het oog der Engelsche natie te brengen. Zooveel te meer erkende men in Engeland, van hoeveel belang de gedane ontdekkingen waren. Zeker kwam hier, ter opwekking van de algemeene deelneming, de bijzondere omstandigheid

bij, dat de bijbel daar nog onder een groot deel der beschaafden eene oud-Protestantsche vereering behoudt. Het uitzigt, dat men door de resultaten der opgravingen nieuwe bewijzen voor het onschendbare gezag der heilige Schriften zou verkrijgen, wekte allerwegen de geestdrift op Door de openbare meening gedrongen, stond het directorium van het Britsch Museum nieuwe gelden toe, en Layard mogt zich weder uit zijne diplomatische betrekking te Constantinopel naar Assyrië wenden. Ditmaal ondernam hij de opgravingen in den heuvel te Kujundschik, waar Botta zijne eerste poging deed. Het gelukte hem andermaal, een reusachtig bouwwerk aan 't licht te brengen, hetwelk zich door zijne opschriften deed kennen als het paleis van Sennacherib, den belegeraar van Jerusalem, en eene gelijke aanwinst als de vroegere paleizen opleverde. Ook te Nimrud, Kalah Shergat, Khorsabad, in de woestijn, bewerkstelligde Layard nieuwe onderzoekingen, en nadat hij nogmaals de overzending van rijke verzamelingen naar Engeland besorgd had, keerde hij in April 1852, rijk aan kennissen en roem, naar Engeland terug.

Nu de opgravingen op Assyrischen bodem gesloten zijn, mogen we vragen, welke vruchten uit die vermeerdering van kennis der oudheid zijn voortgesproten.

Nadat Frankrijk en Engeland voor de vermelde uitkomsten gelijke offers hadden gebragt, was men er van beide zijden op uit, van de verkregen schatten partij te trekken. Frankrijk deed dit hier, gelijk op ander gebied, op zijne sedert lang gebruikelijke wijze. Men vergenoegde zich met den roem van de eerste ontdekking op Assyrischen bodem te hebben gedaan, en zorgde, dat er van

dit feit veel ophef werd gemaakt. De verrijking der museums in den Louvre met eene Assyrische afdeeling was zeker hoogst welkom; doch de daar ten toon gestelde schatten blijven er eenvoudig te zien, en dit is ook nagenoeg het al. Verder nam de Fransche regering de kosten op zich der uitgave van een prachtwerk over het paleis te Khorsabad [1]). Jammer echter, dat bij deze, gelijk bij zoo vele andere uitgaven van hare zijde, meer de gedachte aan eigen verheerlijking dan aan verrijking der wetenschap heeft voorgezeten. Alleen voor kostelooze uitdeeling door den keizer en zijne ministers bestemd, liggen thans de gedenkstukken van Assyrische kunst en geschiedschrijving in vijf folio-deelen van het onhandzaamste formaat in de salons der diplomaten; doch in de studeerkamer der geleerden vindt het werk zijnen weg niet, en niet eens kunnen vele openbare bibliotheken zich beroemen, er een exemplaar van te bezitten. Is alzoo de wetenschap bij de Fransche ontdekkingen stiefmoederlijk genoeg bedacht, toch wordt telkens, als er in Frankrijk van Assyrische oudheden spraak is, luide herhaald, dat dit land „de onsterfelijke eer heeft, van de schoonste archaeologische ontdekking dezer eeuw te hebben gedaan"; en met het oog hierop worden de ongeloofelijk hooge sommen, welke zulk een roem kost, niet geteld.

In Engeland daarentegen, heeft men zich beijverd, van de archaeologische ontdekkingen het meest mogelijke nut te trekken. Beide keeren dat Layard in Engeland terugkwam, was het zijne eerste zorg, zijne bevindingen

---

1) „*Monument de Ninive*, découvert et décrit par M. Botta, mesuré et dessiné par M. Flandin, ouvrage publié par ordre du Gouvernement. Paris. 1850."

aan het gansche volk mede te deelen. In geschikte octaafdeelen verschenen de berigten over zijne reizen, werkzaamheden en den uitslag er van, zoodat het lezend publiek zich over alles konde inlichten [1]). Tegelijkertijd zorgde het bestuur van het Britsch Museum voor de uitgave van opschriften en afbeeldingen, welke eene diepere studie der Assyrische oudheid helpen bevorderen [2]).

In Frankrijk zijn de nieuwe ontdekkingen onder het volk weinig bekend geworden, zooveel te meer in Engeland. Hier is vooreerst een drama „Sardanapolis" ten tooneele gevoerd, waarbij alle decoratiën aan de Assyrische gedenkstukken ontleend waren. Dan is er in het kristallen paleis te Sydenham eene eigene afdeeling geheel in Assyrischen stijl ingerigt. Hier kan niet enkel de meer beschaafde zijne kennis verrijken, maar ook de Engelsche wever en tapijtwerker van Theglathphalasar's of van Sennacherib's paleis nieuwe modellen afzien; gelijk ze dan ook reeds meermalen voor het tegenwoordige gebruik ziju overgenomen. Zelfs heeft men, om aan alle aanvragen te kunnen voldoen, de gevonden oudheden uiterst naauwkeurig en overvloedig nagemaakt, zoodat elk belanghebbende zich van nabij met hare eigenaardigheden kan bekend maken.

Ook voor de wetenschap hebben de Assyrische ontdekkingen in Frankrijk weinig voordeel aangebragt. Wel

---

1) « *Niniveh and its Remains*, by A. H. Layard. Sec. ed. London 1849. 2 Vol. — *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babylon*, by Auston. H. Layard. London 1853. »

2) « *Inscriptions* in the cuneiforme character from Assyrian monuments, discovered by A. H. Layard. Londen 1851. fol. » Daarbij: « *The Monuments of Niniveh*, » etc. met honderd platen, en « *The Palace of Sennacherib*, being a second series of the Monuments of Niniveh, » met zeventig platen, Londen, 1849, en 1853.

is waar werd daar bovengenoemd prachtwerk uitgegeven, en dit blijft een grondslag voor verdere studiën; doch voor de verklaring is er tot heden toe niet veel gedaan. Een Duitscher, Dr. Oppert, wees er den weg, om het Assyrische spijkerschrift te ontcijferen [1]); nogtans schijnt er geene bijzondere opgewektheid te bestaan, om dien schat van gedenkstukken nader te onderzoeken. In Engeland daarentegen waren de Assyrische opschriften naauwelijks bekend, of men poogde ze te lezen en te verklaren, en de geletterden hebben er meerendeels den arbeid van Rawlinson en Hinck op den voet gevolgd.

Gelijk de Protestantsche vereering van den bijbel in Engeland een groot deel heeft gehad in de nasporingen aan den Tigris, zoo heeft men zich daar ook gehaast, om de verkregen uitkomsten vooral ook ten dienste van de H. Schrift te doen strekken. Reeds is van G. Rawlinson, den broeder van den beroemden spijkerschrift-ontcijferaar, een boek verschenen, waarvan al dadelijk de titel belooft, de apologetiek der H. Schrift door middel van de Assyrische oudheden in een nieuw stadium te brengen [2]). Dit geeft ons aanleiding, om met een enkel woord te gedenken, wat nut de te Ninive gedane ontdekkingen voor de schriftverklaring kunnen hebben.

Wanneer een ander studievak zich met de schriftuur-

---

1) „*Expédition scientifique en Mésopotamie*, exécutée par ordre du Gouvernement, de 1851 à 1854, par MM. F. Fresnel, F. Thomas et J. Oppert, publiée par Jules Oppert. Paris 1859. 4 vol. — *Eléments de la Grammaire assyrienne*, par J. Oppert, *Journal asiat.* 1860. T. XV, pag. 98. "

2) „Rev. G. Rawlinson's *Historical Evidences* of the truth of the Scripture Records stated anew, with special reference to the Doubts and Discoveries of Modern Times. Sec. ed. 1862. London, John Murray. "

studie verbindt, verwachten we daarvan of bevestiging, of inlichting. We hopen het onschendbare aanzien en de verheven geloofwaardigheid van de H. Schrift daardoor verheerlijkt te vinden, dat alle resultaten eener grondige nasporing met hare opgaven overeenkomen; of wij willen het verstaan van de H. Schrift door de ongewijde wetenschappen verligt en bevorderd zien. Het eerste is een triomf voor het geloof, het tweede een hulpmiddel voor de bijbelsche wetenschap, en 't is beide een gelijk loonend gewin voor de ongewijde studiën. Want ofschoon de geloofwaardigheid der H. Schrift ook zonder wetenschappelijken steun onwrikbaar vaststaat, is toch hare wetenschappelijke verdediging voor menig gemoed, dat soms door de aanvallen der twijfelzucht verontrust wordt, eene welkome voldoening; en van den anderen kant voegt het der wetenschap, dat zij het allereerst tot verheerlijking der eeuwige waarheid strekke, van welke zij zelve licht en klaarheid ontvangt. Elke nieuwe bijdrage ter schriftverklaring is ook daarom zooveel te meer te waarderen, als de vragen te gewigtiger zijn, waaromtrent het geopenbaarde woord van God alleen of vooral antwoord, raad en zekerheid kan geven.

Wat nu de bevestiging betreft, is 't niet ongepast op te merken, dat men hier met wijze bedachtzaamheid moet te werk gaan. Het kan toch zijn, dat de lezing van eenig spijkerschrift op de aanduidingen der gewijde boeken zelven rust, en zoo zoude men ligt iets tot bevestiging van den inhoud des bijbels kunnen aanvoeren, wat uit den bijbel zelven voortkwam en zijne zekerheid heeft.

Desniettemin hebben vele resultaten zulk eene zekerheid, dat men ze ter staving van ons geloof kan aan-

voeren. Nemen we bijv. de kennis, welke die overblijfselen aangaande de stad Ninive geven. De vermelding in het boek Jonas, dat Ninive drie dagreizen groot was, is meermalen met spot tegen dit en menig ander gedeelte van het Oude Testament aangevoerd. Wie nu de ontzaggelijke puinhoopen aan den Tigris eene uitgestrektheid van vijftien Duitsche mijlen ziet beslaan, moet wel erkennen, dat de opgave des gewijden schrijvers juist is. Wel geene stad, als het tegenwoordige Berlijn of Weenen, maar eene stad gelijk de Oostersche steden nog zijn: eene vereeniging van paleizen en sterkten en woonhuizen met akkerland en plantingen van allerlei soort. Al die puinheuvels, welke, uren van elkaâr, thans dien streek overdekken, moeten dus meer of minder door woningen verbonden zijn geweest, die, daar ze slechts uit in de lucht gedroogde leem opgetrokken waren, even spoedig verdwenen, als het er nu nog gebeurt. Daar komt bij, dat de puinen te Nimrud dikwerf op de baksteenen den naam Calah dragen, terwijl te Kujundschik de naam Niniveh voorkomt. We leeren hieruit, dat de reuzenstad een geheel van grootere, afzonderlijk genoemde afdeelingen was, welke onder een gemeenzamen naam, naar het voornaamste gedeelte, werden zamengevat. Zoo wordt het Mosaïsche berigt bevestigd, hetwelk over Ninive vermeldt: „Van Babylon ging Assur uit en bouwde Ninive en stadspleinen en Chale, alsmede Resen tusschen Ninive en Chale, dit is (te zamen) de groote stad." Gen. X, 11 v. De groote stad is, gelijk we ook van elders weten (Jonas, I, 2), de naam waaronder Ninive bekend was. Klimt nu volgens zoodanige opgaven de oudheid van de stad Ninive en de Assyrische beschaving tot derdehalf duizend jaren vóór Christus op: die berigten worden door

het te Nimrud aanschouwde ontegensprekelijk bevestigd.

Het gewigtigste evenwel dier overblijfselen van Ninive is de onderrigting, welke we er voor de bijbelsche wetenschap uit kunnen trekken. We zien daar de voortbrengselen eener beschaving, welke reeds aan het dalen is; want juist in de oudste gedenkteekenen aanschouwen we haar op haren hoogsten trap. Daar nu deze oudste overblijfselen ontwijfelbaar tot de helft der XIIIe eeuw vóór Christus reiken, en wij voor de ontwikkeling van zulke eene beschaving nog menige eeuw hooger moeten opgaan, hebben we in de Assyrische ontdekkingen het beeld eener kultuur, welke tot de vroegste tijden van het zelfstandige Hebreeuwsche staatsleven opklimt. Dit te weten, is voor elken schriftvorscher van groot belang; want wij zijn zeker, dat de Assyrische beschaving haren invloed over heel westelijk Asië tot Armenië en Griekenland uitstrekte. „Assur", zegt een profeet, „was als een ceder op den Libanon.... de wateren voedden hem; -- zijne stroomen vloeiden rondom zijne wortelen, en zijne beken zond hij uit tot al het geboomte des lands,.... en onder zijn lommer woonde de vergadering van zeer vele volken." Ezech. XXXI, 3. Ook de Joodsche beschaving kan niet buiten dien invloed gebleven zijn. En wanneer zich nu de gansche openbaring, gelijk haar het O. T. ons overleverde, met het nationale leven der Joden verbindt, begrijpen wij, van hoeveel belang de Assyrische oudheden voor een grondig begrip van den inhoud des Ouden Verbonds kunnen worden. In de museums te Parijs en te Londen, of in de groote werken over die oudheden treffen we de analogiën aan voor vele levensuitingen, waarvan de H. Schrift melding maakt; en niemand, die een dieper inzigt in de bijbelsche feiten

wil verkrijgen, mag de hier gegeven ophelderingen voorbijgaan. Layard drukt zelf op het volgende voorbeeld. De beschrijving der bouwwerken van Salomon heeft ten allen tijde tot de veelvuldigste gissingen en plannen aanleiding gegeven. Zelfs heeft de moeijelijkheid, om uit de medegedeelde berigten een duidelijk beeld van den tempel en het paleis te ontwerpen, er dezen en genen uitlegger toe gebragt, deze beschrijving tot het rijk der nationale droomerijen te verwijzen. Naar hetgeen er van bouwwerk bloot gekomen is, en naar de afbeelding van Assyrische gebouwen op de albasten platen, is het nu mogelijk, den tempel van Salomon naar het plan en in al zijne bijzonderheden te begrijpen en voor te stellen.

Ook voor de godsdiensten waarvan in het O. T. spraak is, heeft de exegeet in de ontdekte puinen van Ninive verschillende inlichtingen. Zelfs werpt de offerdienst, zooals die in Assyrische paleizen afgebeeld staat, in menig punt nog licht op de Joodsche eeredienst, en voor de geheimvolle gestalten der Cherubijnen bieden de stieren- en leeuwengedaanten met arendsvleugelen en menschenhoofden iets zeer overeenkomstigs aan. Doch veel opheldering erlangen we over de heidensche gestalten waarvan de bijbel gewaagt, inzonderheid over de sterren- en vuurdienst. Daar vertoont zich Dagon als de reusachtige vischgod, Nisroch met hoofd en vleugelen van een arend, Nergal in de gedaante van een haan, daarbij de heilige boom van Astarte en de teekens der planeten, en boven alle andere godengedaanten het beeld van den hoogsten God in een kring omsloten, soms met drie hoofden, als eene herinnering van geheimvolle overleveringen, waarvan het begrip wel sedert lang zal verloren geweest zijn.

Bepaaldelijk ook voor de geschiedenis van die oude

tijden is er aanwinst uit de opgravingen te hopen. Met de historie van den Joodschen staat is die der naburige volken, en vooral van Assyrië, naauw verbonden. De berigten der gewijde schrijvers, die slechts het noodzakelijkste opteekenden, laten plaats voor menige aanvulling. Eerst een verder onderzoek dier groote menigte van opgedolven oudheden zal hier het meeste licht aanbrengen; doch nu reeds geven de afbeeldingen en ontcijferde eigennamen zooveel kennis over de uitgestrektheid van de Assyrische heerschappij en het aan haar onderworpen gebied, dat de berigten der H. Schrift over de betrekkingen die er tusschen de volken bestonden, velerlei opheldering ontvangen. Zoo is te Kujundschik de belegering en inneming van Lechisch door Sennacherib, waarvan in de boeken der Koningen en bij Isaias spraak is, in eene allerduidelijkste voorstelling bewaard gebleven. Wij zien eene stad, met een dubbelen wal, met muren en torens omgeven, en door buitenwerken beschut. In 't rond zijn er heuvels met wijnstokken en vijgeboomen, en de gansche magt des vreemden veroveraars schijnt daar zamengetrokken. Drie rijen boogschutters, door zwaarddragers en slingeraars gevolgd, rukken in gesloten drom aan; ruiters en wagenstrijders vormen de achterhoede. Reeds zijn op tien punten hoogten van aarde opgeworpen, om de muurbrekers langs een hellend vlak naar de stad te brengen. Tien er van zijn in volle werking. Even krachtdadig verdedigen zich de belegerden, wier Joodsche gelaatstrek op het eerste gezigt te erkennen is. Lansdragers, boogschutters, slingeraars vullen de buitenwerken en dé torens, en daaruit regent het pijlen, werpspiesen, steenen en brandtuig op de aandringende strijders neêr. Ladders zijn tegen de muren aangelegd, maar door de

belegerden weder omgeworpen; alles draagt de uitdrukking der grootste koenheid van beide kanten. Een gedeelte echter der stad of buitenwerken is reeds bemagtigd. Hier zien we de gevangen genomen soldaten buiten den muur op palen gespietst, terwijl het weerloos gedeelte der gevangenen, grijsaards, vrouwen en kinderen, voortgedreven wordt om den koning te huldigen. Sennacherib zit in volle koninklijke pracht, in majestueuse houding met pijl en boog op een troonzetel, terwijl de Joodsche gevangenen zich smeekend ter aarde werpen en met opgeheven handen om genade vragen. Al stond hier de naam Lechisch niet te lezen, dan zou deze voorstelling nog eene hoogst belangrijke toelichting zijn op de schriftplaats, welke ons verhaalt: „In het veertiende jaar van koning Ezechias, trok Sennacherib, koning der Assyriërs, tegen alle vaste steden van Juda op, en nam ze." Isaias, XXXVI, 1. Want wij zien hieruit, dat de gebeurtenissen, welke de belegering van Jerusalem voorafgingen, niet zoo snel op elkaâr volgden als het eene vers op het andere; en dit werpt een noodig licht op den zamenhang van het gansche verhaal. — Een ander punt, waarop elke verklaarder van den profeet Isaias opheldering wenscht, is de betrekking van Assyrië met Egypte, en die opheldering geeft een te Ninive gevonden voorwerp, waaraan men niet ligt zooveel waarde zou toegekend hebben. Een klein stuk leem, dat in het puin bedolven lag, bleek een zegel te zijn, 'twelk met een koord aan een geschrift had gehangen; het leem had het vuur getrotseerd, dat de oorkonde met het koord had verteerd. In dit leem was de afdruk van een dubbel monogram; het eene was een Egyptiesch hiëroglyphenschrift, het ander een Assyriesch kruisgeteeken, of wapen, gelijk men thans zegt. De

hiëroglyphen melden den welbekenden naam van koning Sabako, die op het einde der zevende eeuw vóór Christus regeerde. Hieruit mag men opmaken, dat Assyrië en Egypte ten tijde van dien koning in zulk eene betrekking stonden, dat zij met elkaâr verdragen konden sluiten en ze gemeenschappelijk bezegelden. Nemen we hier de teekenen bij van den onmiskenbaren invloed, dien, blijkens de vele in de puinen gevonden kunstwerken, de Egyptische beschaving eeuwenlang op de Assyrische heeft uitgeoefend, dan is dit als eene niet onbelangrijke aanvulling voor de gewijde geschiedenis te achten.

Uit dit weinige reeds kan men zien, dat de puinen van Ninive zoowel tot toelichting als ter bevestiging van den inhoud der H. Schrift zullen strekken. Gelijk de kennis op dit gebied met elken dag toeneemt, zal ook daardoor met den dag, naar we vertrouwen, het onschendbaar gezag der gewijde boeken bevestigd worden en over allen twijfel zegevieren. Is het niet opmerkelijk, hoe juist in een tijd, dat de geopenbaarde godsdienst met alle wapenen der wetenschap wordt bestreden, haar ook door de uitkomsten der wetenschap een nieuwe triomf wordt toebereid? Zoo wordt dan ook hier vervuld, wat een profeet voorspelde: „De steen uit den muur zal roepen, en het hout dat tusschen de verbinding der gebouwen is, zal antwoorden." Hab. II, 11. De gewijde openbaring zal van de groote ontdekkingen een duurzaam gewin hebben. Reeds is het grootste gedeelte der oudheden te Khorsabad tot stof vergaan; en hoe zorgvuldig men te Parijs en te Londen de geredde kunstwerken beware, de late nakomelingschap zal ze vermoedelijk slechts in afbeeldingen aanschouwen. In Mesopotamië snellen de door-

woelde puinhoopen een volslagen ondergang te gemoet. Maar de goddelijke waarheid kent geen vergaan. Weder geschiedt wat de profeet Sophonias (II. 13 vv.) voorzeide: „De Heer zal Assur verdelgen; Hij zal de schoone stad tot eene eenzaamheid maken, tot een land zonder pad, en gelijk eene woestenij; dan zullen in haar midden de kudden, alle wilde dieren der volken hun leger nemen, en de pelikaan en de egel zullen in hare deurposten verblijven; stemmen zingen in de vensters; de raaf zit op den bovenstijl; want ik zal hare magt verbrijzelen. Dat is die glorierijke stad, zoo vol vertrouwen wonend, die in haar hart zeide: „Ik ben het, en buiten mij is er geene andere meer!" Hoe is zij tot eene woestenij geworden, tot een leger van wilde dieren!" — Doch „het woord des Heeren blijft in eeuwigheid!"

HERINNERINGSFEEST

VAN

HET SLUITEN DER KERKVERGADERING VAN TRENTE.

Reeds hebben we vóór die gedachtenisviering, welke van den 20 tot den 30 Junij plaats had, naar aanleiding van dit derde eeuwfeest eenige vergelijkingen en opmerkingen aangeboden [1]); we wenschen nu met een enkel

[1]) Zie *de Katholiek* van Junij jl., bl. 358 vv.

woord van den afloop te gewagen en eene ons geworden vertaling van het Adres mede te deelen, hetwelk de te Trente vereenigde bisschoppen aan onzen H. Vader hebben aangeboden en waarin de grootsche beteekenis van het feest zoo waardig is uitgedrukt.

Gelijk te verwachten was, heeft de onkatholieke en ongeloovige pers, vooral in Oostenrijk, zich beijverd, om de feestviering hatelijk te maken en de geestdrift er voor te verkoelen. Zelfs hebben de zoogenaamde liberalen in het Herderlijk schrijven, door den Prins-bisschop van Trente, Mgr. Riccabona, over de feestviering uitgevaardigd, termen meenen te vinden, om interpellatiën tot den rijksraad te rigten. De regering heeft diensvolgens der regtelijke magt gelast, te onderzoeken, of er in den brief grond was, om er regtsingang tegen te verleenen; doch zij heeft plegtig verklaard, dat er niet de minste wettelijke grond voor bestond. We kunnen ligtelijk begrijpen, dat er voor de aloude vijanden der Kerk, de dwaling en het ongeloof, een pijnlijk verwijt in de hoofdgedachte dier bisschoppelijke uitnoodiging moest liggen. Immers zij kwam in het kort hierop neder: De zoogenaamde hervorming was een groote afval van Christus' Kerk, en een geweldige strijd tegen haar; het concilie van Trente heeft over dien aanslag, tot hare verdelging ondernomen, luisterrijk gezegevierd; in onze dagen heeft er op dergelijke wijze een dergelijke strijd van het ongeloof plaats, maar ook in dezen strijd zal de Kerk triomferen, en allen die met haar vaststaan in het geloof.

Ofschoon, verder, die gedachtenisviering een uitsluitend godsdienstig feest was, zocht eene goddelooze dagbladpers, bijzonder in Piemont, er een gansch ander karakter aan toe te dichten, ten einde geestelijken en geloovigen

van de deelneming terug te houden. Doch al dat geroep is, blijkens de uitkomst, ijdel geweest. Behalve de kardinalen, een twintigtal gemijterde prelaten, waren er te Trente vijf en twintig aartsbisschoppen en bisschoppen, bij de twee duizend priesters, en eene groote menigte van elders toegestroomde geloovigen tegenwoordig, waarvan het aantal op niet minder dan tien duizend wordt begroot. Kardinaal Reisach bekleedde er de plaats des H. Vaders.

Twee plegtigheden van den laatsten dag waren vooral treffend en verheven. Na de feestelijke hoogmis, door den Kardinaal-legaat opgedragen, werd door hem op het groote plein der kathedraal de Pauselijke zegen gegeven. Daar lagen op dat oogenblik al de burgerlijke en militaire overheden, het garnizoen, eene talrijke geestelijkheid, en meer dan twintigduizend personen, door één geest, door één geloof en ééne liefde bezield, voor den afgezant van Christus' stedehouder eerbiedig nedergeknield; en eene luide ontboezeming en vervoering van algemeene blijdschap, welke boven het gelui der klokken en het gebulder van het geschut uitging, bedankte den H. Vader voor zijnen apostolischen zegen.

Na den middag kwamen de bisschoppen in de kathedraal bijeen, waar zij na de vespers met het volk de geloofsbelijdenis spraken, door de kerkvergadering van Trente ons nagelaten. Met luider stem en diep-ingekeerd herhaalde al het volk die plegtige belijdenis; sommigen lazen haar uit hunne gebedenboeken, een groot aantal kende die van buiten; en allen legden aldus eenparig en openlijk getuigenis af van hunne onschendbare getrouwheid, en de onveranderlijke eenheid huns geloofs.

Op de geloofsbelijdenis volgden deze acclamatiën:

„Aan de eenheid en drievuldigheid Gods! — Aan den eeuwigen duur van het rijk van Christus! — Aan de Onbevlekte Ontvangenis! — Aan den Heiligen Vigilius, martelaar, en patroon van het diocees! — Aan den Paus! — Aan den Apostolischen Keizer! — Aan al de Christen vorsten en volken! — Aan den Kardinaal-legaat! — Aan de aanwezige Prelaten! — Aan den Bisschop, en aan de stad van Trente!"

Al die acclamatiën werden door het volk met eene onbeschrijfelijke geestdrift herhaald.

De hooge belangrijkheid der gansche feestviering hebben de te Trente vereenigde bisschoppen op waardige wijze in hun Adres doen uitkomen. We laten dat gedenkwaardig stuk naar eene ons toegezonden overzetting [1]) volgen:

ADRES DER TE TRENTE VEREENIGDE BISSCHOPPEN

AAN

ONZEN H. VADER DEN PAUS.

HEILIGSTE VADER,

Door denzelfden geest gedreven, die onze voorgangers de bisschoppen der Katholieke Kerk bezielde, toen zij in de H. Algemeene Kerkvergadering van Trente de zware werkzaamheden ten einde bragten, welke zij ondernamen, om de gruwelen der nieuwe ketterij te keeren en eene heilzame tucht onder de kudde des Heeren in te voeren; hebben wij ons naar deze oude en beroemde stad begeven,

---

[1]) Het doet ons leed, dat wij op dit oogenblik niet tevens het oorspronkelijke kunnen geven en vergelijken.

om den Heer, de bron aller weldaden, te danken, die te midden der omkeeringen van de drie laatste eeuwen, en vooral in onzen tijd, nu wij het aanschijn der aarde veranderd zien, nu de regten der magten door een verfoeijelijk misbruik van wetenschappen en kunsten, door bloedige oorlogen, door burgerlijke geweldenarijen, door de zonden zoo van bijzondere personen als der volken op het hevigst worden aangerand, de oude leer der Kerk, door de Vaders van Trente in plegtige godspraken omschreven, gansch ongeschonden heeft willen bewaren.

Wij zijn gekomen, om met onze voeten den grond te drukken, dien onze Vaders hebben gedrukt, toen zij den vrede en al de weldaden van het Evangelie verkondigden; om in dezelfde kerken, waar hunne gewijde zangen weerklonken en hunne vrome smeekingen opgingen, God te loven, en ons dankbaar de handelingen onzer voorvaderen te herinneren; om plegtig belijdenis af te leggen van hetgeen zij zelven hebben beleden; en ten aanhoore der gansche wereld te verkondigen, wat zij, in vereeniging met uwe heilige, op den Stoel van Petrus gezeten Voorgangers, hebben geleerd; om, evenals zij, getuigenis af te leggen van onze gehechtheid en toewijding aan de Stedehouders van Christus; en, eindelijk, om wanneer wij, na deze plegtige handelingen en broederlijke zamensprekingen, zoo vol aantrekkelijkheid en vertroosting, ten onzent zullen wedergekeerd zijn, te nadrukkelijker en gelukkiger alle vijanden van de goddelijke leer, van de goede zeden, de heilige tucht, de kerkelijke hiërarchie en de regten van uwen zetel te kunnen bestrijden.

Wij gevoelen met eene stille blijdschap, dat wij dit alles onder gelukkige voorteekenen volbrengen; want bij onze aankomst te dezer plaatse, hebben wij met allen

eerbied inzage genomen van uw schrijven, dat ons met uwen zegen ook talrijke gunstbewijzen verleende, welke wij als zoo menig opwekkend onderpand van uwen Apostolischen ijver en uwe vaderlijke teederheid hebben beschouwd. Wij hebben de eer gehad, den man te begroeten, dien Gij uit de doorluchtige vergadering hebt gekozen van hen, die met het purper zijn bekleed, en wier bijzondere verdiensten een waar sieraad voor de Katholieke Kerk zijn.

Daarmede hebt Gij verklaard, Heiligste Vader, hoe welgevallig U ons godvruchtig werk is; hoezeer wij kunnen hopen, door uwen magtigen steun, door uwe bevelen, uwe raadgevingen, uwe onderrigtingen, en door uwen zegen versterkt te zullen worden, wanneer wij voortgaan, met het geloof van het Concilie van Trente, dat de schatkamer der Apostolische leer is, diep in de harten der geloovigen in te prenten, en tegen de aanvallen der valsche leeringen te verdedigen. Gij hebt duidelijk doen blijken, wat belang Gij er in stelt, dat al de voorschriften der Trentsche Vaders opzigtens de zeden en de gewijde tucht eindelijk ook dáár worden ten uitvoer gelegd en in toepassing gebragt, waar het, wegens de rampspoeden der tijden en de bezwaren door den toestand der publieke zaken, tot dusverre nog niet is kunnen geschieden.

Gij hebt getoond, met welk een ijver Gij het voetspoor drukt uwer doorluchtige Voorgangers, wier Apostolische zorgzaamheid in den loop der drie laatste eeuwen niet heeft opgehouden, om, gelijk de Trentsche Vaders het deden, de nieuwe dwaling te bestrijden, die, voor het versmade kerkelijk gezag de onzekere denkbeelden des menschelijken geestes in de plaats stellend, er het regt

aan toekent, om de heilige zaken vrijelijk te onderzoeken, den geloofsregel in zich zelve te vinden, en alzoo den weg tot een nieuw heidendom baant. De godsdienst van Christus, diep in de zielen der geloovigen gegrift, beteugelt de overstrooming dier dwaling, en terwijl op die wijze de Christelijke leer in hare ongeschondenheid bewaard wordt, zullen met de Christelijke beschaving van het menschelijk geslacht, die er de vrucht van is, ook de grondslagen der maatschappelijke orde, in onze dagen door zoo vele gevaren bedreigd, behouden blijven.

Dusdanig zeker waren uwe gedachten, Heiligste Vader, toen Gij ons die blijken van uwe welwillendheid en Apostolische zorg hebt gegeven. Ontvang daarvoor de dankbetuigingen, die uit het diepst onzer zielen opwellen.

Aan ons zal het zijn, uwe pogingen te ondersteunen, uwe wenschen te voorkomen, aan uwe bevelen te gehoorzamen. Aan ons zal het zijn, de zoogenaamde vrijheid te bestrijden, welke de dwaling en ondeugd wil vrij maken, de waarheid gevangen houden en de Kerk onder het juk brengen; aan ons zal het zijn, aan onze kudden de ware vrijheid te verschaffen, waarin Christus ons heeft voortgebragt; de wapenen te gebruiken, door de Trentsche Vaders ons geschonken, om strijd te voeren tegen die onzinnige onverschilligheid, welke zich allerwegen verspreidend, de steden en het platteland besmet, de hut der armen binnensluipt, op den leerstoel der leeraars zetelt en in den raad der vorsten voorzit.

Aan ons zal het zijn, Heiligste Vader, God onophoudelijk te bidden, en al te doen wat wij vermogen, om uw gezag, hetwelk de Trentsche Vaders met zooveel ijver en vroomheid verkondigden en verdedigden, van hulde, eerbied en offervaardige liefde te omgeven, en te

bewerken, dat de regten des H. Stoels, aan de verwoede aanvallen van verfoeijelijke vijanden ten prooi, ongeschonden gehandhaafd worden, opdat Uwe Heiligheid in de volle vrijheid en onafhankelijkheid, welke haar noodig zijn, het heil van onze Moeder, de Heilige Kerk, van hare geloovige kinderen naar de bedoelingen der Heilige kerkvergadering van Trente kunne bevorderen. Moge het aan God behagen, dat Uwe Heiligheid de over de geheele aarde verspreide Kerk vrij en onafhankelijk zie, en die middelen ter harer beschikking hebbe, welke de goddelijke Voorzienigheid aan de Pausen, voor de uitbreiding van de grenzen der Kerk, in de tijdelijke soevereiniteit van den H. Stoel heeft aangeboden.

Dit zijn de wenschen welke wij vormen. Moge de allerzaligste Maagd Maria, aan wie Gij den roemrijken titel van *Onbevlekt* hebt toegekend, moge de H. Vigilius, patroon der Kerk van Trente, onze voorspraak wezen!

Ootmoedig aan uwe voeten nedergeworpen, smeeken wij eerbiedig om uwen Apostolischen zegen voor ons en voor de onzen.

Gegeven te Trente, op den feestdag van den H. Vigilius, den 26 Junij van het jaar Onzes Heeren 1863.

Volgen de onderteekeningen van 2 kardinalen en 25 aartsbisschoppen en bisschoppen.

Naar we uit verschillende berigten mogen besluiten, heeft de Trentsche gedachtenisviering een diep-Katholieken indruk gemaakt, en zullen de duizenden feestgenooten het hoog gevoel, dat hen bezielde, ongetwijfeld weder onder de hunnen en duizend anderen verbreiden.

VEROORDEELING

VAN

E. RENAN'S «LEVEN VAN JESUS»,

DOOR

DEN BISSCHOP VAN NÎMES.

Het regent van alle kanten artikelen, lang en kort, groot en klein, oorspronkelijk en vertaald, ja gansche boekdeelen en werken, tegen het godslasterlijk voortbrengsel van Ernest Renan, hetwelk hij „*Het leven van Jesus*" heeft durven betitelen. Reeds is het door de H. Vergadering van den *Index* op de lijst der verboden boeken geplaatst; de kardinaal-aartsbisschop van Reims vaardigde er den 29 Julij eene bisschoppelijke veroordeeling tegen uit, gelijk reeds ruim veertien dagen vroeger Mgr. Plantier, bisschop van Nîmes, had gedaan. Wijl deze uitmuntende prelaat de ketterijen en dwalingen van Renan's schandwerk zoo klaar en beknopt in het dispositief van zijn mandement aangeeft, nemen we dit gaarne woordelijk over; het boek des Franschen hoogleeraars is er voor altoos door gebrandmerkt, en iedereen heeft daaraan genoeg, om het te kennen en van ganscher harte te verfoeijen.

Het mandement, of de herderlijke onderrigting van Mgr. Plantier is eigenlijk een boek, en honderd bladzijden groot. Het is eene gespierde weêrlegging, niet van Renan's gansche werk, maar van de Inleiding. De

voorrede van een boek is gewoonlijk de hoofdzaak; „daar is, zegt de bisschop met Bossuet, daar is de plaats, waar de schrijvers het best hun geest en plan doen uitkomen. In het boek van den heer Renan is zij van het uiterste belang. Daar heeft hij zijne beginselen en regelen van kritiek en schriftverklaring ontwikkeld, daar insgelijks zijne oordeelvellingen over de bronnen, waaruit hij de elementen van zijnen arbeid putte, uitgesproken. Al het overige van het boek hangt van dat kort begrip af; stort dit ineen, het gansche werk zal het volgen in zijnen val. Daarom hebben wij vóór alles de Inleiding aangetast; zijn wij geslaagd, dan hebben wij den kop der slang verplet."

De bisschop voegt er bij, dat hij een weinig later het tweede gedeelte van Renan's geschrift zal nagaan, en merkt, in zijne heilige verontwaardiging, nog op: „Zoo er onder de door ons geuite kreten enkele zijn, die wel hevig moeten voorkomen, wij gevoelen er geen berouw over, en vragen er geene verschooning voor; want wij begrijpen niet, dat men zonder ontgloeijing over een geschrift kan handelen, dat met zijne goddeloosheid de hemelen in hunne diepste diepten doet sidderen."

Hij heeft zijn Herderlijk schrijven gedagteekend op den 13 Julij, „den feestdag, merkt hij aan, van den H. Paus Anacletus, wien het niet genoeg was, te Rome, in de tegenwoordigheid der nog heidensche Caesars en der nog droomende en weêrspannige wijsgeeren, de godheid van Jesus Christus te belijden; waar die, naar het voorbeeld van Petrus en andere Pausen, die denzelfden zetel bekleedden, zijn bloed wist te geven, om de zekerheid er van voor de gansche wereld te betuigen."

Mgr. Plantier vat dan de verschillende door hem be-

handelde en ten volle toegelichte punten aldus in zijne veroordeeling zamen:

„Om die redenen, na den heiligen naam van God aangeroepen en ons door eene ernstige studie overtuigd te hebben:

„1. Dat de schrijver van het *Leven van Jezus* niet den minsten acht slaat op de goddelijke ingeving der vier kanonieke Evangelien, in dien zin als de ware godgeleerdheid haar verstaat, en alle Christelijke eeuwen haar erkend hebben;

„2. Dat hij de authenticiteit (echtheid) dier gewijde boeken weigert aan te nemen, zoo wat de schrijvers betreft, aan wie men ze toekent, als de verhalen en woordvoeringen, waaruit hun tekst is zamengesteld;

„3. Dat hij op die twee punten de onfeilbare beslissingen der Kerk, het gezag der Vaders en der godgeleerden achterstelt en de voorkeur geeft aan de vaak ongenoegzame of bedriegelijke kennissen en de dikwerf willekeurige verklaringen eener kwalijk toegepaste kritiek en philologie, wetenschappen overigens, welke de Kerk zelve verre is van te missen, of te verwaarloozen;

„4. Dat hij vooral grootelijks dwaalt, met het onderwijs der Overlevering in het verklaren der Evangelien geheel ter zijde te laten, om ze enkel uit te leggen door persoonlijke, vermetele, onredelijke, kettersche verklaringen, even smadelijk voor de gewijde schrijvers, als voor Dengene wiens leven zij verhalen;

„5. Dat hij de Evangelisten, ofschoon door den H. Geest geïnspireerd, met minder ontzag en eerbied behandelt dan gewone geschiedschrijvers, zich nu eens beroepend op eene valsche reden van kunst, dan op een voorwendsel van linguistiek, 'twelk, in den grond,

slechts eene dwaling is; dan op een historiesch of philosophiesch gegeven, dat, in 't eind, eene misvatting of een paradox is; — om alzoo zekere verhalen of woordvoeringen der Evangeliën te verwerpen, ze gansch naar eigen believen om te werken, en aldus aan den Heer dien juist-omschreven, bepaalden vorm, welken onze gewijde boeken Hem geven, te ontnemen, ten einde er slechts een onbesloten, problematiesch persoon van te maken;

„6. Dat hij alle bovennatuurlijk verhaal en alle wonder verwerpt als niet bewezen, en hierdoor regtstreeks afgaat op de algeheele wegcijfering der godheid van onzen Heer en Meester Jesus Christus, daar hij het geloof in deszelfs essentiëel voorwerp te niet doet, reeds meermalen veroordeelde ketterijen hernieuwt, aan de godsvrucht hare dierbaarste vertroostingen en verwachtingen ontrukt, de Verlossing verijdelt, de zaligheid der menschen aan de verschrikkelijkste onzekerheid prijs geeft;

„Om al deze beweegredenen, zoo is het, dat wij krachtens het gezag waarmede God en de H. Stoel ons hebben bekleed, om in ons diocees regter en handhaver des Geloofs te zijn, het *Leven van Jesus*, waarvan wij in deze Herderlijke onderrigting spraken, verwerpen en veroordeelen; en dringend vermanen wij de Geestelijkheid en de geloovigen, aan onze jurisdiclie onderworpen, de algemeene regels der Kerk, de teêrheid des geloofs, het belang hunner eigene godsdienst en de stichting van het Christen volk te gedenken, en bevelen hun, dat werk niet te lezen, onder zich te hebben, uit te leenen, noch te verspreiden."

BESTRAFFING VAN EEN JONG HOOGLEERAAR.

Jkh. B. H. C. K. van der Wijck heeft de „Inwijdingsrede", door hem bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Wijsbegeerte te Groningen uitgesproken, in 't licht gegeven onder den titel: „De oorsprong en de grenzen der kennis" [1]). Reeds is hiervan een tweede druk verschenen. „De nieuwe Resensent" (N°. 9) geeft van die rede eene beoordeeling, onderteekend uit Leiden „B. K.", waarin den Groningschen hoogleeraar op duchtige wijze de les wordt opgelezen; en daar hij een eerste Opzoomeriaan is, treffen nagenoeg alle verwijten dubbel, en is 't niet onaardig, die dubbele bestraffing aan twee professoren, den leerling en den meester, te zien toedienen. We bepalen ons bij enkele gedeelten van des recensents hooge bestraffingen, en laten overigens diens eigene philosophie aan hare plaats. 't Is ons niet om zijne zienswijze of weêrlegging, maar om de oordeelvelling van een meer geloovig Protestant over de wijsbegeerte van Groningen en Utrecht te doen. Ons heeft de *inhoud* der Inwijdingsrede niet het minst, de jeugdige *stoutheid* van toon niet bijzonder bevreemd. Wie Opzoomer kent, weet ook, hoeveel er van zijne leerlingen te wachten is. Wat moet er intusschen van de akademische jeugd groeijen,

[1]) Groningen, J. B. Wolters. 1863. Gr. 8°. 58 bladz.

welke aan onze hoogescholen van eene door en door onchristelijke, ongeloovige philosophie doortrokken wordt?

„Dat Jkh. van der Wijck, zegt de heer B. K., een volijverig aanhanger is van de thans op het gebied van Kerk en Staat alles overheerschende liberale rigting, is van openbare bekendheid. Die het nog niet weet, kan er zich van overtuigen door de lezing van des hoogleeraars Inwijdingsrede. Op de vraag: hoe hij op den dwaalweg is gekomen, geeft de *epilogus* een allervolledigst antwoord, in eene uitbundige lofrede op den hoogleeraar Opzoomer, die hem een voortreffelijk meester, een hartelijke vriend was; geene taal kan beschrijven, wat hij hem verschuldigd is; beter onderwijs, dan in zijne school, heeft hij nooit gesmaakt; zijne lessen over wijsbegeerte waren voor hem schoon en liefelijk als de reinste muzijk, enz., enz., al hetwelk getuigt van eene groote mate van *allotriophagie*, waarop, mijns bedunkens, Jkh. van der Wijck niet zoo geweldig trotsch behoeft te zijn."

Recensent wil gaarne bekennen, dat de benoeming van Jkh. van der Wijck tot *hoogleeraar in de wijsbegeerte* hem bevreemdde en de lezing van zijne Inwijdingsrede hem in zijne bevreemding heeft versterkt. Reeds de drie eerste volzinnen getuigen van het onderwijs, wat hij in de school van den hoogl. Opzoomer heeft „*gesmaakt*". „Even als het hart hem er toe drong, aan dat onderwijs een' uitbundigen lof toe te zwaaijen, even zoo legt hij duidelijk zijn geheele hart bloot in den aanhef zijner Inwijdingsrede; het is Opzoomeriaansche hartetaal, niet de taal der wijsbegeerte, die uit haar spreekt." Eerste volzin:

„Aan de behandeling van elk netelig vraagstuk, dient

een onderzoek naar de krachten van den menschelijken geest vooraf te gaan."

In den regel, luidt de eerste aanmerking, is zulk een onderzoek ondoenlijk, „omdat er van zulke netelige vraagstukken, zonder overdrijving, dagelijks wel drie of meer kunnen voorkomen, en als nu, alvorens tot de behandeling van een derzelve over te gaan, eerst in elk afzonderlijk geval, de krachten van den menschelijken geest moeten worden onderzocht, wie zal den moed hebben, handen aan het werk te slaan? en wáár zal het einde zijn?" Doch verder: „hij neemt den geest in een' abstracten zin, van ééne zijner zijden. Hij spreekt van den „menschelijken" geest, waaronder, op het standpunt der empirie, een bloot menschelijke, een natuurlijke geest moet worden verstaan, dat is, de geest, die zich uitsluitend bezig houdt met het eindige, het tijdelijke, het voorbijgaande, met de uitwendige zijde der dingen en die bij gevolg ook den mensch slechts vertoont van zijne eindige, bloot natuurlijke zijde." — — „Brengt men het vraagstuk over op dit terrein, dan wordt gezegd onderzoek zeer verligt; het kan zelfs naar gelang van den aard der onderwerpen wegvallen; immers men kan reeds à priori vaststellen, dat een pruikenmaker en een leerling van professor Opzoomer, op de vraag: wáár groeit het haar? een tamelijk goed antwoord zullen geven."

De tweede volzin moet den eersten nader toelichten:

„Als de denker vergeet zich tot zijne ontdekkingsreizen, te voorzien van de fakkel der phychologie, zoo loopt hij kennelijk gevaar, herschenschimmen in plaats van werkelijkheid na te jagen."

Hier is spraak van een denker; maar wat is denken? Onze tegenwoordige empiristen denken ook, maar 't is

bloot empiriesch denken, dat slechts het tijdelijke, uiterlijke, eindige in zich opneemt, bij ééne zijde der zaak blijft staan en het concrete ter zijde laat liggen. Dat abstracte denken nu, de groote kwaal onzer dagen, 'twelk uitloopt op ongeloof, is de grondslag der door Jkh. van der Wijck gehouden Inwijdingsrede. Een bewijs zijner abstractie hebben we reeds hierin, dat hij *meent*, zijnen denker volkomen tot de reis te hebben uitgerust, met hem op de fakkel der psychologie te wijzen: van anthropologie, phaenomenologie, enz. geen woord. — „De reden, waarom hij den denker alleen maar de fakkel der *empirische* philosophie in de hand stopt, is gelegen in het door hem genoten onderwijs, waarbij hij zelf is voorgelicht door de fakkel dier eenzijdige en gebrekkige phychologie, die hem niet eens zooveel licht verschafte, als er noodig was, om hem de duisternis te doen ontwaren, waarin hij werd rondgevoerd, en het laat zich daaruit ook verklaren, waarom hij, op zijne beurt, zijnen hoorders en lezers hetzelfde nachtpitje op hunne ontdekkingsreizen medegeeft; te veel licht zou nadeelig kunnen terugwerken op het rijk der empirisch-liberale school."

De derde zinsnede moet aan de twee voorafgaande kracht bijzetten:

„Laat ons, betreffende allerlei moeijelijke punten geene zekerheid eischen, tenzij wij weten, in hoever de waarheid voor den mensch bereikbaar is."

Op deze hoogst verdachte woorden merkt recensent o. a. aan: „Wanneer wij nu nog niet wisten wat waarheid is, en eerst nog met den hoogl. van der Wijck moesten vragen, óf zij er is en in hoever zij bereikbaar is voor den mensch? dan zou daarmede tevens God en

diens openbaringen in Christus, geheel het Christendom in twijfel worden getrokken. En moesten wij bij den hoogl. v. d. W. ter school gaan, dan zouden wij, blijkens zijne Inwijdingsrede, niet van twijfel verlost, maar veeleer geheel in de onwaarheid, in het ongeloof verstrikt worden. Hij is blijkbaar niet zeker van de waarheid; hij helpe dan eerst zichzelven, voordat hij optreedt om anderen den weg te wijzen. -- Zijne waarschuwing bevat alzoo slechts eene drogrede, die hem in tegenspraak met zichzelven brengt, want hij zal ons den oorsprong en de grenzen der kennis leeren kennen, alvorens ons te hebben overtuigd, dat er in dit opzigt waarheid is en deze ook bereikbaar is voor den mensch, en dat wij ons zekerheid omtrent haar kunnen verschaffen. En hiernaar laat zich almede de waarde afmeten der, in den vierden volzin, nogmaals tot zijne hoorders gerigte, ook al gemoedelijke waarschuwing: „Niemand onderneme meer, dan hij volvoeren kan!" Immers zelf acht hij zich daarboven verheven en bevoegd, om datgene te doen, waartegen hij anderen waarschuwt."

De beoordeelaar in „de Nieuwe Recencent" verklaart hier ter loops, dat onze drie hoogescholen thans, wat de wijsbegeerte betreft, een voor Neêrlands toekomst veelbelovend klaverblad vormen, en vervolgt:

„Na een paar onbeduidende woorden, betreffende Locke en Kant, herinnert de redenaar 1°. aan de door Hegel bij eene of andere gelegenheid gedane vraag: of men wachten moet met te water te gaan, tot dat men zwemmen heeft geleerd? 2°. aan de bewering van Herbart, die in substantie hetzelfde zegt, wat Jkh. v. d. Wijck heeft gezegd, doch nu door dezen wordt wederlegd, zoo dat de hoogleeraar van pag. 7 optreedt tegen den hoog-

leeraar van pag. 6. Deze wederlegging grenst uit haren aard aan het ironisch-komische. Jkh. v. d. Wijck *meent* geenszins (alsof ons daaraan iets gelegen ware, wanneer het aankomt op wetenschappelijkheid), dat het veld der psychologie ontoegankelijk is voor dwaling en in plaats van zijne meening, zoo niet te staven, dan toch aannemelijk te maken, door te wijzen op de dwalingen der phychologen, gaat hij in dezer voege voort: „Maar reeds schatten van kennis had de geest zich verworven, toen hij besloot (waarschijnlijk in tegenwoordigheid van prof. v. d. W.) tot zelfkennis zijne krachten in te spannen." Hoe hangt dit zamen met hetgeen er aan voorafgaat? Het is logica uit de school van prof. Opzoomer, van welke droog zand de meest volkomen voorstelling oplevert."

Dit verwijt aan Opzoomer's logica brengt ons juist te binnen wat er, jaren geleden, in dit maandschrift over zijne „Politische bijdragen" aangemerkt is. De beoordeelaar in *de Katholiek* noemt ze „eenige declamatiën vol van naïve en naakte paralogismen", wijst daar ook op „kreupele redeneringen, met groot vertrouwen voorgedragen"; op „redeneringen, welke veel overeenkomst hebben met die van Don Antonio Magino"; en hij toonde tevens aan, waar de groote dwaling van den Utrechtschen hoogleeraar in bestaat [1]). Ook de Leidsche recensent zal uit die weêrlegging van prof. Opzoomer nog al iets kunnen leeren.

Over den inhoud der Inwijdingsrede zegt B. K. verder: Het is den Groningschen hoogleeraar „eeniglijk te doen om empirische kennis en het afleiden van al ons weten

1) Men zie de drie artikelen over Mr. C. M. Opzoomer's Derde Politische bijdrage, in *de Katholiek* XVII deel (1850), bl 133, 197 en 279.

uit de zinnelijke verschijnselen. In dezzelfden adem zegt Jkh. v. d. Wijck: „alle kennis is geestelijk," en: „de geest weet van nature niets," dat is, de geest is uit zijnen aard niet geestelijk; „hij bezit oorspronkelijk geene kiemen der waarheid," dat is, hij mist den aanleg, om te weten en in te zien, wat waarheid is, hij kan nooit tot de waarheid komen; „hij moet alles leeren," dat is, zich zelven kan de geest niets leeren, hij moet elders, te weten bij de zinnelijke Natuur, ter school gaan. Is nu de geest nog geest? Hij is niets meer of anders, dan een natuurproduct, overeenkomstig de leer der dagemaadsmannen, der *stemmen* uit 's Hertogenbosch. En wat beteekent alzoo „kennis" in den mond van Jkh. v. d. Wijck? Naar den oorsprong en de grenzen van hetgeen hij valschelijk *kennis* noemt, behoeven wij nu niet meer te raden." — „Volgens de leer der empirische school, teekent de heer B. K. aan, is de mensch het product eener bewustelooze natuurkracht, en de eerste kiem van den mensch ligt in eene delfstof."

„De slotsom is, dat, als wij alles hebben gelezen, wat de redenaar uit de volheid van zijn hart heeft geredeneerd, wij, vermits het ons om wijsbegeerte te doen is, eigenlijk *niets* hebben gelezen en ook niets weten."

Een paar voorbeelden nog kiezen we, die ons zeer bepaald doen zien, waar des Jonkheers wijsbegeerte henen leidt.

Op bladz. 25 waagt hij het, ook te spreken van „het begrip van het oneindige," hetwelk, volgens hem, zijnen oorsprong vindt in ervaring. Zijne ervaring evenwel is slechts eene bloot zinnelijke, eindige ervaring, en deze zal ons leeren, wat het oneindige is! „Niets, — zegt prof. v. d. W., — dringt ons, te gelooven (te stellen, aan te nemen?), dat het begrip van het on-

eindige in den menschelijken geest van nature in kiem zou voorhanden zijn. Maar wat dringt ons dan, om met den hoogleeraar aan te nemen, dat het begrip der ervaring wel in den menschelijken geest, van nature, in kiem voorhanden is? Heeft de hoogleeraar vergeten, dat hij, op blz. 9, ons heeft verzekerd: dat de geest van nature niets weet? En wat magtigt ons, om met eene dergelijke uit de lucht opgevangen bewering te opereren en alles voor onbewijsbaar te verklaren, wat niet door de zinnelijke, eindige ervaring, ook op het gebied des geestes, wordt of kan worden bewezen?"

Voor prof. van der Wijck moeten de wetten der Natuur niet uit de wetten des Geestes, maar omgekeerd, de wetten des Geestes uit die der Natuur worden afgeleid. Hierop merkt de Leidsche beoordeelaar aan:

„Dit is geheel in overeenstemming met de leer van prof. Opzoomer, die sinds vele jaren den Geest ter school heeft willen zenden bij de Natuur, en, „zoo als de ouden zongen, zoo pijpen de jongen." Maar in de toepassing gaat het jong nog een' stap verder en voert zijnen hoorders en lezers te gemoet, dat wij niet eeuwig zijn (blz. 29), hetgeen, in het stelsel der Empiristen, niets anders kan beteekenen, dan dat wij een bloot natuurproduct zijn, dat ook de geest, die zijne wetten ontvangt van de Natuur, een eindig ding is, dat als ieder natuurlijk voorwerp ontstaat en vergaat. Wij zijn derhalve niet des Geestes Gods, niet van Gods geslacht, en met de ontkenning van den oorsprong des Geestes uit God en met de bewering van zijne bloote natuurlijkheid en eindigheid, is tevens God, het Christendom, het eeuwige leven en de onsterfelijkheid voor goed ontkend.

„Ga ik, vraag B. K., misschien te ver? Op bladz. 32

lezen wij: „— — en toch zouden wij niet mogen zeg-„gen: er is geen God! Doch wat baat het te *droomen* „van een ideaal der kennisse, dat steeds schijnt te wijken, „naar mate wij het nader komen?" Derhalve, zoo wij al zeggen: er is een God, dan is dit maar een gedroomde God, een ideaal, hetwelk, in de taal der Empirische school, niets meer beteekent, dan het onwezenlijke, een droombeeld. Het heelal is, bij den hoogl. van der Wijck, eene verheven gedachte, die dít doet en dát doet, zoo als: ons juichend doet roepen, dat wij zijn van Gods geslachte! waarop dan volgt: „Laat ons werken, alsof „die schoone gedachte waarheid ware." Zij is het derhalve niet, maar wij moeten het, ter onzer zelfmisleiding, daarvoor houden!"

Dit moge volstaan, „om den geest en de strekking dezer Inwijdingsrede te doen kennen, en om hen voor te lichten, die de goddelijke waarheid en de op deze rustende Kerk en Staat liefhebben."

We gedachten hierboven, hoe reeds voor dertien jaren zeer bepaaldelijk de groote dwaling van prof. Opzoomer en de zijnen in dit maandschrift werd aangegeven; wat overigens, bij verschillende gelegenheden, met het gansche bloot-empirische stelsel soo dikwerf is geschied. De Leidsche recensent verwijst er wel op, dat de empiristen gansch eenzijdig zijn, enkel bij de Natuur ter schole gaan, enz.; doch hij onderscheidt niet genoeg, in hoeverre dit laatste toch werkelijk geschiedt, of wát er van nature in den geest is, en op hoedanige wijze *waarheid* en *feit* altoos ter ontwikkeling onzer kennis moeten zamengaan. Zakelijker en beknopter dan het ter aangehaalde plaatse (bl. 286 v.) door den schrijver in *de Katholiek* uitge-

drukt is, zal die verhouding bezwaarlijk aan te geven zijn. Men veroorlove ons alzoo, dat gedeelte, ten gunste der lezers welke die vroegere jaargangen niet bezitten, hier over te nemen. Dáár is wel bijzonder spraak van den *oorsprong der maatschappij*; en vooral met het oog op dit onderwerp, gaat er de orde der gedachten voort; niettemin geven de vooropgezette gronden, al zijn ze slechts even aangestipt, ook het noodige licht over den oorsprong onzer kennis.

„Voor ons menschen, zoo lezen wij, is de *waarheid* met het *feit* zoodanig verbonden, dat wij haar zonder het feit niet kennen. Indien wij niet omgeven waren van objectieve, *feitelijk* bestaande orde, van de natuur of stoffelijke schepping, van de kunstige of door den mensch bewerkte natuur, en van de zedelijke of maatschappelijke betrekkingen, zouden onze gedachten blijven slapen, en het geschapen licht van onzen geest niet schijnen. De verwarring die tot zekere hoogte in die objectieve orde heerschen kan door het misbruik der menschelijke vrijheid, werkt daarom steeds zoo nadeelig op de menschelijke gedachte terug; en kon de orde geheel verwarren, zonder dat eene andere in de plaats trad, wij zouden niet meer kunnen *denken* en geen gebruik meer hebben van onze rede. Maar dat dit subjectief of voor onze kennis zoo is, heeft zijn grond daarin, dat in het geheel de eindige waarheid of orde, objectief genomen, niet *is*, niet *onmiddellijk* leeft, maar *wordt*; en dat bijzonder in de menschheid, als ziel en *ligchaam* en de geheele stoffelijke wereld als nasleep van dit ligchaam hebbend, de orde des geestes vereenigd is met de stoffelijke orde, welke laatste zooveel minder *is*, en daarom

ook zoozeer *wordt*, dat zij er den naam van draagt en natuur heet: *natura a nascendo.*

„Wat is daarvan het gevolg? Dat de wetenschap niet volkomen één, maar tweevoudig is; dat zij eene positieve, en eene speculatieve zijde heeft; dat zij steunt op *ondervinding*, *getuigenis*, enz., en op *begrip*, zoodat men zich wel meer naar de eene of de andere zijde wenden kan, maar nimmer de eene van de andere kan afscheiden, en ze integendeel zooveel mogelijk behoort te vereenigen. Men kan het algemeen gedacht *beginsel* — de woorden zelven duiden het aan — niet kennen, zonder het feitelijk *begin*, en wederkeerig het *begin* niet kennen of begrijpen, zonder het *beginsel*. Zoo zeggen ook de taalgeleerden, dat het woord *aard*, voor natuur gebruikt, verwant is met dat van *aarde* of grond. Wanneer dus de regtsgeleerden, om de algemeene grondslagen of wetten der maatschappij aan te toonen, tot haren feitelijken oorsprong opklimmen, doen zij zeer wijs. Zij doen dan wat ieder doet, die de eenvoudige gezonde rede volgt, of de voorschriften der ware wetenschap. In de dingen waarin wij meester zijn en met vrijheid handelen, gaat zelfs die orde niet verloren. Van een goed of slecht begin hangt de goede of kwade uitkomst hoofdzakelijk af; *dimidium facti qui bene coepit habet.* Maar in de sfeer die onze vrijheid te boven gaat, en op welker onveranderlijkheid onze vrijheid steunt, dáár hangt alles van het begin af, het tegenwoordige van het verledene, het toekomstige van het tegenwoordige, en is men des te meer genoodzaakt naar het *begin* op te klimmen, als men meer wat eigenlijk *wet* of onveranderlijke orde is, *begrijpen* wil. Historie! ziedaar de natuur des menschen; historie die van den eenen kant onbewegelijke *waarheid*, en van den anderen kant wordend *feit* veronderstelt;

want zoo slechts een dezer beide bestanddeelen ontbreekt, kan zij niet meer bestaan, is zij niet denkbaar meer, en de menschelijke historie is daarom eene zoo verbazende, zoo grootsche ontwikkeling, omdat daarin de onveranderlijke Godheid zelve zich met het steeds wordende stof vereenigt.

„Maar wat gebeurt? De mensch wil meer dan menschelijke wetenschap bezitten, wil zich verheffen en uit gaan boven die tweevoudigheid zijner natuur. Vandaar, dat de materialisten niet erkennen dan feit, de pantheïsten niet dan algemeene gedachte. De laatsten nemen uitlegging voor bewijs, en verwarren diensvolgens de vraag naar het *hoe* met de opwerping. Zij willen van geen *begin*, maar slechts van *beginsel* weten; en zoo bij de materialisten de gedachte, of wat nog naar orde gelijkt, slechts gevolg van *feit* wordt geacht, de pantheïsten daarentegen willen alles voortbrengen met *begrijpen*, doen alles vergaan in eene onbepaalde algemeenheid, maken alles tegenwoordig, en weten noch van *begin*, noch van *einde*, kortom van niets wat eenige *bepaaldheid* heeft, welke zij aanzien voor *beperking*. Dat de heer Opzoomer, die door den pantheïstischen geest van dezen tijd is vervoerd, van den oorsprong der maatschappij niet weten wil, is dus niet te verwonderen."

Wie op deze onbetwistbare gronden eenigzins wil nadenken, zal kunnen beseffen, wat eene schromelijke verwarring de gronddwaling moet voortbrengen van zoogenaamde wijsgeeren als een jonkheer van der Wijck, voor wien de geest „oorspronkelijk *geene kiemen* zelfs *der waarheid* bezit", waar alzoo de uiterlijke wereld en maatschappij *niets* hoegenaamd vinden, wat ze te wekken

of te ontwikkelen hebben, maar alles, wat trouwens in dat geval onmogelijk is, zóózeer moeten instorten en mededeelen, dat zij eigenlijk den geest tot geest maken. — Denk daarbij, dat zulke empiristen, met 's menschen geest op die wijze tot een louter produkt der zinnelijke verschijnselen, der eindige orde, te verlagen, van zelf tot geene bovennatuurlijke, oneindige orde kunnen opklimmen en de onveranderlijke Godheid moeten loochenen. Een geest zonder eigen hooger aanleg of oorspronkelijk vermogen; een geest zonder goddelijken oorsprong, en dus zonder kiem van hooger wet, regel, doel, streving; een geest, kortom, algeheel produkt van eigen waarneming; een algeheel zich zelven voortbrengende of barende geest, een zuivere ik-geest en dus ik-god, — dat is dan het ideaal der bloot-empirische wijsbegeerte! Jonkheer van der Wijck zou voor zijnen eigen geest moeten nedervallen om dien te aanbidden, zoo hij die eer niet aan den „oorsprong" zijner empirische wetenschap, den door hem zoo hoogverheven Mr. Opzoomer, had over te dragen. Doch hiermeê ook zinkt die zuiver-eigene empirie tot zijne hooge beschaming ineen!

VERSCHEIDENHEDEN.

CAMP-MEETING, OF OPENBAAR EVANGELIESCH ZENDINGSFEEST.

Overeenkomstig het verspreide programma, waarvan we het voornaamste in ons vorig nummer mededeelden, is op den 6 Augustus jl. het eerste „Algemeen Christelijk nationaal zendingsfeest" in de open lucht te Wolfhezen niet verre van Arnhem gehouden. We hebben er een aantal berigten over gelezen, o. a. in *de Heraut*, in het *Christelijk Weekblad*, in de *Bazuin der Afg. Christ. Geref. Kerk*, het *Kerkelijk Maandblad* van de Vrienden der waarheid in Vriesland; allen stemmen overeen, dat dit Protestantsche zendingsfeest met zeer veel opgewektheid en zonder wanordelijkheid gevierd is. De weinige, er tegenwoordige „policie-agenten" waren er onnoodig.

Al die beschrijvingen der feestelijkheid hebben iets opgewondens, als van een gevierden triomf; iets dweepachtigs ook; men smaakte allerlei godsdienstige geheimzinnigheden, tot zelfs in het teeken van de bazuin, of den veldhoorn, hetwelk de sprekers waarschuwde, dat de hun gegeven twintig minuten om waren. Dat herinnerde den bazuinklank van den grooten oordeelsdag! Anderen dachten, echt karakteristiek! „aan den optogt der kinderen Israëls op het Paaschfeest naar Jeruzalem, als de duizenden en tienduizenden met de schier ontelbare paaschlammeren den berg Zion beklommen!" 't Is waarlijk, of de Protestanten nooit eenig feest vieren dat diep in de ziel grijpt, zoo uitermate ingenomen en verrukt toonden de aanwezigen zich met deze veldvergadering. Er is dan ook van begin tot eind, en reeds op de heenreis met den spoortrein, naar hartelust gezongen, psalmen en gezangen; er is op

het feestterrein gezongen, bij eigen groepen, en door allen tegelijk, naar hetgeen werd opgegeven; er is in het dal gepreekt, van één, of vier spreekgestoelten tegelijk; *sectien* leeraars hebben alleen in den namiddag het woord gevoerd. De heer Looman las een verslag voor van het Nederlandsche zendingswerk; het omvatte de zending der Broedergemeente, reeds in 1792 begonnen, tot die der Nederl. Gereform. zendingsvereeniging, in 1861 opgerigt; *elf* zendingsvereenigingen waren daar vertegenwoordigd; het getal feestgenooten bedroeg 7000, uit allerlei betrekking en stand, die hier allen broederlijk te zamen waren. Ds. Heldring, de ontwerper dezer bijeenkomst, had in zijne openingsrede tot ijver voor het zendingswerk opgewekt, voor welk doel ook onder de aanwezigen eene kollekte werd gedaan.

Ter kenschetsing van den geest die er heerschte en zich uitspreekt in de berigten, nemen we eene enkele plaats letterlijk over.

„Was de dag zelf, lezen we in de *Bazuin*, in nadruk van het woord een feestdag, de herinnering er aan geeft mij nog een onuitsprekelijk genot. Hebben wij bij de herinnering aan de verlossing, voor 50 jaren ons te beurt gevallen, uitgeroepen: „dit is van den Heere geschied;" hebben wij bij de vrijmaking onzer slaven en de opheffing der wetten, die ons nog steeds tot den rang der slavenhoudende staten vernederden, ons in den God onzes heils mogen verheugen, ook thans mogten wij uitroepen „geloofd zij God," en bij dezen drievoudigen zegen heette het: „geloofd zij de naam zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid, en de gansche aarde worde met zijne heerlijkheid vervuld. Amen, ja Amen."

De verslaggever, A. Brummelkamp, toont het verband dier drie gebeurtenissen, en vervolgt: „Werd nu bij het meer en meer toenemend ongeloof en bijgeloof; werd, nu bij het uitroepen der vrijheid onzer vroegere slaven de behoefte aan predikers van het Evangelie grooter dan immer: — daar laat de Almagtige ons in de duizendtallen, die te Wolfhezen zamenvloeiden in den schoonen tempel der natuur, het zien, hoe diep de behoefte reeds wordt gevoeld, om die prediking te laten hooren, en hoezeer alle rangen en standen in de kringen dergenen die God vreezen, daarvan reeds zijn doordrongen." - - - „Voor een dertigtal jaren opende de Heere ons daartoe (tot onderlinge opwekking en zamenspreking)

de baan, en een oogenblik mogten wij ons er in verheugen. Onder het onmetelijke gewelf des hemels begonnen op vele plaatsen de duizenden der vrienden te zamen te komen, maar het gelukte den vijand onzer zielen, door vervolging van buiten, dien weg weder te sluiten. Thans, terwijl vriend en vijand wat heeft geleerd, mogen wij verwachten, dat wij onbelemmerd zullen kunnen voortgaan, gelijk wij zijn begonnen."

- - - "Tot het laatste oogenblik toe was er onder de laatst overgeblevenen op het terrein nog groote opgewektheid, hartelijkheid en lofzang. Ook Mevrouw van Brakell Doorwerth (op wier grond men was) bevond zich in dien stond als mede-feestgenoote nog daar, en werd haar Gods bijzondere zegen van harte toegewenscht."

De berigtgever uit den wensch, dat deze zamenkomst tot *vereeniging* onder de Protestanten moge leiden, en sluit aldus: "Het schoone lied

Vereenigt u o Isrel als weleer,
Te lang door twist en wrok vaneen gescheiden"

worde allerwege gehoord, en de bede er om klimme uit de stille binnenkamer op tot God."

Een ander verslaggever schrijft: "Het was niet mogelijk allen te hooren, maar wat ik gehoord heb en wat anderen van de overige sprekers gehoord hebben, het was alles berekend om de harten te winnen voor de heilige zaak der zending. Het was ons o zoo goed, die woorden vol leven en gloed te hooren! Zij waren zoo in volle overeenstemming met al het feestelijke van den dag." - - -

"Met Ps. 72: 11 en den Apostolischen zegen [!] werd het feest besloten."

"Onvergetelijke dag! Ziedaar den indruk van, haast zeide ik, van de duizenden, van allen. "Een zalige, haast zeide ik, de zaligste dag van ons leven," hoorde ik een spreker zeggen, "dien dag uitgezonderd, waarin de christen vrede vindt in het bloed des kruises." "De dag," zeide een ander tot mij, "was een voorsmaak van den hemel." Ik ben niet geroepen om te meten, hoeveel overdrevens er in zulke ontboezemingen ligt of ten minste liggen kan,

men proeft er uit, wat de zielen, die Jezus liefhebben, smaken wanneer zij in grooten getale bijeen zijn om Gode feest te houden, men ontwaart, hoe goed het den duizenden geweest is op Donderdag den 6 Aug. te Wolfhezen." - -

Dezelfde feestbeschrijver eindigt op deze wijze: "Wij hopen, wij durven het haast niet te betwijfelen, dat de feestdag te Wolfhezen een gezegenden, blijvenden indruk hebbe nagelaten, dat er uit dezen eersteling iets goeds voor de Zending (ook voor de kerk?) zal geboren worden. Ik mag gelooven, dat de Heer aan die plaats was. Hem zij daarom de dank voor het goede daar genoten. Hem zij de zendingsarbeid bevolen. Gode die de belofte heeft gegeven, dat de schepter van Koning Jezus zal regeren tot de einden der aarde. Hij doe verzoening over het zondige en gebrekkige van dat zamenzijn. Hij storte zijn Heiligen Geest uit over alle vleesch!"

Men zal uit deze plaatsen reeds genoeg over de feeststemming kunnen oordeelen. Het blijkt duidelijk, dat de groote ingenomenheid met die bijeenkomst aan den kant der orthodoxen en afgescheidenen is. Schrijver dezes, die hen van meer nabij heeft leeren kennen, weet overvloedig, hoe zij, ondanks hunne fraaije woorden, tegen ons, Katholieken, gestemd zijn; wat zij terugwenschen en najagen, ten koste ook van de regtens verkregen vrijheid voor allen. Dit neemt niet weg, dat wij toch hunne berigten met welgevallen lazen, daar, waar zij vol geestdrift spraken van de verlossing der Heidenen uit de schaduwe des doods, gelijk onze vaderen in de 8e en 9e eeuw "van vrome mannen uit het Angel-Saxenland [*Katholieke* zendelingen], reeds met het licht der waarheid bestraald, het Evangelie der genade" ontvingen; en vooral, waar zij zich zoo welgemeend lieten hooren over de *waarachtige godheid* van Jesus Christus, "den Eengeboren Zoon Gods", "onzen grooten God en Zaligmaker", "wiens bloed van alle zonden reinigt". Hoe kilkoud, hoe ongeloovig, hoe heidensch is daarbij de taal van meer dan anderhalf duizend Nederlandsche predikanten, die, hetzij ze hunne goddelooze Christus-verloochening bewimpelen, of openlijk uitspreken, eene walging wekken als hun geestverwant, Ernest Renan, wiens oppervlakkigheid slechts door zijne brutaalheid wordt overtroffen.

TERUGGEVONDEN SCHAT.

Vóór de Fransche omwenteling van 1793, bestond er te Douai een Engelsch seminarie tot opleiding van priesters, maar dat in dien rampzaligen tijd het lot van zooveel andere dergelijke gestichten deelde en te niet ging. Voordat echter de bewoners hun verblijf verlieten, begroeven eenigen hunner des nachts al het altaargerief en tafelzilver, de gewijde vaten en sieraden, alsmede eenige daar bijzonder vereerde relikwiën, als: het haren onderkleed van den H. Thomas Becket en de baretta van den H. Carolus Borromaeus. In 1834 zijn de gebouwen met het er bij behoorende terrein door de regering aangekocht, en worden thans bewoond door het corps der genie. Trouw is altoos het geheim van het begraven dier kisten bewaard. Nu echter werd het hoog noodig, nasporingen daaromtrent te doen, wijl er bijkans niemand meer van hen die de regte plaats wisten, of slechts een enkele stekoude, was overgebleven.

Na de erlangde vergunning der in de zaak betrokken overheden, en ingevolge eene audientie van Mgr. Searle bij Keizer Napoleon III, zijn onlangs de nasporingen begonnen. Het kostte veel moeite de regte plaats te ontdekken; de vroegere indeeling der kamers was door aanmerkelijke verbouwing geheel veranderd, en van een ouden schoorsteen in een der benedenkamers was alle spoor verdwenen. Door het goede geheugen echter van den Herw. heer Pennwick, den eenigen nog overlevenden theologant van het seminarie van Douai, die bepaald de benedenschool als die der kleine figuur had aangeduid, gelukte het, de plaats te ontdekken, waar vermoedelijk de kisten begraven waren. Werkelijk vond men ook, na eenigen tijd de aarde onder den opgebroken vloer te hebben omgewoeld, eene der kisten, die geheel met zilverwerk gevuld was, als schenkbladen, schenkkannen, drinkbekers en eene menigte andere voorwerpen van eene aanzienlijke waarde. De meeste zilverwerken droegen de namen en wapenschilden van oude vrome Engelsche geslachten, die ze in de jaren 1701—1763 aan het Engelsche collegie te Douai hadden geschonken. De pogingen tot opsporing der andere kist zijn, in weerwil van de

vrij duidelijke aanwijzing der plaats, tot nog toe vruchteloos geweest, maar worden ijverig voortgezet.

Hoe jammer, dat men zoolang heeft gewacht. Voor weinige jaren leefden er in het Noorden van Engeland nog onderscheidene priesters, die met eigen oogen het begraven van den schat in den nacht vóór hunne vlugt uit Douai hadden aanschouwd. Men hoopt echter te slagen, wijl de regerings-commissie zich zeer voor de zaak beijvert, en ook de soldaten der genie alle hulp bij de nasporingen verleenen.

NARIGT OVER LUTHER'S FAMILIE.

Het vorige jaar gaf A. W. Muller een werkje uit onder den titel: *„Dr. Martin Luther und sein Stammort Möhra.* Mit einem Mahnruf des Reformators an unsere Zeit.„ Dit boekje moest strekken om de gedachtenis te helpen bewaren der onthulling en inwijding van Luther's gedenkteeken te Möhra, en bevat enkele kurieuse bijzonderheden over zijne familie. We lezen daar, dat zijn vader, Hans Luther, een rijken boer te Möhra met diens eigen paardenteugels zóó gevaarlijk wondde, dat hij, om de vervolging te ontkomen, de vlugt moest nemen naar Mansfeld. Hartstogtelijkheid en hevigheid schijnen dus in het geslacht des hervormers erfelijk geweest te zijn. Het blijkt ook, dat Luther in Duitschland niet zoo bijzonder gezien was; immers we vernemen, dat hij naar Parijs wilde trekken, om daar, onder de bescherming van Frankrijk, *„te vrijer te kunnen schrijven en alles loslaten.„* In 1530 nog durfde hij het niet wagen, zijnen stervenden vader te Mansfeld te bezoeken; hij vreesde, dat de „heeren en boeren„ hem zouden opvatten. Zoo zegt Luther zelf in een brief aan zijnen vader, van den 15 Februarij 1530.

Van de regtstreeksche afstammelingen des hervormers leeft er nog slechts één, te Möhra, Joh. Nicolaus Luther, een schrijnwerker van zijn ambacht, doch thans, „wijl hij in zijn handwerk geen

goudmijn schijnt gevonden te hebben, als beroepsgenoot van Homerus' goddelijken Eumaeus (*zwijnenhoeder*) fungerend. "

Bij het 300-jarig jubelfeest der hervorming was een van Luther's nakomelingen koeherder te Möhra. Destijds, toen dit eeuwfeest de hartstogten gaande maakte, schreef Göthe aan Riemer. "Met honderderlei geschriften moet men de hervorming vieren; schilders en koperetsers winnen er ook wat bij. Ik vrees maar, dat met al die pogingen de zaak zóó klaar wordt, dat de figuren haren poëtischen, mythologischen tint verliezen; want onder ons gezegd, is er in de gansche zaak niets interessants dan Luther's karakter, en dit is ook het eenige, wat eigenlijk de menigte imponeert. Al het overige is een warboêl, gelijk wij er nog dagelijks den last van dragen. "

HOE HUMBOLBT DEN BIJBEL OPVATTE.

Onder de "ontdekkingen", die Alexander von Humboldt deed, en waarvoor hij het menschelijk geslacht nog niet rijp achtte, hebben eenige betrekking op den bijbel. Hij openbaarde ze slechts aan zijne bijzondere vrienden. "Men moet, zegt hij, den bijbel goed opvatten. Bij onze Geestelijkheid, welke godheid en natuur als twee verschillende dingen beschouwt, moet ik zeker met mijne zienswijzen aanstoot geven, en ik zal ze ook nooit openlijk uitspreken, om niet al te zeer verketterd te worden. En toch zijn mijne opvattingen slechts die welke, van de oudste tijden af' allen hadden, welke de natuurkennis op de verklaring des bijbels toepasten. Men heeft vroeg erkend, dat er enkel eene groote en magtige kracht is, welke scheppend, onderhoudend, vernietigend werkt. *Het is dezelfde, welke wij heden, al naar hare verschillende uitingen, electriciteit, galvanisme, magnetisme, licht, vuur, levenskracht noemen.* Zij sluimert werkeloos, zoolang zij als Parabama eene eenheid is. Om zich erkenbaar te maken en te scheppen, moet zij in twee vijandig tegen elkaâr overstaande polen uiteen-

gaan. Dan is zij de Jehovah en Ahasel der Mosaïsche oorkonde, het Brahma en Schiweh der Indische, de Ormuzd en Ahriman der Persische, Zeus en Hera der Grieksche sage. Naar de Mosaïsche oorkonde, schiepen de Elohim — *toch wel het booze en het goede Wezen te gelijk* — een menschenpaar, waaraan zij het gebod: „Vermenigvuldigt u!" gaven..... Ik zal mij wel wachten, dergelijke ketterijen openlijk in de wereld te prediken, opdat het mij niet ga, als dien goedhartigen dwazen, die het zwijgen niet hebben geleerd."

Mag, vragen we, iemand, die zoo spreekt, al is hij ook de gevierde von Humboldt, mag hij nog wel *Christen* heeten?

EEN EVANGELIST OVER DE EVANGELISATIE IN ITALIË.

De bijzondere beschermeling van den Groningschen predikant C. H. van Herwerden, Chz., een thans op zich zelf staande zoogenaamde „Evangelist", J. P. Luquet, een Protestant uit Frankrijk, sedert eenigen tijd in Italië, bepaaldelijk in de provinciën Chiavari, Lunigiana en Garfagnana met bijbel en almanak werkzaam, en tevens boekverkooper van beroep, deelt aan zijnen bovengenoemden patroon over zijn werk o. a. dit mede [1]):

„Voor wie niet dan het uitwendige aanschouwt, is het zeer moeijelijk, zich een juist denkbeeld van Italië te vormen. Indien ik u van de moeijelijkheden verhalen zou, die men hier bij iedere schrede ontmoet, zoudt gij verwonderd staan en begrijpen, dat er eene aanhoudende studie en eene groote voorzigtigheid noodig is, om niet ieder oogenblik de speelbal te zijn van belangen, van personen, die een handwerk van de godsdienst maken en eene oneindigheid van verdeeldheden, die elders niet voorkomen, althans niet in zulk eene mate. Men moet daarenboven hier het werk uit al zijne oogpunten opvatten; want zonder dat verrigt

[1]) In de laatste aflevering der „*Tafereelen en Berigten*" enz.

men niet dan den arbeid van een dag, die in duigen valt, zoodra [*let wel!*] de arbeider er niet meer is. Men moet de toekomst van het werk veel meer op het oog hebben dan den tegenwoordigen staat; want zulk een volk kan niet op één dag zich opheffen. Het is een werk van geduld, van volharding, van worsteling en geloof."

Verder zou hij gaarne zien, dat de verschillende comités de handen ineensloegen om maar één werk te verrigten, Italië, als 't ware, in onderscheidene provinciën te verdeelen, aan iedere provincie hun eigen kolporteur en haar eigen evangelist te geven, van welke twee de eerste den weg voor den laatste baande. Zoolang hij kon, had hij, eer hij nog op zich zelf stond, de hem aanbevolen taak als uit ééne hand, met behoorlijke verdeeling van plaats en tijd en werklieden, trachten uit te voeren, en het dikwijls beklaagd, dat er *niet meer eensgezindheid en eenswillendheid* van zamenwerking alom bij allen bestond. — Door wederzijdsche hulp alleen, meent hij, kan er eerst "eene nationale Italiaansche kerk" tot stand komen. Maar dan moet het Protestantisme véél meer nog laten wegvallen, ja alles wat de verschillende kerkgenootschappen verdeelt. — Waarlijk dan schiet er, dunkt ons, slechts een groote *nul* over! Hoor hoe Luquet dit formuleert:

"Alles, wat de hervorming nog van het Katholicisme heeft overgehouden, is te veel in Italië, en hoe meer men in zijn werk tot de apostolische tijden zoekt te naderen, door weg te doen alles, wat nu nog verschillende kerkgenootschappen verdeelt, hoe meer men het heil der zielen bevorderlijk zal zijn."

Dat heet eerst regt *evangeliseren*!

LETTERLOOVER.

HET LIEVE-VROUWE-BEELD.

Wijze: Vreedzaam wandelt ster bij ster.

't Moedergodsbeeld trekt de blikken
Van der vrouwen vroom geslacht;
Wie ook vond er geen verkwikken
In de beden, daar gebragt.

Met het Kindjen op hare armen,
Ziet zij ons zoo minlijk aan;
Neen, die Moeder van erbarmen
Laat niet ongetroost ons gaan.

Met de bloesems op de koonen,
Nadert haar 't verlaten kind;
„Wil" zoo bidt zij, „'t weesje toonen,
„Dat ze in u een Moeder vindt."

Wat er in dien blik mag stralen
Van 't onschuldig maagdelijn,
't Is met woorden niet te malen;
't Moet een teed're bede zijn.

Lang ligt zij daar neêrgebogen,
Ziet het Kind, de Moeder aan;
„Leid mij", zucht ze diep bewogen,
„Op een veil'ge levensbaan."

Statig knielt een moeder neder,
't Zielsvertrouwen op 't gelaat;
Wisselt blikken lang en teeder,
Die een moeder slechts verstaat.

Langzaam komt zij toegetreden,
't Heilig waslicht in de hand,
Gindsche vrouwe, die daar heden
't Dankbaar moederoffer brandt.

Van haar treurgewaad omhangen,
Komt de droeve weduwvrouw;
Tranen stroomen van haar wangen,
Troost hier zoekt zij in haar rouw.

Niet vergeefs heeft zij gebeden,
Niet vergeefs hier hulp verbeid;
Ook Maria heeft geleden,
Eenzaam aan het graf geschreid!...

Minlijk beeld der Lieve-Vrouwe!
Aller harte trekt gij aan;
Moeder! wie op u vertrouwe,
Zal niet troost'loos van u gaan.

Augustus, 1863. P.

HET WERELDGERIGT

VOLGENS

„DE EVANGELIE-SPIEGEL".

Niet zonder reden is op het genoemde maandwerk in „de Katholiek" reeds meermalen de aandacht gevestigd.

Wij kennen weinig geschriften, die het geloof aan de grondwaarheden van het Christendom op zóó gevaarlijke wijze bestrijden, als „de Evangelie-spiegel", waarin de beruchte Dr. Meijboom, met een twaalftal predikanten en professoren zich beijveren, om het eenigzins beschaafde publiek op de hoogte van hunne verlichte wetenschap, dat is, van het meest beslotene ongeloof te brengen. Het verderfelijke van dat maandschrift ligt gedeeltelijk hierin, dat het niet uitsluitend, zelfs niet voornamelijk voor geleerden en theologen van professie bestemd wordt; neen, het rigt zich, niet zonder behendigheid, tot eene veel grootere menigte, aan wie het aanschouwen en beoordeelen van den hedendaagschen strijd over de hoofdpunten der Christelijke openbaring zeer gemakkelijk wordt gemaakt; het vermijdt, in den regel, allen omhaal van geleerdheid en de afgetrokkene, voor de meesten niet bevattelijke bespiegeling; het vordert slechts een middelmatig verstand, een weinig kennis, een weinig inspanning, doch rekent op eenige zucht, om zoo wat van alles te beproeven en te onderzoeken. Het

vleit en streelt dan ook den kleinen hoogmoed van zeer vele oppervlakkige geesten, aan wie het spoedig en goedkoop de wijsheid bezorgt, om hetgeen men zoo lang als ontwijfelbare, als geopenbaarde waarheden, waar zelfs de zaligheid van afhing, geloofd en beleden had aan de uitspraak van hunne immers gezonde rede te onderwerpen, en wel met zulk eene uitkomst, dat zij telkens verbaasd moeten staan, eerst nu het onhoudbare in te zien van het ook in de letter des bijbels hun overgeleverde Christendom, hetwelk hun aangetoond (!) wordt, grootendeels uit opgedrongen vooroordeelen, bekrompen opvattingen en wezenlijke ongerijmdheden te bestaan! Hierbij wordt een dikwijls tamelijk bedekte, maar des te gevaarlijker kunstgreep gebezigd. Men neemt den schijn aan, van niets te willen opdringen, niets onbewezen of ten minste onberedeneerd te willen laten; dit duurt zóó lang, totdat men bijna aan het hart der kwestie, aan het beslissend gedeelte der opgevatte redenering genaderd is; maar dan heeft er eene verwisseling van termen, en daarmeê eene doelmatige wijziging der begrippen plaats, of wel er wordt eene valsche, honderdmaal wederlegde, of ten minste door deskundigen sterk weêrsprokene bewering, als ware het een door niemand ooit betwijfeld axioma, tusschengevoegd; daarmeê erlangt men natuurlijk eene gewenschte beslissing en de hoovaardige, doch onbehoedzame geest van een aantal lezers, bedwelmd door het onophoudelijk beroep op het redelijk verstand, bedwelmd door het sterk opgewekte bewustzijn van eigen denkkracht, verbeeldt zich, tot aan het einde toe te hebben *mede*gedacht en *mede*geredeneerd, en doet ondertusschen niets anders dan zich nederbuigen voor het stoutmoedigste dogmatisme van het ongeloof eens anderen! Somwijlen neemt „de Evangelie-

spiegel" geene beslissing en bepaalt zich bij twijfelingen, maar leert ondertusschen, op zulk een drieste wijze, op zulk een onuitstaanbaar-hoogen, bijna verachtelijken toon te spreken over de geheimen der openbaring, over de gewijde boeken, over de Profeten en Apostelen, ja over den Zaligmaker zelven, dat zijdelings het geloof moet geschokt worden van menigeen, die alsdan ongetwijfeld aan de overmatige bescheidenheid van die verlichte mannen het verwijt rigt, dat zij voor dezen keer niet moediger hebben doorgeslagen, en bij het inzien van eene volgende aflevering zich verheugt, dat men toch het betwijfelde punt maar als eene lang uitgemaakte zaak is gaan behandelen, en hij niet zoo eigendunkelijk is geweest, met tusschen de verschijning van het eene nummer en het andere, zijne geloofbelijdenis wat korter te maken. Neemt men hierbij in aanmerking, dat het ongeloof zich telkens op zwakker en zwakker gronden tot zulke inkorting geregtigd waant, en dat de aardschgezinde, zondige mensch vooral die waarheden, welke hem voor de toekomst verschrikken en aldus zijne driften nog beteugelen, zoo gaarne voor hersenschimmen aanziet, dan is het immers te overzien noch te berekenen, wat verwoesting van geloof en goede zeden door dat verfoeijelijk maandschrift [1]) wordt te

[1]) Onlangs lazen wij er eene uitlegging van de woorden des Apostels tot de Korinthiërs: „wie *onwaardig* dit brood (de H. Eucharistie) eet of den kelk des Heeren drinkt, is schuldig aan „het ligchaam en bloed des Heeren.... eet en drinkt zich het oor„deel, *niet onderscheidende het ligchaam des Heeren*" (I Cor. XI). Paulus, hier komt de verklaring van „de Evangelie-spiegel" op neder, ijvert daar alleen tegen een plaatselijk misbruik: het vieren van het H. Avondmaal werd bij de Korinthiërs onmiddellijk voorafgegaan door een anderen gemeenschappelijken maaltijd, bij welken sommigen hunner in zoodanig beschonken toestand raakten, dat zij niet eens meer begrepen, hoe er in plaats van hetgeen eerst

weeg gebragt. Bijzonder schadelijk achten wij de laatste Mei-aflevering, waarin de Amsterdamsche predikant J. G. Schuuring een artikel plaatste over het wereldgerigt, het laatste oordeel, en wel, zooals hij voorgeeft, naar het vierde Evangelie (van Joannes). Wij zullen thans dat artikel kortelijk doorloopen, om ons gevoelen over zijn werk te staven, en tevens te doen zien, op wat loszinnige, ook voor de wetenschap onverantwoordelijke wijze, de allergewigtigste punten der Christelijke geloofsleer door hem en de zijnen, zich noemende Christen-leeraars en hoogleeraars, behandeld worden.

---

op tafel had gestaan, weêr ander brood en andere wijn was opgezet, om eene godsdienstige plegtigheid aan te vangen; *zij onderscheidden het eene brood niet meer van het andere*, en wilden toch deelnemen aan de heilige handeling, het nuttigen van het Avondmaalsbrood, het drinken van den Avondmaalswijn; *dát* alleen bedoelt Paulus met het *onwaardig* eten en drinken; van een andere onwaardigheid spreekt Hij niet. En omdat, wegens het uur en de wijze, waarop men sinds lang de bedoelde plegtigheid viert, niet ligt iemand, in zoo erge bevangenheid verkeerende, aan de H. Tafel zal aanzitten, moet Paulus' gezegde, sedert geruimen tijd, van schier onmogelijke toepassing zijn geworden; duizenden hebben zich derhalve er noodeloos over beangstigd, en men zou het, voegen wij er bij, even betreurenswaardig als vreemd moeten vinden, dat men deze eenvoudige oplossing van zoo menig gemoedsbezwaar niet vroeger gevonden heeft, indien ze maar wat beter strookte onder anderen met ons geloof aan het gezonde verstand van den Apostel. Want de H. Paulus, en dáár schijnt onze bekwame tekstverklaarder niet op gelet te hebben, voegt er ook eene vermaning bij: „de mensch *beproeve* dan zich zelven, en ete alzóó van dit „brood," enz. Maar indien de Apostel met *onwaardigheid* slechts *volkomen dronkenschap* heeft aangeduid, dan zal de gansche beproeving, door hem voorgeschreven, hierin moeten bestaan, dat een ieder bij het naderen tot de H. Tafel zich zelven volgenderwijs onderzoeke: *ben ik zóó beschonken, dat ik het eene brood niet meer van het andere onderscheid?* hetwelk niet veel verschilt van den raad, dien men iemand zou geven, om van tijd tot tijd zich zelven ernstig af te vragen: *slaap ik?*

Zeker met het doel om dadelijk regt aanschouwelijk te maken, welk begrip wij ons van het wereldgerigt niet of wél te vormen hebben, vangt Ds. Schuuring aan met eene tegenstelling tusschen den „prentenbijbel zijner kinderjaren" en de „wereldberoemde schilderij van „Ary Scheffer, de afbeelding van den *Christus Remu-*„*nerator.*" Het staat hem nog „levendig voor," wat die bijbel „hem van het oordeel te aanschouwen gaf" en wat hij „daarbij al gedacht heeft." Het ware te wenschen, dat hij uit zijne levendige herinnering ons, ten minste omtrent één van die beide punten, wat meer inlichting had gegeven. Wel moeten we uit den zamenhang besluiten, dat hij zijne prent onder de „grof zinnelijke „afbeeldingen van het gericht in den ouden tijd" rangschikt en dus afkeurt; wel zien we, dat, ofschoon hij eene „zinnelijke opvatting van het oordeel" te keer gaat (bl. 137), ofschoon „het wereldgericht geene uiterlijke „handeling is" (bl. 139), ofschoon het geheel en al „*innerlijk* door het geweten" (bl. 142), „*innerlijk* in „de menschheid (bl. 140) tot stand komt", hij toch zulk eene hooge en „heilige" (bl. 138) ingenomenheid bekent voor Scheffer's meesterstuk, dat hij voor dezen keer met eene afbeelding daarvan „de Evangelie-spiegel" had wenschen op te luisteren; maar het blijft niettemin geheel in het onzekere, wáár en in hoeverre wij onze verbeelding moeten beteugelen, om niet, volgens hem, in het „grof" zinnelijke te vervallen, en, wat anders ligt het gevolg zou wezen, met „verzaking van het uitmuntend geleide" des *vierden* evangelieschrijvers (bl. 132), den waren geest van Christus' woorden te miskennen en te doen miskennen. Hadde nu maar de escheidenheid van den predikant hem veroorloofd, om

van die gedachten zijner kindschheid bij het aanschouwen der oordeelsprent het een of ander meê te deelen, we zouden dan met wat meer naauwkeurigheid weten, althans welke afbeeldingen hij geschikt of ongeschikt acht ter godsdienstige onderrigting van eene jeugd, wier geestkracht nog door den prentenbijbel beheerscht wordt, of misschien leerden we er uit, wat men aan ontkinderde wijsgeertjes vertoonen kan, zonder gevaar dat ook bij hen, al vroegtijdig en wie weet voor hoe lang, de *ware* „opvatting door zinnelijke voorstellingen *verslonden* worde" (bl. 133).

Het eenige derhalve wat ons in dit opzigt tot een duidelijk narigt dienen kan, zal gelegen wezen in Schuuring's opmerkingen over den *Christus Remunerator*. „Ik vind, zegt hij, boven de gravure, die vóór mij ligt „als motto Matth. XXV. geschreven. En gewis, de „beschrijving van het gericht in het aangeduide hoofdstuk „heeft den kunstenaar bezield, en hem modellen doen „aanschouwen, naar welke hij zijne beelden van regt„vaardigen en onregtvaardigen zoo treffelijk waar en „schoon heeft afgeteekend." We kunnen, het zij in 't voorbijgaan gezegd, op de gravure, die ook vóór ons ligt, geenszins ontdekken, welke „onregtvaardige" door Scheffer naar een „model" van Matth. XXV is afgebeeld, maar bespeuren al vast met genoegen, dat Matthaeus' voorstelling, welke door den heer Schuuring als eene „verkeerde" bestreden wordt, toch nog van goede dienst kan wezen voor schilders, wanneer zij, gelijk hij van Scheffer verzekert, zich tevens „door den geest der „waarheid laten bezielen en van 't oordeel te *zien* geven „wat het *vierde* evangelie er van te *lezen* geeft" (bl. 129 en 130). Nu leest onze predikant in dat evangelie: dat

het oordeel bestaat „*niet in een persoonlijke, waarneembare, daad van Christus*, maar in een *louter innerlijk bewust worden van ieders geweten, of men al of niet godsdienstig is, welk bewustzijn vroeger of later voortkomt uit de ervaring, of men zich door de persoonlijkheid van Christus, als den volkomen godsdienstigen mensch voelt aangetrokken of afgestooten* (bl. 138—140, 142), *en hetgeen de bekeering en zaliging van alle menschen ten gevolge heeft*" (bl. 147—149).

En hoe is, volgens hem, die „godsdienstige waarheid" bij Scheffer „vertolkt geworden"? „Ik zie er", zegt hij, „die verhevene Christus-gestalte, dat lichtende beeld, „welks verschijning eene scherpe lijn van afscheiding „tusschen licht en donker doet ontstaan; ik zie er 't oor„deel dáárin afgeteekend, dat bij de verschijning van het „licht, goeden en boozen als zoodanig worden ontdekt, „*ontdekt ook aan zich zelven*, zoodat zij zich bewust „moeten worden van 't geen zij zijn; ik zie eene diep „gebogene, bitter weenende tot aan de grenslijn van „het licht, uit de duisternis voortgekropen, die 't te bang „wordt zich zelve een kind der duisternis te weten; *ik* „zie dat alles en [NB.] *nog zoo veel meer.*" Maar *dat alles* deed waarlijk nog niets ter zake. De uitdrukking van geen enkel gedeelte der bovengemelde oordeelsleer is nog door den heer Schuuring op de schilderij van Scheffer aangewezen, en die aanwijzing houden we toch voor zooveel te noodiger, omdat we de vaste overtuiging hebben, dat, welligt met weinig uitzondering, iedereen in de beeldspraak van den schilder juist het tegenovergestelde verkondigd ziet van hetgeen de predikant voor de echte leer van het vierde evangelie wil laten doorgaan. Zoo heeft bijv. Scheffer een persoonlijk verschij-

nenden Christus op het doek gebragt, die door regtvaardigen en boetelingen omgeven, met de linkerhand een zevental boozen van zich afwijst, in gelaat en gebaarden zoo weinig naar toekomstige bekeerlingen zwee-mende, dat zij veeleer zoo vele typen van de grootste ondeugden voorstellen en in die „aanschouwelijke vormen" moet ons nu „vertolkt" wezen, dat Christus *niet* ten gerigte komen en ieder zondaar, zonder uitname, tengevolge eener zelfveroordeeling zich eenmaal bekeeren en tot zaligheid geraken zal! Maar het is dan ook ligt te begrijpen, waarom Ds. Schuuring zijne reeks van niets afdoende opmerkingen over de schilderij afbreekt met te zeggen, dat hij daarop *nog zooveel meer* gezien heeft, en zich hiermede van alle verdere toelichting ontslagen houdt.

Op zulk eene diepzinnige en doeltreffende kunstbeschouwing volgt nu een „vlugtig overzigt van de gedurende vele eeuwen verbreide kerkleer" over het wereldgerigt. Bij ieder, al is het nog zoo vlugtig, overzigt van de geschiedkundige ontwikkeling eens godsdienstigen leerstuks is het een eerste vereischte, de verbindende kerkleer zorgvuldig van bijzondere, zelfs algemeen gevolgde, maar toch vrijgelaten meeningen te onderscheiden; doch al ware dit niet zoo, de heer Schuuring heeft ons beloofd, de *kerkleer* [1]) voor te stellen, dat is dus *enkel* kerkleer, ten ware hij zelf op eenig onderscheid zal opmerkzaam maken. De eenige waarschuwing van dien aard vinden we op bl. 131, alwaar vermeld wordt, hoe de Christenen na de helft der derde eeuw geloofden, dat tegen den laatsten oordeelsdag „een geweldige brand

---

[1]) Even te voren nog bepaalder: „leer der Kerk".

„staat los te breken, die òf deze wereld verwoest, òf, „*volgens anderen*, in de onderwereld woedt"; alhoewel het hier onduidelijk is gebleven, of die *anderen* buiten of in de kerk waren, en het in ieder geval beter ware geweest, alles wat niet bepaaldelijk tot de kerkleer behoorde, voor het oogenblik ter zijde te laten, zoo erlangen we door het aangevoerde toch nog grooter regt, om waar verder zulke onderscheidingen achterweeg blijven, niets anders dan de voorstelling van *enkele kerkleer* te verwachten. Nu zullen we ons maar niet te veel ergeren aan het in zijne onbepaaldheid belagchelijke gezegde: „Wat de grieksche mythe vermeldt van het richten en „straffen der onregtvaardigen in de onderwereld *door* „*Rhadamanthus en Minos*, datzelfde [??], leerde men, zou „door Christus geschieden" (bl. 130); we zullen ook niet verwijlen bij de groote onjuistheid van het onmiddellijk volgende, dat (altoos volgens de kerkleer) eerst „na eene ligchamelijke opstanding en een oordeelen „van de gansche menschenwereld, de *eigenlijke* zalig„heid en verdoemenis voor de verschillende menschen „een aanvang zouden nemen" (Ald.). Doch we rigten een billijk verwijt aan Ds. Schuuring, dat hij als kerkleer durft opgeven: „de bepaalde plaats op aarde voor „het gericht bestemd, werd aangewezen. Over het al „dan niet mondeling verhooren door Christus, en het „zich verantwoorden der voor zijn regterstoel gedaagden, „werden onderzoekingen ingesteld en beslissingen ge„nomen. Bij het gericht zou de Christus door de vol„maakte Christenen, niet het minst [= vooral] door de „monniken worden bijgestaan, en de taak door dezen „daarbij te vervullen werd naauwkeurig bepaald" (bl. 131).

Het moge aan verregaande onkunde, achteloosheid of

kwade trouw, of aan iets van dat alles te gelijk zijn toe te schrijven, het doel van die onjuiste en verwarde opgaaf is duidelijk genoeg; de lezers van „de Evangelie-spiegel" moeten begrijpen, dat de Christelijke Kerk in den aanvang te gelijker tijd „beheerscht" is geworden door oud-joodsche, zinnelijke begrippen van een wereldgerigt, en heidensch-grieksche Rhadamanthus-mythen uit de onderwereld, dat zij het gemengde begrip, hetwelk daaruit ontstaan moest, op hare beurt eigendunkelijk is gaan ontwikkelen, en er zoo van eeuw tot eeuw wat nieuws aan heeft toegevoegd, zoodat zij tegen den tijd der reformatie, bijna over alle bijzonderheden van het oordeel eene beslissing had genomen, en er, zouden we bijna zeggen, tot nog toe slechts eene volledige dubbele naamlijst ontbreekt van degenen, die aan de regter- of linkerzijde hunne plaats zullen erlangen. De *Kerk* heeft alzoo, naar de heer S. beweert, het echte oordeelsbegrip, dat toch reeds door Joodsche (volgens bl. 138: Oud-Testamentische) voorstellingen al te veel verbasterd was, door telkens menigvuldiger en immers telkens kleingeestiger verzinsels tot een schrikwekkende mythe der toekomst vervormd, en hoewel hij erkent, dat het Protestantisme zich aanstonds tegen sommige dier beuzelingen verzet heeft, wil hij zijnen lezers toch beduiden, dat hetgeen door de Protestanten als hoofdzaak betreffende het oordeel geloofd werd en door velen nog geloofd wordt, deels in oorsprong en gehalte van het overige niet verschilt, deels aangenomen wordt op gezag van min verlichte Evangelisten en Apostelen, welke aan de letter van Christus' woorden zijn blijven hangen, zonder tot het aanschouwen der niet omsluijerde waarheid zijner prediking te zijn doorgedrongen (bl. 132).

De predikant heeft geenszins de juiste tijdstippen of

gelegenheden aangewezen, wanneer al die gewaande kerkelijke beslissingen zouden gegeven zijn, en het geeft ons geen hoogen dunk over zijne wetenschappelijke rigting, dat hij zich aan de volgende opgaven houdt: „1°. tot in de helft der 3de eeuw na Christus; „2°. *later* tot in de 8ste eeuw; 3°. in het tijdperk, dat „aan de kerkhervorming voorafging; 4°. na de hervor„ming." Maar hoe ruimer die verdeelingen zijn genomen en hoe minder onderscheid hij tusschen dogma en bijzondere meening in acht neemt, des te minder mogen wij hem ontschuldigen, dat hij het ontstaan van leerbegrippen en meeningen, die reeds klaarblijkelijk in een voorgaand tijdperk werden aangehangen, meermalen in een volgend verplaatst heeft. Zoo stelt hij onder hetgeen er tusschen de laatste helft der derde eeuw tot in de achtste zou uitgedacht zijn, ook de *verwoesting der wereld door het vuur*, en toch vindt men deze waarheid reeds ten duidelijkste uitgedrukt in den tweeden brief des H. Petrus (III, 7, 10) en verder in de Schriften der Vaders en Apologeten van de tweede eeuw [1]). Tot hetzelfde tijdvak brengt hij het geloof aan de „teekenen in zon, maan „en sterren, die de komst van den dag der dagen aan„kondigen", eene bijzonderheid, die, om van het Oude Testament hier niet te spreken, met zoo veel woorden reeds verkondigd is in de Evangeliën van Matthaeus

---

1) Men zie bijv. Athenagoras in Cap. XXII van zijne Legatio, reeds in 177 aan M. Aurelius aangeboden; Justinus, in zijne eerste Apologie, aan keizer Antoninus Pius (gest. in 161) gerigt, n°. 59; en de tweede Apologie, n°. 7; de woorden van Theophilus Antiochenus (Autolyc. II, 37, 38), naar de opgaaf van Nicephorus (alzoo op zijn laatst), gestorven in 171; zoo ook Methodius van Tyrus (Conv. dec. Virg. or. IX, n. 1 en de Resurr. fragm. VIII, IX), wiens dood in 312 is voorgevallen.

(XXIV, 29), Marcus (XIII, 24, 25) en Lucas (XXI, 25) De heer Schuuring zal immers niet meenen, dat die Evangeliën eerst na de helft der derde eeuw geschreven zijn? Liever dan hem van zulke dwaasheid te verdenken, willen wij aannemen, dat hij dit gedeelte van zijn arbeid wat al te „vlugtig" bewerkt heeft, en in dat gevoelen worden wij versterkt bij het ontwaren, dat hij, eenige regels verder, het geloof aan bovengenoemde hemelteekenen, weêr onder de eigenaardigheden van nog een later tijdperk, tusschen de achtste eeuw en de hervorming, rangschikt. Tot onze verbazing zien wij ook *dáár* eerst gewaagd over de verwachting van „hemelsche heirscharen" die Christus bij het oordeel zullen vergezellen, eene bijzonderheid welke de geheele Christelijke oudheid o. a. reeds bij Matthaeus (XXIV, 31, XXV, 31) en Marcus (XIII, 27) vermeld had gevonden; zoo ook over de „bepaalde plaats op aarde", die men voor het gerigt bestemd rekende. Reeds in het begin der vijfde eeuw had de H. Hieronymus, in ziine uitlegging van den profeet Joël (III, 2), zich voor het dal Josaphat verklaard, en dat reeds lang te voren hetzelfde of een dergelijk gevoelen (want de Kerk heeft niets daarvan beslist) eerbiedwaardige voorstanders had gevonden, is te overbekend, om het door aanhalingen te bewijzen. Ook, hopen wij, ziet men al duidelijk genoeg, hoe het dogmatiesch-historiesch overzigt van Ds Schuuring evenzoo weinig beteekent als zijne kunstbeschouwing. Intusschen heeft hij, al is het op zekeren toon van medelijden, ons op nieuw verzekerd, dat de Christenen, de Protestanten niet uitgezonderd, achttien eeuwen lang, op gezag van Schriftuur en overlevering, het in de hoofdzaak eens zijn geweest: eene persoonlijke, zigtbare wederkomst heb-

ben beleden van Christus ten jongsten dage, om te oordeelen over regtvaardigen en zondaars [1]). Wat meer is, eene oorzaak van het in stand blijven der oud-joodsche en het ontstaan der hieraan verbondene, algemeene Christelijke opvatting moet, zoo erkent hij, gezocht worden in zekere handelwijs en manier van spreken des Zaligmakers. „Aan de zinnelijke voorstelling van het „Messiasgericht, die de Israëliet bezat en beminde, „knoopte Jezus zijn onderrigt vast, om, naar hunne „vatbaarheid en behoeften, zijne tijdgenooten te leeren „van het wereldgericht aan zijne verschijning verbonden. „Kon daaruit ook aanleiding genomen worden tot ver„keerde voorstellingen, uit een hangen aan vorm en in„kleeding geboren, — aan den geest, die in de waarheid „leidt, bleef het opgedragen Jezus belijders te brengen „tot het aanschouwen der waarheid, wier niet omsluijerde „voorstelling zij, die Jezus prediking hebben aangehoord, „niet konden dragen" (bl. 132).

Wij kunnen schier de verontwaardiging niet betoomen, waarmeê we bij deze ellendige taal van het zich draaijend en keerend ongeloof telkenmale vervuld worden. Hoe! Christus bestrijdt onophoudelijk de algemeenst verspreide, maar bekrompene, zinnelijke denkbeelden en verwachtingen zijner leerlingen betreffende God en de heerschappij van den Messias, Hij verkondigt hun, met ronde woorden diens toekomstig lijden, kruisiging en dood, het ergste wat zij in hunne denkwijze vernemen konden, en, wat hen niet minder moest schokken, voorspelt hun, als vrienden des Messias, juist om zijnentwil, geen aardsche

1) Het onbeduidend verzet van enkele dwaalgeesten, waaronder sommige middeleeuwsche Catharen, heeft hij denkelijk zoo min als wij in rekening willen brengen.

grootheid maar smaad en vervolging der wereld; des te gereedelijker, zou men zeggen, konden hunne verkeerde begrippen over een toekomstigen oordeelsdag door Hem weggenomen worden door de zeer bevattelijke en welkome verklaring, dat er van al die lang gevreesde schriktooneelen niets gebeuren zou, het gansche wereldgerigt in 's menschen hart voltrokken, op een loutere zelfbeoordeeling nederkomt, en niemand zich voor een eeuwig strafvonnis, als strijdig met Gods goedheid, beangstigen mag. Nogtans de Heiland vindt hen niet vatbaar genoeg voor deze waarheden; er over zwijgen, kan niet, want volgende geslachten zullen die beter kunnen dragen, en moeten toch door de leerlingen vernemen, wat Hij gepredikt heeft. En zie! Hij verkondigt hun, zonder de minste waarschuwing, in klare woorden: de aloude „zinnelijke", *onware* voorstelling, met zijn eigen persoonlijke verschijning als Regter op de wolken, met nog andere, nieuwe bijzonderheden, welke aan die voorstelling de hoogste mate van vreeselijkheid en zekerheid geven, eindelijk met de verwijzing der boozen ten *eeuwigen* vure! Wat dunkt u, lezer, van zulk een leeraar, van dien Christus? of liever wat dunkt u van een predikant, die voorgeeft, in zulk eenen Christus het licht der wereld (bl. 140) en de openbaring van Gods waarheid (bl. 135) te erkennen?

Wat alzoo vóór Christus en achttien eeuwen na Hem, in overeenstemming met de letter van het Oude en Nieuwe Testament betreffende het wereldgerigt algemeen geloofd is, ja wat door den Heiland zelven dienaangaande woordelijk gezegd is, dat moet men, volgens Ds. S. *niet* voor waarheid houden. Maar datgene wat Christus dienaangaande wel geweten, maar aan niemand zijner toe-

hoorders gezegd heeft, en toch, ondanks een daarmeê strijdig onderrigt, bedoeld zal hebben, aan volgende geslachten te doen begrijpen, ziedaar de alleen ware, de „heldere, diepe opvatting" (bl. 133), door Schuuring als zoodanig aangeprezen, ook omdat hij die in het vierde evangelie (niet door een toehoorder van Christus geschreven?) ziet uitgedrukt. Wat is diensvolgens de taak, door hem ondernomen? zijn betoog moet strekken, om ons tot deze tweevoudige overtuiging te brengen: zijne zoo hooggeroemde zienswijze is 1°. die van den vierden Evangelist, 2°. zij stemt overeen met hetgeen Christus *bedoeld heeft* te doen gelooven. Dat laatste is natuurlijk het voornaamste; omdat, als dáárvan de zekerheid ontbreekt, we met reden de wijsheid of opregtheid van Christus kunnen betwijfelen, of dewijl we in dat geval naar andere gronden hebben om te zien, waarop we de zienswijze van den evangelist voor *waar* en *echt-evangeliesch* hebben te erkennen. Maar andere, genoegzame gronden zijn daarvoor in dit betoog geenszins te vinden. Eene bovennatuurlijke ingeving, een onfeilbaar gezag kent Schuuring aan de evangelieboeken niet toe; want op bl. 133 is hij er tegen, dat men den inhoud van de onderscheidene bijbelschriften tot één gebouw van waarheid in overeenstemming tracht te brengen, hetgeen hij toch zeer gevolgelijk moest goedkeuren, wanneer hij aan hun goddelijken oorsprong geloofde. Het persoonlijk, menschelijk gezag van den evangelist waarborgt ons óók niets; met wien hebben wij te doen? is het Joannes of ten minste een van de onmiddellijke leerlingen des Heeren? op bl. 143 en 144 zien wij een tamelijk gewigt hechten aan de bedenkingen van Prof. Scholten tegen de echte herkomst

van meerdere teksten, aan Joannes toegeschreven; waarom kan er niet nog veel meer in diens evangelie door eene andere hand zijn ingeschoven? is er ook op bl. 132, niet, zonder uitname, verzekerd, dat de *toehoorders* van Christus de bedoelde „waarheid" niet uit zijnen mond vernamen, omdat zij die niet „konden dragen." Hoe weet men, dat één hunner daar later toe in staat is geweest, wanneer zelfs de verheven geest van een Paulus (I Cor. XV, 51. 52. I Thessal. IV, 15. 16. V, 1—3) er te zwak voor is gebleken? Of zal men op gezag van nog iemand anders, dat is van een volkomen onbekend persoon, als waar en evangeliesch eene leer aannemen, die (altoos in de onderstelling van Ds. Schuuring) in strijd is met de onloochenbaar uitgesproken woorden des Heilands, het algemeen geloof der Synagoog en der Christelijke Kerk en de vaste overtuiging der diepdenkendste godgeleerden en wijsgeeren? De predikant eindelijk geeft, in plaats van bewijzen, herhaaldelijk de stelligste verzekeringen ten gunste van die zoogenaamd evangelische theorie, maar niemand, meenen we, zal ons vergen, daarmede het geschil voldongen te achten.

Het blijkt dan genoegzaam, hoe noodig hier eene bewijsvoering was voor de overeenstemming van de leer des vierden evangelisten met de leer, door den Zaligmaker niet uitgesproken maar bedoeld, en dat vereischte een niet gemakkelijken arbeid; het was namelijk niet eens voldoende, uit het vierde evangelie plaatsen aan te halen, waar Christus over het oordeel sprekende wordt ingevoerd, want deze had immers, volgens bl. 132, dewijl een beter denkbeeld door niemand zijner hoorders kon gedragen worden, zich, wat de woorden

betrof, enkel [1]) aan de oude „zinnelijke" voorstelling gehouden; laat alzoo de evangelist den Heer de „*niet*-omsluijerde waarheid" *zeggen*, dan, zoo besluiten wij, dan vernemen wij niet Christus' eigen woorden, maar slechts de inkleeding, door den evangelist gegeven aan datgene, wat deze voor Christus' bedoeling hield.

Ds. Schuuring moet derhalve *buiten de aan Christus toegeschreven woorden om*, en *tegen sommige van diens werkelijke gezegden in*, diens eigenlijke leer aantoonen, en straks hare gelijkvormigheid bewijzen met de meening van den evangelist; voorwaar een moeijelijk betoog, maar juist om die bijzondere moeijelijkheid, gepaard aan het gewigt der behandelde zaak, dubbel merkwaardig en belangrijk! Indien het geleverd ware, wat een triumf der hedendaagsche wetenschap! wat schitterende roem voor den heer Schuuring! Indien! maar — de meeste lezers verwonderen zich denkelijk er evenmin over als wij — die gansche, noodzakelijke bewijsvoering heeft de predikant aan bekwamer personen overgelaten: er is geen woord of zweem van te vinden! en wat hier de gevolgen van zijn, hebben we boven reeds opgegeven.

Thans blijft derhalve slechts te onderzoeken, of hij bewezen heeft, dat zijne oordeelstheorie werkelijk in den vierden evangelist eenen voorstander heeft gevonden. Door eene voorloopige opmerking heeft hij zich die taak al weder vrij wat bezwaarlijker gemaakt. Hij geeft namelijk toe (bl. 132—133), dat de leer, door *hem* in het vierde evangelie gevonden, met die der overige Nieuw-Testamentische schrijvers in strijd is; hij voegt er bij,

---

1) *Enkel*; anders mogten we aan te gelijker tijd vatbare en niet vatbare hoorders gaan denken.

dat de exegeten der achttien voorgaande eeuwen die tegenstrijdige leer er *niet* in gezien hebben, maar integendeel de oude „zinnelijke" voorstelling, tevens de *woordelijke* des Heeren zijnde, ook als die van den vierden evangelist hebben geëerbiedigd. Daartegen zegt hij het volgende: „De bijbel, inzonderheid het Nieuwe „Testament, was en *is* nog in veler schatting een werk „als uit één stuk vervaardigd. Diensvolgens plaatste men „de meest verschillende uitspraken in de verschillende „bijbelschriften vervat, als bijbelwoorden op ééne lijn. „Als waren het eenerlei steenen, zocht men uit die „verschillende gegevens het gebouw der leerstellige waar- „heid op te trekken;... langs dien weg kon 't wel niet „gelukken, ook met zorgvuldig passen en meten, alles „gelijk het is, naast het overige en daarmede in ver- „band, behoorlijk te plaatsen, maar dan zocht men van „sommigen der aangevoerde steenen wat af te slijpen, „anderen streek men een weinig aan en wederom an- „deren trachtte men *eene plaats te geven*, *die hen aan „het oog der nadenkenden onttrok*, [??] omdat zij gansch „niet pasklaar waren te maken;... bij zoodanigen toeleg „kwam het leerbegrip van het vierde evangelie niet tot „zijn regt;... met meer zinnelijke voorstellingen werden „de zijne dooreengemengd; *dat gebeurt nu nog*, maar „niet even *ongestraft* als vroeger, wijl er in onzen tijd „een betere tucht geoefend begint te worden over" de exegeten (bl. 133).

Maar als de medevoorstanders van wetenschappelijke „tucht" stellen we ons bij zaken van zoo veel aanbelang met zeggen en beweren geenszins tevreden; de heer Schuuring moet *bewijzen*, den evangelist goed begrepen en zooveel andere uitleggers met reden veroordeeld te

hebben; wil hij het laatste niet regtstreeks aantoonen, het zal dan ten minste zijdelings uit het eerste moeten volgen, hetwelk derhalve een des te klaarblijkelijker en onwedersprekelijker betoog vordert.

Waarom heeft Christus magt om het wereldgerigt te houden, ziedaar de eerste vraag, door Schuuring uit het vierde Evangelie beantwoord.

„Het wereldgericht, zegt hij, is een oordeel, uitgaande „van God, en gegeven aan Jezus, *omdat hij de Zoon „Gods is*, volgens Jo. V, 22" (bl. 134, 135). Die reden wordt eigenlijk *als zoodanig* door den evangelist niet duidelijk aangewezen; Christus zegt daar eenvoudig: „de „Vader heeft het gansche oordeel den Zoon gegeven." De grond van Schuuring's opvatting is: „er staat niet „*aan mij*, maar *aan den Zoon*, derhalve wordt er betee„kend: aan den Zoon, *omdat* hij de Zoou is." Wij zien het gevolgelijke dier redenering niet in, maar zullen er geen verder bezwaar tegen inbrengen, dewijl zij tot ons eigenlijk geschil niets afdoet, en, niemand zal 't betwijfelen, indien Christus magt heeft tot het wereldgerigt, zulks voorzeker ook uit zijn goddelijk Zoonschap voortvloeit. Doch ten nadrukkelijkste verzetten we ons tegen zijne willekeurige verklaring van *Zoon* (Gods of des Vaders). Hij spreekt ja van Christus' „naauwste gemeen„schap met den hemelschen Vader", hij noemt Hem: „uit God, menschgeworden Woord, openbaring van „Gods licht, Gods waarheid en leven", maar het is iedereen bekend, hoe weinig die uitdrukkingen bij Protestanten van Schuuring's rigting beteekenen. Al die verheven klinkende woorden laat hij dan ook varen, en zet in plaats van het *goddelijk Zoonschap* nu telkens de *zedelijk-godsdienstige grootheid* van Christus.

Is *dat* bedoeld door den evangelist? Alle bewijs daarvoor is weggelaten, en dat is, om eene bijkomende reden meer dan een louter onwetenschappelijk verzuim. Wanneer namelijk een Christen over deugd, godsdienstigheid, zedelijkheid, zedelijke grootheid enz. van eenig wezen spreekt, dan bedoelt hij uit den aard dier begrippen of wel een volstrekt eindig wezen, of wel een goddelijk persoon, voor zoover die eene eindige natuur heeft aangenomen, en wijl nu, volgens den heer Schuuring eerst vijf verzen later (v. 27) over de openbaring van Gods leven in Christus *als menschenzoon* wordt gehandeld, en daarentegen in het onderhavige vers (v. 22) de „naauwste „gemeenschap van Christus met den Vader" is aangeduid, welke gemeenschap met *zedelijk-godsdienstige grootheid* is gelijk gesteld, zoo geeft hij klaar genoeg te kennen, dat de evangelist Christus niet gehouden heeft voor één-naturig, medezelfstandig met den Vader! De predikant zelf gelooft niet aan 's Heilands godheid; immers hij zegt (bl. 135): „omdat Christus, de wereldregter, uit „God was, verdient [!] het gericht een goddelijk te „heeten" [!]; en een weinig verder: „God zelf, voor „het menschelijk oog een ontoegankelijk licht bewonende, „oefent niet onmiddelijk [!] het wereldgericht uit, maar „door middel van Jezus' verschijning" (bl. 136), in welke woorden een duidelijk onderscheid ligt, niet slechts tusschen den *Vader* maar tusschen *God* en Christus: eindelijk, hetgeen onze stelling nog zekerder maakt, hij heeft de ganesche zoogenaamde oordeelstheorie van den evangelist, eene theorie, waarvan de natuur en magt des regters toch wel een belangrijk deel zullen uitmaken, als eene „diepe" opvatting gehuldigd en aangeprezen. Voor zijn persoon, wij zullen 't hem niet beletten, moge hij nu

aan den Zaligmaker toeschrijven of ontzeggen, wat hij verkiest; ook is hij deswegens aan ons geene verantwoording schuldig; maar dat hij een gewijden schrijver, op wien men, als op een verkondiger bij uitnemendheid van Christus' goddelijke natuur, zich achttien eeuwen lang beroepen heeft, op de eigendunkelijkste wijze tot een medestander van zijn eigen ongeloof durft maken, dat noemen we onverantwoordelijk, en eene heiligschendige vermetelheid.

Zijn toeleg was daarbij ook, om des te ligter in Christus niet een „regter in eigenlijken zin van het woord" (bl. 139), maar slechts een middel te doen zien, waardoor we ons zelven zullen oordeelen, een toonbeeld van „zedelijk-„godsdienstige grootheid, volkomen geopenbaard in een „menschenleven" (bl. 136).

Want in de menschelijke natuur des Heeren stelt hij een tweeden grond voor diens magt om gerigt te oefenen, en beroept zich daartoe met regt op Jo. V, 27: „En (de Va-„der) heeft Hem (den Zoon) magt gegeven om oordeel te „houden, omdat Hij menschenzoon is." *Menschenzoon* wil Schuuring te dezer plaatse niet door *de Messias* verklaard hebben, want, zegt hij, „anders zouden wij hier niet anders „dan eene matte herhaling van v. 22. vinden. Die reden is ons niet afdoende, als geheel en al steunende op zijne bovenvermelde, willekeurige, valsche uitlegging van *Zoon* (Gods) in v. 22. Een andere, betere bevestiging voor zijn gevoelen wijst hij aan in de (v. 25) bij uitzondering voorkomende weglating van het bepalend lidwoord *de* in den oorspronkelijken Grieksehen tekst. Dáár staat namelijk niet *de* menschenzoon, gelijk anders zoo menigmaal plaats heeft. Wij zullen hem dit niet betwisten, noch ook de gegrondheid zijner opmerking tegen den Statenbijbel,

welke vertaald heeft: „omdat Hij *des* menschen zoon is." Dat is zeker niet strikt *letterlijk*; in het Grieksch ontbreekt het lidwoord ook bij *mensch*. Maar de heer Schuuring begaat op zijne beurt eene onjuistheid met te zeggen: „in het oorspronkelijke wordt er *letterlijk* ge„lezen: *een* menschenzoon." Er staat eenvoudig *te lezen*: menschenzoon (ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί).

Welke is nu de beteekenis dier woorden: „omdat „Hij menschenzoon is"? De meeningen zijn daarover zeer verschillend, doch grootendeels in zooverre te vereenigen, dat de menschheid van Christus in veelvuldige betrekking beschouwd kan worden, en er dus *meer dan ééne* reden denkbaar is, waarom Christus *als mensch* de bedoelde magt van den Vader heeft ontvangen. We behoeven die verklaringen hier noch te beoordeelen noch zelfs op te geven; we hebben alleen met die van den heer Schuuring te doen, vooral hebben we hare gegrondheid te onderzoeken; zij is deze: „Dáárom heeft Jezus „macht, het wereldgericht uit te voeren, omdat *door hem* „*de volkomene openbaring van zedelijk godsdienstige groot*„*heid* gegeven is *in een menschenleven*" (bl. 135 en 136); „in Jezus' persoonlijkheid, *de persoonlijkheid van den* „*volmaakt godsdienstigen mensch* zetelde zijne macht om „gericht te houden" (bl. 137). Het bewijs, dat we hier de ware en volkomen bedoeling van den evangelist vernemen, is achterweeg gebleven, en dat kunnen wij des te minder goedkeuren, omdat de heer Schuuring, uit zijne verklaring, de flaauwste welligt van alle, dadelijk aanleiding heeft genomen, om aan den evangelist, betreffende den aard, de werking van die *magt* zelve, waarvan er sprake is, niets anders dan een zeer beperkt begrip toe te schrijven, en hem zoodoende met de alge-

meene Christelijke opvatting in strijd te brengen. Want onmiddellijk na de het laatst aangehaalde woorden volgt er: „in de *openbaring* van *die* persoonlijkheid [van den „volmaakt godsdienstigen mensch], door zijn [Christus'] „*aardsche leven*, inzonderheid door zijn sterven aan het „kruis, deed deze zijne macht zich gelden bij de men„schen". En aanstonds daarop onderneemt hij te betoogen, dat er geene *andere* werking van magt, geen andere openbaring van persoonlijkheid, kortom geen ander oordeel bedoeld is.

Eerst haalt hij de woorden aan van Jo. III, 19—21: „dit is het oordeel, dat het licht in de wereld gekomen „is en de menschen hebben de duisternis meer lief gehad „dan het licht; want hunne werken waren boos. Want „ieder die kwaad doet, haat het licht en komt niet tot „het licht, opdat zijne werken niet bestraft worden; maar „die de waarheid doet, komt tot het licht, opdat het van „zijne werken openbaar worde, dat zij in God gedaan „zijn"; en vervolgt aldus: „de verschijning van het „licht — van Jezus', den menschenzoon die de Zoon is „van God — is het oordeel. Door Jezus' persoonlijkheid „voelde de eene mensch zich aangetrokken, de ander „zich afgestooten. Vooral 't laatste had meermalen plaats. „De menschen hebben, over 't algemeen, de duisternis „meer lief gehad dan het licht, omdat zij der zonde „leefden. De mensch van een tegenovergesteld bestaan, „die *de waarheid doet*, wiens denk- en handelwijs in den „hoogsten zin des woords uit de waarheid zijn, wij zouden „zeggen, die zedelijk godsdienstig leven heeft — hij komt „wèl tot het licht. Hij voelt zich door Jezus den volkomen „godsdienstige aangetrokken. Zoowel het een als het ander „moest gebeuren. Trad Jezus op, een menschenzoon, die

„toonde, Gods Zoon te wezen, de menschenkinderen „moesten het dan verstaan, dat ook zij geroepen waren „om kinderen van God te worden. En de ongodsdien„stigen, was het wonder; dat zij dit licht schuwden, „'twelk hun zulks ontdekte, en daardoor tevens hun „kwaad, als kwaad openbaar maakte, zóóals nooit te voren „was geschied? Trok iemand zich van dien menschenzoon „terug, die was daardoor reeds geoordeeld, vroeger of „later moest zijn hart hem dat wel zeggen, en de smart „der duisternis over het licht, de bewustheid van zijne „zonde en de zielepijn aan haar verknocht, kon hij daarbij „niet ontgaan. Daarentegen, de godsdienstige mensch „voelt zich gedrongen om te komen tot het licht, opdat „het openbaar worde, dat hij wandelt en handelt in de „gemeenschap van God. En wordt de ongodsdienstige „door de verschijning van het licht gestraft, de gods„dienstige wordt er door gezegend en verblijd; hij gevoelt „zich getrokken en geholpen om zijne bestemming nader „te komen en gaat smaken de alles overtreffende ge„nietingen eener toenemende kinderlijke gemeenschap „met den hemelschen Vader.... Is Jezus door zijne per„soonlijkheid het licht der wereld waardoor de menschen „ontdekt worden aan zichzelven, én in hetgeen zij moeten „wezen én in hetgeen zij werkelijk zijn: zij oordeelen „dan nu zichzelven; hun eigen geweten *moet* oordeelen „bij het licht, dat uitgaat van hem, en zóó komt er een „innerlijk in de menschheid werkzaam wereldgericht door „zijne verschijning tot stand;.... terstond bij zijn optreden „in deze wereld nam dat een aanvang en duurt nog „onafgebroken voort; overal waar Jezus woord en geest „openbaar worden, daar is het wereldgericht gekomen, „uitgaande van den Vader en door den Zoon tot uitvoering

„gebragt, opdat alle menschen het eeuwige leven beërven;
„allen zullen eenmaal, der zonde moê geworden, zich
„stellen onder den levenwekkenden invloed van het licht,
„daarmeê zal de zonde vernietigd zijn, alle tegenstand
„ten laatste ophouden, en daarmeê het wereldgericht
„voleindigd wezen." (Bl. 138—141, en 148—149.)

Hier bevinden we ons aan het beslissend gedeelte der verhandeling, en zullen daarom het eigenlijke vraagstuk, waar we ons meê bezig houden, nog wat toelichten en bepaalder omschrijven. Ongetwijfeld, er gaat van Christus ook eene *geestelijke* opstanding van dooden, een *geestelijk*, *innerlijk* wereldgerigt uit. Zij, die gelooven aan een persoonlijk, uiterlijk oordeel van Christus ten jongsten dage, verwerpen geenszins een ander geestelijk oordeel, of belijden het uitdrukkelijk, ook op gezag van het vierde evangelie. De beste hunner schriftverklaarders hebben, behalve nog andere teksten uit dat evangelie, bepaaldelijk de straks besprokene verzen 22 en 27, in verband met 21, 25 en 26 van het vijfde hoofdstuk, in dien zin uitgelegd. Dáárомtrent bestaat er dus met den heer Schuuring geen verschil. Of hij in de beschrijving van dat geestelijk oordeel de bedoeling van het evangelie wel goed en volkomen uitgedrukt heeft, is een andere vraag; wij hebben zeker onze bedenkingen tegen zijne verklaring, maar, *gelijk ze daar ligt*, raakt zij het geschilpunt slechts in zóóverre, als zij iets tegenstrijdigs bevat met het leerstuk der eeuwige straffen. Wat is namelijk ons geschilpunt? De heer Schuuring heeft tegen andersdenkenden beweerd en moet dus bewijzen, dat niet slechts de vierde evangelist geen wereld-oordeel in *eigenlijken* zin geleerd heeft, maar dat zelfs „de *toeleg* „van dien schrijver geweest is, juist datgene ons voor

„te houden, wat *nadrukkelijk* die opvatting van het ge-„richt en tevens zekerlijk het geloof aan een eeuwig „strafvonnis, *verbiedt*" (bl. 137 en 149). Al wat er dus buiten het gevorderde betoog ligt van deze bepaalde stellingen mogen en zullen we, ook om onze taak te bekorten, voor het oogenblik ter zijde laten, en allereerst den heer Schuuring vragen: hoe blijkt het, dat, volgens het vierde evangelie, niemand een altoosdurende straf hier namaals te vreezen heeft, maar alle menschen, zonder onderscheid, vroeger of later de zaligheid verwerven zullen? Het bewijs, merken wij ten overvloede aan, moet afdoende wezen, dewijl het menschen overtuigen moet, die zich voor het *bestaan* dier straffen o. a. beroepen op de uitdrukkelijke woorden des Heilands bij Matth. XXV, 46 [1]) en daarbij geen tegenspraak aannemen tusschen Christus en zichzelven, noch tusschen Christus en den vierden evangelist. De heer Schuuring besluit vooreerst uit eenige plaatsen, dat de wereldmagt van de zonde en van den overste dezer wereld [2]), door Christus overwonnen zal worden. De tegenpartij erkent zulks, maar behoeft daarmede, hetgeen men toch verlangt, nog geenszins toe te geven, dat alle *kwade gevolgen* der subjectieve zonde, ook overal elders dan *in de wereld* zullen weggenomen worden, of dat de overste der wereld, als hij eenmaal *buiten geworpen* is, nimmer of nergens magt zal oefenen over diegenen, welke als zijne aanhangers en vijanden van Christus gestorven zijn; zij geeft er ook niet meê toe, dat de onboetvaardigen

---

[1]) „En dezen zullen gaan naar [de] eeuwige straf, maar de „regtvaardigen naar [het] eeuwig leven."

[2]) Er is bijna niet aan te twijfelen, of hij de *zonde* en dien *overste* voor een en hetzelfde houdt.

aan eene straf, als gevolg hunner zonde, en aan de magt van den booze, al heeft deze opgehouden, overste der wereld te zijn, niet voor eeuwig zullen overgeleverd worden; en geen der aangehaalde teksten [3]) dwingt ook tot die erkenning, zoolang men niet geneigd is, voor het gezag of liever het verlangen van den heer Schuuring te zwichten. Wij zullen zijne overige bewijsredenen nagaan:

„Het Christendom is onwankelbaar in deze wereld „gevestigd (Jo. XI, 52. XII, 14), doordien Jezus' sterven „overal geloof in hem verwekte, en zóó [NB.] eene „Christelijke gemeente deed ontstaan. Over deze heeft de „overste dezer wereld zijne magt verloren, zij is Gode „toegebragt en veilig in de hoede van Hem" (Jo. X, 29. XVII, 14, 15). Er is geene spraak over het geloof, de onwankelbaarheid, de veiligheid der Christelijke *gemeente*, maar over de zaligheid van *bijzondere personen*, welke de heilwerkende gemeenschap met Christus of niet ontvangen of door eigen schuld weder verloren hebben en in dien toestand gestorven zijn, en daarom in het geheel niet behoeven gerekend te worden onder *die* schapen, waarvan Christus bij Jo. X, 29, in meer dan één opzigt hier geheel te onpas aangehaald, verzekerd heeft, dat niemand hen uit zijns Vaders of, v. 28, uit zijne handen zal kunnen rooven.

Nog worden we gewezen op Jo. III, 16, 17. „Zóó lief heeft „God de wereld gehad, dat Hij Zijn eeniggeboren Zoon „gegeven heeft, opdat ieder die in Hem gelooft niet verloren „ga, maar eeuwig leven hebbe. Want God heeft Zijnen Zoon

---

3) „De overste dezer wereld is reeds geoordeeld" (Jo. XVI, 11). — „Nu zal de overste der wereld worden buiten geworpen" (XII, 31). — „Ik heb de wereld overwonnen" (XVI, 33).

„niet in de wereld gezonden, opdat Hij de wereld oordeele, [ter straffe doeme, zooals de predikant zelf het begrijpt, bl. 146] „maar opdat de wereld door Hem be„houden worde." Wèl leeren die woorden de zaliging der wereld als het *doel* kennen van Christus' *komst* op aarde, doch zij bewijzen geenszins de eenmaal aanstaande *verwerkelijking* van het doel ten opzigte van alle menschen; zij laten nog ruime plaats voor het denkbeeld eener *wederkomst* des Heeren, bij welke ook een oordeel des verderfs over de boozen te gelijk doel en gevolg zal wezen. Men kan zelfs uit den eersten volzin van den aangehaalden tekst aanleiding vinden om te vreezen, dat het ongeloof, en de heer Schuuring mag er nog wel eens over nadenken, blootstelt aan een verloren-gaan, een ongeluk, even eindeloos als het leven, den geloovige door Christus aangebragt.

Daarna vinden we schier woordelijk de volgende redenering: er wordt in dit evangelie van de menschen niet getuigd, dat „zij *uitsluitend* de duisternis „beminden; zij hebben (Jo. III, 19) die *meer* lief „gehad dan het licht"; derhalve [?] wordt in den vriend der duisternis „niet *alle* gevoel, alle genegenheid „voor licht verloren; daarvan wordt, zij 't ook een „vonkske slechts, in zijn binnenste gevonden; *en 't komt „er nu maar op aan*, dat dit worde aangeblazen, en „door de liefde voor het licht, de liefde voor de duisternis „worde uitgedreven," want zeker het volkomen verderf des geestelijken levens zou het „eindgevolg wezen der „altijd volhardende zonde" (bl. 146). *Het komt er maar op aan*, te bewijzen, dat, naar het vierde evangelie, ieder mensch vroeger of later het eeuwig leven, niemand eeuwige straf ten deel verkrijgen zal. Dat bewijs heeft de heer S in het voorgaande niet geleverd, en echter is

hij reeds ten einde met zijne teksten; hij beroept zich (bl. 147) alleenlijk nog op Jo. XII, 32. „En ik, als „ik van de aarde verhoogd [gekruisigd] ben, zal allen „tot mij trekken." Diezelfde woorden heeft hij op bl. 148 aangehaald, en toen hunne vervulling dáárin gesteld, dat „Jezus' sterven *overal geloof in Hem verwekte* en „zóó eene Christelijke gemeente deed ontstaan." Wij hebben hierop (zie boven) reeds doen zien, hoe weinig hij met *die* uitlegging van den tekst gebaat was. Maar of die woorden nog veel meer beteekenen, dan hij zelf er bl. 148 uit besloten heeft, of, volgens dien tekst, alleu, zonder uitname, zóódanig en vooral zóó onafscheidelijk tot den Heiland zullen getrokken worden, dat zij het eeuwig leven verwerven, ziedaar waar het juist *maar op aan kwam*, en hetgeen echter zoowel hier als elders door den heer Schuuring onbewezen is gelaten; aan loutere verzekeringen, aan daarmeê gelijkstaande vragen, of ontijdige uitroepingen, ontzeggen we, bij volkomen mangel aan andere bewijsgronden, alle kracht van beslissing.

Hij heeft alzoo in het geschil over het eindlot aller menschen, ten slotte niets op zijne weêrpartij gewonnen, en derhalve ook haar regt niet verkort, om juist op grond van andere teksten uit dit zelfde evangelie, zijne bewering te logenstraffen. Men leest bij voorbeeld Jo. III, 36. van personen, die „het leven *niet* zien zullen, maar „op wie de toorn Gods *blijft*"; bij Jo. VIII, 21. hoort men den Zaligmaker sommigen bedreigen met „Gij zult „mij zoeken en niet vinden, en in uwe *zonde sterven*"; hierbij let men op zijne woorden bij Jo. IX, 4. „de „nacht komt, wanneer niemand werken kan"; bij Jo. XV, 1—7. hoort zij Hem spreken over degenen, die reeds *tot Hem getrokken* waren: „Ik ben de ware

„wijnstok, gij zijt de ranken; elke rank die vrucht „draagt, zal de Vader reinigen, opdat zij meer vrucht „drage, maar elke rank, als zij geene vrucht draagt, „zal Hij *wegnemen*; die in mij blijft, draagt veel „vrucht; zoo iemand in mij *niet blijft*, zal hij buiten „geworpen worden, gelijk de rank, en verdorren, en „zij zullen haar vergaderen en in het vuur werpen en „zij verbrandt." Daaruit besluit men nu: ook het vierde evangelie heeft duidelijk geleerd, dat *niet* allen tot de zaligheid komen zullen. De heer Schuuring heeft zelf op die niet geringe bedenking gewezen, alhoewel hij de plaats van Jo. IX in 't geheel niet opgeeft en twee andere teksten, namelijk Jo. VIII, 21, ook den laatsten, Jo. XV, 1—7, waar de meeste kracht in ligt, alleen bij kapittel en vers vermeldt, zonder den woordelijken inhoud over te nemen, welke leemten hij toch liever had moeten aanvullen, ten einde niet op zijne beurt „iets aan het oog van *onnadenkenden* te onttrekken". En hoe is het geopperde bezwaar door hem uit den weg geruimd? door te *vragen*, of het gevolg der zonde eindeloos blijven zal, dáár den tekst achter te voegen: „allen zal ik tot mij trekken", en dan verder het betoog te laten volgen, waarvan we straks de nietswaardigheid hebben aangetoond! [1])

---

1) Maar zal ten minste, naar het vierde evangelie, de zaliging aller menschen het *doel* wezen van het wereldgerigt? De predikant beroept zich tot staving van zijn bevestigend antwoord op Jo. III, 16: „Zoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eenig- „geboren Zoon gegeven heeft, opdat ieder, die in Hem gelooft „niet verloren ga, maar eeuwig leven hebbe. Want God heeft „Zijnen Zoon niet in de wereld gezonden, opdat Hij de wereld „oordeele [ten verderve] maar opdat de wereld door Hem be- „houden worde." Ongetwijfeld, zooals we reeds toegaven, deze

Wanneer namelijk, hetgeen we blijven ontkennen, het vierde evangelie het niet-bestaan van eeuwige straffen en de zaliging van allen geleerd had, er zou nogtans niet uit volgen, dat het ook een uiterlijk wereldgerigt door Christus ten jongsten dage persoonlijk te houden, een gerigt in eigenlijken zin, kortom zooals het elders in Oud- en Nieuw-Testament beschreven staat, volstrektelijk had verworpen. Volgens den heer Schuuring echter is in den vierden evangelist de *toeleg* zigtbaar, „juist datgene „ons voor te houden, wat *nadrukkelijk* die opvatting van

---

tekst leert het: de zaliging van allen is het doel geweest van Christus' komst op aarde, van zijn leven en sterven. We erkennen ook met den heer Schuuring volgens het vierde evangelie in die openbaring van den Zoon Gods, een *geestelijk wereld-oordeel*, in zooverre namelijk het geheele aardsche leven van den Godmensch: zijne prediking, zijn voorbeeld, de genade van Hem uitgegaan, strekken moesten, om goed en kwaad, goeden en kwaden van elkander te onderscheiden, den toestand van beiderlei menschen zoowel aan hen zelven als aan anderen te doen beseffen, de deugdzamen te bemoedigen, de boozen te beschamen, te straffen, te beangstigen, en evenzoo erkennen we als doel van *dat* geestelijk oordeel, de regtvaardigen tot volharding, de zondaars tot bekeering en zoodoende allen tot het eeuwig leven te brengen. Maar, iets hetgeen de heer Schuuring met een volkomen stilzwijgen voorbijgaat, naar de zeer gegronde uitlegging der beste exegeten wordt in den evangelist nog van een *ander geestelijk oordeel* gewaagd: de Zoon heeft, volgens Jo. V, 22—28. magt ontvangen, om degenen welke naar zijne stem zullen hooren, geestelijkerwijze levend te maken, daarentegen hen, welke zich die opstanding onwaardig toonen, in den doodstaat der ziele te laten blijven; en het uitoefenen dier magt wordt zeer begrijpelijk door Christus als een *gerigt* voorgesteld. Van *dat* gerigt ontkennen wij, en de Schriftuur heeft het ook nergens geleerd, dat het de *opstanding* van *allen* ten *doel* heeft. De heer Schuuring heeft er intusschen een volkomen stilzwijgen over bewaard, en daarom zeggen we, dat zijne onderstelling, alsof er in den vierden evangelist geen ander geestelijk oordeel aan Christus wordt toegeschreven, dan hetgeen de zaligheid van alle menschen ten oogmerk heeft, zeer zeker onbewezen, en naar onze meening valsch is.

„het oordeel verbiedt" (bl. 137). Wij laten hem thans alle vrijheid, zulks te bewijzen.

Natuurlijk blijven hier buiten aanmerking die teksten, waaruit hij niets meer bewijst, en ook, wat ons geschil betreft, niets meer bewijzen kan, dan dat er een geestelijk, innerlijk oordeel door Christus wordt uitgeoefend. Daartoe behoort ook Jo. III, 19—21. waar hij bijzonder op gedrukt heeft: „dit *is* het oordeel, dat het licht in „de wereld gekomen is, en de menschen hebben de „duisternis meer lief gehad dan het licht; want hunne „werken waren boos. Want ieder die kwaad doet, haat „het licht en komt niet tot het licht, opdat zijne werken „niet bestraft worden; maar die de waarheid doet, komt „tot het licht, opdat het van zijne werken openbaar „worde, dat zij in God gedaan zijn." Deze woorden, voegen we hier nog bij, handelen over het oordeel, gelijk het *is*, maar sluiten geenszins een oordeel uit van anderen aard, dat in de toekomst *wezen zal*. Ook, hetgeen we niet over 't hoofd mogen zien, hebben vele exegeten gemeend, er eene andere beteekenis aan te moeten geven, namelijk: „dit is de oorzaak van de veroordeeling der „menschen: het licht, de Zoon Gods, is in de wereld „gekomen, en, in plaats van het te ontvangen, hebben „zij de duisternis lief gehad en het licht gehaat, want „hunne werken waren boos." Wat heeft de heer Schuuring dan aan een tekst, waarin de beteekenis van het voornaamste woord zoo onzeker is, en die in allen geval met geen enkel woord het geschilpunt raakt?

Wij hebben dus alleen maar te letten op zoodanige teksten, welke „voor een rechterlijk optreden van Jezus „ten jongsten dage", zooals de predikant beweert, *geene plaats laten*. Op bl. 142 zien wij er twee te gelijk aan-

gevoerd en met elkander verbonden, te weten: „die „mijn woord hoort en mijn zender gelooft, *heeft* eeuwig „leven en komt in *geen* oordeel, maar *is* overgegaan uit „den dood in het leven (Jo. V, 24); die niet gelooft, „*is* reeds geoordeeld, omdat hij niet heeft geloofd", enz. (Jo. III, 18). Wie uit den dood in 't leven *is* overgegaan, eeuwig leven *heeft*, is daardoor niet noodzakelijk aanstonds in het daadwerkelijk bezit en genot gesteld van alle heil, aan het eeuwig leven verbonden, of omgekeerd, voor hem, die geoordeeld *is*, gaat het vonnis daarmede nog niet over tot daadwerkelijke voltrekking. Aan dien kant laat de tekst alzoo nog breede plaats voor eene toekomstige handeling van Christus, waarbij die voltooijing van ieders verschillend lot bevolen en aangevangen wordt; niet minder ruimte zien we open gebleven voor eene plegtige bekendmaking, eene afkondiging van hetgeen reeds te voren door Gods regtvaardigheid beslist zal wezen, wie namelijk der stervelingen zich het *eeuwig* leven waardig, of den dood schuldig hebben gemaakt. Minstens in tweeërlei opzigt laten derhalve de tekstwoorden *heeft* en *is* het bestaan van een toekomstig wereldgerigt ongedeerd; nogtans heeft de heer Schuuring ze met bijzondere letters laten drukken, alsof ze van beslissende kracht in zijn voordeel waren! Hetzelfde merken we op bij een ander gedeelte zijner aanhaling, dat hem toch evenmin de overwinning verzekert, namelijk: „die mijn woord hoort, en mijn zender gelooft, komt in „*geen* oordeel". — Wat beteekent hier *oordeel?* dat leeren we uit Jo. III, 18, alwaar dezelfde uitspraak des Heeren door eene bijgevoegde *tegenstelling in een en denzelfden tekst* verduidelijkt wordt. „Wie, staat er, in „Hem [den Zoon] gelooft, wordt niet geoordeeld; wie

„niet gelooft, is reeds geoordeeld." Er wordt van een oordeel gesproken, waarmeê niet de geloovige maar de ongeloovige gemoeid is, „omdat, volgt er onmiddellijk, „hij niet gelooft in den naam van den eeniggeboren Zoon „Gods"; een oordeel alzoo, dat gevolg werd van zijn ongeloof, een ongunstig oordeel, een *veroordeeling*, welken zin wij des te ligter aan dat woord mogen hechten, dewijl het met zijne afleidingen in dezelfde of dergelijke ongunstige beteekenis bij onzen evangelist en elders in het N. Testament ontegenzeggelijk menigvuldige malen voorkomt. (Bijv. Jo. V, 29; XII, 47; XVI, 11; Marc. XII, 40; Rom. II, 3; XIV, 3, 10; I Cor. XI, 29, 33; Hebr. XIII, 4; Jac. III, 1; I Petr. IV, 6; Apoc. XVI, 7; XIX, 2.) Wat meer is, in het *onmiddellijk voorafgaande* vers 17. had de Zaligmaker duidelijk te kennen gegeven, in welke beteekenis Hij over *oordeel* spreken ging. „God, zegt Hij, heeft zijnen Zoon niet in de „wereld gezonden, om de wereld te oordeelen, maar „om de wereld door Hem te behouden." Blijkbaar is het *oordeelen* hier het tegenovergestelde van het *behouden* of tot *heil brengen*. De Heer noemt nu dadelijk in vers 18. als noodzakelijke voorwaarde van die door Hem beoogde redding: het geloof. Wie niet gelooft, ontgaat het oordeel der verwerping niet: het *is* reeds over hem bepaald; die wèl gelooft, komt niet in het oordeel, waar van sprake is, maar wordt behouden; hetzelfde immers wat Christus even te voren in vers 14 en 15 met andere woorden tot tweemaal toe als het doel van zijn leven en sterven had uitgedrukt, namelijk: opdat al die in Hem gelooft, *niet verloren ga*, maar eeuwig leven hebbe. Den geloovige derhalve wacht geen vonnis van verwerping, maar op den ongeloovige drukt het reeds, in

afwachting dat het ten uitvoer kome; dát is de gegronde en algemeen erkende verklaring der aangehaalde woorden, maar tegen een toekomstig wereldgerigt bevatten zij geene letter. Wij hebben thans meer gedaan dan noodig was; de heer Schuuring wist zeer goed, dat bij Jo. V, 24 en III, 18 *oordeel* en *geoordeeld worden*, waar zijne gansche redenering op gebouwd is, algemeen in zóódanige beteekenis worden opgenomen, dat zijn besluit er niet meer uit volgt; als aanvaller, zoo hadden wij slechts te herinneren, was hij verpligt, *zijne* opvatting, als eene zekerheid aan te toonen, en, wijl zulks door hem ten eenenmale verzuimd is, behoefden wij er maar bij te voegen, dat die twee teksten hem tot niets anders gediend hebben dan om tegen zijne weêrpartij wat rond te schermen in de lucht. Wij hebben echter ook eens willen doen zien, hoe datgene wat hij ruiterlijk en zonder het minste gewag voorbijloopt, in lange zoo onbeduidend nog niet is, als men onderstellen zou, en dat ten opzigte der beide teksten, de opvatting der weêrpartij reeds veel boven de zijne vooruit krijgt, wanneer men de woorden slechts met genoegzame volledigheid en getrouwheid ziet opgeven, omdat de ware bedoeling dan aanstonds al vrij duidelijk in 't oog valt. Welligt is juist hieruit de bedenkelijke manier te verklaren, waarop hij de beide teksten met elkaâr in verband heeft gebragt. De eerste luidt: „Wie mijn woord hoort, en Hem die mij gezonden „heeft, gelooft, heeft eeuwig leven en komt in geen „oordeel, maar is overgegaan uit den dood in het leven." Jo. V, 24. De tweede: „*Wie in Hem* [Mij, den Zoon,] „*gelooft*, *wordt niet geoordeeld*; wie niet gelooft, is „reeds geoordeeld, omdat hij niet gelooft in den naam „van den eeniggeboren Zoon Gods." Jo. III, 18. De

predikant heeft al de hier kursief gedrukte woorden overgeslagen; daarmeê is de tegenstelling verdwenen tusschen het eerste en laatste gedeelte van den tweeden tekst [1]) en tevens de overeenkomst verborgen tusschen den eersten en tweeden, twee punten, welke, wij zagen het boven, in een oogenblik de ware, hoewel den heer Schuuring minder dienstige beteekenis aan de hand geven. Maar door dezelfde weglating is het, alsof de laatste tekst *alleen* van de *ongeloovigen* spreekt, gelijk de eerste werkelijk *alleen* over de geloovigen handelt. Na zulke voorbereiding valt hem zeker het besluit iets ligter: volgens Jo. III. komt de geloovige niet meer ten oordeel, en volgens Jo. V. is de ongeloovige reeds voor goed afgeoordeeld; dus het vierde evangelie laat voor niemand een toekomstig gerigt over. Dergelijke behendigheden zijn goed, om een paar teksten in eigen voordeel te versterken en de kracht eener tegenpartij aan „het oog van onnadenkenden te onttrekken", maar zij betamen weinig aan een man, die spreekt van „tucht-„oefening over de werkzaamheid van hen, die de christe-„lijke leer in den bijbel vervat, willen aanwijzen" (bl. 133).

Ongelukkig is hij andermaal buiten den koninklijken weg op bl. 139. bij het aanhalen van Jo. XII, 48. — In v. 47 had Christus gezegd: „indien iemand mijne woorden

---

1) Wij hebben niet eens gebruik willen maken van de omstandigheid, dat, voor zooverre we met eenige vlijt konden nagaan, in alle handschriften van den oorspronkelijken Grieksehen tekst, en in alle gezaghebbende vertalingen, behalve het Vatikaansche handschrift en de Slavonische overzetting, te lezen staat: *maar* wie niet gelooft. Daardoor komt de tegenstelling met hare gevolgen nog veel sterker in het licht, en wij begrijpen zeer goed, waarom de heer Schuuring, zonder waarschuwen, aan die Vatikaansche lezing de voorkeur heeft gegeven.

„hoort en ze niet bewaart [d. i. niet onderhoudt, of vol-„gens sommige Grieksche HSS. niet gelooft], niet ik „oordeel hem, want ik ben niet gekomen om te oor-„deelen, maar om de wereld zalig te maken." Nu volgt v. 48. „Wie mij versmaadt en mijne woorden niet aan-„neemt, hij heeft een die hem oordeelt; het woord, het-„welk ik gesproken heb, dat zal hem oordeelen ten „jongsten dage". Met het gezegde van 47: „niet ik oordeel hem", bedoelt Christus zeker niet, dat Hij niemand *be*oordeelde of *ver*oordeelde; het tegendeel blijkt uit de verwijten, meermalen (o. a. Jo. VIII. 21—24; 40—44; 47; 55; IX, 40, 41) door Hem in 't openbaar gerigt tot de Phariseën en anderen, welke Hem en zijne prediking aanhoorden en versmaadden; *oordeelen* heeft de beteekenis van: *ter straf verwijzen* [1]), gelijk uit den zamenhang blijkt; want er wordt gehandeld over een ongelukkig gevolg van de zonde der wederspannigen, en Christus stelt het, evenals bij Jo. III, 17, tegenover het doel zijner komst in de wereld, namelijk het *zaligmaken*. Zóó, of in daarmeê gelijkstaanden zin, is het ook algemeen door de Schriftuurverklaarders opgevat, en zelfs de heer Schuuring heeft het woord, bij

---

1) Zoo komt het ook voor bij Jo. XVIII, 31; alwaar Pilatus, hoorende, hoe de Joden de schuldigheid van Christus buiten twijfel stelden: „indien hij geen misdadiger ware, zouden wij hem niet „aan u hebben overgeleverd", hun toevoegt: „neemt gijl. hem en „*oordeelt* hem naar uwe wet"; hij bedoelde hier meer dan *onder-„zoeken* en *schuldig verklaren*, want hij wist, dat zulks reeds volgens der Joden wet in den raad der hoogepriesters geschied was; de Joden begrijpen hem ook zeer goed, want zij antwoorden: „ons is het niet geoorloofd iemand ter dood te brengen"; d. i. gij Romeinen vergunt ons niet, eene doodstraf te bevelen; dat zij *verdiend* is, hebben onze hoogepriesters mogen verklaren, maar het strafvonnis uitspreken, mag niemand onzer.

Jo. III. 17, alwaar het in 'tzelfde verband is geplaatst, ook niet anders verstaan (bl. 146). „Niet ik, wil Christus dus zeggen in v. 47, „*spreek* in persoon het vonnis uit van „den ongehoorzame, maar, zoo volgt nu in v. 48, zijne „schuld en straf wordt toch reeds bepaald door het woord „wat ik verkondigd heb, en dat woord zal hem veroor„deelen ten jongsten dage." Duidelijk onderscheidt de Heiland hier twee tijdstippen, iets wat *ten jongsten dage zal geschieden*, en iets wat vóór dien tijd *plaats heeft*. „Niet ik treed persoonlijk als straffend regter op", heeft Hij wèl gezegd in v. 47, betreffende het voorafgaande tijdstip, maar van zijn persoonlijke verschijning bij een gerigt ten jongsten dage heeft Hij v. 48 *niets* gezegd. Zijn *woord* zal *dan* ten gerigte strekken, dát heeft Hij er getuigd, niets meer; en, men zal 't erkennen, daarmeê is het denkbeeld zeer vereenigbaar van eene persoonlijke handeling, waarbij Christus den eisch van dat woord, hetwelk zoowel het Zijne als des Vaders is, plegtig uitspreekt, en handhaaft, en op ieder in het bijzonder toepast. Deze onderscheiding, welke de verdienste der nieuwheid waarlijk niet bezit, zou haren grond niet verliezen in de onderstelling, dat in v. 47 gezegd ware: „niet ik *zal* hem oordeelen"; (κρινῶ in plaats van κρίνω); ook dan nog worden er twee tijden uit elkander gehouden, de tijd namelijk, gedurende welken het doel van Christus' menschwording, de zaliging der wereld, Hem weêrhouden, om het vonnis der verwerping uit te spreken, en een andere tijd (v. 48), de jongste dag, waarop dat doel, als voor den eene reeds bereikt, voor anderen niet meer bereikbaar zijnde, ophouden zal te bestaan, en derhalve geen beletsel meer zal wezen voor het uitoefenen van een strafgerigt. Het zou ook niets

ter zake doen, wanneer in v. 48. gelezen werd: het „woord, dat ik gesproken heb, *oordeelt* hem (*κρίνει* in plaats van *κρινεῖ*) want het bijgevoegde: *ten jongsten dage*, maakt het evenwel tot iets toekomstigs. We gaan verder; het „ten jongsten dage" zullen we eens als onecht onderstellen; dan gaat zeker de *duidelijkheid* van de onderscheiding der twee tijden verloren, maar is dan tevens zeker, dat zij ook uit de gedachte verwijderd moet worden? Wij zullen het onderzoeken; er blijven nog maar vier lezingen over.

Eerste lezing: „niet ik *zal* hem oordeelen, want ik „ben niet in de wereld gekomen, om, enz.; mijn woord „*zal* hem oordeelen." Is het *niet-oordeelen* van Christus hier afhankelijk gemaakt van het doel zijner komst op aarde, zoodat, wanneer dat doel niet meer bestaat, ook het niet-oordeelen kan ophouden? Het ontkennend antwoord moet bewezen worden.

Tweede lezing: „niet ik *oordeel* hem; want ik ben niet „gekomen, om, enz.; mijn woord *zal* hem oordeelen." Dezelfde zwarigheid.

Derde lezing: „niet ik *zal* hem oordeelen; want ik „ben niet gekomen, om, enz. mijn woord *oordeelt* hem." Dezelfde zwarigheid.

Vierde lezing: „niet ik *oordeel* hem; want enz. mijn „woord *oordeelt* hem." Nu zou de tekst in het geheel niet te pas komen, want het geschilpunt betreft niet het tegenwoordige, maar de toekomst.

Wij hebben hier altijd onderstellenderwijs gesproken; want de woorden „ten jongsten dage", staan in *alle* handschriften van den grondtekst, in alle uitgaven en vertalingen; niemand althans heeft opgegeven, waar ter wereld zij in eenig exemplaar van het vierde evangelie

ontbreken; desniettemin, gelijk men uit bl. 144 en 145 kan opmaken, wil Ds. Schuuring, met Prof. Scholten, ze voor een onecht bijvoegsel laten doorgaan, en heeft ze denkelijk hierom bij de aanhaling van v. 48 er uitgehouden. Ook heeft hij welligt gebruik gemaakt van de verandering in v. 47 aangebragt door de hoogleeraren Kuenen en Cobet [1]), welke het algemeen aangenomene: „ik oordeel" (κρίνω) met „ik zal oordeelen" (κρινῶ) vervangen hebben [2]). Een ander wederom zagen we heenwijzen op de ligte verwisseling van κρινεῖ met κρίνει in v. 48. Wij hebben gemeend, die verschillen in rekening te moeten brengen, en aan den heer Schuuring alle voordeel willen toegeven, wat hij uit iedere tot nog toe bedachte variant met reden zou kunnen trekken, maar toonden ook aan, dat hij desniettemin voor zijne stelling niets gewonnen had, zoolang de tusschengedachte: „want „ik ben niet gekomen", enz. in v. 47 bestaan bleef, en zijne tegenpartij niet door eene bondige bewijsvoering van haar regt verstoken werd, om, op grond van die tusschengedachte, den geheelen tekst buiten gevecht te stellen. Dat behoeft zij niet meer voor de eerste maal te doen, en 't kan hem niet onbekend wezen; intusschen, wel verre van op eenige bedenking te antwoorden, maakt hij er zelfs niet het minste gewag van; wat meer is, hij slaat de gansche hoogst gewigtige tusschengedachte over uit v. 47, te gelijk met het niet minder belangrijke: „ten jongsten dage" van v. 48, schuift de woordjes:

---

1) In hun Nov. Test. Gr. ad fidem Codicis Vaticani, 1860.

2) Waarschijnlijk ter liefde van zeker Grieksch, en om v. 47 en 48 beter te doen flankeren. Althans Maï en de Muralto, twee vroegere uitgevers van den Codex Vaticanus, hebben de oude lezing (κρίνω) behouden.

„niet ik" uit v. 47 naar v. 48 toe, voegt er een *versterkend* „maar" bij, zegt nu, met de grootste bedaardheid: „Jezus treedt niet op als regter in eigenlijken zin, „waarom hij ook betuigde: niet hij, maar de door hem „geopenbaarde godsdienstige waarheid zou den ongods- „dienstige rigten" (bl. 139), en meent daarna, dat hem niets meer te doen blijft, dan aan den rand der bladzij te vermelden: *Jo. XII*, 48. Is dat opregt gehandeld? of is het een „afslijpen en aanstrijken van steenen, die „niet pasklaar zijn te maken"?

Twee bladzijden vroeger (137) zien wij de bedoelde tusschengedachte door hem overgenomen, maar daar wordt ook alléén v. 47 aangehaald, en niet om door middel der ontkenning, in dat vers voorhanden, het gerigt in v. 48 uitsluitend aan het *woord* van Christus te doen toeschrijven, gelijk straks het geval was, maar om te waarschuwen, dat men het gezegde van Christus in v. 47, evenmin als bij Jo. III, 17, zóó moet opvatten, alsof er in het geheel geen oordeel aan Jesus' verschijning verbonden was.

Er wordt echter, zoo voegt hij er bij, in deze en meer dergelijke plaatsen *te kennen gegeven*, dat er door Christus „geen gericht volgens der Joden verwachting, in „Oud-Testamentischen zin [kortom een uiterlijk wereld- en strafgerigt] „zou gehouden worden" (bl. 137 en 138).

Wordt dàt in *die* woorden *te kennen gegeven*? Hij gevoelt zelf, zulks te moeten aantoonen: „het blijkt ons „duidelijk, zegt hij, wanneer wij ook andere plaatsen „in dit evangelie raadplegen." Wij hebben gezien, wat er van al het „raadplegen" dier andere plaatsen gekomen is; voet voor voet gingen wij hem na, wanneer hij van den eenen tekst naar den anderen sprong, en door her-

haalde kunstgrepen juist verried, met het aanwijzen van een onwrikbaren grond zijner stelling verlegen te zijn; wij hebben er geen anderen gevonden dan zijne ikheid, en wijl hij bovendien geen woord meer gerept heeft over het verband dier „andere plaatsen" met Jo. III, 17 en XII, 47, is ons ten slotte alleen gebleken, dat het *zijn* „toeleg is, om nadrukkelijk het geloof aan een toekomstig „uiterlijk wereldgericht te verbieden"; maar hij had op zich genomen, dien toeleg in het vierde evangelie aan te wijzen, en het boek is toch te oud, te geloovig, te diep van opvatting en te goed geschreven om het voor een werk van den heer Schuuring aan te zien.

Wat al stoute beweringen en van wat schromelijke gevolgen waren door hem uitdrukkelijk of ingewikkeld voorgedragen: in een hoofdpunt der Christelijke Symbolische leer was de vierde evangelist in strijd met andere bijbelschrijvers; hij had betreffende het oordeel niet de woordelijke leer meêgedeeld des Heilands, welke om de zwakheid zijner toehoorders onwaarheid sprak, maar hij heeft datgene, wat bestemd was, om eenmaal geweten te worden, naar eigen opvatting Christus in den mond gelegd; hij is achttien eeuwen lang miskend en mishandeld geworden, maar eindelijk is men door hem gaan begrijpen, dat de verwachting van een uiterlijk wereldgerigt eigenlijk geen anderen oorsprong heeft dan Joodsche volksbegrippen en Grieksche Rhadamanthus-mythen! Maar wat geruststelling hebben we nu ook erlangd! Niets van dat alles behoeft nog te worden aangenomen, en het blijkt niet, dat het geloof der Christelijke Kerk door het vierde evangelie weêrsproken wordt.

Er is nog grooter geruststelling! Uit hetzelfde evangelie, en daarmeê komen we aan 't laatste gedeelte van

het betoog, zijn ten allen tijde plaatsen aangehaald, waar niet slechts een bepaalde oordeelsdag, maar een uiterlijk wereldgerigt onverbloemd voorzegd worden. De merkwaardigste dier plaatsen is ongetwijfeld bij Jo. V, 28, 29: „Verwondert u hierover niet; want de ure komt, waarin „allen, die in de graven zijn, de stem van den Zoon „Gods zullen hooren, en uit zullen gaan, die het goede „gedaan hebben, tot de opstanding des levens, maar die „het kwade gedaan hebben, tot de opstanding des oordeels." De predikant erkent deze zwarigheid; „aan vele uitleg„gers (zegt hij) baarde het groote verlegenheid [!], bij „Jo. V eene aan den *geest* van het vierde evangelie „geheel vreemde voorstelling te vinden van eene uiterlijke „verschijning van Jezus als regter ten jongsten dage, „gepaard met ligchamelijke opstanding der dooden uit „hunne graven op zijn machtwoord" (bl. 141, 142); hij wijst op de mislukte pogingen van sommigen, om dien tekst figuurlijk te verklaren; hij wederlegt eene door Lücke gemaakte onderstelling van een *argumentum ad hominem* [1]); hij zelf slaat twee betere middelen voor, om uit het gedrang te raken: den onbuigzamen tekst als het bijvoegsel eener vreemde hand te beschouwen, of aan te nemen, dat welligt de geest van den evangelist, niet zóó geheel „aan den boei der joodsche verwachtingen „ontworsteld" was, of in zijn boek bleven hier en daar zoodanige verwachtingen nog wel *doorschemeren*" [2]) (bl. 143—145).

---

1) Christus zou namelijk bedoeld hebben: heeft de Messias *volgens ulieder* begrippen, de magt om eenmaal de dooden levend te maken en gerigt te houden, verwondert u dan niet, dat ik magt heb om geestelijkerwijze op te wekken en te rigten.

2) Bij zooveel drukte en verlegenheid klinkt het vrij zonderling,

Aan welke van die twee meeningen hij de voorkeur geeft, is niet duidelijk; meer schijnt hij tot de eerste over te hellen, en als men tusschen beide kiezen moest, zou dat ook waarlijk het verstandigste wezen, alhoewel de gronden, waarop zij rust, alles behalve stevig zijn.

„Onze hoogleeraar Scholten, lezen we (bl. 143—144), „is er toe geleid, om de verzen Jo. V, 28 29 als niet „van den oorspronkelijken schrijver, maar als door eene „tweede hand tusschengevoegd te beschouwen", en wel om de volgende redenen, die we nu elk afzonderlijk ter toetse gaan brengen:

1°. „die verzen leeren, naar Joodsche voorstelling „eene dubbele opstanding, [d. i. twee tevens ongelijktijdige en ongelijksoortige opstandingen,] „zoo als reeds „niet meer in de brieven van Paulus voorkomt." — Dat Paulus het in zijne brieven niet leert, bewijst niet, dat de vierde evangelist het na hem niet heeft geleerd; overigens ontkennen wij, gedwongen te zijn, om in de bedoelde woorden iets anders te lezen dan één en dezelfde opstanding hoewel met verschillende gevolgen;

2°. „zij bevatten enkele uitdrukkingen, die elders in het „vierde evangelie niet voorkomen." Men zoeke hier niet veel achter: al de woorden van deze verzen worden ook elders in dit evangelie aangetroffen, en het gansche verschil van uitdrukking, door Prof. Scholten opgegeven, komt hierop neder: *a.* „*de stem hooren* v. 28. in populair-

---

den predikant elders (bl. 137) te hooren verzekeren; «zoo gij het «vierde evangelie doorleest, *geen spoor* kunt gij ontdekken van «aanschouwelijke gerichtstafereelen, die aan het houden van een «gericht in eigenlijken zin *doen denken.*»

„physische beteekenis voorkomende, in het Grieksch „uitgedrukt door een werkwoord met den tweeden naam- „val (ἀκούειν φωνῆς), tegen de gewoonte van den evan- „gelist, welke daarvoor den vierden (φωνήν) gebruikt „(III, 8; V, 37;) en met den tweeden een *gehoorzamen* „aanduidt" (V, 35; X, 3, 16, 27, 37) [1]). — Maar waarom zal men vers 28 enkel in physische beteekenis te verstaan hebben? zeer gepast zegt het juist: de dooden zullen verrijzen, *gehoorzamende* aan het magtwoord, dat hen oproept; *b.* er staat: die *in de graven* zijn, zullen uit*gaan* (οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἐκπορεύσονται), terwijl men XI, 44 van Lazarus leest: de *gestorvene kwam* [het graf] uit; (ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκώς). — Kan de evangelist, zooals iedereen, het verrijzen van dooden niet op meer dan ééne manier hebben uitgedrukt, en te dezer plaatse het sterker ἐκπορεύομαι gekozen hebben, omdat er spraak is van een uitgang tot een bepaald doel, het oordeel? Wat zou men, naar aanleiding van zulk een kleingeestig woordgezift, al plaatsen voor onecht moeten houden;

3°. „zij passen niet wel in den zamenhang tusschen „v. 27 en 30, alwaar niet van opstanding maar enkel „van gericht en van dit laatste alleen als van een in dit „leven werkzaam gericht gesproken wordt." — Integen- deel, zij passen zeer wel in dien zamenhang; het is waar: in v. 27 had Christus gesproken, voornamelijk ten minste, van zijne magt tot een *tegenwoordig* oordeel, als oorzaak van de geestelijke opstanding, door Hem in v. 21, 24 en 25 verkondigd. Hierop zegt Hij zeer geleidelijk in v. 28 en 29: „verwondert u niet over deze mijne magt

---

[1]) Hist.-krit. inleiding tot de Schriften des N. Test.

„van opwekking en oordeelen; nog eene andere, ligcha-
„melijke opstanding der dooden zal eenmaal door mij
„geschieden, den goeden tot heil, den boozen tot straf,"
en getuigt nu in v. 30 over het eene zoowel als het
andere: „niets hiervan doe ik uit mij zelven", (gelijk
Hij reeds in v. 22 en 27 verklaard had, de magt tot het
tegenwoordig oordeel en een daarmeê verbondene geeste-
lijke opstanding van den Vader ontvangen te hebben);
„gelijk ik hoor [van den Vader], zoo oordeel ik, en
„mijn oordeel is regtvaardig, want ik zoek niet mijnen
„wil, maar van Hem, die mij gezonden heeft". Zóó vol-
komen zou v. 27 zeker niet aan v. 30 sluiten, wanneer het
laatste, gelijk Prof. Scholten wil, weder alleen op het
tegenwoordig oordeel slaat, maar zij zijn dan ook slechts
gescheiden door eene tusschengedachte, welke Christus
niet belet, om op het gezegde in v. 27 terug te komen.

4°. „zij stellen een klimax daar in 's Heeren werken
„van een geestelijk tot een ligchamelijk opwekken, tegen
„de gewoonte van Johannes, om het physische wonder
„aan het geestelijke [lees: physische wonderen aan gees-
telijke] „te subordineren." Veel ware hier op aan te
merken; wij vergenoegen ons met het volgende: het
is niet de vraag, wat „Johannes' gewoonte" is, maar
of hij woorden *van Christus*, waarin de omgekeerde
klimax voorkomt, heeft kunnen en willen meêdeelen in
een zamenhang van gezegden, die zulk een klimax zeer
gepast doet wezen;

5°. „zij bevatten eene voorstelling van opstanding,
„leven en gericht, die met de doorgaande leer van het
„4e evangelie omtrent die onderwerpen, alsmede omtrent
„de parousie bij XIV, 3, 16, 18; XVI, 23, 26. *vol-*
„*strekt strijdig* is". — Prof. Scholten zegt en verzekert

zulks wel, maar bewijst het niet, zoo min hier [1]) als in zijne twee verhandelingen over deze en daarmeê verwante onderwerpen [2]); hij vindt namelijk bij den evangelist de belofte eener niet zigtbare, niet-persoonlijke komst of wederkomst des Heeren (gewoonlijk parousie genaamd) door den Heiligen Geest, [ook al geen persoon!] die na zijn dood zijne plaats bekleeden en bij de discipelen zijn gemis vergoeden zou; hij ontmoet elders een geestelijkerwijze geoordeeld worden, opstaan en leven, en voegt iederen keer er bij, wat er niet te lezen staat, dat er nooit een andere persoonlijke wederkomst, een ligchamelijke opstanding [3]), een toekomstig gerigt in eigenlijken zin plaats zal hebben. Het zijn dezelfde sophismen als van den heer Schuuring, doch met wat meer professoralen zwier ingekleed, dezelfde stoutmoedige verzekeringen, maar op wat voornamer toon voorgedragen; de uitkomst van beider geschrijf is dan ook hetzelfde; beiden laten onbewezen, dat Jo. V, 28—29 in strijd is met de doorgaande leer van het vierde evangelie; en daarom hebben wij regt, om het laatste argument, door hen tegen de echtheid dier plaats aangehaald, met de overige, te wijzen van de hand.

---

1) Histor.-krit. inl. 2e dr. bl. 150 en 151.

2) Jaarb. v. Wetensch. Theol., VI en VIII.

3) Martha zegt bij Jo. XI: „Lazarus zal verrijzen ten jongsten „dage." Christus laat daarop volgen: „Ik ben de verrijzenis en „het leven; die in mij gelooft, zal in eenwigheid leven." Prof. Scholten maakt er van: „de Heer wil aan Martha leeren, dat Hij „de geestelijke verrijzenis reeds *is*, en dus indirect [!?], dat zij „haar geloof aan een ligchamelijk opstaan ten jongsten dage moet „laten varen." — Wij voegen hier achter, dat Christus, na haar geloof aan Hem, als oorzaak van geestelijk leven en herleven te hebben opgewekt, met haar naar het graf gaat — en den dooden Lazarus ligchamelijk levend maakt.

Hetzelfde besluit moeten wij nemen omtrent het voorstel van Prof. Scholten, om de woorden *ten jongsten dage* bij Jo. XII, 48, hoewel ze in alle bekende handschriften en vertalingen voorkomen, als het bijvoegsel eener vreemde hand te beschouwen [1]; Z. Hooggel. gaat van dezelfde onbewezene leerstrijdigheid uit als straks, en kan van ons derhalve geen ander oordeel verwachten. Wel verre dus van zijne hoop te willen streelen, dat zekere schriftverklaarders door hem welligt „van een kruis verlost zijn geworden" [2], zullen we ons houden aan hetgeen hij, in het bewustzijn van geen afdoende bewijzen te leveren, met zeldzame vrijgevigheid heeft toegestaan: „vindt men „mijne gronden te ligt, dan blijven de genoemde woorden „staan op hunne plaats" [3]. Zij zullen er dan blijven, zoowel als Jo. V, 28 en 29.

De heer Schuuring heeft dit geval zien aankomen, en terwijl hij dapper voortgaat met roepen: „men zal *moeten* „*erkennen* [!], dat de doorgaande leer van het wereld„gericht in dit evangelie vervat, in strijd is met de voor„stelling daarvan in die verzen" (bl. 145), wil hij aan ieder, die hunne echtheid niet prijs geeft, de volgende beschouwing overlaten: „wordt in dit evangelie eene diepe „geestelijke opvatting van het wereldgericht aangetroffen, „welke ons eenen schrijver doet kennen, door den geest „der waarheid ontworsteld aan den boei der joodsche ver„wachtingen, maar — schemeren zoodanige verwachtingen „hier en daar in den tekst toch door, welligt is 't een „nieuw bewijs," dat de macht van godsdienstige overle-

---

[1]) Jaarb. v. Wetensch. Theol., VIII, 453—456.
[2]) Ald. bl. 458.
[3]) t. a. p.

„veringen, vroeger ons dierbaar, zich ook dan nog wel „doet gelden, als wij reeds tot dieper inzigt in de waar„heid werden geleid" (t. a. p.).

Tegenspraak derhalve, want het „doorschemeren" van het ja door het neen is een bespottelijk flaauwe verkleining der zaak — eigenlijke, vlakke tegenspraak zal er wezen in het evangelie. Maar dan is er ook onwaarheid uitgegaan òf van Christus, wiens gezegden dat bijbelboek opgeeft, òf wel van den evangelist zelven, die ze verdicht heeft. Het eerste zal de heer Schuuring even ver als wij verwerpen, zoolang hij ter goeder trouw den Christus het licht der wereld (bl. 140) en de openbaring van Gods waarheid (bl. 135) blijft noemen. Het laatste? waar blijft dan het gezag van een evangelie, hetwelk de waarheid op zoo verregaande wijze en wel in de grofste tegenspraak beleedigt? Is zulk eene tegenspraak wel eens geloofelijk? Om haar bestaan verklaarbaar, aannemelijk te maken, voert men ons over naar het terrein der zielkunde. Maar, goede hemel! wat een zonderling verschijnsel brengt men daar voor onze oogen! In een man van buitengewonen aanleg, vatbaar zelfs voor hooge bespiegeling, ontworsteld aan de boei der Joodsche verwachtingen, van nabij bekend met de Christelijke waarheid, ontwikkelt zich over het wereldgerigt eene opvatting, dieper dan wat een onafzienbare menigte apostelen, evangelisten, kerkvaders, godgeleerden, wijsgeeren en Christenen er over gedacht hebben; hij ziet allerweeg de waarheid miskend, vormt den toeleg, om haar op het nadrukkelijkste te handhaven, en schrijft — een boek van ja en neen, vóór de waarheid en er tegen, tegen de dwaling en er vóór; het gelijkt een slagveld, waar de strijdigste begrippen elkander omverwerpen en vernielen; beurtelings

hoort gij uitroepen: wèl een uiterlijk wereldgerigt, volstrekt geen uiterlijk gerigt, geen ligchamelijke opstanding, wèl ligchamelijke opstanding, geen oordeel meer, nog een oordeel ten jongsten dage, geen strafgerigt, wèl een strafgerigt, Christus zal wèl komen, Christus zal niet komen, enz., wie duizelt niet bij dergelijke verwarring! en die ontstond nu alleen uit een onbewust gehecht blijven aan het valsche, bij de volle aanschouwing van het ware, de evangelist was geen bedrieger, en zijn verstand was niet verbijsterd. Dat laatste verbaast ons zoodanig, dat wij het niet gelooven kunnen, en wanneer wij ooit — de hemel verhoede het! — naar de vergunning des predikants, het werkelijk bestaan dier tegenstrijdigheden bij den evangelist aannamen, wij zouden dan niet meer spreken over het wereldgerigt volgens de *theorie*, de *leer* of de *opvatting* — maar volgens het *geraaskal* van het vierde evangelie.

Wij danken den heer Schuuring niet, ons geen andere keus te laten dan òf de onechtheid van „deze en soortgelijke plaatsen" [1]) uitgemaakt te houden, òf den naam van „diepe opvatting en heldere uiteenzetting van „het wereldgericht" te geven aan de buitensporigheden van een zich zelf niet meer begrijpenden evangelist; 't is echter met te veel gemoedelijken ernst geschied, om er over geraakt te wezen. Wij zullen een derden, den ouden weg blijven gaan: omdat we juist bij deze gelegenheid in de overtuiging zijn bevestigd, dat de doorgaande leer van het vierde evangelie over het wereldgerigt niet in strijd is met V, 28—30; XII, 48 en dergelijke teksten, dat er geene reden bestaat, om hunne echtheid te ont-

---

[1]) Hij noemt er geen andere meer.

kennen, en dat alzoo door den schrijver van dit evangelie, of liever door Christus, bij de prediking van een geestelijke verrijzenis en daarmeê verbonden tegenwoordig innerlijk wereldgerigt, niet slechts de oude voorstelling van een laatste oordeel onweêrsproken is gelaten, maar ook een persoonlijke wederverschijning van Christus, ter ligchamelijke opwekking der dooden en die opwekking tot het ondergaan van een toekomstig oordeel ten jongsten dage uitdrukkelijk voorzegd is. Mogt men deze overtuiging niet deelen, wij vleijen ons, in allen geval, erkend te zullen zien, dat de verhandeling van den predikant haar wetenschappelijk doel volkomen gemist heeft.

In die verwachting beschouwen wij onze taak als geëindigd; en omdat wij ook ontdekt hebben, hoe diep de bijbelsche uitlegkunde van den heer Schuuring de vóór-oordeelen des ongeloofs eerbiedigt, zullen we besluiten met de verlichting des hemels voor hem af te bidden, en hem betere dagen toe te wenschen.

DE OMWENTELING IN MADAGASCAR.

Voor weinige maanden (den 12 Mei jl.) werd Radama II, koning van Madagascar, vermoord, en Rabodo als koningin des lands uitgeroepen. Verschillende berigten bevestigen het al meer en meer, dat Engelsche zendelingen de hand in de revolutionaire bewegingen van dat rijk hebben gehad. De vermoorde vorst zocht met allen ijver de Europesche beschaving in zijne staten te verbreiden, en steunde vooral op Frankrijk; hij gaf aan de Jesuïeten, de zusters van den H. Josef van Clugny, de Franciskanen vrijen toegang in zijn rijk; met wantrouwen en spijt zagen de Engelsche zendelingen den voortgang der Katholieke missiën. Frankrijk deed

herhaaldelijk zijne genegenheid voor Radama blijken, sloot een handelstraktaat met zijn land, en de onderlinge betrekkingen werden altoos naauwer en naauwer. Frankrijk ook, dat aanhoudend zijne zeemagt uitbreidt, zich op zoovele punten der aarde laat gelden, en door zijne heldhaftige zendelingen veel voor de Kerk doet, is laatstelijk, door de verovering van Mexico, een grooten stap in de Transatlantische wereld vooruitgegaan. Het altoos achterdochtige Engeland poogt immer, waar en hoe ook, te heerschen, en met den Franschen, vooral ook den Katholieken invloed te bestrijden. Omtrent Madagascar dagteekent de naijver dier beide volken reeds van vroeger dagen.

Dat eiland, in 1506 door Lorenzo Almeida ontdekt, is met eene oppervlakte van 11,000 geographische mijlen en zijne vier en een half millioen inwoners, meer als een eigen vastland dan als een deel van Afrika te beschouwen. Frankrijk oefende er sedert 1642, nadat eene vroegere poging der Portugezen, om zich daar te vestigen, mislukt was, een magtigen invloed uit, en bouwde er op de zuidoost-kust het fort Dauphin. De stam der Howa's, 750,000 in getal, had allengs de magt in handen gekregen, en heerschte sinds 1813 over de drie andere, veel talrijker hoofdstammen. Radama I, een opperhoofd der Howa's, erfde in 1810 reeds een aanzienlijk rijk van zijnen vader, die een veroveraar was, en sloot zich in 1817 aan de Engelschen aan. Zij leverden hem wapenen, en in weinige jaren had hij het gansche eiland aan zich onderworpen. In 1820 kwamen er Engelsche zendelingen en handwerkers; schrift en spraakkunst werden ontworpen, de bijbel vertaald; na tien jaren konden er 15,000 personen lezen, en velen ook werden Christen. Radama I stierf in 1828; zijne weduwe Ranovalo volgde hem op. Die wreedaardige vrouw, vol haat tegen alle nieuwheid, ontbond het traktaat met Engeland, sloot de scholen, verdreef de zendelingen, verbood het Christendom en liet menig Christen ter dood brengen. Ook wist zij niet slechts in 1830 eene kleinere Fransche, maar ook in 1845 eene Engelsch-Fransche expeditie te verijdelen. Intusschen omhelsde de kroonprins in 1846 het Christendom. Ofschoon er in 1853 weder handelsbetrekkingen met de Europeanen waren aangeknoopt, had er toch in 1857 de bekende opstand en de vermoording van 2000 gedoopten

plaats. Dat die ramp aan de beide Franschen, Laborde en Lambert, hunne vrienden, en de Fransche missionarissen te wijten was, is eene door de Engelschen opzettelijk verspreide leugen om hunne eigene schuld te dekken. Toen op den 29 Junij 1857 een Methodist de Christenen verraderlijk bij de koningin aanklaagde, was er in de hoofdstad des lands geen enkel Katholiek zendeling, maar de Jesuïeten bevonden zich te Soatsimanampiovana, en wijdden zich daar aan de verpleging van zieken.

Prins Radama had in die vijandige bewegingen geen deel; met leedwezen zag hij de maatregelen, door de ministers zijner moeder tegen de door hem hooggeschatte Christenen genomen, en beschermde hen voor zooveel hij vermogt. Hij dankte die genegenheid jegens hen aan den Franschman Jean Laborde, die daar in 1831 op de kust strandde en spoedig tot de hoofdstad doordrong. Door zijne onvermoeide werkdadigheid deed hij in de provincie Emirna grootsche inrigtingen oprijzen, als kanongieterijen, geweer- en glasfabrieken, enz., verschafte het land groot voordeel van zijne schatten, en zette zijne ondernemingen 26 jaren lang voort. De prins zocht en verwierf zijne vriendschap. Laborde werd in 1857 verbannen.

Sedert 1860 regeerde Radama II over het in 22 provinciën verdeelde koningrijk Madagascar. Met hem eindigden het bloedig bestuur en de tooneelen der schrikkelijkste dwingelandij. Hij beijverde zich, om de schandelijkheden der fetich-dienst te verwijderen, de inwendige beroeringen te stillen, het harde der slavernij te lenigen, en aldus de matelooze ongeregtigheden zijner moeder te herstellen. Eene edelaardige gezindheid, eene uitnemende goedheid, een fijn begrip voor hoogere beschaving blonken in dien koning uit; hij zocht bij zijne heilzame ondernemingen zijnen steun schier geheel bij Frankrijk, en stond, niet lang nog vóór zijne gruwzame vermoording, aan de Katholieke godsdienst gelijke regten met anderen toe. Men weet, met hoeveel onwil de Engelschen dit zagen, de Protestanten het elders, en ook hier, verkondigden; men weet wat er gevolgd is, en hoe de tegenpartij weder heerscht. Moge de Heer genadig op dat deel zijner Kerk nederzien!

VERSCHEIDENHEDEN.

„DE PREDIKANTEN DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK LOONDIENAARS?"

Een onlangs verschenen vlugschrift: getiteld: „*De predikanten der Nederlandsche Hervormde Kerk loondienaars?*" [1]), wil de dominés hier te lande verdedigen aangaande eene tegen hen uitgebragte beschuldiging: dat zij preken, niet naar eigen overtuiging en geweten, maar zich voegend naar den geest des volks, OM HUN BESTAAN! Met andere woorden: was het niet om den broode, zij zouden óf niet preken, óf anders preken, en voor de gemeente niet huichelen te gelooven wat zij sedert lang voor zich zelven loochenen. Dat verweerschrift is, dunkt ons, meer opmerkelijk door het hoogst intieme der mededeelingen, waaruit genoeg blijkt, dat menig predikant zich in bekrompen omstandigheden bevindt, enz., dan wel door kracht van betoog; immers, we vinden er volstrekt niet in bewezen, dat die meer of minder karig bezoldigde dominés vrijelijk een beter, of zelfs een ander middel van bestaan hadden kunnen of willen kiezen, en zij toch, in spijt van het schrale traktement, om hooger reden het predikambt hebben gewenscht. Zoolang dit niet wordt aangetoond, is het betoog van hun betrekkelijk bekrompen bestaan ter zake niet afdoende. Veeleer hooren we er nog bij, dat de kandidaten zich nog al iets van de toekomst voorspiegelen. We laten de gansche bewijsvoering volgen, en men oordeele! Iedereen zal van zelf opmerken, dat de auteur van het verweerschrift weinig met de orthodoxen ingenomen is, en gaarne zijn hart eens nu en dan tegen hen lucht geeft. Toon en trant blijven natuurlijk voor zijne verantwoording.

---

[1]) Amsterdam, J. D. Sybrandi, 1863.

„Ten gevolge der liefdelooze en lasterlijke inblazingen door de oudkerkelijke partij der Gereformeerden in ons Vaderland, verzekert de schrijver, heeft de oefenaar Spurgeon in Engelands hoofdstad op eene afschuwelijke wijze in commissie gelogen en gelasterd. -- Van de predikanten in Nederland zegt hij, dat zij zich op den Bijbel beroepen, niet om hunne overtuiging, maar *voor het volk*, om het volk te vriend te houden en OM HUN BESTAAN!!!

„Verbeeld u eens, leest men verder, dat de man waarheid sprak, welk een naam zoudt gij aan de afschuwelijke valschheid van zulke leeraars geven? Verschrikkelijke aantijging, waartegen nog niet één der oorblazers, Spurgeons vrienden in Nederland, de predikanten verdedigd heeft. Die zwijgt op zulk een helschen laster consenteert. Wat zullen wij zeggen, om aan te toonen, met eene klaarheid als het licht des daags, dat de aantijging van Spurgeon diep beleedigende, grievende leugen is? Wij kunnen niet beter dan door feiten staven, dat er van ontrouw der predikanten ter wille van *hun bestaan* geen sprake kan zijn om de eenvoudige en alles afdoende reden, dat de predikanten *geen bestaan* hebben, volgens hetgeen men onder deze uitdrukking pleegt te verstaan."

Dit is nu wel stout gesproken, maar zegt toch eigenlijk niets, zoolang wij niet vernemen, dat diezelfde predikanten ligtelijk op eene andere en betere wijze door de wereld hadden kunnen en willen komen. De volgende uitcijfering mist daarom ook alle kracht:

„Duizende malen is het bezwaar geopperd tegen het voornemen van jongelieden om predikant te worden: maar, jongen, dat geeft *geen bestaan*. Te regt spreekt alzoo een vader, die niet in staat is, zijn zoon een traktement bij een traktement te geven, of na te laten, wanneer hij eenmaal het ambt *zonder bestaan* bekleedt, jegens wien de Apostolische verklaring wordt verwaarloosd: „de arbeider is zijn loon waard". Een oppassend, zuinig jong mensch, die zijnen tijd goed besteedt, behoeft tot zijne opleiding tot predikant van den eersten aanleg af tot de voltooijing zijner studiën ƒ 10,000 met de renten [!] van dit kapitaal tot op den tijd zijner volbragte studiën ± ƒ 14,000. Nu is de jongman zoogenaamd *proponent* met nog 150 [*een bewijs, dat men het predikant-*

schap nog al wil! al geeft het GEEN BESTAAN!] en wacht nog 2 jaren naar een beroep. De *f* 14,000 zijn tot *f* 15,000 geklommen, niet meêgerekend dát, wat hij die twee jaren aan onderhoud kost. Doch het is billijk dit meê te rekenen en niet te hoog, met reisgeld meê voor het prediken op beroep, en dan schatten wij het versmolten kapitaal op *f* 16,000. Eindelijk heeft de proponent dan toch een beroep! Dat kost weêr geld! Schat het kapitaal geklommen tot *f* 20,000, als de bevestigde dominé in zijne pastorie is gevestigd. Hij is zoo gelukkig eene standplaats te bezitten met een gesupplcerd traktement, d. i. *f* 800, waarvan af te trekken voor het weduwfonds, lands- en klassikaalfonds, zegels en leges, belastingen 1°. zedelijke, bijbelgenootschap, zendelinggenootschap, gedwongen giften q.q. dorps- en landsbelasting: *f* 200, saldo *f* 600. Van het kapitaal ad *f* 20,000 tegen 5 pCt. gerekend, genoot hij dan nog niet de volle rente. Het te kort aan rente bedraagt *f* 420. Gesteld, en dit is het lot der meeste predikanten, hij blijft op een traktement van *f* 800, dan komt het eindelijk zóó ver, dat de predikant een traktement toegeeft, in plaats dat hij er een ontvangt."

Men ziet, de schrijver heeft er slag van om de cijfers te groeperen; we willen gansch niet beweren, dat menig predikant een ruim bestaan heeft; maar hier wordt ook alles in rekening gebragt wat iedereen die tot zekeren stand wil komen, of kwam, te betalen heeft, zelfs ook wat weder baten geeft voor de toekomst, als het weduwfonds, enz.! Dan zijn er immers nog al middelen, gelijk de beurzen, enz., om arme predikantszonen voort te helpen, waar dus weinig kapitaal of intrestrekening bij te pas komt; ook zijn de toevallige baten, uit hun ambt of stand ontspruitend, zoo zeldzaam niet; en in den regel mogen dan toch ook de werkzaamheden der gewone dominés waarlijk niet zwaar heeten. Hooren we echter verder, hoe de verdediger alle voordeelen weet weg te cijferen.

"Doch, zal men zeggen, gij hebt niet meêgerekend huis en tuin." Dien tuin, daaruit meent men, wordt de predikant als wonderdadig gespijzigd. Maar duizenden weten niet, dat de tuin de winst absorbeert der vrije woning. Die tuin kost geld aan onderhoud. De dominé moet dat onderhoud peperduur betalen, want

niet dan tegen hoog loon, en dan nog wel bij wijze van gratie, kan hij eenen arbeider verkrijgen, die weinig van voordeelig bearbeiden van eenen moestuin afweet. Men moet de tegenspoeden en teleurstellingen kennen, welke een pastorie-tuin oplevert voor een predikant, die geen «tuinklaauwer is», maar die zich houdt bij zijne studie en bij zijn herderwerk. Wordt de dominé een boer, die vee houdt en arbeidt als een boer, dan, maar dan ook niet altijd, kan hij eenig voordeel gewinnen, ofschoon ten koste van zijne achting, van het belang zijner gemeente, van zijne studie. Hij wordt minder dan een boer. Maar hij doe zulke dwaze dingen niet. Hij blijft predikant. Vergeten leeft hij daar heen, de beschaafde man onder domme, stugge, plaagzieke boeren. Hij wordt een dagje ouder. Men laat hem gevoelen, dat hij nu maar *emeritus* moest worden, dat wil zeggen zijne pastorie verlaten en voor eene gratificatie van *f* 500 zijne laatste dagen in voortgezetten levenskommer slijten, tot hij sterft, begraven wordt op het stille kerkhof en in de kerkelijke courant met vrome klanken uit de nagedachtenis der menschen wordt uitgeluid. Ongelukkig is de man er aan toe, wanneer hij, 't is een voorbeeld weder naar 't leven, wanneer hij krank wordt ten gevolge van inspanning, zielsverdriet en kommer. Hij moet in de kracht zijns levens zijn ontslag nemen en krijgt nagenoeg niets.»

Een predikant alzoo, besluit hij, heeft niet alleen *geen bestaan* maar *nog minder dan geen bestaan.* — Het moge zijn! maar getroost hij zich zulk een lot ter liefde juist van zijn ambt?

Doch, gaat de auteur voort, gij zult zeggen: «gij kent er vele predikanten, die het toch goed hebben.»

«Ja, maar waardoor? Omdat zij tot de weinigen behooren, die een goed traktement hebben, of tot de velen, die zelven zóóveel middelen hebben, dat zij kunnen blijven *bijleggen* bij het te kort in hun bestaan, tot nà hun dood, als zij ongehuwd zijn, de familie of de gemeente het overgeblevene erft, of, zoo zij gehuwd waren, de kinderen. En was onder de kinderen een zoon, die ook weêr predikant werd, dan *moet* het nageslacht van een predikant ten laatste degraderen tot den bedelstaf.»

Als men zoo de oude namen van dominés nagaat, wier vader, grootvader, overgrootvader allen predikant waren, zou men wanen,

dat er nog al behoedmiddelen tegen zoodanig verval tot den bedelstaf bestaan; de verweerschrijver evenwel verzekert ons, dat er voorbeelden van zijn *bij menigte.* «Men hoort er niet veel van, want de klagt der *noodlijdende* kerkelijke personen wordt gesmoord. Menig daglooner, menige dienstmaagd (keuken- of werkmeid) bestaat er, zoon of dochter van een predikant, gezwegen nog van de kindermeisjes, huishoudsters, gouvernantes etc. dochters van predikanten, die een treurig levenslot hebben, te treuriger, naar mate zij ouder en zwakker worden. Daalt eene predikantenfamilie niet zoo laag, toch zijn er velen afgedaald tot eenen stand beneden dien van predikant, omdat vader, op zijn afgelegen dorpje, gelegenheid noch geldmiddelen bezat, om zijnen kinderen eene waardige opvoeding te geven.«

«Maar waarom, merkt ligt iemand aan, trouwden zulke predikanten dan?«

«Toen zij nog niet getrouwd waren, vroeg ieder: waarom zij *niet* trouwden. Men eischt, men wenscht, men ziet het gaarne, dat zij huwen. De predikant heeft er geene middelen voor. Trouw niet, zegt zijn verstand. Doch in een zwak oogenblik gaat de natuur boven de leer, en hij huwt beneden zijnen stand vaak, want wie wil zich aan zulk een armen dorpspredikant verbinden? Er zijn uitzonderingen op den regel, dat de leer het van de natuur wint door *niet* te *huwen* of door GELD te huwen een goed huwelijk te doen. De pastoriën, als zij spreken konden, zij zouden getuigen van duizend angsten, van bange, slapelooze nachten, van stille tranen, van duizend zuchten, van grieven en vernederingen zonder tal. Als de steenen der pastorie spreken konden, zij zouden zeggen: Spurgeon! gij liegt, gij lastert en hoont op eene wijze, die om wrake roept tot God. Maar God vergeve u, gij weet niet, wat gij doet. Uwe dusgenaamde vrome vrienden in Nederland hebben u belogen met hun vuile tong!«

Niet enkel van de dorpsdominés, maar zelfs van de predikanten in de steden, bijv. in Amsterdam, beweert de schrijver, dat zij *geen bestaan* hebben, als zij geen eigen middelen bezitten, «als zij niet, met andere broeders elders, tot de gezalfden behooren, gezalfd door leeraarlievende gemeenteleden met allerlei levensnooddruft. Er zijn zulke rijk gezalfde leeraars. Hunne zonen worden

rijk voorzien tot hunne opvoeding. 't Gaat zoo wat hier, tot toch eindelijk de familie, om zoo te spreken, in 't predikanten-gild blijvende, langzaam achteruit gaat. Doch de tijd der zalving gaat óók al voorbij. De uitverkorenen der gemeente krimpen in tot enkelen. 't Stelsel wordt ook op de stads-dominé's toegepast: "laat ze tering naar nering zetten". Alzoo worden zij met *nering* doenden gelijk gesteld, én dan is hunne tering oneindig schraalder dan van menig ambachtsman, die dan toch niet als een predikant behoeft te leven en dus in zijnen stand zich nog ruimer bewegen kan."

Tot hiertoe hebben we slechts vernomen, dat vele predikanten een karig bestaan hebben; doch de ijverige verdediger blijft ons nog altoos het bewijs schuldig, dat zij toch, in weerwil van dit bekrompen bestaan, het predikambt hebben gewild. Wat hij nu laat volgen, strekt veeleer tot regtvaardiging dan tot weêrlegging derzulken die van predikanten om den broode spreken. Maar waarom, zal men vragen, zijn er, bij zulk een treurig lot, "nog zoovele kandidaten?"

Het antwoord luidt:

"Omdat de minste menschen inzien, wat het lot der predikanten is." — Het schijnt dan nog al zoo erg niet in het oog te vallen, en de meesten houden derhalve hun deel voor niet onbegeerlijk.

"Omdat jongeluî dat het minst inzien, ja, daar naauwelijks aan denken." — Dus is in hun oog het bestaan, waar ze naar streven, niet zoo verwerpelijk; en daar nu niet weinig jongeluî dominészonen zijn, moeten zij niet veel van de groote behoeften des gezins gemerkt hebben.

"Omdat velen zich voorspiegelen, dat zij juist onder de bijzonder bevoorregten zullen behooren." — *Velen* derhalve spiegelen zich een bevoorregt bestaan voor.

"Vele [let wel: *vele*] predikanten leiden hunne zonen weêr tot predikant op, omdat zij hunne zonen moeijelijker dan een ander in iets anders kunnen voorthelpen." Alzoo worden zij predikant om dát *bestaan*, wijl zij hen tot geen ander bestaan weten te helpen. De reden is: "omdat zij dan in de gelegenheid zijn beurzen te bekomen en dus daardoor *zeer goedkoop* hunne zonen predikant kunnen laten worden"; — derhalve alweder om het bestaan, waartoe zij *zeer goedkoop* geraken, zonder uitzetting zelfs van de

hierboven zoo breed uitgemeten duizenden kapitaal met intrest! En zij doen dit, men hoore eens wél! „met het uitzigt voor hen op een „*goed huwelijk*", op de noodige „*kruiwagens*", om hen op nominatiën te krijgen en langs duizend wegen en middelen [*er is dus nog al gelegenheid!*] hunne aanbevelenswaardige zonen op de voordeeligste standplaatsen „in te smokkelen". „ Die *vele* predikanten en hunne zonen doen dat alles alzoo om het voordeelig *bestaan!*

Na zulke bekentenissen is men, naar we meenen, geregtigd, niet veel waarde te hechten aan de er aan toegevoegde verbetering of terugneming: „Doch deze praktijk baat in den tegenwoordigen tijd ook al weinig. Zoon van een predikant „*van naam*" te zijn, dat is al genoeg om verdrongen te worden en niet in aanmerking te komen, ten zij de „dominé van naam" nog een sterken arm heeft en dezen met bij uitstek slim overleg weet te gebruiken. De meesten worden nog predikant uit hartelijke warme ingenomenheid met het heilig en voortreffelijk werk van den dienaar des Evangelies, getroffen, opgewekt, bezield door de heerlijke taal van predikers, van welke Spurgeon zegt, dat zij prediken, alleen OM HUN BESTAAN!!!"

Indien men nu al op deze bloote verzekering wil aannemen, dat, zoo niet de meesten, toch eenigen, ja zelfs velen predikant worden om het predikambt zelf, waarvan zij intusschen, gelijk we boven hoorden, de minder aangename zijde volstrekt niet kennen: wat dan te zeggen van al die predikers, die van de Opzoomeriaansche wijsbegeerte, van de Groninger, of Scholtensche leer doortrokken, enkel ten believe en om wille van het meer geloovige *volk* hunne ongeloovige beginselen verbloemen; die bijv. van Christus als Gods Zoon spreken en Hem, godslasterlijk, niet eens voor een volmaakt, onzondig mensch houden [1]). Waarom

---

[1]) Hoe de Leidsche hoogleeraar Scholten in niets onderdoet voor den goddeloozen Renan, vindt men bondig aangetoond in het zooeven verschenen geschrift: „ *Vijfde Evangelie* of Evangelie volgens Ernst Renan, hoogleeraar te Parijs, en volgens J. H. Scholten, hoogleeraar te Leyden. Medegedeeld en toegelicht door O. A. Spitzen, vroeger hoogleeraar te Warmond, thans pastoor te Heino. — Te Zwolle bij M. W. Waanders. 1863. "

anders, hebben de orthodoxen meermalen en niet zonder alle reden, gevraagd, waarom blijven die allen in hun ambt dan om hun bestaan, om den broode? Slechts een enkele nog heeft den kansel verlaten, om in concertzalen voorlezingen of spreekbeurten te gaan houden.

De schrijver gaat alweêr voort met de armoede van sommige predikanten te schilderen en verzuimt niet, daarbij tegen de oudregtzinnigen uit te varen, zonder dat dit echter voor hetgeen hij te betoogen heeft, hoegenaamd iets afdoet.

„Aandoenlijke tafereelen, zegt hij, van het *lijden* en *strijden* en *belijden* van predikanten, naar het leven geteekend, zouden wij u kunnen ophangen. Onze verzameling van opmerkingen is aandoenlijk rijk. Niet minder treffende voorbeelden zijn ons bekend van jongelieden, die alles hebben opgeofferd, die stille armoede hebben verduurd met een uiterlijk vrolijk gelaat, om hunne studie tot predikant te voltooijen, maar die in weerwil daarvan het slagtoffer zijn geworden van de laauwheid, domheid en van het betwetend, schijnheilig bijgeloof der gemeenten. Niet zoo lang geleden werd op een dorp een dominé begraven, wiens begrafenis vertraagd werd, omdat de doodgraver *eerst geld moest zien*, voor hij „den kaalrok in den grond stopte". De oude man was emeritus. Zijn lijk werd gevolgd door zijne twee zonen, een daglooner en een matroos. 't Was op een dorp, gegarneerd met prachtige buitenverblijven! Zulk eene ellende komt niet in de Haarlemmer courant met den bedelkreet om eene gave. Eene verzameling van courantjammeren levert reeds roerende bewijzen (om niet te spreken van de stichting dezer eeuw, het *schrale fonds voor de schraalste predikants-traktementen*), dat feiten constateren, dat de leugen opgeraapt is van het tapijt der rijke mode-orthodoxen, dat in Nederland predikanten preken *om hun bestaan*!"

We wisten niet, dat de dominés ten onzent zóó laag bij de hunnen aangeschreven stonden, maar moeten het op grond van de reeds medegedeelde en de nog volgende voorvallen wel aannemen. „Er zijn, lezen we, zelfs rijke gemeenten genoeg, waar den predikanten geen bestaan wordt gegund. Wij kennen er, getuigt de schrijver, waar kerkvoogden van 3—20 duizend gulden opleggen, zonder het lot van hunnen predikant naar behoefte en

naar vermogen te verbeteren. Onlangs werd in eene gemeente de voordragt gedaan om, daar men eenige duizenden inkomen had bij de kerkvoogdij, het predikants-traktement van *f* 800 op *f* 1000 te brengen. Een magthebbende, voor wiens woord allen beefden, sprak *„neen, hij heeft genoeg"*. Die man was een man, die gaarne voor Christelijk wil doorgaan, voor fatsoenlijk, voor Hoog Edelgeboren en rijk. Nu dat laatste is hij. Zelfs *schatrijk*. Voor een dominé, die veel huiszorg had, waren wij voorspraak, wat dringend, wat aanhoudend. Nu sprak een ander Hoog Edelgeborene: *„geef den donder dan f* 100 *opslag."* Zulke Hoog Edelgeborenen zijn in staat, om Spurgeon, den op echt onhollandsche wijze gelekten vreemdeling, te verhoogen op de vernedering der neêrgetrapte predikanten van Nederland en hem in te blazen: hier preeken de dominés tegen hun geweten *om hun bestaan."*

De verdediger der arme dominés schiet hier in vuur, maar draait toch altoos in denzelfden ijdelen bewijscirkel rond: „Neen, nergens minder dan in Nederland zijn de predikanten *loondienaars* en *broodpredikers*. Het minst zijn zij dat in onze dagen, nu de predikanten zich onderscheiden door hun streven naar onafhankelijkheid, door het eergevoel van een fijn beschaafd Christen. Het minst kunnen dat predikanten zijn, die in onzen tijd de wrijfpaal zijn van den wrevel der politiek liberalen en in ongenade zijn vervallen der politiek conservatieven, in wier gareel zij niet geliverijrokt willen rondloopen, om stembriefjes in te vullen en aanbelingsbriefjes van kandidaten voor de stembus rond te brengen en te schelden op Paus, Jezuït en Roomsch. [*Alle hulde aan dit regtschapen gevoel!*] De dominophobie door 't gelaster en gestook der rondsluipende partijzucht heeft het zoo verre gebragt, dat in den regel de kans op *bestaan* voor predikanten telkens wankelender wordt. „Te weinig om te leven en te veel om te sterven", dat is de Tantalus-plaag der predikanten, eene plaag te tergender door het verwijt in Engelands hoofdstad door den leugenaar in commissie verkondigd, dat in Nederland, Engeland in ongeloof 50 jaren vooruit, predikanten steunen en preêken op grond van den Bijbel, waarin zij niet gelooven, alleen *om hun bestaan."*

Het opmerkelijk verweerschrift, dat zooveel geheime huiselijke wonden blootlegt, eindigt met den vromen wensch: „Mogt dit

woord de achting verhoogen voor eenen stand, welke zich zooveel opoffering getroost ter bevordering van waarheid en Godzaligheid [?], ter bevordering van dien Christelijken geest [?] onder Neêrlands volk, welke de steun is van den staat, en de grond van onze volkswaarde in de rij der Natiën, waarbij Neêrlands volk bekend staat als een verstandig, zedelijk volk, maar toch als handeldrijvend volk, wat te veel vragende naar productieve klinkende waarde, met weinig takt om de waarde der *geleerden*, waartoe ook de predikanten, de WelEerw. Zeer Geleerden behooren, te beoordeelen en op den regten prijs te stellen. [*Waarlijk, niet zeer vleijend voor de Nederlandsche Protestanten*!] „De man van geld" — „van middelen" — „die goed Engelsch spreekt" — „van moppen" — „die er warm in zit" — „zijn koetjes op droog heeft" — „die braaf schijven heeft" — „die voor geen ton opstaat" — „die goed is voor zijn geld" — „in bonis" — „van zaken" — „van fortuin" — „van administratie" verheft zich wel wat veel boven den Verbi Divini Minister, en spreekt van dezen even als van den Doctor, den Advokaat, en den wetenschappelijken Ambtenaar, alsof hij een loondienaar ware. Dat is onbillijk. Dat is eene groote fout, eene fout dikwijls ten toon gesteld, welke ons volk van zich moet weg doen. Mogt zij mede door dit woord zijn gecorrigeerd!"

Naar onze meening, kan dit woord niet bijzonder veel tot verheffing van den predikanten-stand bijdragen; het strekt veeleer ten bewijze, hoe weinig zij over 't algemeen de algemeene achting genieten; verder zien we, dat velen zich met een schraal inkomen moeten behelpen, maar er niettemin kandidaten in overvloed zijn, inzonderheid ook om die reden: dat zij door behulp van beurzen en dergelijke „*zeer goedkoop*" tot zulk een *bestaan* kunnen komen, en dit nog wel met het uitzigt er bij op een „*goed huwelijk*", op eene *bevoorregte standplaats*, door middel van de noodige „*kruiwagens*" enz. Was ik dominé, ik had, dunkt me, liever gezien, dat men zoodanige verdediging maar teruggehouden had. *Non tali auxilio!*

SPROKKELINGEN.

GETAL PREDIKANTEN IN NEDERLAND. — Volgens de opgave in een Protestantsch blad telde in dit jaar:

	Predikanten.
het Hervormde kerkgenootschap.	1574
" Evang.-Luthersch "	68
" Herst. Evang.-Luth. "	11
" Doopsgezinde "	130
de Remonstrantsche Broederschap.	24
" Christ.-Afgesch. Gemeente.	245
te zamen.	2053,

behalve de hier niet herdachte kleinere gezindten.

PIEMONTESCHE ROOF. — Voor twee jaren reeds, beliep het getal kloosters in de Marken en Umbrië, waarvan de goederen aan het domein waren vervallen verklaard, 122; daarmede had men 877 geestelijken uitgeschud. Allengs werden 17 verschillende geestelijke corporaties verdreven. Op het einde van 1861 had men in Italië 721 konventen opgeheven, 11,800 geestelijken van have en goederen beroofd. In hetzelfde jaar trok de commissie de goederen in van 104 collegies, met een gezamentlijk jaarlijksch inkomen. van 524,801 franken. Niettemin had de zoogenaamde geestelijke kas zoowel een vervaarlijk te kort als de roofgierige regering zelve! Waar bleven al die gestolen geestelijke goederen?.... en al wat men sedert dien tijd er nog bij geplunderd heeft?

REIZEN

VAN EEN

CHRISTELIJK ONDERZOEKER

(*Vervolg van* Dl. XLII, bl. 288.)

We hebben met het verder verslag dezer „*Reizen*" tot de voltooijing er van gewacht. Niet zoo uitvoerig als het eerste deel, kunnen we het tweede en onlangs verschenen derde en laatste deel behandelen, en zullen slechts de voornaamste bijzonderheden uit de persoonlijke geschiedenis des onderzoekers en enkele punten der vele door hem ter spraak gebragte onderwerpen beknopt tezamen vatten.

Clarus begint dit tweede deel met rekenschap te geven over het ontstaan en den inhoud van zijn boek: „*De ekstatische maagden van Tyrol*", waarin hij alle hoofdvragen betreffende de religieuse, daemonische, en natuurlijke mystiek uitvoerig behandelt, en „onbarmhartig met de philosophen te werk gaat, die in hun overvloedig

gebrek aan geloof eene soort van methaphysische watervrees ten toon spreiden voor al wat bovennatuurlijk en mystiek is." Zelf stipt hij de gebreken van dit werk, wat de wijze van behandeling betreft, aan, en gedenkt de bittere beoordeelingen en veroordeelingen, die het onderging. Bij die gelegenheid werd zijn naam en ambtstitel verraden, wat voor hem een klein „martyrium" en eene „inquisitorische handelwijze" wegens zijne godsdienstige overtuigingen ten gevolge had. Hij verantwoordde zich (9 Mei 1844) op waardige wijze bij zijne overheid, ontving daarop evenwel nooit eenig bescheid; men vond het zeker het eenvoudigste, „hem ter plaatse waar hij zich bevond, in vergetelheid te laten verweêren"; later echter bleek, dat men zijnen „chef" gelast had, des schrijvers doen en laten in het godsdienstige wel na te gaan!

Bij de wonderbare verschijnselen, welke hij ter gelegenheid van de H. Communie in de levens der Heiligen opgeteekend, en vooral in Görres' Mystiek herdacht vond, vestigde hij meer bepaald zijne aandacht op de H. Eucharistie. Het doet ons leed, dat we van de schoone bladzijden welke hij hier levert, slechts weinig kunnen mededeelen. In zijne jeugd had hij meermalen naar den Lutherschen ritus gecommuniceerd; in zijn rationalistiesch tijdperk wist hij allerlei voorwendsels te vinden om zich aan het Avondmaal te onttrekken; jaren lang hield hij, zonder van de opvatting der Hervormden iets te weten, de gansche zaak voor eene bloote formaliteit of procedure, om ons, op zijn hoogst, Christus' dood van meer nabij te herinneren. Bij zijn terugkeer tot gelooviger rigting, was hij in geen zes of zeven jaren te communie gegaan; aan de universiteiten was het hem nooit in de gedachte

gekomen, dit te doen. Ook nu, naar mate hij meer geloovig werd, gevoelde hij altoos grooter schroom voor het heilig Avondmaal. Hij kon het idee er van niet meester worden. „Zooveel begreep ik," verklaart hij, „dat Christus ons zijn waarachtig en wezenlijk ligchaam en zijn waarachtig en wezenlijk bloed te nuttigen *wilde* geven." Nadat ik de H. Schrift zorgvuldiger bestudeerd en mij met de symbolische boeken naauwkeuriger bekend gemaakt had, verging het mij, bij de verlokkende voorstellingen en deductiën, welke de bestrijders der waarachtige tegenwoordigheid wisten aan te geven, evenals Luther. Ik kon de instellingswoorden: „*dit is*" met alle schijnbare gronden maar niet uit den weg ruimen. „De tekst, zegt Luther, staat te krachtig daar, en wil zich met geen woorden uit den zin laten rukken." Luther bekent zelf: eene groote dienst zou diegene hem hebben gedaan, die hem had kunnen berigten, dat er in het Sakrament niets anders was dan brood en wijn; doch de instellingswoorden sloten voor hem alle zoodanig bewijs uit. Intusschen was Clarus met de zoogenaamde *Unie*, zonder daarover gehoord te zijn, in eene kerk verplaatst, voor welke de wezenlijke tegenwoordigheid geene hoofdvraag was; van staatswege werd het dogma veranderd, en het Lutheranisme boven zijn hoofd weggenomen. Doch zelfs naar de zuiver-Luthersche kerk, kon hij zich niet voorstellen, hoe hij dan Christus' waarachtig ligchaam en bloed ontving. Uit de symbolen maakte hij op, dat de geloovige nuttiging de waarachtige en wezenlijke tegenwoordigheid (*in* het brood) verzekerde; doch nergens kon hij een genoegzamen grond vinden, dat de *nuttiging* zóóveel vermogt, en de avondmaals-elementen zoo *na* als *vóór* de nuttiging niets meer dan gewoon brood en

wijn waren. Hij onthield zich dus, en gewetenshalve, wijl hij noch met de Unie kon instemmen, welke de wezenlijke tegenwoordigheid niet erkent, noch met de Luthersche leer, welke haar door de nuttiging er bijtrekt. Wanneer ik, merkt hij aan, wat mij toegereikt werd niet voor het door Christus ingestelde Sakrament kon erkennen, vond ik het volstrekt gevolgelijk, ja gewetenspligt, mij van de communie te onthouden. Hoezeer hij met de overige stellingen der Luthersche symbolen instemde, op dit punt hield hij de Luthersche leer voor eene dwaling.

Na eene korte schets zijner reis naar Salzburg, Tyrol en Zwitserland, spreekt Clarus van eenige kleinere opstellen, door hem aan de „*Historisch-politische Blätter*" toegezonden. — Zeven en vijftig predikanten van Berlijn hadden een groot aantal exemplaren verspreid der brochure: „*De Christelijke zondagviering, een woord van liefde aan onze gemeenten*"; daarop was een antichristelijk „*Tegenwoord*", een hoogst ongeloovig libel, gevolgd. In zijne Brieven over evengemelde reis had onze schrijver reeds uitvoerige beschouwingen over datzelfde onderwerp gemaakt, welke nu, op nieuw bewerkt, in gezegd tijdschrift (X, bl. 289 en 364 vv.) geplaatst werden onder het opschrift: „De Christelijke zondagviering te Berlijn en de nieuwe philosophie." — Eene tweede verhandeling (X, 717 vv., XI, 49 vv.) liep over het destijds door de Pruissische juristen en theologen veel besproken onderwerp: de noodzakelijkheid eener herziening der Pruissische echtscheidingswet. Daarin bestreed hij een anoniemen verdediger der onchristelijke staatswet, deed het Katholieke huwelijksregt gelden, en toonde ook, hoe de laxe bepalingen van het algemeene landsregt de ge-

volgen waren der door Luther opgezette, en door de hervorming aangenomen begrippen over het huwelijk, dat door het Protestantisme van zijne „sakramentaliteit" was beroofd. — Een ander opstel: „Historische aanwijzingen over de verhouding en stelling van het geloof aan den duivel" (XII, bl. 39 vv.), ontsproot uit zijn nadenken over het belangrijke feit, dat het geloof aan den duivel, 'twelk een hoogst gewigtig deel der Lutherse kerkleer uitmaakte, in het moderne, gedeeltelijk zelfs in het geloovige Protestantisme zooveel als eene dogmatiesch-historische antiquiteit was geworden. Het kwam hem inderdaad opmerkelijk voor, dat, terwijl Luther zoo ontelbare malen, deels als goed kameraad, deels scherp vijandig met den duivel omging, zijne geloofsnakomelingen daarentegen hunne bijzondere belangstelling of antipathie zoo geheel en al aan die persoonlijkheid hebben onttrokken.

Met groote belangstelling las onze ijverige onderzoeker in 1842 de vier Katholieke werken: Beckedorf's „*Woorden van vrede*", Ulenberg's „*Geschiedenis der hervormers*", Riffel's „*Geschiedenis der hervorming*", en Chateaubriand's „*Le genie du Christianisme*"; en daartegenover: „*Bijdragen tot de kerkgeschiedenis onzer dagen*", van den later bekeerden, toen nog oud-Lutherschen predikant Lütkemüller, waarin nog zeer antikatholieke uitdrukkingen voorkomen.

Ulenberg verhaalde de ergerlijke geschiedenis der bigamie van den grooten voorstander der hervorming Philipp, landgraaf van Hessen, waarvan Bossuet in zijne „*Histoire des variations des Eglises protestantes*" de bewijsstukken mededeelde. Voor de eerste maal waren ze in 1679 door Lorenz Böger (Daphnaeus Arcuarius)

uit het archief van Hessen publiek gemaakt, en wel op last van den landgraaf Ernst, die aldus zijn tweede huwelijk met de hofdame Luise von Degenfeld tijdens het leven zijner gemalin Charlotte zocht te regtvaardigen. Böger toont, dat Luther de veelwijverij veroorloofd heeft, en dit nog wel in 1540, en beroept zich op Philipp's huwelijk met Margareta von Sahl. Als bewijsstukken haalt hij vooreerst de instructie aan, door den landgraaf aan Bucer, zijnen onderhandelaar bij Luther, gegeven, om er bij dezen gebruik van te maken. In die instructie verraadt Philipp tevens het vroeger niet gekende geheim, dat, gelijk hij zeker weet, Luther en Melanchthon den koning van Engeland geraden hebben, zich niet van zijne gemalin te scheiden, maar er eene andere bij te huwen. Met die verwijzing verbindt de landgraaf zijne bedreigingen. Door de vrees van zulk een magtigen begunstiger te verliezen [1]), gaven Luther, Melanchthon en Bucer de door Böger ook medegedeelde uitspraak, waarbij die hervormers beslissen, dat Christus dergelijke huwelijken niet verboden heeft! Men schaamde zich echter de bigamie tot algemeene wet te maken; het verlof werd bij wijze van dispensatie! en enkel in geval van nood gegeven. Clarus stond bij al hetgeen hij verder over die zaak vermeld vond, ten hoogste verbaasd, hoe die veelgeprezen

1) »Onze arme, kleine, deerniswaardige en verlaten kerk heeft de bescherming van deugdzame vorsten noodig«; dit voeren die hervormers zonder eenigen schroom als eene beweegreden hunner beslissing aan. — In een schrijven aan Eberhard v. d. Tann zegt Luther: Ik wil het zoo geheim mogelijk houden, wat de landgraaf mij door Bucer bij wijze van biecht geopenbaard heeft, ook om mijne eigene schande. 't Is beter, dat men zegge: Luther heeft gek gedaan, dan dat ik de oorzaken bekend maak, waarom wij aan den landgraaf hebben toegegeven. Dit toch zou hem veel grooter schande aandoen en de zaak veel erger maken.

mannen Gods er toe konden komen, de losbandigheden van een vorst zóózeer te dienen, dat zij hem de veelwijverij veroorloofden. Hij gaf zijn gemoed lucht in een opstel, hetwelk door hem aan de *Hist.-pol. Blätter* toegezonden, doch evenmin geplaatst werd als eene soortgelijke ontboezeming over het Gothasche rationalisme van Bretschneider, welke door Stafford's *Rambles and Researches in Thuringian-Saxony* werd uitgelokt.

In dien tijd (1842) maakte Clarus zich nader met een aantal Fransche boeken bekend. De hoofdwerken van Rousseau brandmerkt hij als geschriften welke geloof en zeden vernietigen en een onberekenbaar kwaad hebben gesticht. Chateaubriand bood een tegengift in zijn *Genie du Christianisme*; den indruk en opgang, door dit werk gemaakt, dankt het, meent Clarus, hoofdzakelijk aan zijne tijdigheid, ook door de Bonald er de grootste verdienste van geheeten. Frankrijk toch was het walgelijke ongodsdienstige drijven moede; doch de Franschen waren in al hun ongeluk hetzelfde ligtvaardige, ligt prikkelbare, van dieper ernst afkeerige volk gebleven. Bevallige sierlijkheid vorderde het ook voor de werken van strengen ernst. Zoo kon het geschieden, dat een boek epoque maakte, hetwelk eene diepe, veelomvattende, ernstige stof met Fransche ligtvaardigheid behandelde; dat een boek, 'twelk eene vierde eeuw vroeger door de Sorbonne niet om ettelijke heterodoxiën alleen, maar ook wegens de wereldsche opvattingen in godsdienstige zaken streng veroordeeld, en door ongodsdienstigen als phantastiesch en bijgeloovig met minachting zou verworpen zijn, toen ter tijd veel tot herstel van het aanzien der Kerk konde bedragen. Clarus wil niet de honderdste criticus van dat altoos geestrijke en schitterende werk zijn, maar

geeft alleen reden, waarom het op hem en anderen, die dieper en degelijker, minder oppervlakkige voorstellingen voor hunne overtuiging behoefden, weinig invloed uitoefende. Van harte gaarne echter bekent hij, dat het voor tallooze lezers van groot nut is, en het nog lang eene betrekkelijke waarde zal behouden.

Door het lezen van Maury's *Espagne poétique*, van dezer beoordeeling door den geleerden Ferdinand Wolf in de *Wiener Jahrbücher der Literatur*, en andere werken, wijdde hij zijne vrije oogenblikken met nieuwen ijver aan zijne geliefkoosde studie der Spaansche letterkunde, inzonderheid in de middeleeuwen. In de voorstelling harer geschiedenis was, naar zijne gegronde meening, haar Katholiek karakter tot dusverre voorbijgezien; hij nam het koen besluit, die leemte door een nieuw werk aan te vullen, en meldt ons, hoe met de uitvoering dier moeijelijke taak zijn bijoogmerk tevens was, het bewijs te leveren: dat ook bij een streng Katholicisme de beoefening van kunsten en wetenschappen eene gouden eeuw konde voortbrengen. Die „*Voorstelling der Spaansche literatuur in de middeleeuwen*", inderdaad eene apologie van het Katholicisme in den vorm eener literatuurgeschiedenis, vond zeer veel bijval; de schrijver zelf, die hier zijn gansche plan uiteenzet, houdt het, benevens zijn geschrift over het celibaat, voor zijn best geslaagde boek, wijl hij beiden *con amore* bewerkt en met een waar genoegen geschreven heeft.

Terwijl Clarus over dit werk nadacht en het begon zamen te stellen, las hij te gelijker tijd een boek, dat gansch andere opvattingen voorstond, namelijk Ranke's „*Duitsche geschiedenis in de eeuw der hervorming*"; dit werk, zegt hij, is een model, hoe men geen geschiedenis

moet schrijven, en hoe gevoelig zich de verwaarloozing van het grondbeginsel: *sine ira et studio et sine praejudicio*, bepaaldelijk in kerkelijke zaken wreekt. Hij levert uitvoerige beschouwingen over die „geestvolle, vlijtige en toch verkeerde wijze van historische navorsching en voorstelling". Ranke's geschiedenis noemt hij „eene apologie der reformatie, of liever der ontkennende rigting van het Protestantisme, welke uitgerust is met de gevaarlijke aantrekkelijkheden van grondigheid, vlijtige bestudering der bronnen, levendige, sierlijke (schier gelekte) en met anecdoten gekruide voorstelling, beschaafdheid van stijl, scherpe kritiek, en karakter-beschrijving." Uitvoerig en grondig toont hij de hoofdgebreken van dat gevaarlijke boek aan; en daarom vooral, wijl het een hoofdvoorbeeld is, hoe Protestantsche geschiedschrijvers, slechts zeer enkele uitgenomen, plegen te doen, wanneer zij de Katholieke Kerk in den kring hunner beschouwingen trekken. En toch is Ranke's geschiedenis veelvuldig geprezen als een uitstekend werk over de reformatie, als met de hoogste matiging geschreven, en een sieraad der historische literatuur! Dezelfde gebreken wijst hij in een aantal bijzonderheden na in von Raumer's opvatting van Frederik den Groote. Clarus wilde met een en ander nader doen zien, welk een walg hij heeft van alle pogingen, om de feitelijkheid en objectiviteit van het gebeurde door subjectieve verbeeldingen te vervangen, en er door drogredenen een historischen tint aan te leenen. Als ijverig voorvechter eener objectieve voorstelling van historische gebeurtenissen en feiten, moet hij te verklaarder optreden, wijl door zulk eene voorstelling alleen een onbevooroordeeld en juist oordeel over het leven en werken der Kerk van hare stichting af, kan voorbereid worden

De schrijver gedenkt hier de briefwisseling, door hem jarenlang met eene hoogst beschaafde Katholieke vrouw gevoerd, die zoo vol geest, zoo vol gevoel en kunstzin, als vol geloof en godsvrucht, en zelve en in vereeniging met vele anderen aanhoudend voor het heil zijner ziel bad, en hem ook in haar schrijven bij gepaste gelegenheden, op allerlei en altoos uiterst kiesche wijze, zijne geestelijke belangen en hare innigste wenschen te kennen gaf. Dit brengt hem op de Katholieke naastenliefde, welke hij in enkele bladzijden herdenkt, en vergelijkt met hetgeen er de Protestanten van pogen na te bootsen. Hij vindt tusschen het beste wat hij onder hen aantrof en de Katholieke liefdewerken, bijv. tusschen diakonessen en liefdezusters, nog altoos een onderscheid als tusschen realisme en idealisme.

Uit zijne reis naar Munchen en Weenen, ligten we deze aanteekeningen: „Buiten den heer von Ringseis (den beroemden Katholieken directeur van het ziekenhuis te Munchen), leerde ik daar (in 1843) ook de beide broeders baronnen von Ketteler kennen. De oudste was referendaris bij eene Westphaalsche regering, de jongste luitenant der huzaren te Dusseldorf geweest. Door innige liefde tot de Kerk aangegrepen, hadden beiden hunne loopbaan in de wereld, welke bij hunne talenten, familie en connexiën eene schitterende toekomst beloofden, laten varen. Beiden studeerden te Munchen in de theologie. De oudste werd later wereldgeestelijke, proost te Berlijn, en is thans bisschop van Mainz. De jongste begaf zich onder de zonen van den H. Franciscus, werd Capucijn en stierf als gardiaan. In het klooster heette hij Bonaventura. Wij zaten alle middagen bij onze vrienden met deze hoogst beschaafde en beminnelijke „cavaliers" aan

tafel, en scheidden van hen vol hoogachting voor hun karakter en den zedelijken ernst van het door hen genomen zware besluit, om ter liefde Gods de wereld en hare behagelijkheden te verzaken."

Na zijne tehuiskomst las hij de romans der welbekende gravin Ida Hahn, welke destijds aan de orde van den dag waren en als verslonden werden. Wat telkens bij haar wederkeert, hoofdfout is en hem geweldig in haar „onkatholiek tijdperk" stuitte: die verschrikkelijke, uit het volslagenste egoïsme ontsproten moraal, welke in hare romans spookt, en later bij hare bekeering door haar zelve verfoeid werd, geeft onze scherpzinnige beoordeelaar grondig aan, en verzwijgt daarbij zijn geluk niet, dat hij naar de getuigenis zijns gewetens, bij al zijn schrijven altoos de meerdere eer van God voor den geest heeft gehad. „Niet slechts aan de waarheid in 't algemeen, maar uitsluitend of toch vooral aan de waarheid in goddelijke dingen, heb ik, schrijft hij, reeds sedert langer dan drie lustrums (15 jaren) mijne pen gewijd. De onaangenaamheden, door de reeds genoemde en niet genoemde schriften mij aangebragt, nam ik als eene straf aan voor het daarin nog uitkomende egoïsme en de menschelijkheden, welke bij mijn hoog bewust doel veel schuldiger waren dan de fouten en verzuimenissen van anderen. Aan die consequent-vastgehouden streving dank ik het geluk, dat ik bij mijne bekeering van de beschaming verschoond ben gebleven, iets van hetgeen ik uitgaf als goddeloos, tegenchristelijk, of met de goede zeden in strijd, te moeten herroepen."

Omstreeks dienzelfden tijd hield hij zich met Reuchlin's werk: „*Het leven van Pascal en de geest zijner geschriften*", bezig en las de *Pensées* van Pascal, gelijk

ze toen (in 1844) juist naar den echten tekst waren verschenen. Het een noch het ander heeft hem in het *katholiseren* iets verder gebragt. En toch gingen er, zegt hij, in den kring mijner Protestantsche vrienden eerst zachter, toen steeds luider stemmen tegen mijn krypto-katholiek drijven, gelijk zij het noemden, op, terwijl ik toch blijkbaar volstrekt geen geheim maakte van de godsdienstige rigting waarin ik mij bevond; zoodat er, behalve de anoniemiteit of pseudoniemiteit, waartoe de omstandigheden mij drongen, niets geheims in mijne katholiserende houding gevonden kon worden. Op mijn wederwoord, dat ik mij geheel in mijn regt en op Protestantsch standpunt bevond, wanneer ik de H. Schrift onderzocht, de kerkgeschiedenis en het Katholieke systeem bestudeerde, en ook, volgens de aanmaning van den H. Paulus, na ingesteld onderzoek het beste behield, vond ik bij mijne Protestantsche waarschuwers, die zich ongeroepen voor mijne gewetensraden verklaarden, een kwalijk onthaal. Ik deed nu de grondige ondervinding op, wat later nog tallooze malen geschiedde, dat het Protestantisme wel is waar het vrij onderzoek in geloofszaken in zijne banier voert, doch met het onvermijdelijk voorbehoud *in petto* er bij, dat de vrije onderzoeker er volstrekt geen smaak in moet krijgen, iets Katholieks als resultaat zijner nasporingen tehuis te brengen. Veel Protestantscher wordt het gevonden, wanneer men op grond van dezelfde bevoegdheid als de hervormers zich aangematigd hebben, het werk verder brengt, en, gelijk zij met eenige grondleeringen deden, het zoo ook met alle andere leeringen der Kerk nadoet, en die, van het begin des Symbolums af tot het einde toe voortgaande, allengs door zijne verklaringen wijzigt of geheel opheft." — Men ontmoet

niet overal, zegt hij, de milde gezindheid van den consistoriaal-raad Köthe, of den Zwitserschen „antistes" Hesz, van wier inschikkelijker zienswijze hij de bewijsplaatsen levert.

Clarus kreeg nu (in 1844) een naamloos geschrift in handen, dat in het vorige jaar was verschenen en onder Katholieken en Protestanten groot opzien baarde: „*Het Protestantisme in zijne zelfontbinding*, een theologiesch-politiesch gedenkschrift in brieven door een Protestant." Ofschoon hij er een tijd lang den bedriegelijken oorsprong niet van kende [1]), bragt hem dit boek niet verder op den weg tot de Katholieke Kerk, al mogt hij ook aan den inhoud zijne hulde niet ontzeggen. Hij toch kon, om iets te noemen, in het gansche werk geene enkele plaats ontdekken, die inderdaad tot het *gemoed* sprak, of de echte uitdrukking bleek van *behoefte aan eigen zieleheil*. Wat den schrijver zelven ontzegd was, kon hij ook bij een ander niet te weeg brengen „Had mij dit boek, zegt Clarus, weten te verwarmen, het zou welligt, bij den grooten bijval dien veel gedeelten er van voor mijn verstand vonden, en bij de veelvuldige instemming, welke ik aan de zienswijze en uiteenzettingen moest geven, een werkdadigen invloed op de bespoediging van het

---

[1]) Dr. W. Binder, die in December 1845 Katholiek, en negen jaren later weder afvallig werd, deed zich openlijk als den schrijver kennen, en handhaafde zelfs zijn auteurschap in het vlugschrift: „*Mijne regtvaardiging en mijn geloof*, een afgeperst woord." Augsburg, 1846. Daar kwam de eigenlijke schrijver, Hermann Hauber, die tot dien arbeid door Dr. Heinr. Elsner overgehaald was, dadelijk tegen op met zijne brochure: „*Tegen Dr. Wilhelm Binder en Dr. Heinrich Elsner.*" — De uit winstbejag gemaakte voorwaarden, het beoogde doel, en andere omstandigheden verbinden veel schandelijks aan den oorsprong van bovengenoemd gedenkschrift.

proces mijner katholisering hebben uitgeoefend." — „Al zulke werken, meent hij nog, welke zich slechts tot het verstand rigten en uitsluitend het hoofd zoeken te bevredigen, brengen zelden besluiten tot godsdienstverandering te weeg." Met dit al had hij toch veel aan dit geschrift te danken; hij werd er o. a. in zijne oude overtuiging door bevestigd: dat de Christelijke leer slechts nadeel kan trekken uit eene verbindtenis met de nieuwere philosophie; uit de alliantie dier soort van speculatie met het geloof komen enkel misgeboorten voort. Het werd er hem ook duidelijker door, dat er, uit gebrek eener door alle Protestantsche partijen erkende autoriteit, voor haar slechts bij het staatsgezag een middenpunt van vereeniging en bestand te vinden is. Heeft het Protestantisme niet zulk een vreemden steun, buiten den kerkelijken kring, dan kan het aan geen objectief-verzekerd eigen bestaan denken. Doch de *noodzakelijkheid* eener geloofsverwisseling kon hij uit genoemd geschrift evenmin opmaken, als uit een ander destijds door hem gelezen werk: Planck's „*Woorden des vredes aan de Katholieke Kerk tegen hare hereeniging met de Protestantsche.*"

Dit geschrift was eigenlijk slechts de voortzetting, of derde afdeeling van diens vroeger werk: „*Over de scheiding of hereeniging der gescheiden Christelijke godsdienstpartijen.*" In het eerste gedeelte van dit vroeger geschrift beschouwt Planck in 't algemeen, wat over 't geheel bij eene scheiding en hereeniging van kerkelijke partijen het kwâde en het goede uitmaakt. In het tweede gedeelte zoekt hij een juist oordeel te staven over het mogelijke en wenschelijke eener hereeniging der *Evangelische* partijen. In de „*Woorden des vredes*" neemt hij alle welsprekendheid te baat, om zijne levendige, ja

smartelijke bezorgdheid, of liever zijn voorgevoel van het onuitsprekelijke onheil uit te drukken, hetwelk door een drijven der hereeniging van de Protestantsche met de Katholieke Kerk zou kunnen aangerigt worden.

Planck steekt nog diep in Protestantsche vooroordeelen, beweert evenwel, dat Katholieken en Protestanten in veel meer punten overeenkomen dan het wel schijnt, en elkaâr op menig ander punt zouden kunnen verstaan. Nogtans houdt hij beider ware en volkomen vereeniging voor physiesch en psychologiesch onmogelijk. Clarus daarentegen zegt van zijne gesteltenis ten dien tijde: „Hoe meer ik niet alleen mij zelven, maar ook heel het geloovig Protestantisme het Katholieke wezen genaderd zag, en hoe meer ik overwoog, hoe bij de vroegere mondgesprekken de woordvoerders van beide partijen elkaâr omtrent schier alle geschilpunten verstonden, des te grooter werd mijne gevoeligheid tegen mijne belijdenis-verwanten, welke zoozeer tegen den vrede onder de belijdenissen waren en alle gelegenheden te baat namen, om de meerendeels kunstmatige kloof tusschen hen en de Kerk nog te vergrooten. Ik was gebelgd over de hiertoe aangewende middelen, bepaaldelijk over de verminking der geschiedenis, der Katholieke leeringen en instellingen. Uit dit gevoel ontsproot ook de barre en geraakte toon dien ik tegen de Protestanten aansloeg, van wie ik het onnoodig achtte, mij door het verlaten hunner gemeenschap te scheiden. -- Ook wil ik wel bekennen, dat een zekere trots tegenover de beleedigingen, mij ingevolge het verraad van mijnen naam aangedaan, mij te sterker nog op mijn standpunt terughield. Ik wilde feitelijk toonen, dat men, om overtuigingen te koesteren als de mijne, niet tot de Kerk behoefde over te gaan. -- De onver-

schrokkenheid, waarmede ik, hoezeer allen op mij als eenen huichelaar nederzagen, des zondags de kerk bleef bezoeken, en aanhoudend bewijs gaf van belangstelling in kerkelijke zaken mijns genootschaps, was bloot de uitdrukking mijner overtuiging, dat ik mij aan geen trouweloosheid schuldig kende, wanneer ik instemmen moest met dat Katholieke wat ik verstandelijkerwijs niet kon bestrijden. Daar ik bemerkte, dat de ophitsingen tegen mij ten doel hadden, mij tot den beslissenden stap te dringen, stijfde ik mij eerst regt in het besluit, van mijne uiterlijke confessionele stelling te handhaven."

In die stemming deed Clarus in den herfst van 1844 eene reis naar Zweden, waar hij de geschiedenis der hervorming alweder nader leerde kennen. Bij zijn terugkeer was de Rongeaansche beweging, ter gelegenheid der tentoonstelling van den H. Rok te Trier, onder de luide toejuichingen van Protestanten en ongeloovigen begonnen. Hij beschreef die reis in brieven, waarvan hij er dan ook een tegen Ronge rigtte. Bij hetgeen hij zelf in Zweden aanschouwde en opteekende, maakte hij bepaalde studiën over de invoering der hervorming in dat rijk. Duidelijk ziet men, hoe lang er een Katholieke grond overbleef in het Zweedsche volk, hetwelk door de uiterlijke kerkelijke vormen misleid, nog meerendeels waande Katholiek te zijn, totdat het, uit dien droom ontwakend, de bloedigste vervolgingen te verduren had. „Op menschenoffers vestigde Gustaaf Wasa en vooral de overweldiger Karel IX, de vader van Gustaaf Adolf, dit werk (der hervorming) voor hunne wereldlijke grootheid. De laatste vergat niet, die offers in 't belang derzelfde grootheid voort te zetten.... De Luthersche aartsbisschop van Upsala raadt, den afgezetten koning Erik XIV

met vergift om te brengen; dit heette naar Gods welbehagen handelen! De wanorde, door de hervorming in Zweden veroorzaakt, ging zóó ver, dat men er Odin weder diende."

Die brieven, tezamen verschenen onder den titel: „*Zweden weleer en nu*", hadden een verschillend onthaal; van den eenen kant, bijv. in de *Hist.-politische Blätter* (XXI, 559) geprezen, werden zij door anderen, bijv. in het Berlijnsche „*Magazijn voor buitenlandsche literatuur*" (1848, n°. 15), boosaardig mishandeld; en dit niet op grond van afdoende bewijzen, maar omdat ze het Katholicisme tegen de reformatie verdedigden! De schrijver had eenvoudig de eigenlijke historie blootgelegd, welke ten voordeele van de Katholieken en hunne Kerk getuigde, en dat was voor de traditionele geschiedverdraaijers niet uit te staan.

Clarus vertaalde toen het uitnemend treurspel: *De Martelaars*, van den Zweedschen dichter Stagnelius, alsmede de in het Deensch geschreven Zweedsche reis van den staatsraad Molbech.

In 1846 gaf hij eene overzetting van Francesco Petrarca's Brief aan de nakomelingschap, en diens drie gesprekken over de verachting der wereld, uit welke en eene menigte andere Latijnsche werken de veelgeprezen minnedichter van beter zijde gekend wordt dan uit zijn liefdegebeuzel met Laura. De vertaler betitelde ze „*Belijdenissen*", om de in 't oog vallende overeenkomst, welke ze met die van den H. Augustinus hebben [1]).

---

1) Clarus had de opbrengst voor de liefdezusters te Arnsberg, of Berlijn bestemd, doch de uitgever, zegt hij, bleef mij het „honorarium" schuldig; wat mij meermalen bij mijn geschrijf is overkomen.

Nu komt de beruchte: „*Lucilie of het lezen van den Bijbel*", door den Calvinisten Franschen predikant Monod ter spraak; we ontvangen daarvan een ordelijk verslag met bondige aanmerkingen en teregtwijzingen ondermengd; het slot luidt aldus: „Te lang heb ik mij bij dit gewawel opgehouden. Monod is er schier tot den hemel toe om verheven. Het wordt in nieuwe oplagen en vertalingen nog altoos verder verspreid. Ik wilde enkel andermaal toonen, hoe iets slechts *tegen* de Kerk behoeft gerigt te zijn, om bij hare bestrijders fortuin te maken. Naar mijnen smaak is er niet ligt iets met strafbaarder ligtzinnigheid en grooter onwetendheid aangaande de zaak waarover kennis verbreid moest worden, openbaar gemaakt dan de „*Lucilie*", welke nog heden gedurig nieuwe duizenden van vereerders aanwint. De lof, welke aan enkele gedeelten niet ontzegd kan worden, komt niet ten bate van den schrijver, maar van de Katholieke auteurs, die hij heeft uitgeschreven, zonder hen te verstaan; anders toch zou hij zich wel bedacht hebben, zijne vnilnis bij die paarlen te voegen."

Walgend van zulk eene lektuur, besloot hij de leer en praktijk der Katholieke Kerk aangaande het bijbellezen naauwkeuriger te bestuderen, en zich tevens in te lichten over hetgeen er tegen geschreven was; daarbij moest hij van zelf op het voor en tegen der bijbelverspreiding zijne aandacht vestigen. Onder het aantal verhandelingen waarmeê hij zich grondig bekend maakte, was mede Le Maire's „*Sanctuarium profanis conclusum*"; wat hem zoo beviel, dat hij het (in 1845) verkort uitgaf onder den titel: „*De Bijbel, geen leesboek voor iedereen.*" Ook de verhandeling van Joannes van Neercassel, bisschop van Castorië, van wiens Jansenistische gezindheid

hij evenwel niets aanteekent, voldeed hem bijzonder en hij gaf er (in 1846) den hoofdinhoud van, onder den titel: *Over het lezen der H. Schrift, eene oudere verdediging van de gronden der Katholieke Kerk tegen de Protestantsche zienswijze.*"

Nog was hij met al wat hij gelezen had niet voldaan; de beste geschriften toch waren uit vroeger tijd, het tegenwoordige had over die vraag zijne eigene bijdragen en eischen; hij, voorstander der historische school, wilde dan den oorsprong, het verloop, de verschillende phasen der voorschriften omtrent het bijbellezen nagaan, en reeds twee jaren lang had hij gestudeerd en verzameld, toen het werk van den Leuvenschen hoogleeraar Malou, thans bisschop van Brugge, „*La lecture de la Sainte Bible en langue vulgaire*", in het licht kwam. Hij zag toen van zijn eigen arbeid af en werd vertaler van dat voortreffelijk boek [1]), waaraan hij alle hulde brengt, ofschoon hij de vrijheid neemt, er den dikwerf te scherpen toon van af te keuren. Veel van zijne eigene overdenkingen vond nu in zijne „*Geständnisse*" en „*Glaubenslehrjahre*" eene plaats. Met die vertaling sloot hij vooreerst zijne studiën over dat onderwerp; zijne ondervinding sedert dien tijd heeft hem tot geen ander resultaat gebragt: hij bleef de opvatting en het oordeel van den geleerden Malou deelen, ook opzigtens de bijbelgenootschappen, en haastte zich er zijne bijdragen aan te ontzeggen. Met een goed geweten kon hij aangaande het bijbellezen instemmen met hetgeen Luther nog in 1538 zeide: „De Bijbel is wel een reine, zuivere mal-

---

1) Die vertaling verscheen in 1848, in twee deelen, bij Manz te Regensburg.

vezei, ja een echte heilzame artsenij en heulsap. Maar wanneer de onreine booze wormen er over komen en met hunne giftige gedachten, door den duivel ingestort, er uit putten en tot zich nemen, dan spuwen zij voor malvezei louter vergift uit; daarom worden ketterij en valsche leer nergens dan uit de Schrift gehaald en gedreven. Want zij willen voorwaar al hun geding bevestigen als in de Schrift gegrond en daaruit genomen, en voeren het toch slechts uit een onrein hart. Daardoor vervalschen zij de Schrift. Want zij zijn van boozen aard en valsche ranken, die geen heilzaam sap in zich hebben, noch kunnen uitgeven. Ze genieten wel het sap van den wijnstok, doch niet dat zij vrucht voortbrengen, maar slechts om schade te doen. Want zoodra zij zoodanig sap ontvangen, hebben zij het bedorven en zoo voor zich als anderen tot een doodelijk vergift gemaakt, daar de ranken enkel goed zoet sap hebben en geven" [1]).

Wegens den zamenhang der stof is onze Christelijke onderzoeker tot 1848 doorgegaan; om een en ander in te halen, moet hij naar 1845 terug, en gewaagt van twee geschriften, welke door hem in den winter van 1844/45 gelezen werden, en naar het aangegeven doel streven: Protestanten voor de Katholieke Kerk te winnen. Ze zijn: de „*Systematische methode, om de Protestanten van de waarheid der Katholieke Kerk te overtuigen*", door Merz, en Thomas Moore's „*Reizen van een Ier, om de ware godsdienst te zoeken.*"

Bij gebrek aan den oorspronkelijken echten Merz van 1781, kon hij slechts gebruik maken van de nieuwe in

---

[1]) In een preek over het XVe hoofdstuk van den H. Joannes. Luther's Werken, uitgave van Jena, 1562. Dl. VII, bl. 127*b*.

1844 uitgekomen bewerking, en hierover velt hij een zeer ongunstig oordeel. „Een *onsystematischer onmethode* dan deze *systematiesch* zijn willende *methode*, om de Protestanten van de waarheid der Katholieke Kerk te overtuigen, is mij niet ligt voorgekomen. Zoo het boek bij anderen niet beter gewerkt heeft dan bij mij, zal deze Protestantenvisscher geen vangst gedaan hebben. Ik ontken niet, dat er veel waars en schoons, uit andere pennen gevloeid, in dit boek vereenigd is. Meer echter dan eene ietwat confuse Katholieke chrestomathie, en eenige gelukkige aanloopen, heeft onze auteur niet tot stand gebragt. Waren de Protestanten zóó ligt voor de Kerk te winnen als de schrijver het zich gemaakt heeft, dan was er reeds voorlang geen Protestant meer. Waardiger, grondiger en naauwgezetter geschriften om hen te bekeeren, hebben den beoogden uitslag gemist." — Clarus kent daarom aan zijn „*Simeon*" dien voorrang boven zekere bekeeringsgeschiedenissen toe, dat men er de bezwaren en langzaamheid uit kan leeren kennen, welke, ook bij rijkelijk aangeboden verlichting en gunstige praedispositie van verstand en gemoed, dengene nog ophouden die langs den weg der overtuiging, gelijk Merz juist voorgeeft te volgen, tot de Kerk komt."

Veel beter dan de verrezen Merz, toonde Thomas Moore in evengenoemd werk zijne taak in te zien. Een gelukkig denkbeeld is het reeds, dat Moore niet onderneemt, eenen Protestant te bekeeren; maar eenen Katholiek zonder geloof door studiën, welke hij doet om tot het Protestantisme over te gaan, voor de Kerk behoudt en tot een blij belijder harer leeringen maakt. Plan en inhoud dezer „*Reizen*" zijn, ook door de Nederlandsche, in der tijd veel gelezen vertaling, vrij algemeen bekend.

Clarus maakt er deze aanmerkingen op: „Het kader, waarin Moore hetzelfde doel als Merz nastreeft, heeft een gebrek aan schikking, hetwelk bij een scheppingsgave als Thomas Moore heeft, wel moet bevreemden. Maar verbaasd moet men staan over zijne theologische geleerdheid en belezenheid. Het verwondert mij, dat dit boek niet in een hooger zin (in het Duitsch) vertaald is dan in de twee mij bekende overzettingen. Daar was, dunkt mij, iets van meer effekt uit te maken, zoo de Engelsche breedheid wat gematigd en het geheel ontengelscht werd. De cruditeit der geleerdheid moet wat onder de vijl genomen, het ruwe materiaal meer van zijne oorspronkelijkheid ontdaan worden. Het ware zeker niet moeijelijk, toestanden des Ierschen edelmans uit te denken, waarin deze massa van stof meer met de geschiedenis, welke tot leiddraad uit den geleerden doolhof moet dienen, zamengeweven en verwerkt mogt voorkomen. Ik wil wel niet beweren, dat bij het lezen dezer „*Reizen*" ook aan mij de regel: *Semper aliquid haeret* niet bewaarheid is; doch ik vind in mijne herinnering geen enkel blijk van eenigen blijvenden of hoe ook bepalenden invloed dezer lektuur. Mij bezielde nog te zeer de ijver van den archaeoloog, den navorscher, van het willen-*weten*, maar nog niet een sterk genoeg geworden religieus gevoel. Het was geene werkelijke geloofsbehoefte, waarmede ik de talrijke door Moore aangeboden onderrigtingen aannam."

Van veel belang evenwel was voor onzen trouwhartigen onderzoeker de rijke bloemlezing uit de schriften der kerkvaders. De medegedeelde plaatsen konden slechts zijnen eerbied voor den geest en de kennis dier lichten der Kerk verhoogen. Nietig en onwaardig scheen hem de minachting der hervormers jegens die groote leeraars,

„wier heilbrengende diensten, naar den lof van den Protestant Casaubonus, weleer God, de onsterfelijke, niet heeft versmaad." Smadelijker konden Calvijn en zijne aanhangers zich zelven niet kenmerken dan met die verheven zuilen der Kerk te willen voorstellen als „halve heidenen, in de Schrift onervaren, eenvoudig, dwaas, dom en goddeloos". Zonderling is het daarbij, dat men toch van den anderen kant weder op de vaders een beroep hoort doen als getuigen voor het Protestantisme, terwijl dit toch in hunne schriften op elke bladzijde teregtgewezen wordt. De opzettelijke verwaarloozing der patrologie, waaraan de Protestantsche theologie zich over 't algemeen schuldig maakte en meest nog maakt, geschiedt, zegt Clarus, niet onvrijwillig, niet zonder doel, of is niet bloot gevolg van onwetendheid. Zij is meer een produkt der bezorgdheid, dat de studie der vaders de ondienstige waarheid zou bekend maken, dat zij in gebruiken en leeringen alles behalve Protestant zijn. Doch hetzelfde belang vordert, de vaders van bijgeloof, zwakheid, dwaling en valschheid te beschuldigen, ten einde het papisme met schande te bedekken, dat immers zijne kenmerkende leeringen uit zulke onzuivere bronnen afleidt en nawijst. De waarheid echter is (ik heb er mij later al meer en meer van overtuigd), dat de literaire schatten der Christelijke oudheid niets anders bevatten, dan de bewijzen van het onafgebroken bestaan der Katholieke Kerk, de voortdurend wederkeerende getuigenissen voor hare leer, hare eeredienst, inrigting, eene onuitputtelijke bron voor hare verdediging. Zij leveren een beeld der aaneengeschakelde reeks harer zegepralen, de overtuiging van hare de wereld overwinnende kracht, eene rijke mijn van het edelste en heiligste wat de menschheid heeft

voortgebragt. De geest, die in de vaders, de naaste erfgenamen der apostelen, en ten deele hunne hoorders, leefde, waarborgt den heerlijksten sleutel voor het verstaan van de H. Schrift."

Clarus weidt nog verder in den lof der vaders uit, en merkt dan aan, hoe zelfs enkele Protestantsche godgeleerden hunne hooge waardigheid ten opzigte van de geloofsleer onverschrokken hebben voorgestaan, en hiermede alzoo de waarde der overlevering huldigden. Hij wijst op den geleerden Georgius Calixtus te Helmstädt omstreeks het midden der XVII eeuw, en honderd jaren later op den scherpzinnigen Lessing te Wolfenbuttel, en voert hunne schoone getuigenissen aan. In weerwil van hetgeen drie professoren van Bonn: Sack, Nitszch en Lücke, in 1827 tegen Ferd. Delbrück schreven, scheen en bleef onzen onderzoeker diens *summa* niet wederlegd en onwederlegbaar. Zij luidde: *Wie het schriftwoord des N. Verbonds tot hoogste kenbron des geloofs verheft, verklaart het voor iets, wat het uit zijnen aard niet wezen kan, naar de bedoeling des Heeren niet wezen moet, naar deszelfs eigen getuigenis niet wezen wil, en, voeg ik er bij, voor iets waarvoor het in de eerste eeuwen, toen het Christendom in de volheid zijner kracht bestond, niet gold.* Vooral tot Daniel, die Lessing noch Delbrück door zijne drie Bonnsche ambtgenooten verslagen achtte, voelde Clarus zich getrokken, en hij verklaart Jacobi's onbeholpen polemiek tegen Daniel (en ook tegen den grooten Möhler) voor gansch verongelukt". „Ik zocht, zegt hij, van toen af persoonlijk met dien man, in wien ik een deelgenoot mijner gezindheid meende te vinden, bekend te worden. Dit gelukte mij in Mei 1848. Niet gering was mijne blijdschap. Daniel's opmerkelijke, verstandig

geordende en gebruikte geleerdheid wordt enkel door zijne beminnelijke bescheidenheid overtroffen. Men ziet, hoe hij zich in al wat hem aantrekt bedachtzaam verdiept. Ik acht hem als eene der edelste naturen. Op het gebied der liturgiek en hymnologie is hij buiten kijf eene der hoogste autoriteiten. Kardinaal Angelo Mai, eene der geleerdste celebriteiten van Europa, oordeelde bij uitstek gunstig over hetgeen Daniel op beiderlei gebied geleverd had, en hield die werken als zeer nuttig voor de Kerk. Zeker is het, dat al wat Daniel aangrijpt, voortzet en in het licht stelt, handen en voeten heeft en een allerdegelijkst voortbrengsel is. Schoone matiging beheerscht zijne gedachten, zijn gevoel en taal. Zijne schriften bergen een schat, waaraan een later billijker tijd geene algemeene huldiging zal onthouden."

Intusschen hadden er in de Protestantsche kerk dingen plaats, welke eenen scherpzinnigen opmerker als Clarus slechts te meer van haar konden vervreemden. Bij den staat van zaken dien hij beschrijft, komt van zelf een dergelijke strijd onder het Protestantisme hier te lande voor den geest, waar echter de orthodoxen het tot nog toe zoo ver niet hebben gebragt. Nadat von Gerlach's dappere expeditie tegen het dwaze bestaan van Hallsche kamergeleerden: om de theologie tot rede te brengen, een over 't geheel gunstig gevolg had gehad, zag men de door Hengstenberg verdedigde gelooviger rigting ook op de universiteiten, in weerwil van het antagonisme der Hegelsche school, sterker uitkomen. De meeste jongere predikanten vielen haar bij, en zij vond van hunne kansels van lieverlede den weg in de harten van vele leeken. Daar vernam men weder de klagten over ongeloof, over de verwoestingen, door de rationalisten in de

Kerk aangerigt, over de willekeur en eigenmagtigheid in de behandeling en toepassing van de H. Schrift, en dergelijke. Men wenschte van de regering, dat zij katheders en kansels van het rationalistische ontuig zoude zuiveren. Het rationalisme echter had op beide gestoelten te lang geheerscht, om die zoete gewoonte zoo maar zonder meer te laten varen. Het protesteerde tegen het terugvoeren van den „ouden gelukkigen tijd" der geestelijke heerschappij over geloof en zeden, en zag de vrijheid van het wetenschappelijk onderzoek, de vrijheid van geloof in bedenkelijk gevaar. De verstandslieden, die zich voor de ware Evangelische Kerk hielden, riepen luide over aanslagen tegen hare vrijheid. Bij die bewegingen voegde zich de Luthersche reactie in Silesië en later in Pommeren, welke de zaak der „oudgeloovige vereerders" van de Hengstenbergsche „*Zeitung*" vooruithielpen. Tegenover de ontwaakte gelooviger rigting verhief Uhlich zijne banier voor het vrije Christelijk geloof. Zijne leus was: „Afwering van alle der vrije ontwikkeling vijandige magten, opbouwing van het rijk Gods in vrijheid met vereenigde krachten." Hij verzamelde spoedig een menigte „lichtvrienden", of „voorstanders der vrije gemeenten" om zich heen. Daarnaast zag men het bespottelijk spektakel der in alle opzigten nietswaardige Rongeanen, wier bedrijf de Katholieke Kerk eigenlijk van eenige bedorven leden zuiverde, maar door de Evangelischen met luiden jubel werd begroet. Eenigen, zooals de stoute profeet Gervinus, voorspelden aan het Pausdom zijnen onvermijdelijken ondergang. Het regende strijdschriften van alle kanten. Tegen het „lichtvriendendom", dat „met razende snelheid" rondgreep, werden voortdurend conferentiën gehouden. Onderwijl kwam ook, op den 15 Augustus 1845, het

halfslachtig protest eeniger Schleiermacherianen, bij wie zich zelf een Draeseke voegde, in het licht; zij konden het niet verdragen, dat hunne vermenging van het volstrekt onbestaanbare: kerkelijke waarheid en rationalisme, niet langer tegenover de pogingen der „*Evangelische Kirchenzeitung*", en van den anderen kant tegen het vulgaire denkgeloof vol te houden was; zij spaarden blijkbaar de lichtvrienden, om de schuld der kerkelijkgezinden te scherper te doen uitkomen. Clarus laat zich over dit stuk met billijke verontwaardiging aldus hooren: „In dit fameus Protest ontmoeten wij niets anders dan de afkeerigheid van illustre theologische capaciteiten, om over de innigste gronden van het Christelijk geloof en leven tot klaarheid te komen, en onvermijdelijke gevolgtrekkingen onverschrokken in de oogen te zien. Hier zag men weder die roemlooze ontvlugting van alle ernstige, tot den grond doordringende en bij de zaak blijvende uiteenzetting; dien schuw voor de diepte in alle ernstige en beslissende vragen; dat stuitend streven: om zich in den strijd tegen de waarheid in een onbepaald, naar alle kanten uiteenvloeijend midden te vestigen en elke, ook de slechtste uitvlugt open te houden; die voorzigtigheid, welke a priori ernstige, degelijke aanvallen, tegenover eene degelijke dialektiek, behendig zoekt te ontsnappen en er slechts naar streeft, zich in den digten nevel van onwaardige sophismen te verbergen of in holle phrasen te kruipen. Dit uitdooven van het instinkt der waarheid, dat volslagen gebrek aan degelijken ernst, bij hetwelk de wet der tegenspraak hare magt verloren heeft, die bepleisterde negatieve onverschilligheid met het door phrasen bedekte gemis van vaste positieve overtuigingen walgden mij. Bij hen vergeleken, speelde

Uhlich ten minste de rol van een eerlijk harlekijn."

Tijdens die twisten kwamen in de zes oostelijke gewesten van Pruissen de provinciale synoden bijeen; zij moesten de stelselmatig en opzettelijk gezochte onbepaaldheid tegengaan, maar stelden de kerkelijk-gezinden te leur; over 't geheel had het vrije onderzoek de overhand; vandaar verklaarde Hengstenberg: Zoolang de synoden zich niet aan het wezenlijke der belijdenisschriften hielden, konden er slechts *schijn-* en *roover-*synoden plaats hebben. — Over de synode der provincie Maagdenburg velde de trouwgeloovige Harnisch dit treurig oordeel: „Daar zag ik de ellende van het ongeloof, de zwakheid van het geloof, en het slingeren van het halfgeloof scherp uitkomen."

De algemeene synode van Berlijn deed, na zulk een uitslag der provinciale synoden, niet veel verwachten; alleen daarin kwamen de meeste leden overeen, dat het *noodzakelijk* was, uit den tegenwoordigen toestand te geraken; maar over het *hoe* en *waarheen* liepen de voorslagen in tegenovergestelde rigtingen uiteen. Het resultaat dier met zooveel ophef gehouden synode was en bleef volstrekt negatief, en bewees, zegt Clarus, met onwederlegbare feitelijkheid de onvruchtbaarheid van het Protestantisme om eene organiesch-gelede en -werkende Kerk voort te brengen. Gansch andere waarnemingen, gaat hij voort, boden de gelijktijdige verschijnselen in de Katholieke Kerk aan. Het Duitsch-Katholieke onwezen, door eenige zwakke en onwetende hoofden van verwerpelijke zeden aangegrepen, om, naar zij meenden, de Katholieke Kerk met eene hervorming der XIXe eeuw te bezoeken, trok zich spoedig van de grenzen der Kerk, vanwaar het eenige vagebonden meênam, in den schoot van het

Protestantisme terug, en revolteerde daar om strijd met het „vrijkerkendom". -- „De opmerkzame waarneming van het verloop van heel het onbeschaamde Ronge-schandaal kon in den onbevooroordeelden toeschouwer slechts de overtuiging van de hechtheid en gepastheid der Katholieke kerkinrigting wekken. Zoo getuigde deze nieuwe poging eener ongerijmde sekte- en scheur-makerij andermaal van het onverwoestbare leven der Katholieke Kerk en de diamanten vastheid harer vormen.

Nog verleidelijker dan deze waarnemingen, vervolgt de schrijver, hadden mij de „*Woorden van vrede en verzoening*", welke Ludolph von Beckedorf „aan godvreezende Protestanten" rigtte, en die ik in 1845 met tamelijke aandacht las, de Katholieke Kerk moeten doen voorkomen, ware het reeds toen mijn tijd geweest. Die uitstekende man was een geboren Protestant, en had, toen Clarus te Berlijn studeerde, in zijne betrekking tot het onderwijs, het toezigt over de universiteit. Naauw ging het gerucht, dat Beckedorf krypto-katholiek was, of oogenblikkelijk verloor hij zijne ambten en waardigheden, en hij ging stil en vergeten in Pommeren leven [1]). Daar schreef hij in zijne rustige eenzaamheid het zooeven vermelde werk, dat, degelijk en duidelijk, allerwegen de innigste liefde ademt, zonder dat daarom de voorstelling of verdediging der Katholieke leer er onder lijdt. Had ik destijds oogen gehad om te zien, zoo bekent onze schrijver, ik zou begrepen hebben, dat geene *bloot-verstandelijke* instemming met de Katholieke leer en inrigting nog Katholiek maakt, maar hiertoe eene on-

1) Twaalf jaren later herstelde de edelmoedige opvolger van Frederik Willem III en dit en zoo menig gepleegd onregt, en benoemde von Beckedorf tot president van een landbouwcollegie.

voorwaardelijke gehoorzaamheid aan de Kerk eene onmisbare voorwaarde is.

In de lente van 1845 kwam onze onvermoeide onderzoeker tot het besluit, eene revisie zijner godsdienstige overtuigingen te houden, waarvan hij het resultaat in zijne meermalen genoemde „*Geständnisse*", en „*Glaubenslehrjahre*" blootlegde. Bij de hiertoe gemaakte studiën gebruikte hij, voor zooverre ze verschenen, Twesten's „*Voorlezingen over de dogmatiek der Evangelisch-Lutherse kerk.*" Van dat werk geeft hij een beoordeelend, teregtwijzend verslag, waarin hij alweder toont, wat gebrekkige kennis zelfs die gevierde theoloog van de Katholieke leer heeft. Hij kenmerkt hem met deze woorden: „Zijne aanloopen tot eene billijke beoordeeling van het Katholicisme verliezen zich ten slotte in het traditionele, confessionele, onvreedzame antagonisme"; en vraagt aan het eind zijner verslaggeving: „Is het nu niet zonderling, dat Twesten, die in zijne schets der gebreken van het „Katholicisme" zoozeer in bijzonderheden treedt, volstrekt geen plaats weet voor het enkel hypothetiesch erkende verhevene en groote, hetwelk de Kerk door alle eeuwen heen in het leven, in kunst en wetenschap getoond en voortgebragt heeft? Het goede, dat hij niet loochenen kan, is met zooveel clausulen van „*indien's*" en „*maar's*", met zooveel beperkingen en hypothesen omzet, dat het er zich ter naauwernood uit laat kennen. Met dat al is Twesten een regtschapen geleerde, die zeker niet tegen zijn beter weten en willen iets opzet wat zijne overtuiging niet is. Hij heeft zijne voorstelling zeer juist gekenmerkt waar hij zegt, dat hij die uit het standpunt van het Protestantisme heeft genomen, om de tegenstelling met het Katholicisme zoo

scherp mogelijk en wel met de zwartste kleuren te teekenen. Zoo dan heeft deze gevierde dogmaticus en godgeleerde, ofschoon veel eerlijker en minder bevooroordeeld dan Ranke, hetzelfde op het gebied der kerkhistorie gedaan, wat gene op het veld der politieke geschiedenis uitrigtte, namelijk geschiedenis gefabriceerd naar subjectieve vooronderstellingen! Het doet mij leed, dat ik in dit opzigt tegen den zoo vereerenswaardigen theoloog moet opkomen. Doch de zaak is te sterk, om het den regten naam te sparen. Deze man echter is een „eereman", waarom ik hem met regt bij Pharnabasus vergeleek. Indien men nu zulke verschijnselen aan het groene hout waarneemt, wat zal er dan wel aan het dorre geschieden?"

In de tweede helft van 1845 kwam onzen schrijver een boek in handen, hetwelk Soldan, leeraar aan het gymnasium te Giessen, tegen de Roomsche proselietenmakerij had uitgezonden. Bij die gelegenheid spreekt Clarus over „proselytisme", en over „Protestantsche en Katholieke eenzijdigheid" bij het beoordeelen van hetgeen er van uitgaat. Protestanten verwijten aan Katholieken wat zij zelven, en veel meer, en uit gansch andere beweegredenen doen; Katholieken, zelfs Katholieke tijdschriften die voor eene magt gelden, prijzen somwijlen bekeeringsgeschriften, waardoor Protestanten, gelijk hij bijv. zelf o. a. met de „*Vijftig beweeggronden*" ondervond, worden teruggestooten; hij herhaalt alweder wat hij reeds meermalen uitte: „Het resultaat van dit zijn werk („*Simeon*") moge het bewijs zijn, dat die Christenen, wat den wil betreft, de sterkste haeretieken zijn, die de Kerk het digtst schijnen genaderd te wezen. Zij zijn de matadors der *formele* haeresie. Zij vooral zijn door eigene schuld in geloofsdwaling. Zij volharden in spijt van beter

inzigt op het hardnekkigst in hunne dwaling. Zij zullen ook ongetwijfeld voor de goddelijke regtvaardigheid de zwaarste verantwoording hebben, wijl aan geen ander Christen zooveel barmhartigheid is geschied als aan hen, en zij hun hart er sterker tegen hebben moeten verharden dan eenig ongeloovige, of verder van de waarheid dwalende geloovige."

Deden somwijlen ongepaste geschriften van Katholieke zijde hem op zijnen weg naar de Kerk vertragen, gewoonlijk dreven hem dan weder onbekookte, ongeloovige Protestantsche werken naar haar voort. Zulk een voortgang ten goede dankte hij aan twee door hem ter hand genomen voortbrengselen van het negatieve Protestantisme: Eduin Baur's „*Oorspronkelijk Christendom* (*Urchristenthum*), dat is, Christus' leer in hare oorspronkelijke zuiverheid", en „*Het Protestantisme in kerkelijk en politiek opzigt, wat het eigenlijk is en wezen en worden moet*", van den Jenaschen hoogleeraar Lange, over wiens verregaand ongeloof reeds vroeger in dit maandschrift is gesproken. Beide werken, zegt Clarus, konden mij slechts in de zienswijze versterken, dat het voorstaan der negatieve zijde van het Protestantisme met noodzakelijke logische consequentie buiten het Christendom moet brengen, gelijk de aankweeking der positieve zijde met even noodzakelijke gevolgelijkheid in de Kerk moet leiden. De vergelijking der literatuur van beide rigtingen maakt het zoo regt duidelijk, hoe het geloovige en het denkende element, welke in de Katholieke Kerk in zusterlijke overgeving zoo goed zamengaan, in het Protestantisme, door het opgezette beginsel van het vrije onderzoek, in eene onnatuurlijke vijandige stelling zijn geraakt. Het Protestantisme heeft zich aldus veroordeeld, om de adder

die zijn geloof belaagt, aan eigen boezem te voeden, wijl zij nu eenmaal tot de familie behoort.

Die studiën en werkzaamheden werden in 1845 en 1846 door reizen naar het Zuiden onderbroken. Clarus kan niet zeggen, dat zijne Katholieke opvattingen en sympathiën door den eersten togt aanmerkelijk verrijkt zijn. In den dom te Mainz herinnerde hij zich levendig, welk eenen indruk dáár op hem, nog student, in 1824 een knielend en biddend tooneelspeler, de beroemde Pius Alexander Wolf, gemaakt had. Hij neemt hieruit aanleiding, om een woord over Katholieke tooneelkunst, bepaaldelijk in Spanje, te zeggen. Over Calderon haalt hij ellervereerendste getuigenissen aan van den Hegeliaan Johannes Schulze, van den Protestant von Schack, en den Hegeliaanschen wijsgeer Rosenkranz, zijn schoolmakker en waarden vriend. Op het gezigt van de Straatsburger munster grepen hem aandoeningen aan, als Brentano beschreef, en begon hij meer en meer den diepen zin der gothiek te begrijpen. Hij laat hier A. Reichensperger, en vooral Roszhirt spreken, en voegt er ook zijne eigene beschouwingen aan toe. 't Is inderdaad verrukkelijk wat we hier lezen, maar te lang om het over te nemen. — Liefelijke bladzijden wijdt hij ook aan zijn bezoek der in biddende houding vereenigde relikwiën van den zaligen broeder Claus of Nicolaus von der Flühe; daarbij begreep hij, voelde hij, wat voor de Katholieken de vereering van de overblijfselen der Heiligen is. „De kerk te Sachseln (in Zwitserland) is, verklaart hij, voor mij de leerstoel geworden, waarvan mij deze leer op de ongedwongenste en natuurlijkste wijze gepredikt werd. De aandoeningen, welke mij beheerschten, drongen mij die als op."

Op zijne reis van 1846 leerde hij te Munchen den beroemden hoogleeraar Lasaulx kennen, alsmede Anton Eberhard, den schrijver der Symbolieke brieven voor de geloovigen aller Christelijke belijdenissen. Die brieven voeren ten opschrift: „Wat is de Bijbel?" en behandelen wat de Katholieken tegen de Protestantsche geloofsbelijdenis aan te voeren hebben. Clarus had ze reeds een jaar te voren gelezen, en geeft den begaafden priester grooten lof, inzonderheid wegens de bezadigde, innemende behandeling van zijn onderwerp.

De schrijver eindigt het tweede deel van zijn „*Simeon*" met zijne grondhartige hulde aan Döllinger's werk: „*De reformatie, hare inwendige ontwikkeling en hare werkingen*" (Iº Dl.). Hij ontving dit boek, toen het in 1846 uitkwam, van den schrijver ten geschenke en noemt het o. a. „een immens geleerden arbeid". Naar zijne gewoonte geeft hij het hoofddoel en eenige hoofdgedachten weder. Aan dat onschatbaar werk, 'twelk van zooveel belezenheid getuigt, is in dit maandschrift reeds in der tijd de verschuldigde lof gebragt, zoodat we het bij deze herdenking kunnen laten. Clarus uit den hoogst gepasten wensch, dat Protestanten zich evenzeer door grondige studie met het Katholicisme mogten bekend maken, als het van Katholieke zijde met geheel het Protestantisme geschiedt.

We moeten voor dit oogenblik afbreken, en het verslag van het laatste deel tot eene volgende aflevering verschuiven.

OPENBARE GEDACHTENWISSELING

TUSSCHEN

TWEE HAAGSCHE PREDIKANTEN.

De openbare gedachtenwisseling tusschen twee Hervormde predikanten van naam, die in dezelfde stad, in dezelfde gemeente werkzaam zijn, zou reeds de opmerkzaamheid trekken, al wist men niet, dat zij geheel uiteenloopende „rigtingen" voorstaan. Maar hier is het Ds. J. H. Gunning Jr., die openlijk eene vraag doet aan Dr. J. C. Zaalberg Pz.; en 't is deze bekende feestredenaar, die haar openlijk beantwoordt, en daarop weder zijdelings door den eerste wordt bestreden. De heer Gunning staat, gelijk men weet, aan de meer orthodoxe zijde, al wil hij ook, door hetgeen er werkelijk goeds in het „moderne" is, het orthodoxisme wel een weinig moderniseren; maar hij belijdt en predikt de waarachtige godheid van Christus. Dr. Zaalberg, 't is algemeen bekend, en in der tijd ontegensprekelijk door professor Muré aangetoond, gelooft *niet* in de waarachtige godheid van Christus, al weet hij zich ook met zoo velen van uitdrukkingen te bedienen, welke het ongeloof voor den argeloozen hoorder of lezer bedekken. Het behandelde onderwerp is niet minder dan heel de „kerkelijke houding" van Ds. Gunning, alswelke in het oog van Dr. Zaalberg zóó weinig Hervormd is, dat hij „oneerlijk doet" met langer „de voordeelen en voorregten" der door hem bestreden Hervormde kerk te genieten. Ons scheen die

openbare „pennestrijd", voor zooverre die nu gevoerd werd, belangrijk genoeg, om er den hoofdinhoud van zamen te trekken. Het biedt ons alweder eene nadere kenschetsing van het tegenwoordige Protestantisme in Nederland. We geven beider schrijven zooveel doenlijk met hunne eigene woorden, en zullen er ten slotte eene enkele opmerking aan toevoegen.

Kort geleden, schrijft de Haagsche predikant J. H. Gunning Jr. in Augustus jl. [1]), sprak ik in een niet talrijk, doch achtbaar gezelschap met een evangeliedienaar, met wien ik „in standpunt en overtuiging" niet overeenstem, doch wien ik als een ernstig, onpartijdig voorstander van het regt, ook zijner tegenpartij, heb leeren kennen, Dr. J. C. Zaalberg, predikant te 's Gravenhage. Zijne zienswijze over mijne kerkelijke houding kwam in de hoofdzaak hierop neder:

„*Dat ik oneerlijk doe door, terwijl ik mij bij plechtige*
„*openbare gelofte verbonden heb tot gehoorzaamheid aan*
„*de kerkelijke verordeningen, en terwijl ik de voordeelen*
„*en voorrechten mede geniet van eene Kerk die mij hand-*
„*haaft, ondertusschen deze Kerk te bestrijden en te zoe-*
„*ken te ontbinden.*"

Ds. Gunning verantwoordde zich met zijne onderscheiding van *Kerk* en *kerk-regeling*, zooals hij die in zijne kort te voren verschenen brochure [2]) had uiteengezet; doch de spreker verklaarde, dat hij in weerwil van die onderscheiding zijne bewering moest volhouden.

---

1) „*Eene vraag* aan Dr. J. C. Zaalberg Pz., door J. H. Gunning Jr." — 's Gravenhage, M. J. Visser. 1863.

2) „*Vorm en Geest.* Brief aan een vriend over onze kerkelijke toestanden." — 's Gravenhage, M. J. Visser. 1863.

De schrijver acht het zeer noodig op te merken, dat de spreker, naar diens eigene toelichting, met de uitdrukking „oneerlijk doen" *niets beleedigends* bedoelde; het gold niet den *persoon*, maar de *daad*, de *houding op zich zelve*. Zonder vrees derhalve voor hatelijkheden, en op waardige wijze, kon, meende de heer Gunning, die zaak over en weder nader worden besproken. „Op grond van dit vertrouwen, dus zonder vijandelijke gezindheid, maar in billijke begeerte naar *bewijs* voor het woord, in bijzijn van geachte personen mij toegevoegd en dat ik dus ongaarne zou laten rusten, noodig ik Dr. Zaalberg uit, de gronden openbaar te maken waarop zijne beschouwing omtrent deze aangelegenheid rust."

De voordeelen, welke onze schrijver van zijne openbare vraag en het verhoopte openbare antwoord verwacht, komen hierop neder:

Zoo kan een strijd gevoerd worden, die tot eenige vruchtbare beschouwingen aanleiding kan geven en onze toestanden helpen toelichten; ten minste aan zijnen geëerden tegenstander ontzegt niemand eene uitgebreide kennis en ervaring ook op het gebied der kerkelijke ordeningen.

„Bij de bestaande, door ieder erkende verwarring in onze Kerk is het zeker niet te onpas, over het al of niet recht van geestrichtingen en handelwijzen in onze kerkgemeenschap te spreken."

Met belangstelling zullen zeker velen de beschouwingen van Dr. Zaalberg te gemoet zien, en welligt lokt die strijd ook nog anderen uit, om over dat belangrijk onderwerp hunne gedachten te openbaren.

Blijft de gedachtenwisseling tusschen hen beiden beperkt, dan zal zij getuigenis geven van beider toeleg, „om het

hart en de persoonlijke bedoelingen, den zedelijken levensgrond, bij alle openbare bespreking van bepaalde personen en standpunten zoo veel mogelijk onbeoordeeld te laten", en dit zal dan een les of stichtend voorbeeld wezen voor „velen in de gemeente, die onzelfstandig en partijdig vóór of tegen hen oordeelen."

Dit is dan het (in zijn oog zeker groote) nut wat hij van zijne openbare vraag en het uitgelokte antwoord verwacht.

Dr. Zaalberg bleef het antwoord niet lang schuldig [1]).

Voordat hij echter zijne gronden aanvoert, werpt hij alle aansprakelijkheid voor de mogelijke gevolgen van den ongezochten strijd behendig van zich af, en maakt zich effen baan.

Het doen dier vraag behaagde hem in geenen deele. Voor den heer Gunning toch was er geen antwoord meer noodig, en de zonderlingheid van zulk een pennestrijd tusschen twee predikanten eener zelfde gemeente wordt, zijns bedunkens, niet geregtvaardigd door het belang der godsdienst. De mogelijke schade acht hij grooter dan de denkbare winst. Liefst had hij gezwegen, maar dit ware in de gegeven omstandigheden eene beleediging of eene lafheid geweest. Toch zou hij nog gezwegen hebben, indien zijn ambtsbroeder in de openbaarmaking van het tusschen hen gevoerde gesprek iets persoonlijks had gemengd. Daar dit nu volstrekt het geval niet is, kan hij antwoorden in denzelfden toon, kalm en vriendelijk; maar 't is buiten *zijne* schuld, dat hij over dingen moet spreken, die nu eenmaal het persoonlijk streven en standpunt van eenen medebroeder raken.

---

1) „*De vraag* van Ds. J. H. Gunning Jr. beantwoord door J. C. Zaalberg, Pz." — 's Gravenhage, M. J. Visser 1863.

Dr. Zaalberg schetst eerst nog beider onderlinge verhouding: „De heer Gunning en ik gaan zeker in overtuiging en streven zeer ver van elkander. Tusschen hem en mij is eene vrij groote klove. Gaat hij ter eener, ik ga ter anderer zijde. Maar al moet *ik zijn* godgeleerd en kerkelijk standpunt, ofschoon onder blijmoedige erkenning van zijn streven om de orthodoxie te hervormen in modernen geest, met beslistheid *onhoudbaar* noemen, en *hij* zich zelfs genoodzaakt achten om het *mijne* als *onevangelisch* en *verderfelijk* te veroordeelen, slechts de kleingeestigheid, de bekrompenheid kan er zich over verwonderen [!], wanneer wij elkander, ondanks dat ja en neen, in opregtheid des harten trachten te waarderen. In één opzigt althans zijn wij zeker geestverwanten, te weten daarin, dat ons beider ziel walgt van het zeer ligte brood der zoetsappigheid, der flaauwhartigheid, der halve of bedekte overtuigingen. Beiden is 't ons in de godsdienst om 't geweten, om *zedelijke* waarheid, om de diepte des zielelevens, om den grond, den *diepsten levensgrond* te doen. Beide verlangen wij volle waarheid en klaarheid in onze kerkelijke verhoudingen." - - -

Voor zijne geuite (hierboven bl. 228 medegedeelde) zienswijze laat hij nu zijne voor de hand liggende gronden volgen.

Onze Nederlandsche Hervormde Kerk heeft als *kerkgenootschap* haar bestuur, hare wetten, hare inzettingen en regten. Die *kerkregeling* is zeker de *kerk* zelve niet, doch de Hervormde Kerk van Nederland is toch ook geen onzienlijke geest, maar eene onder uitwendige vormen zich openbarende gemeenschap; uiterlijk treedt zij op als *geordende maatschappij*. Zulk een zedelijk ligchaam heeft wet en regel, toezigt en tucht van noode, zullen „alle dingen", naar het apostoliesch woord, „eerlijk

en met orde geschieden". De kerkorde nu, waaronder de Hervormden in Nederland leven, is hun niet willekeurig opgelegd, maar in de geschiedenis der kerk gegrond en in den loop der tijden wettig *geworden*. Daarom eischt zij met regt gehoorzaamheid van alle lidmaten in 't algemeen, van elken predikant in 't bijzonder. Wie zich aan die orde niet onderwerpen wil, mag de kerk verlaten, — niemand dwingt hem te blijven; maar wie vrijwillig blijft heeft geen regt de wetgeving te trotseren. — Ik stel hier de lidmaatsgelofte en hare verbindende kracht buiten discussie, omdat we bepaaldelijk over den *evangeliedienaar* en zijne gelofte als herder en leeraar in de dienst der Ned. Herv. kerk spreken: waartoe verbindt hij zich bij zijne „inzegening tot het heilig ambt", en zoo dikwerf hij eenen nieuwen werkkring aanvaardt? „Uitdrukkelijk ook tot gehoorzaamheid aan de wettige orde der kerk. Hij stelt zich, in antwoord op de derde der hem voorgestelde vragen, vrijwillig en plegtig onder het *Kerkelijk Opzigt* en de *Kerkelijke Tucht*". Dr. Zaalberg nu, die reeds de lidmaatsgelofte vooral niet minder verbindend acht dan den eed van trouw, dien een staatsburger aan Koning en Vaderland zweert, vraagt over het „*Ja ik, van ganscher harte!*" hetwelk de predikant „in den naam van JEZUS CHRISTUS" uitspreekt: „wat is een *eed*, indien deze gelofte 't niet is?"

Dit zijn de hoofdgronden; wat volgt is toelichting, handhaving tegen geopperde bezwaren.

„Vorder ik dan, vraagt Dr. Zaalberg, zwijgende, onvoorwaardelijke, blinde gehoorzaamheid? Maar wie wacht dat van mij?" Neen! ook hij heeft meer dan éene grief tegen sommige kerkelijke reglementen; ook hij wil de *vrijheid* der gemeente — maar altijd eene vrijheid met

orde gepaard. Ieder lidmaat, ieder predikant heeft het zedelijk regt, ja de roeping om gebreken aan te wijzen en op noodige hervorming aan te dringen, om dat te doen mannelijk en kloek, maar niet om dat te doen langs *eigenwillige* wegen, niet om met voorbijzien der ambtsgelofte de gehoorzaamheid te weigeren waar hij dat wil. Ook in het kerkelijk leven gelde: „Alle ziel zij den Magten die over haar gesteld zijn, onderworpen; want daar is geene magt dan van God!" Vooral geene eigenmagtige pogingen tot ontbinding der kerk in haar geschiedkundig bestaan! Gaat sommigen de hervorming langs den weg der orde te langzaam voort, zoo ga men uit, een iegenlijk zijns weegs, maar geen openbaar, opzettelijk krijgvoeren tegen de orde en magt, die het gebouw der kerk *wettiglijk* trachten te bewaken, te schragen.

Maar wanneer nu het geweten gebiedt? Inderdaad, geen gebod boven dat des gewetens. Maar, „de Christelijke conscientie gebiedt ook bedachtzaamheid en gematigdheid, orde en gehoorzaamheid. Inzonderheid gebiedt zij trouw aan verbindtenis en eed." Komt zij echter in strijd met bestuur en verordening, dan gaat zij boven traditie en usantie, boven bestuur en wet, maar dan moet datzelfde geweten ook beginnen met afstand te doen van de gansch niet verwerpelijke voorregten, die men aan datgene, wat men bestrijdt, heeft te danken.

De heer Zaalberg heeft de brochure zijns ambtgenoots: *Vorm en Geest* aandachtig gelezen, maar is er slechts te meer door in zijne overtuiging versterkt. Hij kan echter niet in de ontwikkeling zijner *honderd* bedenkingen en tegenwerpingen treden, en heeft nog slechts enkele opmerkingen ten besluite.

Vooreerst: al is de bedoelde kerkregeling geen ideaal, is zij daarom werkelijk zoo slecht, zoo drukkend, zoo „geesteloos", gelijk Ds. Gunning haar heet? „Is de geesteloosheid niet veel meer in het leven der gemeente dan in kerkbestuur en kerkvorm te zoeken?" -- „In naam der volmaaktheid in eene zondige wereld het niet volkomen goede af te breken, is nog de wedergeboorte der kerk en der menschheid niet."

Ten andere: de ontbinding der kerk in allerlei bijzondere parochiën of kleinere gemeenten, zou wel niet, meent Dr. Zaalberg, de ondergang der Christelijke godsdienst en kerk, maar ongetwijfeld de ontbinding zijn van die bijzondere kerkgemeenschap, die sedert een drietal eeuwen de Nederlandsche Hervormde heet. Is dat wenschelijk? Zeker zou de Christelijke conscientie dien eisch moeten doen, „indien de godsdienstige overtuiging door de kerkregeling gebonden, en het regt des gewetens in het belijden der waarheid gekrenkt werd. Maar kerkelijke orde is nog geen gewetensdwang." -- Hier te lande is de *uiterlijke* magt der traditie, het formulier-juk verbroken. Het bewijs toch voor de tegenwoordige vrijheid der kerk leveren zij zelven. Immers zij „geeft aan twee mannen in zóóveel van elkander verschillende als mijn geëerde medebroeder en ik, een gelijk regt om luide te prediken wat wij de bijzondere openbaring des Geestes achten, die ons gegeven is." Maar wat kan zijn ambtgenoot redelijkerwijze dan toch willen? „De verdeeling der gemeenten in parochiën?... Maar (lieve broeder!) indien voor ééne, dan is dat stelsel zeker niet voor *úwe* rigting geschikt. — Gemeenten vergaderd, „naar de sympathie des geloofs"?... Maar die kunnen er immers nu ook zijn; gij kent de uwe en ik ook weder de

mijne. — Handhaving der oude Kerkleer?... Maar natuurlijk wilt gij dat niet, gij die daartoe te geestelijk lijk zijt en in de weegschaal der traditionele regtzinnigheid, zoo ook al zwaarder dan ik, toch evenzeer te ligt werdt bevonden. — In ieder geval ontbinding eener kerk, waarin ruimte is voor zoo velerlei geesten, die toch allen met den uwen meenen uit God te zijn?...." - - -

„Voorts. Dat een eerlijk man anders over al deze dingen oordeele dan ik, is niet alleen eene *mogelijkheid*, maar een *feit*, want volkomen ben ik er van overtuigd, dat mijne waardige medebroeder alle oneerlijkheid haat."

Eindelijk: Ds. Zaalberg, die dit zijns ondanks schreef, hoopt, dat zijn eerste antwoord ook zijn laatste zal zijn. - - Hij bedoelt volstrekt niet, zijnen ambtgenoot te dringen tot het verlaten hunner kerkgemeenschap: integendeel, „nog eens, verklaart hij, zegen ik de kerk, die binnen hare poorten plaatse heeft beide voor hem en voor mij, ja en voor allen, die, ofschoon in wereld-, bijbel- en Christusbeschouwing zeer verre uiteenloopende, daarin toch zamenstemmen, dat zij ernst maken met het leven, den Heere Jezus liefhebben en in Gods genade roemen als in den eenigen grond hunner zaligheid."

De aldus beantwoorde vrager kon, gelijk te verwachten was, er niet geheel op zwijgen, maar wilde toch liefst, naar het schijnt, den pennestrijd met zijn lieven broeder staken, hem het laatste woord laten, en toch zelf het laatste woord hebben. Niet regtstreeks aan den persoon zijns ambtgenoots, maar aan de Gemeente rigtte hij nu wat hem op het harte lag, en gaf, onder den titel: „*Geloof en Kerkvorm*", eene „Toespraak" in het licht

„tot de Hervormde gemeente, over de kerkelijke houding van velen harer leeraren" [1]). Die Toespraak, doorloopend eene zeer kennelijke bestrijding van Zaalberg's gezegden, laat hij van deze inleiding of inlichting voorafgaan.

Zijne *Vraag*, aan Dr. Zaalberg gerigt en door dezen beantwoord, was voortgesproten uit zijne overtuiging omtrent het wenschelijke van openbaarheid in alle kerkelijke aangelegenheden. Bij verder inzien gelooft hij echter met Dr. Z., dat hij beter gedaan had, met die openbare vraag niet te doen. Er is intusschen niets kwaads uit voortgevloeid. Zijn indruk van het ontvangen antwoord is tweeledig. Voor *toon* en *vorm* dankt hij ten zeerste; er is van weerszijden voegzaam gesproken en aan niemand reden tot aanstoot gegeven. - - Maar de *inhoud* heeft hem geheel teleurgesteld. Hij vindt eenige algemeene beschouwingen over noodzakelijkheid van bepalingen en vormen, door hem zelven vóór Dr. Z. uitgesproken, en die dus niet *tegen* hem gerigt kunnen worden; maar antwoord op de hoofdzaak: „dat men de *Kerkregeling* kan bestrijden uit liefde voor de *Kerk-zelve*", vindt hij niet. In plaats daarvan leest hij vooral deze twee opmerkingen: 1°. wie bij plegtige gelofte aan de verordeningen der Kerk trouw beloofd heeft, moet zich hieraan verbonden blijven rekenen; 2°. de weg van pligtmatige gehoorzaamheid sluit de mogelijkheid niet uit, om, zoo men bezwaren heeft, die te doen kennen en bescheiden op hervorming aan te dringen. Dit is naar den heer Zaalberg de zienswijze van velen; wat, zegt de heer Gunning, hij er tegen heeft,

---

[1]) „Met een Naschrift tot antwoord aan Dr. A. Capadose." — 's Gravenhage, M. J. Visser. 1863.

is het insgelijks [1]). Hij laat voor die persoonlijke gedachtenwisseling het laatste woord aan zijnen geëerden tegenstander, en neemt nu diens bewijsvoeringen slechts als onpersoonlijke meeningen, en spreekt alzoo in het algemeen *tot de gemeente* over zijne kerkelijke houding, welke vele andere leeraren met hem deelen.

Hij noemt zijn geschriftje: *Geloof en Kerkvorm*; want hij strijdt tegen den Kerkvorm om wille van het dierbare *Geloof*. Het onderwerp is van algemeen en dringend belang; daarom verzoekt hij de gemeente om beoordeeling van dingen die *het leven der gemeente* raken en klaarheid vorderen. Klaarheid en opregtheid is onze grootste behoefte. Hem is gevraagd: „wat wilt gij dan toch?" Men mogt eens denken, dat hij „eenigzins in het wilde strijdt", mogelijk zelf niet regt weet wat hij wil, daarom geeft hij eerst in 't kort aan, wat hij vervolgens nader zal ontwikkelen.

Men lette eens wél, wat Ds. Gunning, met wien *vele* leeraars het eens zijn, hier ten laste zijner eigene kerk bijeenzet; inderdaad haar toestand moet alles behalve benijdenswaardig heeten.

„Sedert den Revolutie-tijd is er, door gemeenschappelijke schuld van vroegere en latere geslachten, ontbinding van de vroegere, op gemeenschap van belijdenis gegronde Kerk, en daardoor inwendige bandeloosheid.

„Uit die bandeloosheid zou, indien men haar volledig had laten uit-werken, onder de leiding des Heeren door de werking van de geloovige, met nieuwe opwekking

---

1) Dat dit inderdaad het geval is, zal blijken uit een later door ons te geven opstel over het „*Verslag*" der Utrechtsche raadsvergadering van 68 *Evangeliesch-Confessionele* predikanten.

bezielde, kern der Gemeente, iets goeds zijn voortgekomen. Maar men heeft dat niet gedaan. Men heeft den stroom te halverwege pogen te stuiten, en te dien einde te midden der wanorde eene *orde* opgelegd, eene voorbarige, schijnbare, onoprechte orde. Men heeft een huis gebouwd op een vulkaan, die nog niet uitgebrand had.

„Van daar een tijd van *inbeeldingen* en *valsche rust*, de bloeitijd der Synodale inrichting: een besef van behagelijke rust, zelfs door de ernstige roepstemmen der Afscheiding en der nieuwe gezegende Opwekking ook hier te lande, niet verstoord.

„Maar nu kunnen de oogen niet langer gesloten blijven. De inwendige ontbinding, die steeds (onder bestendige Synodale lofprijzingen over den bloei onzer kerk) voortgewerkt heeft, komt meer en meer voor den dag met eene duidelijkheid, die geen bewimpeling meer duldt.

„Wat dan te doen? Geen revolutie, geene geweldige maatregelen. Slechts trede het Synodaal bestuur terug binnen de grenzen, die voor dit bestuur de ware zijn — het zij en verklare zich een administratief collegie voor uitwendige aangelegenheden. Voorts in alles wat geloof en geestelijk leven betreft, zij ieder volstrekt vrij. Opdat de bestaande maar nog voor veler oog onder allerlei kerkelijke illusiën bedekte ontbinding zich duidelijk openbare. Opdat iedere overtuiging de groote proef doorsta, die over hare deugdelijkheid beslist — namelijk of zij kerkvormend en kerkbehoudend is. Opdat de Synodale belijdenis, en alle reglementaire ordening die op deze belijdenis steunt, onder den ernst der nieuwe ontwikkelingen versmelte. Opdat ook wij, die aan de oude belijdenis der Kerk gehecht zijn, onbelemmerd gelegenheid mogen hebben om te toonen, dat zij levenskracht heeft en zich,

naar den eisch des Heiligen Geestes voor *onze* dagen, laat verjongen zonder haar wezen prijs te geven. *Vrijheid* vragen wij voor onszelve en voor anderen, en verder niets."

Na deze korte schets van hetgeen de ware toestand is, en Ds. Gunning met velen wil, begint hij zijne *Toespraak* tot de „geliefde Hervormde gemeente in ons vaderland". Hij werkt de gegeven omtrekken uit, en het beeld der Hervormde Kerk wordt er te beklagelijker door.

Velen meenen [met Dr. Zaalberg], dat de kerkorde niet willekeurig opgelegd, maar in de geschiedenis der Kerk gegrond en in den loop der tijden wettig *geworden* is, en zij daarom met regt gehoorzaamheid eischt van alle ledematen in 't algemeen, en van elken predikant in het bijzonder.

Dit is eene groote dwaling.

Die kerkorde is der Hervormde Kerk *opgedrongen* door Koning Willem I in 1816, in vereeniging met eene door dien Vorst benoemde commissie. Zij is in strijd met de geschiedenis, het regt en het wezen der Kerk. Bij hare invoering is ernstig protest gehoord, doch het heeft niet gebaat [1]).

---

1) Men zie, zegt Ds. Gunning, o. a. het bekende Adres van zeven Gemeenteledên in 1848; alsmede Groen van Prinsterer, *Handboek der Gesch. van het Vaderland*, 2e deel, § 982 en 993. — „Aan welke verdrukking door de Staatsmacht de Hervormde Kerk toenmaals onderworpen werd, kan men o. a. lezen in de drie doorwrochte artikelen in *de Gids*, Febr.; Apr. en Junij 1863, over *Kerk en Staat*, door een zeer onpartijdig Rechtsgeleerde, Mr. S. J. Hingst." Verder is hij door een aan hem gerigten brief van Dr. A. Capadose bekend geworden met diens „*Ernstig en biddend woord*" enz., en daarin o. a. op bl. 60 vv. met het gewigtig Adres waarin de Classis van Amsterdam hare bezwaren, even vóór de invoering, uiteenzette; welk adres op inderdaad despotieke wijze

Noch het regt der gemeente op ware vertegenwoordiging, noch de onderlinge gelijkheid van alle evangeliedienaren is er bij in 't oog gehouden, „eene geheel onprotestantsche hiërarchie is er door gevestigd". Kortom: „het uitsluitend recht van den eenigen Heer en Koning der Kerk, om alleen Zijn woord en Geest te doen regeren in de gemeente, is er door verkort en ter zijde gesteld."

Maar hoe kon die kerkorde dan ingevoerd worden? Door de begeerte naar rust en door blind vertrouwen op hetgeen van hoogerhand kwam. „Het woord van God heerschte niet in de harten, daarom stond de Kerk bloot voor alle overheersching van den Staat." — Koning Willem II deed edelmoedig afstand van het Staatsgezag over de Kerk; doch slechts in schijn werd de Kerk vrij van den staatsinvloed: de geest van den geheelen toestand bleef dezelfde, en „*zoo bleef en bestaat nog een zamenstel van dóór en dóór valsche toestanden.*"

Het is de roeping der Synode de Belijdenis der Kerk te handhaven; doch eene handhaving als van dit Bestuur kan uitgaan, is geheel buiten den geest des tijds, en wordt ook door velen, die aan de belijdenis gehecht zijn, niet erlangd. Dat voelt de Synode, zij schuwt duidelijke verklaringen, zij heeft de Belijdenis niet afgeschaft, niet geloochend, maar krachteloos pogen te maken. Zij heeft in eene zekere onbepaalde gemoedelijkheid, met den naam van Christus gekleurd, het wezen des Christendoms gezocht en alzoo aan den geest des Vooruitgangs willen

---

door de Regering is ter zijde gesteld. Voorts denke men aan het veel gesmaad, maar niet wederlegd Adres van den waardigen Molenaar, enz.

voldoen. Hierin „ligt eene groote dubbelhartigheid, dus zwakheid. De krachtvoller rigtingen in de kerk hebben weerzin tegen dat bestuur; de kloeke „modernen" trekken minachtend de schouders op, of begieten het met het loog van een vernietigenden spot; die aan de belijdenis gehecht zijn, zeggen, dat deze dingen niet zijn uit den H. Geest, maar uit den geest der verdwaling en des afvals.

Het Synodaal bestuur had moeten inzien, dat het niet meer dan administratief kon zijn voor uitwendige aangelegenheden, en al wat met het geloof der gemeente zamenhangt „*moest overlaten aan de bandeloosheid welke naar den loop dezer tijden door de zonden der vaderen en der kinderen noodwendig is.*" Bij het regelen der toelating van leeraren, der tucht, armverzorging, enz. hield zij de onderstelling vast, dat er eene gemeenschappelijke belijdenis bestond, niet de Hervormde, maar de *Synodale*; en daar is alles op geschoeid; met terzijdestelling van de *Hervormde* is der Kerk eene soort van *Synodale* belijdenis opgelegd, hoofdzakelijk bestaande: in weerzin tegen de oude belijdenisschriften; in verzwakking van alle geloofsstellingen tot eene zekere onbepaalde en in alle gedaanten plooibare weekheid, waarmede men schijnbaar alle rigtingen, mits ze niet „te ver" gaan, te vriend kan houden; in even grooten ijver bij het verheffen van den naam en „den geest" van Christus, als weerzin om te bepalen wat onder dien naam te verstaan zij; in het stellen van het wezen des geloofs in zoodanige eigenschappen des harten als waarover het den mensch niet gegeven is, bij den naaste te oordeelen, als bijv. liefde, verlichten zin, persoonlijken ernst, verdraagzaamheid, enz. Men had hierbij de goede bedoeling, *de Kerk vereenigd te houden*,

„meenende dat het geestelijk leven der Hervormde Christenen hier te lande door het geregeld bestaan en rustig bloeijen van de instellingen der Kerk gebaat wordt." Dat was zoo de geest des tijds, der rust, maar een ernstiger geest is nu ontwaakt, en *waarheid* verlangt men in de kerkelijke dingen.

Ds. Gunning, de *gemeente* aldus toesprekende, heeft voortdurend het oog op de tegen hem aangevoerde gronden van Dr. Zaalberg, en merkt nu over de plegtig gedane ambtsgelofte aan: Hij, en menigeen met hem, heeft in vroeger jaren „onnadenkend omtrent deze aangelegenheden in goed vertrouwen de Evangeliedienst aanvaard. Maar toen een diepere ernst des geloofs en des levens bij hem ontwaakt is, kon hij zich van lieverlede met dat alles niet meer vereenigen. Toen kwam hem alles wat op deze onwaarheden steunt, zinledig en geesteloos voor"; en wat die verbindingen betreft, hij is een te ernstig man geworden, „om dingen, die op zichzelve heilig maar door gemis van gemeenschappelijk geloof tot bloote vormen ontaard zijn, met den naam van Jezus Christus [gelijk Dr. Zaalberg deed] te willen kleuren."

Doch, zegt men, dat leeraar en lidmaat op hervorming aandringen, maar met inachtneming der gedane gelofte van gehoorzaamheid.

Het antwoord is: dit baat niet! bij het Synodaal bestuur vraagt men te vergeefs regt in zaken die met het geloofsleven zamenhangen, en dat wel ingevolge „het dóór en dóór valsche der toestanden". Het heeft geen regt, en kan het ook niet geven. „Naar den aard zijner geschiedenis en overleveringen *kan* het Synodaal Bestuur in de eischen der orthodoxen, die op het recht der hervormde gezindheid wijzen en er de handhaving van

begeeren, niets anders zien dan de woelingen eener duistere, tegen allen vooruitgang vijandige partij, tegen welke men in naam der verlichting en liefde moet strijden. En in hen die, gelijk schrijver dezes, de bestaande bandeloosheid erkend en van alle belemmeringen ontdaan willen zien, opdat de werkelijk bestaande ontbinding ook volkomen blijke en zoo een nieuwere, betere toestand worde voorbereid, — in hen *kan* dat bestuur om dezelfde reden niet anders zien dan overspannen dweepers, liefhebbers der uitersten, rustverstorende en gevaarlijke menschen." [Niets minder dan dat!]

Daarom kunnen zij niet anders dan eenvoudig en stil hunnen weg gaan, den weg der ordelijke hervorming; zij wenschen vrijheid — maar met orde. „Dus strijd tegen de schromelijke wanorde, door het Synodale bestuur — niet geschapen, maar — georganiseerd en bestendigd."

Zij (Ds. Gunning en geestverwanten) laten ook in het kerkelijke de [door Dr. Zaalberg aangevoerde] spreuk gelden: „Alle ziel zij den magten die over haar gesteld zijn, onderworpen; want er is geene magt dan van God." Maar nu is volgens Ds. Gunning de Heer Jesus Christus (niet een onbepaalde naam, maar in den zin der Hervormde belijdenis) „de éénige van God gestelde magt in de Kerk, en Zijne ordeningen en geboden het eenige dat van Boven over ons gesteld is. En wat het Synodaal bestuur aangaat, dat is noch van God, noch ook is het eene Macht." Het heeft geen regt dat in het woord van God en in het geloof der gemeente gegrond is, daarom ook geen magt, en „niet de minste beteekenis voor het geloofsbesef en het zedelijk leven der gemeente. De gemeente vraagt er niet naar, en gaat haars weegs."

Van oneerlijkheid [door Dr. Zaalberg hem beteekend]

is hij zich niet bewust. „Ik weet niet beter, zegt Ds. Gunning, of ik ben in dezen de hoogste wet der eerlijkheid vervullende, namelijk die der gehoorzaamheid aan den Heere Jezus Christus, gelijk Zijn heilig Woord mij Zijn wil naar eenvoudige verstandige uitlegging kennen doet." In mijne kerkelijke houding is niets bijzonders; - - ik „veroorloof mij slechts nu en dan een ter zijde schuiven van sommige kerkelijke ordeningen, waar ze met het woord Gods, mijns inziens, in tegenspraak zijn. Het „in zooverre het met Gods Woord overeenstemt" — hetwelk het Synodaal Bestuur veroorlooft op onze *Belijdenis* aan te wenden, veroorloof ik mij, op de *kerkelijke reglementen* toe te passen." 't Is waar, toen ik nog niet geestelijk onderscheidde, heb ik er onvoorwaardelijk trouw aan beloofd, maar, door Gods genade nu beter ingelicht, geef ik aan het Woord van God boven de Kerkelijke orde, waar zij in mijn oog daarmede strijdt, den voorrang en spoor er ook de gemeente nadrukkelijk toe aan. „Wie dit een verbreken van mijne gelofte noemt, met dien verschil ik in *zedelijke* onderstellingen: doch moet evenwel de vrijheid nemen, in deze gedragslijn rustig voort te gaan." - - Het Synodaal Bestuur kan toch niet verbieden met zijne *reglementen* te doen, wat het wèl toestaat met *Gods Woord* te doen. Ik zeg dit enkel ten bewijze, dat de bandeloosheid bestaat, en met ons rustig onzen gang te laten gaan, geeft dat Bestuur „geen blijk van afkeurenswaardige zwakheid, maar slechts van genoeg zedelijken tact te bezitten, om zijne onbevoegdheid in dezen te gevoelen."

Sommigen zeggen [als Dr. Zaalberg]: indien gij de kerkordening bestrijdt, dan moet uw geweten u dringen, afstand te doen van de gansch niet verwerpelijke voor-

regten welke gij haar dankt. — Het antwoord luidt: Wie het wezen, het eigenlijk levensbeginsel eener kerkgemeenschap bestrijdt, moet als eerlijk man haar verlaten. Het ligt er slechts aan, wát men als dat levensbeginsel beschouwt, het *geloof* of den *vorm*. Nu zijn er die, voor zoover zij zich over deze dingen uitlaten, [met Dr. Zaalberg] de in de Kerk te handhaven orde alleen in de reglementen zoeken, en de in de Kerk te waarderen vrijheid alleen zien in het ontbreken van geloofs-eenheid, of, gelijk zij het liefst uitdrukken, „in het verbrokenzijn van 't formulierjuk." Dachten wij zóó, het zou voor ons geweten een stellen van den vorm boven den inhoud, en dus „eene zeer schuldige geesteloosheid" wezen. Maar uit liefde juist voor de *Kerk*, voor haar levensbeginsel, juist uit het geloof, bestrijden wij de *kerkregeling*, die dat geloof belemmert. Vroeg men, wie geniet de bedoelde voordeelen met het meeste regt, wij of onze tegenpartij, zonder aarzelen zouden wij *ons* den voorrang toekennen.

„En nu, Gemeente des Heeren! nog een enkel woord over deze dingen."

Ik heb getracht geene personen te kwetsen.

Mijns ondanks heb ik herhaaldelijk over deze dingen geschreven; hartelijk hoop ik, dat het voor de *laatste* maal mag zijn; doch het geldt hier niet slechts „twee verstandelijke opvattingen of zienswijzen", die verder niet met het leven des harten zamenhangen, neen, het verschil „raakt het leven des harten".

„*Ons hart* toch leeft in de verzoening met God door het bloed des Kruises, in een zin, die door de tegenstanders onevangelisch genoemd en heftiglijk bestreden wordt." --- „Onze *volle* en waarachtige aanneming van de *Rechtvaardiging door het geloof alléén* — stelt tus-

schen ons en hen eene klove die wijd gaapt, èn op het gebied van het leven des harten, èn op dat der Kerkordening." - - -

„Gij zegt: deze geschillen betreffen slechts den *vorm* der Kerk. Ja, den vorm: dat is zoo. En het is de Geest alleen, de Heilige Geest, die het leven geeft. Voorzeker. Ook zijn deze geschillen op zich zelve klein en zonder beteekenis. Hoe oneindig liever streden wij een edeler strijd dan over zulke ellendige dingen." - - Maar toch ook *deze* tijd heeft zijn heiligen ernst. Groote omkeeringen kunnen snellijk plaats grijpen, en ook goede bestanddeelen, die vroeger bedolven lagen, naar boven doen komen. - - Tot nog toe stond de Evangelische overtuiging, met hare verschillende schakeringen, tegenover het modern-genoemd naturalisme. Maar ze werden niet handgemeen, omdat het liberalisme er tusschen stond en de tegenstelling voor niet zoo belangrijk verklaarde. Het boog naar beide zijden en sprak tot de evangelische overtuiging: „ik loochen de groote waarheden en feiten niet"; en tot de modern-genoemde: „let wel, ik verzwak die waarheden zooveel noodig, en hecht aan die feiten geene beslissende waarde." Doch de drang der ontwikkeling stelt dat liberalisme welhaast ter zijde, dan is er voor die meer doortastende overtuigingen geen beletsel meer om handgemeen te worden, en daaruit verwacht Ds. Gunning iets goeds! De „moderne" theologie heeft *waarheden*, die oorspronkelijk der evangelische overtuiging toebehooren, en eene groote kracht der *dwaling*, waardoor zij onder een oordeel Gods die waarheden bindt en verminkt. Wij moeten die waarheden verlossen met ze „op den eeuwigen bodem van Gods Woord te plaatsen"! Dat is de taak der levende gemeente, en opdat zij tot den toestand van vernieuwing kome,

daarom bestrijden wij onze kerkelijke toestanden. „Onze kerkregeling toch staat in naauw verband met de zieldoodende *kerkelijkheid* van velen. De kerkelijkheid, die de christelijke roeping hoofdzakelijk in kerkgaan en handhaving der kerkelijke orde doet bestaan, is een kanker die aan het geestelijk leven van dnizenden knaagt". Gezegend ja, is ons de gemeenschap in het huis des Gebeds, zoo zij *waarlijk* is een gemeenschap des Geloofs, maar niet meer, waar het slechts een koude overgeleverde vorm is. -- „Wij dorsten naar den tijd der meer duidelijke tegenstelling tusschen Geloof en Ongeloof: ja wij wachten met ernstige vreugde op de verbrijzeling van het door velen bewierookte afgodsbeeld [1]) der *kerkelijkheid* met de valsche bevrediging die zij schenkt in de godgeleerdheid en in het leven der gemeente — *Nekustan!*"

Zoo luidt de zelfverdediging van Ds. Gunning in eene zoogenaamde „Toespraak tot de Gemeente", maar die eigenlijk ten wederantwoord aan Dr. Zaalberg in persoon gerigt is. Wat de lezer bij het volgen van deze „gedachtenwisseling", of „pennestrijd" gevoelde, zal vermoedelijk wel meerendeels overeenkomen met hetgeen we er in 't kort over opmerken. Slechts *iets* van al het stuitende en de velerlei tegenspraak doen we uitkomen.

We vonden het al dadelijk weinig stichtelijk, dat twee predikanten eener zelfde Hervormde gemeente elkaâr openlijk, al is het ook met alle schijnbare zoetsappigheid en onpersoonlijkheid, de grofste verwijtingen doen. De

---

1) Zinspeling op de verbrijzeling der koperen slang (IV Kon. XVIII, 4), bij welke Ds. Gunning de valsche kerkelijkheid vergeleek.

een spreekt: Gij doet *oneerlijk*, want gij zijt zoo weinig Hervormd, dat gij de Kerk bestrijdt waarvan gij leeft! Ga dus uit! — De ander antwoordt: *Ik* ben dóór en dóór Gereformeerd; dáárom bestrijd ik een *kerkvorm*, dien gij met een naam kleurt waarin gij niet gelooft: gij dan, ga uit! Zulke balsemieke begroetingen zenden die deftige „leeraars" elkaâr „kalm en vriendelijk" gedrukt toe.

Beiden hebben, naar hun zeggen, de *hunnen*, en wel *velen* aan hunne zijde, en prediken toch voor dezelfde gemeente. Een Christus-loochenaar, en een Christusbelijder treden beurtelings voor haar op; het „ja en neen" wordt haar beurtelings verkondigd, terwijl beiden om strijd roepen, dat het hun om „den diepsten levensgrond" te doen is. Maar hoe kan Dr. Zaalberg zoo spreken, hij, voor wien Christus niet wezenlijk en waarachtig de *Zoon Gods* is? Met de loochening dier hoofdwaarheid, wordt immers, hoe men het ook poge te verbloemen, heel het Christendom en het Christelijk leven in „zijn diepsten levensgrond" aangetast, en prijs gegeven.

Beiden spreken zij van de Hervormde „Kerk"; doch wát of wáár die eigenlijke Hervormde Kerk is, zeggen zij niet, of slechts met onbepaalde, zwevende aanduidingen. En geen wonder: zulk eene *Kerk* is er niet, *kan* er niet zijn, zeer zeker voor Dr. Zaalberg niet, die van geen Stichter, die *waarachtig God* is, wil weten; en voor Ds. Gunning, die geen andere magt in de Kerk erkent dan den immers onzigtbaren Heer, moet die Kerk nog uit den verkeerdelijk gestuiten, doch eens uit te woeden *strijd* opduiken en zigtbaar worden, wanneer namelijk de beletselen der kerkelijke reglementen algeheel zullen te niet gedaan zijn. Voor Dr. Zaalberg, wiens „hart smacht

naar den dag, waarop het onderscheid tusschen de zigtbare en onzigtbare Kerk zal verdwijnen", is de „Hervormde Kerk van Nederland geen onzienlijke, onbeligchaamde geest"; maar ook eene uiterlijk zigtbare maatschappij; daarom strijdt hij voor de Kerkorde en hare beloofde gehoorzame naleving. Hoe vreemd! dezelfde man, die zoo vrij met den Bijbel, de formulieren en de hoofdwaarheden der Hervormde geloofsbelijdenis omspringt, toont zich zulk een naauwgezet verdediger van puur menschelijke inzettingen! Ds. Gunning daarentegen wil juist uit liefde tot het *geloof* die menschelijke *belemmeringen* des geloofs vernietigd zien. *Hij* overtreedt ze en zet er ook zijne *gemeente* „nadrukkelijk" toe aan. Onnadenkend toch, niet beter wetend, heeft hij er vroeger gehoorzaamheid aan beloofd; „nu echter Gods genade hem tot dieperen ernst des geloofs en des levens heeft geroepen", nu acht hij er zich in geweten niet aan gehouden, waar hij ze met Gods Woord in tegenspraak bevindt, — echt Protestantsch en revolutionair! — en hij veroorlooft zich eenvoudig, het: „*in zooverre het met Gods Woord overeenstemt*" — hetwelk het Synodaal Bestuur toestaat op de *Belijdenis* aan te wenden, op de *kerkelijke reglementen* toe te passen!... En dat spreekt beiderzijds nog om strijd van de Nederlandsche Hervormde *Kerk!* de een breekt hare belijdenis, de ander hare reglementen af; de een die Christus' godheid loochent, *kan* van zelf geen goddelijk Hoofd of gezag erkennen, *wil* ook geen formulier-juk, maar wèl eenige synodale bepalingen, die nog maar met den tijd wettig zijn *geworden*, doch volgens Ds. Gunning niet enkel aanvankelijk onwettig zijn *opgedrongen*, maar altoos onwettig gebleven! Daarom erkent deze dan ook Christus als éénige magt in

de Kerk, en wil verder volstrekte vrijheid voor zich en voor anderen, maar toch ook weder, met zijnen tegenstander: „vrijheid met orde"! Maar hoe kan, hoe durft men toch nog altoos spreken van *Kerk*, waar alle elementen er toe ontbreken? Er is bij hen geen zigtbaar gezag, — papieren reglementen zijn toch geen gezag; — er is geen belijdenis; er is niet eens eene *maatschappij*, laat staan Zaalberg's „*geordende maatschappij*". Van welken aard deze ook zij, er blijft altoos een gevestigd gezag voor noodig; wáár toch ter wereld *is orde*, wáár *vrijheid* zonder *gezag*? Zonder gezag, hoe het dan ook heete, is er geen maatschappelijk, zelfs geen duurzaam „genootschappelijk" bestaan mogelijk; want ook dit behoeft eene gevestigde orde waar het op steunt. 't Is daar dan ook op dat woelig Hervormd terrein, ja, *hoe* zal men het noemen? met Ds. Gunning: een niet-uitgebrande vulkaan? of met een woord van Dr. Doedes: „het Subjectivisme op den troon"? — wat zich zelf tegenspreekt; — of de heerschappij der „bandeloosheid" en „ontbinding"? — of wel een onafgebroken gevecht?... waarbij onze twee Haagsche predikanten nog maar aan 't schermutselen zijn; neen veel minder: enkel een „pennestrijd" voeren, of liefelijker nog: bloot eene „gedachtenwisseling" houden. In die eene zoogenaamde kerk, in diezelfde gemeente, staan zij, nog immer liefdeademend, *tegenover* elkaâr, al is het over eene „klove"; en de consciëntieuse heer Zaalberg zendt over die klove, „ofschoon groot genoeg", aan zijnen waardigen ambtgenoot „rondborstig en trouw" den „Christelijken vrede- en broedergroet"; en de trouwhartige heer Gunning, die herhaaldelijk er op aandrong, dat al die dingen het *geloof*, d. i. het LEVEN der gemeente, ja „*het leven des harten*" raken; die het stellen van den *vorm* boven den inhoud

(gelijk volgens hem ook Dr. Zaalberg doet) „*eene zeer schuldige geesteloosheid*" noemt, hij schrijft zeer voorzigtig niet regtstreeks, maar zijdelings aan zijnen lieven broeder Zaalberg: „Deze geschillen betreffen slechts den *vorm* der Kerk"; ze zijn van geen beteekenis. „Hoe oneindig liever streden wij een edeler strijd, dan over zulke ellendige dingen"!!

Uit deze „kerkelijke houding" van twee voorname kampvechters, beiden met „*velen*" om zich heen, moge men eenigzins opmaken, wat die zoogenaamde, hooggeroemde Hervormde Kerk wel is. 't Zou ons niet verwonderen, zoo de geëerde ambtsbroeder van Ds. Gunning er eerlang nog meer van deed vernemen.

VERSCHEIDENHEDEN.

NEDERZETTINGEN DER MORAVISCHE BROEDERS [1]).

In het welbekende dorp Zeist, niet verre van Utrecht, is, gelijk men weet, eene nederzetting van Moravische Broeders, of Hernhutters, welke zich dáár in 1746 kwam vestigen en thans omstreeks 300 zielen telt. Die dusgenoemde Broedergemeente heeft te dier plaatse, vóór het adellijke „Huis-te-Zeyst", een aantal aanzienlijke gebouwen opgetrokken, aan weêrszijden van de groote laan (het Oosterplein en het Westerplein), inzonderheid twee groote woonverblijven voor ongehuwden, het eene, het „Broederhuis", voor de mannen, het andere, het „Zusterhuis", voor de vrouwen bestemd. 't Is zooveel als eene Protestantsche nabootsing van het Katholieke kloosterleven.

De Zeister Hernhutters kwamen herwaarts uit de broeder-kolonie, door graaf Zinzendorf in 1724 op zijn landgoed Berthelsdorf in den Opperlausitz gesticht. Die kolonie, waarbij zich vele Fransche uitgewekenen aansloten, was de herleving der Moravische Broeders: al hunne latere nederzettingen zijn aanvankelijk van daar uitgegaan. Zij vaardigden leden af, om gemeenten in verschillende gedeelten van Amerika op te rigten. In 1727 vertrok zulk eene zending naar Denemarken; het volgende jaar ging er eene naar Engeland, later eene naar Zwitserland, Livonië, Zweden, en in 1746 kwam gezegde kolonie naar hier, onder geleide van eenen leeraar, Friedrich Neisser geheeten.

De Hernhutters hadden vooral ook de verkondiging van het Evangelie onder de Heidenen ten doel. Allerwegen, in de West-Indiën en in Groenland, waren zij onvermoeid werkzaam. Op dit

[1]) Verg. de mededeelingen van den heer Servaas de Bruin in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, N. 7, bl. 225 vv.

oogenblik zijn er, althans naar hetgeen we in de bovengenoemde *Vaderlandsche Letteroefeningen* (bl. 233) lezen, meer dan 100,000 leden, welke de leiding van de leeraars der Moravische Broeders volgen. Zij hebben in de zeventig nederzettingen: onder de Hottentotten, Groenlanders, Esquimaux, Indianen, onder de inboorlingen van Australië, onder de Negers in de West-Indiën en in Amerika. Het getal hunner zendelingen bedraagt ruim drie honderd. In Engeland, waar hunne vestiging van 1742 dagteekent, hebben zij een dertigtal huizen, waar zij bijeenkomen om oefening te houden, doch slechts ééne kerk te Londen.

Hunne nederzettingen, zooals die bestaan in Duitschland, Rusland, Engeland, Ierland, Pensylvanië en Noord-Carolina, zijn (zoo lezen we verder t. a. p.) eigenlijk niets anders dan dorpen, enkel en alleen bewoond door leden der Broedergemeente. Elke nederzetting bestaat uit een aantal woonhuizen, eene kerk, een huis om oefening te houden, een Broederhuis voor ongehuwde mannen die niet bij hunne ouders inwonen, een Zusterhuis voor zoodanige vrouwen, eene herberg voor vreemdelingen, en scholen voor de kinderen. In elk dier Broeder- en Zusterhuizen heeft men behalve de woonvertrekken, eene zaal voor gemeenschappelijke godsdienstoefening, eene eetzaal, eene slaapzaal, en eene ziekenzaal; aan de Broederhuizen zijn tevens verschillende werkplaatsen verbonden, en aan de Zusterhuizen zalen voor de vrouwelijke handwerken, enz. Ieder lid eener nederzetting heeft de vrije keus, waar hij of zij wil wonen, dat wil zeggen, de ongehuwden, voor zoover ze niet inwonen bij hunne ouders, zijn niet verpligt hun intrek te nemen in het Broeder- of Zusterhuis; doen zij dit, dan zijn ze aan de regels of orde van het huis onderworpen.

Daar zijn ook Moraviërs, die zich niet tot eene afzonderlijke gemeente hebben gevormd, en, ofschoon to de Broedergemeente behoorende, aan de godsdienstoefeningen in eene gewone Protestantsche kerk deelnemen, terwijl zij in dit geval slechts nu en dan eigen stichtelijke bijeenkomsten houden bij wijze van genootschap. Zulke genootschappen bestaan er in Pruissen, Zwitserland, Rusland, Zweden, Noorwegen, Denemarken en Frankrijk, welke tezamen tusschen de 70,000 en 80,000 leden tellen. (*Vaderl. Lett.*, bl. 234.)

Nog onder een anderen vorm bestaan de Hernhutters te Londen, waar zij, gelijk gezegd is, slechts ééne kerk hebben, en misschien eene bijzondere school; doch overigens leven zij door de stad verspreid, als andere burgers, en komen alleen ter godsdienstoefening bij elkaâr in het kerkgebouw, of op plaatsen waar ze geen kerk hebben, in het huis voor de stichtelijke oefeningen bestemd. In Engeland zijn er verscheidene vereenigingen van dien aard, doch meer nog in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

ANDER OORDEEL OVER DE „EERSTE HOLLANDSCHE MEETING".

Na de berigten, welke wij hoofdzakelijk van orthodoxe zijde over het zendingsfeest van Wolfhezen mededeelden, geven we gaarne eenige der opmerkingen, welke van een anderen, hoogst liberalen kant, achteraan in het Septembernummer van *de Tijdspiegel* zijn opgenomen. De schrijver, die zich „een eenvoudig Weltkind" noemt, is het hierin met ons eens, dat er zich op die camp-meeting „*duidelijke kenteekenen van mysticisme en dweepzucht vertoonden*"; ook meende hij hier en daar ietwat te bespeuren dat naar *geestelijken hoogmoed riekte*"; buitendien erkent hij, dat de vruchten der Protestantsche zending, vergeleken met de bestede moeite en kosten, „*zeer kommerlijk*" zijn.

Het „eenvoudig Weltkind" wenschte zelf te zien, van welke kwaliteit het ijzer mogt zijn, hetwelk te Wolfhezen gesmeed zou worden; hij wilde op berigten van derden niet afgaan, en geeft nu zelf den ondervonden indruk weder.

„Het terrein", hooren we, „was met veel smaak gekozen, zoodat voor allen het zamenzijn vruchtbaar was in aesthetisch genot. Er waren partijen bij wier aanblik de dilettant-teekenaar weemoedig aan zijne schets-portefeuille dacht. Één plekje vooral was bekoorlijk, digt bij preêkstoel nº. 2, waar tamelijk hooge heuvels plotseling door een diepe kloof en een helder beekje van

elkaâr gescheiden worden. Aan weêrskanten lagen in de bontste verwarring en de natuurlijkste houdingen, groepen mannen en vrouwen tegen de hoogten geleund, die zich nu eens met eene dikke jufvrouw, die over het beekje moest geholpen worden, of met een uitglijenden boerenjongen vermaakten, en dan weêr het oor aan den naburigen spreker leenden of een psalm aanhieven."

De berigtgever hoorde daar eerst eene toespraak van den heer Heldring, den ontwerper van dat zendingfeest, die den eersten goeden indruk, door hem op het "Weltkind" gemaakt, zelf uitwischte, "toen hij geheel onnoodig zich waagde aan eene rechtvaardiging van Keizer Karels bekeerings-methode en aan eene gelijkstelling van alle heidendom met barbarisme." . . .

Daarna hoorde hij de eenige speech die hem geen oogenblik verveelde, uit den mond van den heer Looman. Hij had een verslag te geven der op de meeting vertegenwoordigde zendingsvereenigingen en volbragt zijne moeijelijke taak op waarlijk meesterlijke wijze, met zulk eene afwisseling van ernst en boert, van cijfers en vermaningen; hij sprak steeds op zulk een opgewekten, populairen toon, dat de minuten omvlogen. Zelfs eene passage als deze: "door den goddelijken zegen, den onvermoeiden ijver, de krachtige inspanning, — parapluien neêr, het regent niet meer, — werd eene school gebouwd, een kerk gesticht," enz. hinderde niet. Het rondtrekken en wuiven van den kommissaris met een witten zakdoek aan een stok gebonden, het roepen van "*muziek*!" aan het einde of van "*nog niet*!" vóór het slot van een speech die dikwijls alles van een preek had, stootte niet. Ja, toen de heer Witteveen het ernstig onderwerp: het leven des christens moet lijden zijn, behandelde en er tusschen voegde: ze trekken me bij de panden van men rok, maar ik heb je nog twee woordjes te zeggen! en deze twee woordjes de verzekering behelsden, dat wij moed konden houden, zoolang wij een Da Costa in den hemel en een Capadose op aarde hadden, lachte wel iedereen, tot de Ermelosche ongekamde schoonen toe, maar niemand raapte den in zulke dwaasheden toegeworpen handschoen op. Juist de begrippen en de dikwerf koddige vormen van vele sprekers, de ekstatische stemming van sommigen en de vrolijke blijhartigheid van anderen, de ernstige woorden, die gehoord, en de dwaze

ontmoetingen, die gezien werden, veroorzaakten door hunne tegenstelling een humor, die het leven, door de nieuwe toestanden in het gemoed van velen geboren, ontzaggelijk verhoogde. Wanneer de *Institutio Christiana Calvini* op twee beenen in het bosch had rondgeloopen, zou haar perkamenten band geglimlacht hebben. Waren er menschen die zelfs tegenover deze prachtige eiken een kerkgezicht konden zetten, dan hebben zij waarschijnlijk hun baker er reeds mede aangekeken. Toch meenden wij hier en daar ietwat te bespeuren dat naar geestelijken hoogmoed riekte, terwijl zich elders de duidelijke kenteekenen van mysticisme en dweepzucht, die vreeselijke kwalen, vertoonden."

Veel van hetgeen de geestige verhaler hier schildert, hebben we ons zoo gedacht en in de verbeelding voorgesteld, ja zelfs iets van het eigenaardig tafereeltje wat hij nu aanbiedt:

"Een groep zal ik niet licht vergeten. De laatste speech was gehouden en de menigte verstrooide zich. Op eens hoorde ik nevens mij een psalmgezang, dat op den meest gespannen toon en met den heftigsten hartstocht werd aangeheven. Het was een dominé, sommigen zeiden een professor aan het seminarium der afgescheidenen, die met zijne familie den hemel scheen te willen bestormen. Opmerkelijk waren: de ekstatische houding, de bevende lippen, de omhooggeslagen oogen, de trillende klanken van man en vrouw, het ongezonde gelaat van den jongen en het naïf zedige van het meisje, dat, kluchtige tegenstelling met hare geestvervoering, een waterkruik en glas droeg in de vroom gekruiste armen."

Eene inderdaad heerlijk geschetste groep, maar die — huiveren doet! — De schrijver vervolgt:

"Opmerkelijk was ook het socialisme, dat onder de vrienden heerschte. Bekend of onbekend maakte geen verschil, en menig paar wandelde naar een preekstoel, of zong uit één boekje, waarvan de Veluwe de eene en Holland de andere helft leende voor dien dag. Toch kon niemand worden aangewezen, die zich zelf vergat, zelfs niet toen de karabiesen waren ontpakt en het gelagkamertje der boerderij was geopend."

Onze feestbeschrijver, die het: "Bezie de zaken van alle kanten en kijk uit zooveel mogelijk oogen", ook bij deze gelegenheid niet

geheel ongepast vond, toont wel, dat hij die woorden gedachtig is gebleven, en goed heeft opgelet, gelijk al weder uit het volgende blijkt. Toen hij de lijst der sprekers nazag, vreesde hij, „niet weinig hei- en duin-dogmatiek te moeten slikken", ja het vermoeden, dat de meeting misschien eene demonstratie zou worden tegen de bewoners der vlakten, was hem niet vreemd. Tot zijne vreugde echter was die vrees ijdel. Waren er nu en dan sprekers die de zendelingen vergaten voor hunne dogmatiek, in den regel hielden zij zich, voor zoover hij weet, vrij wel aan hun onderwerp. En wat zij daarbij gezegd hebben over inwendige zending in huisgezin en omgeving, bleek hem later niet het minst onvruchtbare, dat verkondigd werd. Want, en nu volgen de slaande bewijzen, „toen ik terugkeerde naar het station, knoopte ik met dezen en genen een gesprek aan, om eenigsints te kunnen nagaan, welke vruchten de meeting dragen zou. Op mijn vraag, wat hem 't meest getroffen had, antwoordde mij een burgerman, na eenig beraadslagen met zijn vrouw, met een verhaaltje, dat zij van een der dominés hadden gehoord. Hoe een oud man, die bijna lam was, tweemaal daags een trapje moest op- en afklimmen, ongeveer drie voet hoog, hetgeen hem zoo zuur viel, dat hij wenschte, maar drie voet onder den grond te liggen, waarop een buur hem had geantwoord: wie aan God gelooft, wanhoopt nooit! Drie Amsterdamsche juffertjes waren 't meest gesticht door eene opmerking over de wedergeboorte. Een der heeren had nl. gezegd, dat er dan een liefde in het hart ontstond voor Jezus, zoodat men al zijn best deed om menschen te bekeeren, die maar als dieren en heidenen voortleefden. Deze staaltjes, merkt de schrijver aan, mogen ten bewijze dienen, dat er op dien dag, waarop anders, naar ik vrees, vele woekerplanten en onkruid nieuwe kracht ontvingen, ook goed zaad is uitgestrooid. - - Eigen behoeften waren verlevendigd, en de oogen gevestigd op eigen kring. Waarlijk, de praktische zin van ons volk is een dikwerf niet genoeg te prijzen veiligheidsklep."

Op een ander punt echter werd zijne vrees bewaarheid, dat, namelijk, de sprekers hunne hoorders niet volkomen juist zouden inlichten aangaande de vruchten der zending. „Het is toch een feit," verzekert hij, „dat deze vergeleken met de bestede moeite

en kosten, zeer kommerlijk zijn. En hoe gering moet zij niet wezen in de oogen van hen, die alleen bijdragen om het christendom uit te breiden, en in het specifiek christelijke alleen waarborg vinden voor zaligheid."

Wat er nu, andermaal, tot zekere verschooning en als ten gunste van het heidendom, en ten ongunste van het Christendom volgt, laten we daar, om te sluiten met des schrijvers:

> "NB. Mochten in deze Potpouri dingen voorkomen, die den aesthetischen smaak minder streelen, ook hierin ontvangt men een getrouwen afdruk van de schaduwzijde der meeting."

"HANDBOEKJE VOOR DE LEDEN DER CONGREGATIEN VAN DE ALLERHEILIGSTE MAAGD MARIA" [1].

Dit handboekje, dat de bewijsstukken, alle bijzondere Regelen, de verleende aflaten, met de verschillende oefeningen en gebeden dier Congregatiën bevat, is bijzonder geschikt, om de godsvrucht der Maria-kinderen te voeden, en hunne liefde voor Jesus en zijne H. Moeder te vermeerderen.

Vooral echter verdient het de aandacht om de er bijgevoegde Gezangen.

Meermalen werd het verlangen uitgesproken, dat verschillende liederen, die men bij pelgrimstogten, en ook somwijlen na de godsdienstoefeningen in onze kerken hoort zingen, door eene bekwame hand mogten herzien worden, en tevens, dat men bij die gelegenheden geene andere gezangen zou gebruiken dan die *kerkelijk* zijn *goedgekeurd*.

We hebben reeds gemeld, dat er (in ons diocees) Gezangen voor de Aartsbroederschap der H. Familie herzien en kerkelijk goedgekeurd zijn. Ze worden gebruikt te 's Hage, Schiedam, Delfshaven, en welligt elders. Ook het Bestuur der Kevelaarsche

---

[1] Te Amsterdam, bij J. Beerendonk. 1863.

Processiën van Utrecht, Amersfoort, Gouda, enz. heeft voor herziene en kerkelijk goedgekeurde liederen gezorgd.

Aan den heer Beerendonk moeten wij den lof geven, dat ook hij bij de *nieuwe* uitgave van het Congregatie-boekje aan dit regtmatige verlangen heeft voldaan. Dit verheugt ons te meer, wijl ook andere Broederschappen, vele kerkkoren en gestichten van diezelfde Gezangen gebruik maken.

Na dan eerst van de oorspronkelijke vervaardigers, voor zooverre die nog leefden, vrije beschikking over hunne bijdragen te hebben verkregen, heeft hij den Warmondschen hoogleeraar van der Ploeg verzocht, zich met de hertoetsing dier gezangen te belasten, die, in weerwil van zijne menigvuldige bezigheden, om het groote gewigt der zaak, bereidwillig dit moeijelijke werk op zich heeft genomen.

Wij noemen het een moeijelijk werk, omdat de herziener niet geheel vrij was, om alles naar wensch te veranderen, maar zich zooveel mogelijk aan het oorspronkelijke diende te houden.

„Wijl de eerste tekst", zoo lezen we in de voorrede, „zoo „met, als zonder noten, in veler handen is, konden hier slechts „de strenggevorderde wijzigingen geschieden. Vandaar dat, ter „voorkoming van verwarring, de vorige volgorde geheel, het begin „meestal, ook, waar het kon, de verdere lezing der liederen be„houden is; zonder gezegde reden, zou eene andere rangschikking, „en hier en daar eene verder gaande hertoetsing wenschelijk zijn „geweest. — Om wille van de zangwijze moest eene enkele on„hollandsche, min-vloeijende dichtmaat blijven. — Slechts weinige „stukjes zijn er uitgevallen, en door andere vervangen, terwijl er „eenige nieuwe, op bekende wijzen, zijn bijgevoegd."

We behoeven niet te zeggen, dat professor van der Ploeg zich, ondanks al die moeijelijkheden, uitnemend van zijne taak heeft gekweten. We hebben beide teksten naauwkeurig met elkander vergeleken, en kunnen, met het oog op sommige liederen, niet anders dan zeer verlangen, dat de nieuwe lezing de oude zoo spoedig mogelijk doe vergeten. Van ganscher harte vereenigen wij ons met den uitgedrukten wensch: dat „op de voorspraak van Maria de zegen des Heeren op deze herziene, kerkelijk-goedgekeurde uitgave moge rusten."

SPROKKELINGEN.

VOORTZETTING VAN NIJHOFF'S »BIJDRAGEN.« — In het laatste »stuk« der »*Bijdragen* voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde«, lezen we, dat dezer geleerde verzamelaar en uitgever, Mr. Is. An. Nijhoff, archivaris van Gelderland, den 20 Junij jl. overleden is. Gedurende zes en twintig jaren (sedert 1837), heeft hij aan dit »Repertorium« voor »onuitgegeven oorkonden«, enz. onvermoeid gearbeid. We lezen daar tevens, dat zijn zoon, P. Nijhoff, het zoo verdienstelijke werk zijns vaders zal voortzetten, en zich beijveren, om aan het doel, door den ontslapene in die *Bijdragen* nagestreefd, te blijven beantwoorden: »de bevordering namelijk en uitbreiding der vaderlandsche geschied- en oudheidkunde«. — Ook vernemen we, dat Nijhoff's »*Gedenkwaardigheden* uit de Geschiedenis van Gelderland«, waaraan nog één stuk ontbreekt, zullen voltooid worden, en het handschrift voor de pers gereed ligt.

KOSTEN DER HERSTELLING EN VOLTOOIJING VAN DEN KEULSCHEN DOM. — Sedert 1824 heeft men zich het heerlijke gebouw, dat niet slechts onvoltooid, maar ook sedert het begin der vorige eeuw jammerlijk verwaarloosd bleef, weder aangetrokken. Toen begon het herstellingswerk van het reeds bestaande gedeelte; deze arbeid was niet ligt; op sommige plaatsen was de Dom deerlijk beschadigd, op andere geleek hij een puinhoop. In 1842 was deze schade geheel weggenomen, de kosten bedroegen omstreeks ƒ 643,100. Hiermede echter werd het werk niet gestaakt; men benoemde eene bouwcommissie voor de geheele voltooijing van dit meesterstuk, en onder de leiding van den bouwheer Zwirner, na zijnen dood van Voigtel, ging men met zoo grooten ijver voort, dat in deze maand (October) de geheele inwendige voltooijing van het kerkgebouw zelf met een plegtig feest kon gevierd worden. De gezamentlijke onkosten, sedert 1842 voor deze voltooijing gemaakt, bedragen omstreeks ƒ 1,351,200; sedert 1824 zijn er dus bijna twee millioen gulden aan den Dom besteed. De kosten voor de oprigting der beide nog ontbrekende torens, welke in 15 tot 20 jaren kunnen worden afgebouwd, heeft men op vier en een half millioen gulden begroot.

LEVENSSCHETS

VAN

Mgr. J. J. SIEGFRIED.

In het laatst der maand Augustus is aan het diocees van Haarlem een priester ontvallen, die in eene zeldzame mate de hoogachting, of liever vereering en liefde van allen, zoo geestelijken als leeken, genoot; een priester dan ook, die door zijne hooge deugd en beminnelijke hoedanigheden onwillekeurig eerbied en liefde inboezemde. Wij weten, dat we naar aller verlangen doen, met eene korte schets van dat voor het oog zoo gewone, en toch zeer buitengewone leven te geven, en deze hulde aan de nagedachtenis van dat toonbeeld onzer geestelijkheid te wijden.

Joannes Judocus Siegfried werd den 24 September, op den feestdag van Maria Ten vrijkoop der slaven, in het jaar 1789 te Amsterdam geboren. Bij den dood zijner ouders kwam hij onder voogdijschap van den HoogWel-

Geboren heer Willem Josef van Brienen, die wel weinig gedacht zal hebben, dat die jongeling eens zijnen kleinzoon [1]) op een onverwacht ziekbed bedienen, in den dood bijstaan, voor hem de uitvaart houden, en zelf weinige maanden daarna overlijden zoude. Evenwel deed zijne buitengemeene godsvrucht ligtelijk vermoeden, dat hij zich op eene bijzondere wijze aan den Heer zou toewijden. Het was reeds eene verwijderde voorbereiding tot den geestelijken staat, dat hij zich aan het Gymnasium op de literaire studiën ging toeleggen; hij deed dit met het beste gevolg, gelijk mede uit het aantal door hem behaalde eereprijzen blijkt. Opmerkelijk was toen reeds zoowel de groote naauwgezetheid, waarmede hij zijnen tijd besteedde, zoodat hij geen oogenblik liet verloren gaan, als zijne onverstoorbare zachtaardigheid. Meermalen zochten zijne medescholieren hem opzettelijk door hinderlijke plagerijen tot drift te brengen, maar beproefden het te vergeefs. Met dezelfde vlijt volbragt hij zijne theologische studiën in het seminarie te Warmond, waar hij wegens zijnen uitnemenden geest van gebed, en heel zijn godvruchtig, heilig leven, door zijne medetheologanten een „Aloysius", of ook „de engel" werd geheeten, gelijk hij eene halve eeuw later om zijne hooge eerbiedwaardigheid zeer gepast als „de grijze Simeon" werd begroet. Op den 24 Augustus 1813 werd hij te Munster subdiaken, en den dag daarop diaken gewijd. In het begin van het volgende jaar, den 5 Maart 1814, ontving hij

---

[1]) De HoogWelGeboren heer Willem Dirk Arnold Maria Baron van Brienen, van de Groote Lindt, Kamerheer des Konings, enz., enz., den 9 April 1863 te 's Gravenhage, in den ouderdom van 49 jaren overleden, en den 13 daaraanvolgende in het familiegraf te Wassenaar bijgezet.

aldaar het heilig Priesterschap, en den 24 derzelfde maand zijne benoeming als kapellaan in het Maagdenhuis te Amsterdam. Wij teekenen hier dadelijk aan, dat dezelfde ernstige zucht tot arbeid, studie, klare kennis, welke zijne vorige jaren kenmerkte, hem zijn gansche leven is bijgebleven. Geregeld bleef hij zich op de H. Schrift en theologie, alsook op de kerkgeschiedenis toeleggen. Wat er echt Katholieks, echt kerkelijks verscheen, volgde hij gaarne, en kon dit te gereeder, wijl hij verscheidene talen magtig was.

Reeds in zijne eerste bediening, en dikwijls in zijn volgende leven, had hij met ernstige ziekten te kampen; dit belette niet, dat de jonge priester, hoe zwak ook van gestel, zich in zijne brandende liefde tot de zielen, voor de kolonie van Suriname aanbood, waar destijds groot gebrek aan priesters bestond. Aan dien vromen wensch evenwel kon, om gezegde reden, de aartspriester Cramer geen gevolg geven.

Op andere wijzen dan ijverde hij voor den Heer, inzonderheid door den grond te helpen leggen tot stichtingen, welke op dit oogenblik nog altoos gezegend werken. Aan hem vooral, aan zijnen medekapellaan Wennekers, die als zendeling in de West-Indiën overleed, en andere priesters, heeft, onder medehulp der geloovigen, het gesticht van Liefdadigheid te Amsterdam zijn ontstaan en *oorspronkelijk* doel te danken. Diepgevallen zondaressen, die hoop gaven op bekeering, moesten aan de verleiding onttrokken en voor nieuwe gevaren behoed worden. Eene godvreezende vrouw, die zeer gepast enkele ongelukkigen uit hare verblijven had weten te verlossen, werd ook hare beschermster; zij leefden zamen naar een stipten regel; die eerste poging gaf goede uitkomsten.

Het getal boetelingen nam welhaast toe; in plaats van een kamer, werd een huis gehuurd, later gekocht, ofschoon men niet wist, van waar den koopprijs te zullen vinden. Eindelijk kwam men in het bezit van het tegenwoordige huis, dat nog eenige jaren voor hetzelfde doel heeft gediend, doch vervolgens enkel zoodanige meisjes opnam, welke voor het gevaar moesten behoed, en in andere liefdegestichten niet geplaatst konden worden. Hoevele zielen zijn daar reeds en worden er nog op den duur door eene zorgzame, godsdienstige opleiding voor den hemel behouden! Was dit den jeugdigen priester, die wel het meest aan de eerste vestiging toebragt, tot eene groote zielevreugde, het verheugde hem niet minder, toen hij op verderen leeftijd het groote gesticht van den Goeden Herder zag verrijzen, dat zoo doeltreffend in de oorspronkelijke bestemming van zijn liefdadigheidsgesticht voorziet.

Minder bekend welligt is het deel, 'twelk hij, ook reeds als kapellaan, in de oprigting van het Fonds voor de studerende jeugd heeft gehad, waarvoor menigeen hem nog wel eens dankbaar zal willen herdenken. De dringende noodzakelijkheid van zulk eene stichting, welke nog altoos onontbeerlijk is, kan men zien uit het inderdaad welsprekend en overredend schrijven, hetwelk de Aartspriester J. Cramer den 15 Julij 1818 aan al de geestelijken van zijn distrikt heeft gerigt. Zijn kapellaan Siegfried heeft niet weinig tot het nemen van dien maatregel bijgedragen, en er dadelijk uit zijn persoonlijk vermogen, anderen mede ten voorbeeld, eene aanzienlijke gift aan geschonken; en, — wat den heiligen priester kenmerkt, die met alle bijzondere aangelegenheden zoo plag te doen, — hij heeft van den beginne af tot het einde zijns levens toe, voor

het welslagen en in stand blijven dier onderneming dagelijks in de H. Mis gebeden. Overigens weet men, hoe velen hij buitendien door raad, voorspraak, aanbeveling en eigen ondersteuning tot het bereiken eener geestelijke bestemming behulpzaam is geweest.

Slechts weinige jaren bleef de ijverige Siegfried kapellaan; reeds den 1 October 1819 werd hij tot pastoor benoemd te Bovenkerk; in welke kleine gemeente hij ruim twaalf jaren zijn stillen, vruchtbaren arbeid voortzette.

Uit dien tijd zijner bediening mogt hij gaarne aan jengdige priesters een voorval verhalen, waarnit zij konden leeren, hoe men het „*administrare sacramenta, si opportuno tempore petantur*," der theologanten niet al te streng moest nemen. Eens op een nacht, omstreeks twee uur, kwam zich iemand nit de gemeente aan de pastorij aanmelden; de pastoor, die 't eerst het gerncht hoorde, kwam zelf aan de deur en vernam naar zijn verlangen. De man verzocht en hield er op aan, nog op dat oogenblik zijne biecht te mogen spreken. Zonder veel tegenkanting opende de priester de denr des hnizes en van den biechtstoel voor den ontijdigen bezoeker. Tot groot genoegen van biechteling en biechtvader werd het vrome werk volbragt. Des morgens, toen de pastoor welligt op het vreemde voorval nog nadacht, werd hem geboodschapt, dat een zijner gemeentenaren plotseling aan eene beroerte was gestorven. Het was de biechteling zelf van dien nacht.

Op den 29 Mei 1832 werd pastoor Siegfried uit dien beperkter werkkring naar de groote, uitgebreide gemeente van Wassenaar verplaatst. Hij was daar de opvolger van den hoogbejaarden herder Engelbertus Pouwels,

die gedurende 37 jaren pastoor te dier plaatse was geweest, en vond er een ruim veld voor zijnen priesterlijken ijver. Niet alleen dat hij de veel te bekrompene kerk aanmerkelijk vergrootte en met een toren versierde, en ook den inwendigen luister van 's Heeren huis en altaar verhoogde; maar inzonderheid werkte hij met zijne door de goddelijke liefde bezielde en bezielende taal en voorbeeld op de verlevendiging en verhooging van geloof en godsvrucht, en drong vooral op het dikwerf ontvangen van de heilige Sakramenten aan. Daar toch, gelijk op zoo menige plaats, bepaalde men zich destijds gemeenlijk bij de feestcommuniën op de hoogtijden, en enkele zeer bijzondere gelegenheden. Al spoedig voerde hij het Broederschap der Gedurige Aanbidding in, waarvan het jaarlijksche hoogfeest met buitengewone plegtigheid gevierd, en door hem, ook na zijne verplaatsing, altijd getrouw en met de grootste zielsvoldoening bijgewoond werd. Wassenaar heeft veel, zeer veel aan den hernieuwenden ijver van dien waren, zachtmoedigen zielenherder te danken. Zoolang hij leefde, bleef hij met veel hartelijkheid en genoegen zijn ruim elfjarig verblijf in die gemeente gedenken; maar ook de erkentelijke gemeente bleef dien heiligen herder dragen in haar hart, en toonde het niet alleen, door gedurig van hem op te halen, maar ook, toen nog twintig jaren na zijn vertrek zoovelen uit haar toestroomden, om zijne begrafenis bij te wonen.

Als eene bijzonderheid, die zoowel den tijd als den persoon kenmerkt, vermelden we, dat pastoor Siegfried in 1840 de eerste geestelijke afzondering voor priesters in het seminarie te Warmond heeft gegeven. Wat men anders voor zich, of met weinigen te zamen deed, geschiedde nu voor een aantal geestelijken bij elkaâr onder

zijne leiding; en allen, zoowel veel ouderen als jongeren dan hij, riepen over het geestelijk geluk in die dagen gesmaakt. En toen welhaast die oefeningen in andere handen kwamen, wist de nederige man, die ze altoos trouw en tot aller stichting bijwoonde, er niet alleen geen lof genoeg aan te geven, maar was zelfs verwonderd, dat hij zoo iets voor andere priesters had durven doen. Wij mogen hier ter plaatse opmerken, dat de goede Siegfried zoo gaarne anderen prees, maar ook zeer vrijmoedig, onverschillig wie het gold, eenige teregtwijzing gaf, waar hij meende dit te moeten doen. Maar dit geschiedde dan op zulk eene opregte, innemende wijze, dat er wel niet ligt iemand gestoord over konde worden. Bij zijne strenge naauwgezetheid en teêrheid van geweten, tot zekere angstvalligheid toe, bij zijne vele en lastige ongesteldheden, was de gulle, gastvrije man toch altoos dezelfde, altoos opgeruimd, ja vrolijk, ook op zijne hoogere jaren; en zelf voelde men zich, enkel met dat eerwaardig, open, altijd jeugdig-frisch en vredig gelaat te aanschouwen, genoegelijker, blijmoediger gestemd. Kon hij zich dikwerf diep bedroeven over de „boosheid" van de wereld, of zoo vaak met zijne bekende geestelijke weemoedigheid uitroepen: „Hoe *kan* men toch zoo wezen, dat men dien lieven Jesus zoo beleedigt!" — hij wist ook de deugd innig te waarderen, en kon, wanneer men hem iets goeds verhaalde, met zulk een diep gevoel en nadruk zeggen: „Wat zijn er toch goede, *goede* menschen!"

Den 6 Februarij 1843 was de beminde herder van Wassenaar tot pastoor der St. Jacobskerk te 's Gravenhage, en den 14 daarna tot deken van Delfland benoemd. Ook daar, evenals te Wassenaar, zorgde hij zoodra en

zooveel doenlijk voor de verbetering der beide kerkgebouwen. In de kerk van Maria ten Hove (Hofkerk), was reeds, en het eerst van ons toenmalig aartspriesterschap, het aartsbroederschap ter eere van Maria's H. en O. Hart voor de bekeering der zondaren opgerigt; het was hem in zijne groote liefde tot God en de ongelukkige zielen eene rijke vertroosting, dat hij er op den duur zulke gezegende vruchten van mogt aanschouwen. Doch zijn hart vloeide over van blijdschap, toen door zijne zorg in dezelfde hofkerk reeds dat eerste jaar (1843) met het St. Michielsfeest de *eerste* missie in eene *stad* van dit kerkdistrikt gegeven [1]), en met den besten uitslag bekroond werd; eene weldaad, welke hij later (en anderen met hem) bij geschikte gelegenheden, onder eenige wijziging, meermalen aan de geloovigen deed genieten. Ook voor de militairen, wier pastoor hij was, liet hij elk jaar gepaste voorbereiding en oefeningen met de Paaschcommunie houden. Mede van de zijde des Konings bleven zijne verdiensten niet onopgemerkt; hij werd in 1845 met het ridderkruis der orde van den Nederlandschen leeuw versierd.

't Is moeijelijk te zeggen, hoeveel goeds de eenvoudige Siegfried zoo stil en ongemerkt, alleen zelfs door zijnen stichtenden persoon, in de hofstad heeft uitgewerkt; let men hierbij op zijnen blakenden zielenijver, ook bij veelvuldig lijden, hetwelk hij altijd met een voorbeeldig geduld tot een offer heiligde: wie zal zeggen, wat de voorbeeldige priester reeds daarmede, ook waar later zijne ligchamelijke krachten mogten te kort schieten, bij

---

1) Door wijlen Mgr. van Vree, toen president van het seminarie Warmond, door Mgr. Pluym, bisschop van Nicopolis i. p. i., toen hoogleeraar aldaar, en pastoor van Brussel.

God heeft verworven. Men denke verder aan zijn leven van gedurig gebed en vertrouwelijk verkeer met Jesus en Maria. Wie telt ze die uren, met de vroomste inspanning aan het kerkelijk breviergebed geschonken! Wie telt de duizenden verzuchtingen, hartverheffingen, schietgebeden, smeekblikken, dat eigen innig handgebaar, waarmede hij zoo dikwerf tot Jesus en zijne H. Moeder sprak, inzonderheid op dien langen weg naar zijnen biechtstoel en terug, dien hij zoo tallooze malen aflegde, en de laatste jaren met zooveel vermoeijing, dat hij er meer dan eens bij rusten moest!

Niet minder dan te voren, was en bleef hij in de hofstad een werkdadig voorstander van al wat godvruchtig en goed was, van alle liefdewerk; hij ondersteunde, hij hielp zelf of door voorspraak wat en wien hij slechts konde. Wanneer echter zielen gevaar liepen, of sommiger geloof werd bedreigd, dan vooral opende hij zijne toch altijd milde hand, en bad hij zooveel te meer, dat „de Vader der barmhartigheden" toch behouden, toch redding brengen zoude. Wie hem soms in zulke oogenblikken op de trappen van het altaar voor het H. Sakrament heeft verrast, zal dat beeld wel nooit vergeten!...

In zijne vurige liefde tot Jesus en de „duurgekochte zielen", den prijs van diens goddelijk bloed, kon het niet anders, of de vrome Siegfried moest ook des Heeren Bruid, de Kerk Gods, welke Hij zich door zijn eigen bloed heeft verworven, allerinnigst beminnen, en droeg hij haar zigtbaar Hoofd, Jesus' hoogsten vertegenwoordiger en plaatsbekleeder, eene onbegrensde, deelnemende liefde toe. Als door en door kerkelijk man, leefde hij het leven van de Kerk en haren Opperherder genoegzaam mede, deelde in beider lijden zoowel als in beider

vreugd, bedroefde zich diep, waar hij orde en gezag geschonden, maar verheugde zich niet minder, waar hij beiden gehandhaafd, hersteld, of althans verdedigd en voorgesproken zag. Welk eene blijdschap smaakte de eerbiedwaardige grijsaard bij het herstel der Kerkelijke hiërarchie in ons vaderland in 1853; welk een kinderlijken eerbied droeg hij den eersten en weder den tweeden Bisschop van Haarlem toe! Wat gevoelde hij zich gelukkig, toen op den 8 December 1854 Maria's Onbevlekte Ontvangenis door Paus Pius IX tot leerstuk werd verheven! en weder het laatstvorige jaar bij de jongste heiligverklaring, en het hoogplegtig Adres, door de gezamentlijke Bisschoppen den H. Vader aangeboden! Zeker heeft ieder priester, ieder Katholiek zich bij die grootsche gelegenheden hoogst gelukkig gevoeld; maar zijne wijze van doen had iets gansch eigenaardigs, iets eenigs, iets diepe en kinderlijks, hij was er zoo geheel van vervuld, zijn levendig geloof uitte zich dan in de eenvoudige, blijmoedige hartetaal der innigste liefde. Zoo zag men den nederigen man bij al wat der Kerk wedervoer, of hem van de kerkelijke overheid opgedragen of toegekend werd. Hij trok het zich van ganscher harte aan, en was uiterst naauwgezet in het volbrengen van alle hem toevertrouwde taak. Zoo toonde hij zich bij de oprigting van nieuwe Dekenaten, toen hij den 7 September 1853 deken van 's Gravenhage werd; zoo bij de indeeling der parochiën; zoo in het parochiëel bezoek, hetwelk hij niet dan met veel inspanning en afmatting konde doen; zoo in zijne vroegere of latere betrekking tot verschillende liefdewerken, vooral van den Goeden Herder, waarvan hij sedert den dood van Mgr. van der Haagen de werkzame president was. Zoo alweder diezelfde naauw-

gezette behartiging, toen hij den 23 December 1858 tot kanunnik van het Kathedraal Kapittel van Haarlem was benoemd [1]). Hoe zwak hij dikwerf ook was, en wat moeite het hem kostte: hij verzuimde de gewone of buitengewone bijeenkomsten nooit dan in geval van volslagen onvermogen. Even onvermoeid ijverde hij voor al hetgeen de belangen van den H. Vader aanging: voor den St. Pieterspenning, de Pauselijke leening, prijsverloting, en daarbij door zijne aanhoudende smeekgebeden, waartoe hij ook anderen, in 't verborgen en in 't openbaar, zoo dringend wist op te wekken.

Ware het hem bij zijnen toestand niet volstrekt onuitvoerbaar voorgekomen, hoe gaarne zoude hij nog op zijne hooge jaren een teederen wensch zijns harten vervuld, en aan de voeten zelven des H. Vaders zijne kinderlijke gevoelens van eerbied en liefde betuigd hebben; maar ook wat een vergenoegen was het hem, en hij verborg het niet, toen hij ruim anderhalfjaar voor zijnen dood, op het eind van 1861, door Pius IX tot Geheim Kamerheer werd benoemd. Niet lang echter zou hij het kleed dezer waardigheid dragen, zijne krachten slonken allengs weg; herhaalde aanvallen van vrij hevige benaauwdheden kondigden een niet verwijderd einde aan. Hij ontving reeds de laatste sakramenten, doch kwam van deze ziekte weder op, en hervatte gedeeltelijk zijne werkzaamheden, nogtans voor slechts korten tijd.

---

1) Wij kunnen juist nog melden, dat de HoogEerw. heer J. F. Vregt, zijn vroegere, door hem zeer beminde kapellaan, thans sedert tien jaren sekretaris des bisdoms, in zijne plaats als kanunnik is gekozen. — Ook een voormalig kapellaan, de ZeerEerw. heer J. C. Knoors, is hem als pastoor, en de ZeerEerw. pater G. Elsen, S. J., de oudste pastoor van 's Gravenhage, als deken opgevolgd.

Gelijk zoo menige kwaal en ziekte, zoovele pijnen en benaauwdheden, verdroeg hij ook zijn laatste en hevig lijden, tijdig door de laatste heilige sakramenten gesterkt, met groote geduldigheid en algeheele overgeving aan Gods heiligen wil. In stille en half-luide verzuchtingen, in smeekende blikken op het kruis, putte hij aanhoudend kracht en verkwikking. Toen men hem den dood van pastoor Te Mey [1]), zijnen vriend en kransbroeder van zoo lange jaren, mededeelde, zeide hij, de oogen opslaande: „Ook *hij* is mij nog voorgegaan, maar ik zal

---

1) De ZeerEerwaarde heer Arnoldus Te Mey, Pastoor van O. L. V. Hemelvaart te Leiden, overleed op den 30 Julij in den ouderdom van ruim 65 jaren, en werd den 4 Augustus daaraanvolgende met groote plegtstatigheid en eenparige deelneming begraven. Die algemeen beminde priester, eenvoudig en goedhartig, was in dezelfde gemeente bij de 37 jaren met den meesten zegen werkzaam geweest. Hij stichtte den Heer een nieuwen tempel, welke in 1839 werd ingewijd, en had dien, door zijn onvermoeid streven, ook inwendig van alle benoodigdheden waardig voorzien. Evenals Mgr. Siegfried, vierde hij voorlang het Aanbiddingsfeest met buitengemeene plegtigheid, en was hij een innig vereerder der H. Moeder Gods, op wie hij een kinderlijk vertrouwen had; hij rigtte onder de eersten het Aartsbroederschap van haar H. Hart, alsmede het Broederschap van den Levenden of Voortdurenden rozekrans in zijne kerk op, en stond alle goede werken ijverig voor; hij bezorgde in 1844, tegelijk met andere pastoors te dier stede, aan zijne gemeente het voorregt eener „missie", de *tweede*, welke in ons toenmalig aartspriesterschap, in eene *stad* werd gegeven; later deed hij meermalen bij feestgelegenheden kortere of langere geestelijke oefeningen voor de zijnen houden. Hij was een ware zieleherder, een vader der armen; bij zijne ziekte, zijne uitvaart en begrafenis bleek door de eenparige deelneming, ook van Onkatholieken, hoe algemeen de goede pastoor Te Mey bemind was. De *Leydsche Courant* van den 3 en 5 Augustus bragt eene waardige en welverdiende hulde aan zijne nagedachtenis. Daar lezen we o. a.: „Hij leefde voor het heil zijner gemeente, die aan hem innig verknocht was, en voor den luister zijner kerk, waarvoor hij alles veil had. --- De gedachtenis van zulk eenen man zal niet ligtelijk verloren gaan."

hem wel spoedig volgen." (Hij is met hem nog in dezelfde maand begraven.) En toen men hem verder berigtte, dat Monseigneur dien zieke juist nog voor zijnen dood bezocht en gezegend had, antwoordde hij zoo dankbaar: „Och die goede Bisschop is mij ook reeds komen bezoeken!" en liet verheugd het kruisje voor den doodstrijd zien, hetwelk hij uit zijne hand ontvangen had. — Aan een priester, die hem van elders op den avond voor Maria-Tenhemelopneming bezocht, vroeg hij bij het heengaan op den hem eigen smeekenden, klagelijken toon: „Och, val die goede Moeder morgen nog eens te voet, dat ik geen te benaauwden doodstrijd moge hebben;" doch liet er dadelijk op volgen: „En anders: Heer, *fiat voluntas tua!*" (uw wil geschiede!)

Zooals altijd in zijn leven, was hij er vooral gedurende zijne ziekte op bedacht, om zoo zuiver mogelijk voor God te kunnen verschijnen; „ik ben bang", zeide hij wel eens, „ik ben bang voor het vagevuur." Wanneer den heiligen man ook maar het allergeringste bezwaarde, gelijk hij dacht, zocht hij er dadelijk van ontheven te worden, en hij poogde ook zooveel mogelijk voor alle tijdelijke straffen te voldoen. Daarom was hij zoo stipt op het volbrengen van de gebeden der verschillende broederschappen waarvan hij lid was, ten einde de er aan verleende aflaten te mogen verdienen. Met bijzondere zorg, gelijk opgemerkt is, scherpte hij het ook den kinderen die voor de eerste Communie leerden, altijd in, wát zij moesten doen om die gunsten deelachtig te worden. Desgelijks was hij hoogst naauwgezet omtrent de op te dragen Missen der priesterbroederschap van den H. Carolus Borromaeus, en de kapellaans-vereeniging van Amsterdam. Tijdens zijne ziekte waren er nog enkele

leden gestorven; nadrukkelijk verlangde hij, dat men dadelijk aan de verpligtingen zou voldoen, opdat hij er de volle vruchten van mogt genieten; „ik ga spoedig sterven," zeide hij, „en ik zou er anders groote schade bij hebben."

En dat laatste oogenblik begon ook te naderen. Den 24 Augustus gedacht hij nog blijmoedig zijn 50jarig subdiakonaat, en den volgenden dag zijn 50jarig diakonaat, en bevond zich toen, alsook op den dag van zijn overlijden, tot den avond redelijk wel; de dood scheen hem niet zoo nabij. Wat hij reeds vroeger bij zijne toenemende zwakte, waardoor hij als pastoor voor zijne gemeente niet meer vermogt te volbrengen wat hij wel wenschte, verklaard had te zullen doen, kwam nu tot een bepaald besluit: hij wilde, mogt er ook eenig herstel volgen, zijne pastorele bediening nederleggen, met onderwerping nogtans aan alle beslissing van den Bisschop; in diens handen stelde hij zich algeheel, voorzeker niet denkend, dat zijne ziel reeds over een drietal uren in de handen van God zoude wezen. Daarom echter heeft hem de dood niet verrast; zijne gedurige zorg, zoo voor het geestelijke als het tijdelijke, was geweest, om gerust, na geheel afgedane zaken, elk oogenblik dit leven te kunnen verlaten; nogtans had hij niet gemeend, dien dag, in die benaauwdheid te zullen bezwijken. De menigvuldigheid dier aanvallen hadden er hem als gemeenzaam mede gemaakt.

Op den avond van zijnen dood (den 26 Augustus), schrijft ons de oudste kapellaan [1]), aan wien we vele

---

1) De ZeerEerw. heer J. P. Görtz, thans pastoor te Oud-Ade. - Schrijver dezes, die er meermalen getuige van was, voelt zich

bijzonderheden danken, zat hij, gelijk meestal, op zijn ziekestoel voor de tafel met het kruisbeeld onder de oogen. „Ruim negen uur verhief zich eene benaauwdheid, welke echter spoedig brak, maar om niet lang daarna zooveel te heviger terug te keeren. Mij ziende naderen, gaat voornoemde priester voort, greep hij mij bij den arm vast en sprak: „Och, de agonie is niet erger", en groote zweetdroppelen vielen van zijne grijze haren af. Hij verzuchtte met zeer korte, doch allervurigste schietgebeden tot God om erbarming, en om de voorspraak van de H. Maagd, den H. Josef en de H. Barbara, of hief bij wijze van gebed zijne handen ten hemel. Hij kuste aanhoudend het kruisbeeld, dat nooit uit zijne oogen en bijna nooit uit zijne handen was; en een ander — een kruisje van den doodstrijd — wat hij in zijne ziekte kinderlijk blijde van den Bisschop ten geschenke ontvangen en omgehangen had, drukte hij aan zijn hart, totdat hij omstreeks 11 uur, van mij die geestelijke hulp nog ontvangend, die men een' stervende biedt, onder deze woorden: „Ach lieve Jesus, geef mij een weinig solaas!" in den Heer is ontslapen."

De goede Siegfried zou de volgende maand zijn 74e jaar bereikt en in het begin van het volgende jaar zijn 50jarig priesterschap gevierd hebben. Met waarlijk groot-

---

gedrongen, het hier als uit het hart des overledenen te gedenken, hoe die priester en zijn medekapellaan C. J. Haan, gedurende de ziekte van hunnen hoogvereerden pastoor al het mogelijke hebben gedaan, om hem in alles behulpzaam te wezen. De altijd zoo dankbare grijsaard gaf er openlijk getuigenis van. — Zoo sprak ook de beminnelijke Te Mey herhaaldelijk van zijne „goede heeren" (de WelEerw. kapellaans C. Scheiberling en H. W. J. van Hertum), die zich als verdubbelden, om hunnen zielsgeliefden pastoor genoegen te doen en zelfs zijne minste wenschen te voorkomen.

sche plegtigheid werd den 31 Augustus zijne uitvaart gehouden en zijn ligchaam in het priestergraf bijgezet. Allen wier herder hij was, en allen die hem gekend hebben, zullen van ganscher harte instemmen, dat hem teregt (op zijn bidprentje) deze woorden des apostels in den mond zijn gelegd:

„Gij weet, hoe ik van den eersten dag af, dat ik (naar u) gekomen ben, bij u den ganschen tijd geweest ben: dienende den Heer met alle ootmoedigheid, en onder tranen, en beproeving; hoe ik van hetgeen heilzaam was, niets achtergehouden heb, dat ik u niet verkondigd, en u niet geleerd zoude hebben, in het openbaar, en van huis tot huis." (Hand. XX, 18—20.)

Tot een enkel blijk, in welk een dunk van heiligheid de ontslapen priester stond, mogen we ten slotte wel vermelden, dat er op den dag zijner teraardebestelling reeds waren, die in stilte en geheimzinnig er met alle belangstelling naar vroegen, „of er nog geen wonderen waren geschied". Zeker zijn er, die van treffende gebedsverhooringen tijdens zijn leven kunnen gewagen.

HIJ RUSTE IN VREDE.

REIZEN

VAN EEN

CHRISTELIJK ONDERZOEKER.

(*Vervolg en slot van* bladz. 226.)

Ludwig Clarus opent het derde en laatste deel van zijn „*Simeon*" met eene uitvoerige behandeling der pogingen tot hereeniging, door eenige uitstekende Protestanten in de XVII eeuw aangewend. Hij spreekt over Hugo de Groot, Godfried von Leibnitz, en den Protestantschen abt van Lokkum, Gerardus Molanus, en gaat van de overtuiging uit, dat die mannen méér waren dan enkel onpartijdige Protestanten, die verre zouden geweest zijn van inwendig tot de Katholieke Kerk te behooren; naar zijne meening, koesterden zij veeleer voor haar meer of minder sterke en opregte sympathiën, en huldigden zij in allen ernst vele harer door het Protestantisme bestreden leeringen. Juist die gesteltenis deed hen de hereeniging met de oude Kerk wenschen, en verklaart de volharding, waarmede zij naar zulk eene verzoening streefden. Met Hugo de Groot is hij bijzonder ingenomen; jammer dat een geleerde als Clarus, die onze taal genoeg verstaat, het onschatbare werk van wijlen den hoogleeraar

Broere [1]) niet heeft gelezen; zijne beschouwing over Grotius zou er zeker in diepte door gewonnen hebben.

Na eene korte schets van hetgeen de Franciskaan Christoval Roxas de Spinola, later bisschop van Tina, en in 1695 als bisschop van Neustadt gestorven, voor het werk der hereeniging beproefde, komt hij op de verhandelingen tusschen Leibnitz, Molanus en Bossuet, en staaft genoegzaam, dat eene baatzuchtige politiek van het Hannoversche hof zulk eene drukking op beide eerstgenoemden uitoefende, dat ook met den opregtsten wil van Bossuet de zaak geen gunstigen uitslag konde hebben. „Reeds in 1694 had het hof zijn oog op den Engelschen troon gevestigd. Daarom ongetwijfeld moest de al te Roomsche Molanus van het vereenigingswerk verwijderd worden, en Leibnitz ontving wenken, om die onderneming zonder veel opspraak te sluiten." Het is stuitend te lezen, hoe onopregt, ja onwaardig Leibnitz zich dientengevolge een tijdlang jegens Bossuet gedroeg, en men bewondert daarentegen den bisschop van Meaux, die geen enkel oogenblik zijne waardigheid uit het oog verloor. Den geleerden, welwillenden Molanus, die der Kerk zoo nabij scheen, heeft de moed tot den beslissenden stap ontbroken, en Leibnitz, die aanvankelijk wel met een opregt hart naar de vereeniging streefde, verflaauwde in zijnen ijver door den invloed van het philosophisme, het politiek belang en de diplomatie. Hoe ver ging intusschen zijn persoonlijk Katholicisme?

Om hierover te oordeelen, zou men, behalve op zijne twintigjarige bemoeijingen voor eene godsdienstvereeniging,

---

[1]) *„De terugkeer van Hugo de Groot tot het Katholieke geloof."* Te 's Gravenhage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1856.

waarin het gezag van den Paus als opperbisschop, en de oude gedaante der kerkelijke hiërarchie moesten hersteld worden, kunnen wijzen op de vele plaatsen uit zijne schriften [1]), waar hij, evenals in zijn *Systema theologicum*, als een Katholiek spreekt over de leer van den Paus, de Kerk en hiërarchie, de onfeilbaarheid, de overlevering, het vagevuur, het gebed voor de overledenen, de vereering der Heiligen, de goede werken. Doch hier komt vooral zijn *Systema theologicum* in aanmerking.

Leibnitz had reeds in 1684 aan den genialen bekeerling, den landgraaf Ernst von Hessen-Rheinfels zijn voornemen medegedeeld: „van eenmaal een geheim geschrift over eenige twistpunten tusschen de Katholieken en de Protestanten zamen te stellen, en dit aan gematigde, kundige theologen ter toetsing te laten voorleggen. Men moest echter volstrekt niet weten, dat de schrijver niet Katholiek was; want dan zou men tegen hem ingenomen zijn, en dit maakte de beste dingen verdacht." Zulk eene uiteenzetting had hij nu in 't Latijn beproefd, doch niet voltooid noch overgewerkt. Lang na zijnen dood werd het in zijne literaire nalatenschap gevonden; een bibliothekaris gaf er den titel: *Systema theologicum* aan Het handschrift ging tijdens de vreemde overheersching naar Frankrijk en zag er in 1819 het licht, waarop spoedig ook eene Duitsche uitgave volgde. Een groot aantal Katholieken zagen dit *Systema* voor het godsdienstig testament van Leibnitz aan, en meenden, dat alleen de omstandigheden den grooten man van den terugkeer tot de Kerk hadden afgehouden. Vele Protestanten daarentegen verklaarden

---

1) Men vindt die bijeen in Doller's verhandeling over Leibnitz' *Systema theologicum*.

het voor een ondergeschoven geschrift, en vernieuwden bij die gelegenheid de lastering: dat de Katholieke Kerk van oudsher duldde of goedkeurde, onder den naam van groote mannen *spuria opera* uit te geven, of echte werken te vervalschen. Het *Systema* nu is wel geene door Leibnitz afgelegde geloofsbelijdenis, maar toch eene voorstelling, waarin de twistpunten, ten behoeve van een vergelijk, in eenen naar zijne meening aan beide partijen welgevalligen vorm waren gebragt, waarvan men mogt hopen, dat er de goedkeuring van den Paus en de bisschoppen op zoude volgen. Op grond van hetgeen hij tegenover Bossuet, en in zijne brieven aan verschillende vrienden, van de Katholieke leeringen aannam, en met het oog op het doel dezer uiteenzetting, mag men niet twijfelen, of hij nam zelf de daarin voorgestelde punten aan. En die zijn van zoodanigen aard, dat een Katholiek ze bezwaarlijk van de geloofspunten zijner Kerk kan onderscheiden; zoo vreemd derhalve, is de gemaakte onderstelling niet, dat Leibnitz in 't geheim Katholiek is geweest. Dat hij in wezenlijke punten van eene andere meening zou geweest zijn, laat zich niet beweren. De latere terugnemingen moet men niet te hoog aanslaan, wijl zij den staatsman van hooger hand werden opgedrongen. Dat hij hieraan echter zooveel gehoor gaf, bewijst zeer zeker, hoe hij meer een wetenschappelijk en politiek, dan een den ganschen mensch aangrijpend godsdienstig belang in de hereeniging stelde. Dat blijkt ook uit zijne diplomatische uitvlugten, wanneer zijn persoon werd aangemaand, dát geloof ook te belijden, hetwelk hij met alle verstandelijke gronden zoo aannemelijk poogde te maken. „Eene geloofseenheid, meent Clarus, was hem veeleer slechts eene philosophische, dan praktische behoefte zijner heilsoecono-

mie. - - Wat hij van de Katholieke waarheid erkende, — en dit was verwonderlijk veel, ja schier alles, — was enkel subjectieve wetenschap, daar hij de aanneming van de instemming zijns verstands liet afhangen en zich de toetsing voorbehield."

Achter het voorbeeld van zulke mannen, die, hoe Katholiek ook gezind, toch niet openlijk tot de Katholieke Kerk overgingen, verschuilt zich menigeen, die haar, evenals zij, in zoovele punten huldigt. Ook onze onderzoeker verkeerde in zoodanig geval. Met bijzondere belangstelling evenwel las hij (in 1846) den openlijken overgang van Hurter in diens geschrift: „*Geboorte en wedergeboorte*", en ontwaarde zelfs eenige opwellingen van jaloerschheid, dat hij het nog zóóver niet had gebragt. Hij zag tevens, hoe die bekeerling, een der eerste, beroemdste, geleerdste, naauwgezetste, vaderlandslievendste burgers van Zwitserland, een vriend van Joannes von Müller, met wien hij in geschiedschrijving om den prijs dingt, door zijne Protestantsche stad- en landgenooten werd behandeld. Een Gutzkow gaf een laag libel tegen hem uit; ook de „*Evangelische Kirchenzeitung*" maakte gemeene zaak met dien schotschrijver, en bij Hurter's terugkomst uit Rome in 1844, ontving men hem te Schaffhausen met ketelmuziek, steenworpen en deurbraak! De stedelijke regering billijkte den oploop, laakte enkel het uitsporige. Een bedienaar des woords als Schenkel durfde o. a. van die mishandeling zeggen: „Het volk heeft in die dingen een *juisten takt*, ofschoon het meestal *zonder takt* aan zijn gevoel lucht geeft." Velen zeiden, dat zij dien nu verklaarden vijand van het Protestantsche geloof (Hurter) niet meer onder hunne oogen konden zien.

Aanleiding tot Hurter's bekeering gaven zeker ook

zijne twintigjarige studiën en werkzaamheden op het leven van Paus Innocentius III, vooral het lezen van diens geschrift over de H. Mis; hij zelf echter schrijft haar toe aan de *gebeden* dier Katholieken welke zich vereenigd hadden, om van God die genade voor hem af te smeeken. „'t Is nog zulk een ontzaggelijk verschil, merkt Hurter aan, een en ander in de Katholieke Kerk niet te misbillijken, of met de vrijste en blijdste overtuiging haar lidmaatschap te belijden. Men moet dien weg zelf afgelegd hebben, om dien verren afstand te kunnen meten." Hiermede stemt Clarus, die het ook ondervond, volkomen in; zelfs het lezen van Hurter's aantrekkelijk geschrift deed hem het onhoudbare van zijn standpunt niet inzien. Dit blijkt uit zijne destijds anoniem uitgegeven „*Geständnisse*", waarbij hij echter weder erkend werd, en vele onaangenaamheden ondervond. Zelfs zeer bevriende personen braken uit menschelijk opzigt alle verkeer met hem af

De schrijver behandelt vervolgens de door hem in 1846 gelezen werken, en weêrlegt er het verwijt mede, dat zijne lektuur eenzijdig zou geweest zijn. — Veel heeft hij tegen „*De geschiedenis en de profeten, de ware sleutels voor de poorten der toekomst*", door Boost, inzonderheid tegen diens bewering, dat het Protestantisme wel niet altijd de direkte, maar toch de intellectuele oorzaak der revolutiën was. Is Boost welligt te ver gegaan in de wijze van toepassing: wie kan echter ontkennen, dat er aan het Protestantisme een revolutionair beginsel ten grond ligt; dat deszelfs oorsprong, en derhalve diepste aard, deszelfs uitbreiding en middelen zeer revolutionair zijn geweest, en deels onmiddellijk, deels eerst middellijk, schromelijke wanorde, verwarring en omkeer hebben

uitgewerkt. De alle gezag loochenende, en het eigen ik vergodende ideën, door de hervormers in de wereld geslingerd, moesten immers noodzakelijk, hier vroeger, daar later, de er aan beantwoordende praktische gevolgen voortbrengen. Clarus gaat op dit punt, naar we meenen, tegen genoemden schrijver wat ver.

Hij vond een beteren geest in het geschrift van den bekeerden Anglikaanschen predikant R. W. Sibthorp: „*Waarom ben ik Katholiek geworden?*" — ofschoon het hem op zulk een koelen, verstandelijken toon, en zoo weinig van een universeel, maar zoo geheel van een Anglikaansch standpunt geschreven was [1]), dat het voor hem niet veel overtuigends aanbood. 't Is dan ook slechts een brief aan een vriend, waarin Sibthorp *eenige* redenen van zijnen overgang geeft, waarvan de voornaamste hierop neêrkomt: dat hij in de Katholieke Kerk alleen de typen van het Oude Verbond vervuld zag. Dat deze bekeerling, althans naar latere berigten uit Engeland, niet volhard heeft, schijnt Clarus niet ter ooren gekomen te zijn.

Een bijzonder praktiesch boek leerde hij in Kugler's, door Allioli op nieuw uitgegeven „*Katholieke huisprediker*" kennen. Het bevat overwegingen op de voornaamste onderwerpen van geloofs- en zedeleer, ter huiselijke stichting op zon- en feestdagen voor den burger en landman, en is op de Katholieke punten zoo gematigd en beknopt, dat ook een Onkatholiek er zich zonder veel hinder aan stichten kan. Zijner overledene vrouw beviel het zoo, dat zij er hare Protestantsche boeken van dien aard voor

---

1) Dit werkje is naar den vierden druk van het Engelsch in het Hollandsch vertaald, door wijlen Past. van Steenwijk. — Te Amsterdam, bij J. H. van Spanje. 1842.

liet liggen, en ijverig van toen af dat werk alleen, en „Philothea" gebruikte.

Het geschrift: „*Bekeerlingen en hunne bestrijders*" (1847) behelst brieven en bekentenissen over Protestantsche, Katholieke en Duitsch-Katholieke toestanden De schrijver, Blackert, vroeger leeraar aan het gymnasium te Marburg, vervolgens dorpspredikant, werd eerst tien jaren daarna Katholiek, en is thans hoogleeraar aan de universiteit te Lemberg in Oostenrijk. Er behoorde voor Blackert wel moed toe, om, zonder vermogen of vooruitzigt, met een talrijk gezin, eene voordeelige en hem lief geworden betrekking op te offeren. In dat werkje komen een aantal bijzonderheden voor over beroemd geworden bekeerlingen, als Hurter, Richter, den graaf Stolberg, Adam Müller, Friedrich von Schlegel, von Beckedorf, Jarcke, Phillips, en anderen. Blackert maakte er zich geen verwijt van, dat hij tegen het Protestantisme optrad. Er zijn thans, zegt hij, geen drie der zake kundige en eerlijke Protestanten aan te wijzen, die niet iets gewigtigs tegen de leer, de liturgie, zielzorg, inrigting, kortom tegen het in en uitwendige hunner kerk hebben in te brengen. „Spreken wij Protestanten, leeken of geestelijken, van onze kerk onder ons, dan zijn de klagten over haar verval en het onbetwistbaar onvermogen om haar te schragen, nog veel nadrukkelijker dan ze ergens in boeken kunnen aangeheven worden." Clarus werd door de zienswijze van zulk een geleerd man in zijne manier van doen versterkt: hij laakte vrijelijk wat hij in zijn geloofsgenootschap berispelijk achtte, en huldigde de voorregten welke hij aan de andere zijde opmerkte.

Een buitengemeenen indruk maakte op hem de bekende

verhandeling van den geleerden Wiseman over de onvruchtbaarheid der Protestantsche zendingen in heidensche landen [1]), en hij vestigde nu zijne aandacht meer bijzonder op dat onderwerp. Hij vergeleek de middelen en uitkomsten, door de Katholieke Kerk op dat gebied aangewend, met de groote inrigtingen van het Protestantisme en dezer resultaten. Uitnemend leerzaam was voor hem op dat punt het werk van James Emerson Tennent: „*Christianity in Ceylon.*" Die niet verdachte, zoo goed als antikatholieke episcopaal geeft, zonder het zelf te vermoeden, de verwonderlijkste inlichtingen, hoe het Christendom, dat vroeger aan de Indische zee bloeide, van den kant der Engelschen en Nederlanders stelselmatig verwoest is, daar zij het Katholicisme voor erger hielden dan het heidendom, dat er zich dan ook weder lustig uitbreidt. Aan Tennent komt de lof toe, dat hij ook den arbeid der Katholieke zendelingen mededeelt; wat anders onkatholieke berigtgevers niet of slechts zeer onvolledig doen, vermoedelijk, opdat men niet in eenige vergelijking zou treden, en, bij de armelijke vruchten van onkatholieke zijde, zijne bijdragen inhouden.

Al verder opnoemende wat hij in die jaren las, geeft Clarus eenige opmerkingen over het aloude verband van godsdienst en drama, wijst op het dramatiesch karakter der Katholieke godsdienst, welker middenpunt het offer is, en verdedigt de meening: dat het vertoonen of voor-

---

1) Kardinaal Wiseman was, toen hij die verhandeling in 1830 schreef, rector van het Engelsch collegie, en hoogleeraar in de Oostersche talen aan de universiteit te Rome. Zij is, uit het Italiaansch vertaald, achtervolgens medegedeeld in den tweeden jaargang (1839) van het „*Godsdienstig, geschied- en letterkundig tijdschrift voor Roomsch-Katholijken.*" 's Gravenhage, J. W Ten Hagen.

stellen van het heilige op het tooneel geoorloofd is; hij gaat hierin, onder beroep op de middeleeuwen, zoo ver van ook Draeseke te bestrijden, die enkel eenige beperking verlangt en bijv. de wetgeving op Sinai, het tooneel van den Olijfberg, de kruisiging, opstanding, hemelvaart, als te zedelijk groot voor het theater, uitgesloten wil hebben. We laten daar wat men *oorspronkelijk* in de Katholieke middeleeuwen deed, wat nog soms, zooals in Oberammergau, met het „Passie-spel" geschiedt; dat was en is eene wezenlijke, eigenlijke oefening van godsvrucht, geen theater; doch uit den *aard* van het tooneel, zelfs onder alle opzigten zoo gunstig genomen als 't slechts mogelijk is, zou het zoowel het hoogheilig onderwerp onwaardig, als voor het godsdienstig gevoel hoogst stuitelijk zijn, ik zeg niet den Heer zelven op te voeren, maar zelfs zijne in de Kerk vereerde Martelaars en andere Heiligen. We gruwden er van, toen we eens in een soort van drama lazen, hoe een ongeloovige zich in een tooneel onbeschoft uitliet over het Allerheiligste; en wat van het kunstgevoel eens dramaschrijvers te denken, die het bijv. wagen zou, het martelaarschap van schitterende bloedgetuigen, van een H. Stephanus, eene H. Catharina, op de planken te brengen. De ontzaggelijke, heilige ernst der zaak gedoogt het immers niet; dat is, om niets anders te zeggen, *ernst* en *spel* verwarren, godsdienstige *werkelijkheid* door *vertooning* verlagen; de hemelsche aureool moet er onder verbleeken. 't Is nagenoeg dezelfde wansmaak, die de Heiligen tot romanhelden verlaagt en hun historiesch leven tot romantische verhalen vervalscht, en schandelijk onteert.

Tot nog toe had onze onderzoeker, hoe gunstig ook

voor de heilige vaders gestemd, zich wegens ambtsbezigheden niet uitvoeriger met een hunner bekend kunnen maken. Van den eenen kant spraken de Protestantsche godgeleerden met minachting over hen, en van den anderen kant poogden zij hen toch als een gezag ten hunnen voordeele te doen gelden. Durfde de Calvivist Claude niet tegen Bossuet beweren, dat de vaders der eerste eeuwen met de Gereformeerde leer over de Eucharistie geheel overeenstemden? Met boekdeelen vol plaatsen, waarin zij voor de Katholieke leer getuigen, is die onbeschaamde bewering dan ook gelogenstraft. Clarus wilde zelf zien, wat de vaders leerden, en werd, wat den H. Augustinus betreft, daarin geholpen door het werk van een Jesuïet uit Catalonië, getiteld: „*Hieronymi Torrensis confessio Augustiniana.*" Daarin, en later onder vergelijking der aangehaalde plaatsen, overtuigde hij zich, hoe die groote kerkvader dezelfde geloofs- en zedeleer had als de Katholieke Kerk. Hetzelfde vond hij bij andere vaders, latere en vroegere, ook bij hen die opklommen tot de apostolische tijden. Die bevinding hunner eenstemmigheid wekte, bij zijne bewondering, ook allerlei gedachten, welke, verklaart hij, een voor de verlichtende goddelijke genade toegankelijker gemoed dan het zijne, tot heilzame besluiten zouden gebragt hebben. Bij hem bleef dit alles bloot theoretiesch, hij hield het van de daad gescheiden. Wat hij op het gebied der Katholieke waarheid opdeed, was een aggregaat van belangrijke kennissen, welke meer den geest boeiden dan het hart roerden en tot het heil voorbereidden. „Zoo bleef het, bekent Clarus, door mijne schuld nog jaren lang met mij. God liet dit toe. Hij *dwingt* niemand, het zelf-gekozen en -gewild standpunt op te

geven. Want daartoe heeft de mensch zijne vrijheid, om dit uit eigen keus te doen. Het verkeerde van zulk een standpunt vermag ieder in te zien, die van goeden wil is. Van goeden wil te zijn, is ieder verpligt, diensvolgens zelf schuld, wanneer hij dat verkeerde standpunt inneemt en behoudt. De schuld is te grooter, naarmate de goddelijke genade het dezen en genen, gelijk ook mij geschied is, te gemakkelijker maakt, het verkeerde van zijn eigen wil en het door dien wil gekozen standpunt te erkennen."

De schrijver geeft eenige redenen op, waarom hij over de resultaten van hetgeen hij sedert 1847 bestudeerde, las en overwoog, zeer kort kan zijn. Vooreerst heeft hij, naar zijn doel, reeds genoeg getoond, hoe hij stap voor stap niet zonder moeite tot zijne sympathie of open erkenning van de voornaamste Katholieke waarheden gekomen is. Vooruitgang hierin geven de eerstvolgende jaren niet aan, veeleer het tegendeel; nog altoos erkende hij het goddelijk *gezag* der Kerk niet.

Ten andere ondernam hij sedert 1847 eenige jaren lang geen *zelfstandige* grootere literaire werkzaamheden, waarvoor zijne lektuur als *studie* diende; eene lezing zonder zoodanig doel gaat er zoo diep niet in; hij bepaalde zich in dien tijd meest bij vertalingen, of omwerkingen.

Daarbij kwamen ten derde de omstandigheden van het „dolle" jaar 1848, welke hem en tijd en lust voor zijne geliefkoosde werkzaamheden ontnamen. Hij gedenkt dan zijne reis naar Zweden, en wat hij al in 1847 las, nogmaals ten bewijze, dat zijne lektuur verre van eenzijdig was. Het Irvingianisme trok vooral zijne aandacht. Waarom? Naar hij meent, wijl het beste deel zijner

geestelijke persoonlijkheid onbewust naar de Kerk overhelde. Zijn studeren en lezen was een niet erkend zoeken naar de Kerk, om uit de vage godsdienstigheid en bloot persoonlijke Christelijkheid te geraken, welke zijne concrete en positieve behoeften niet konden bevredigen. „Mij ontbrak, zegt hij, die goddelijke instelling, welke mij objectief waarborgde wat ik subjectief geloofde." Aan een soortgelijken dwang dankt ook het Irvingianisme zijn ontstaan. De onzekerheid van het subjectivisme moede, zochten de Schot Irving, een voormalig Presbyteriaan, en zijne aanhangers een objectieven grondslag voor hun Christelijk leven, en wilden met dat inzigt de Kerk, waarvan, naar hun zeggen, het begrip en bestaan verloren gegaan waren, weder in het *leven* doen gelden. Maar hiertoe was eene *nieuwe schepping*, een *nieuw* organisme noodig; de beginselen toch der hervorming gedoogden niet, zich aan het historiesch gegronde organisme der Katholieke Kerk aan te sluiten. Clarus verhaalt verder naar hun eigen schrijven [1]), hoe zij door bidden en een nieuw pinksterwonder die nieuwe kerkinrigting in 1830 vonden, en zich zochten uit te breiden, zelfs door voorgewende wonderen! Het ontbrak ook niet aan pogingen om onzen onderzoeker te lokken, die zich echter door hunne goocheltoeren niet liet verschalken. Zijne uitvoerige beschouwing van het Irvingianisme kunnen we hier, ook niet bij verkorting, wedergeven.

In 1848 bragt hij de levensgeschiedenis van den vromen

---

1) „Zendbrief der gemeenten in Noord-Duitschland, welke onder de leiding van de Apostelen des Heeren staan, aan onze broeders in Noord-Duitschland."

priester Bartholomaeus Holzhauser, en de door hem nagelaten gezigten en verklaring der Openbaring van den H. Joannes, uit het Latijn in het Duitsch over, waaraan hij eene inleiding en eene verhandeling toevoegde. „De eenvoudige Holzhauser, zegt hij, heeft in deze kunstelooze profetiën eene grootsche opvatting der wereldgeschiedenis geleverd, zooals slechts weinige onder de beroemdste historieschrijvers ons vermogten te geven. Zijn scherpe blik ten opzigte van hetgene sedert zijnen tijd reeds uitgekomen is, is inderdaad bewonderenswaardig. Wie hem de gave der profeten niet kan toeschrijven, moet ten minste bekennen, dat Holzhauser de eenig juiste oplossing over de meeste gebeurtenissen van zijnen en onzen tijd gegeven heeft."

Clarus gewaagt hier tegelijk van het *Vaticinium Lehninense*, hetwelk in 1848 en 1849 zooveel schrijvens over en weder heeft uitgelokt. Hij houdt de vraag over de echtheid of onechtheid, of gedeeltelijke vervalsching voor nog niet beslist. Zeker is die vermaarde voorspelling, welke honderd verzen groot en aan een ouden abt van Lehnin toegeschreven is, over de 160 jaren oud, en hadden koningen van Pruissen, als Frederik Willem III en IV, haar veel in de gedachte. Wolfgang Menzel merkt er over aan: „Nergens klaarheid, en toch treedt in dit visioen de vermaning aan den koning van Germanië plotseling als een ver morgenrood over een ontzettend gapenden afgrond, te voorschijn. Dat is het echte karakter eener profetie; en wat men van de onderwerpelijke moge houden, er ligt een poëtische schrik in als in de Apocalyps." — „Aan dien indruk zijn eenige koningen van Pruissen niet ontgaan. Zij hielden zich aan de hoofdzaak: het wonderbare uitkomen van het voor-

pelde met Frederik II, Frederik Willem II en III, wat met alle weêrleggingen spotte." „Zou het bloote *toeval* aan een literair bedrieger zoo opmerkelijk uitkomende voorspellingen in de pen hebben gegeven? Men moge de zaak ook nóg zoo scherp met de oogen van het verlichte verstand beschouwen, toch bekruipt ons eene akelige huivering bij deze profetie, die achtervolgens in vervulling is gegaan, ofschoon reeds in 1746 de eerste geleerde wederlegging er van gedrukt werd."

Eene doornige taak ondernam Clarus, op aandrang des uitgevers van zijn Holzhauser, met eene nieuwe vertaling der Werken van de H. Teresia in het Duitsch te willen leveren. De bestaande overzettingen waren of onvolledig, (er ontbraken 179 Brieven en 87 Fragmenten van brieven aan,) of op eene Latijnsche vertaling gemaakt, zoodat hij de eerste Duitscher was, die hare werken volledig uit het Spaansche oorspronkelijke overbragt. Ware die Heilige geene Spaansche geweest, hij had zich tot dien arbeid, welke hem drie jaren tijds moest kosten, niet laten vinden; maar de Spaansche literatuur was zijn „stokpaard", en de H. Teresia behoort dan ook tot de Spaansche klassieken. Ook kon hij hierdoor de kennis dier literatuur onder zijne landslieden bevorderen; menschen in de wereld en Protestanten konden dan mede hare zoo leerrijke schriften lezen, welke hem juist om haar mystiek karakter zoo bijzonder aantrokken. In weerwil van al de moeijelijkheden welke hij bij die vertaling ondervond en zeer grondig uiteenzet, slaagde hij toch gelukkig in dien arbeid; Dr. Julius, een der degelijkste kenners, bragt er grooten lof aan.

Niettegenstaande eene langdurige ziekte zette hij toch nog een geruimen tijd zijne velerlei lektuur voort, en

na eenig herstel zijner krachten, vatte hij in 1851 zijne literaire werkzaamheden weder op. Onder den titel: „*Geschiedenis van het leven, de relikwiën en vereering der heilige zusters Magdalena, Martha en haren broeder Lazarus*" enz., vertaalde hij de belangrijkste gedeelten uit de door Migne uitgegeven „*Monumens inédits sur l'Apostolat de Sainte Marie Madelaine en Provence et sur les autres Apôtres de cette contrée: Saint Lazare, Saint Maximin, Sainte Marthe et les Saintes Maries Jacobé et Salomé, par l'auteur de la dernière vie de M. Ollier.*" Zijne inleiding behandelt het leven van Rhabanus Maurus en bewijst, dat de levensbeschrijving van de H. Magdalena inderdaad diens werk is.

Uit het Spaansch vertaalde hij van Diego Estella: „Over de ijdelheid der wereld"; en zijne „Honderd overwegingen van de liefde Gods"; — Maria van Agreda's „*Mystieke stad Gods*" gaf hij in 1853 in eene vrije bewerking; — vervolgens vertaalde hij de schriften van de H. Hildegardis, en verrijkte haar leven van den H. Disibodus en Rupertus met eene langere inleiding; — daarop volgde de overzetting der Openbaringen van de H. Brigitta; een en ander hield hem achtervolgens bezig tot in het jaar 1856, toen hij reeds over het halfjaar Katholiek was. Nu hij den tijd zoover vooruitgeloopen is, om zijne literaire werkzaamheden bij elkaâr te kunnen melden, zou hij gaarne dien tusschentijd tot zijne bekeering willen overspringen; doch hij kan ons, zonder der waarheid te kort te doen, den weg door den doolhof sedert 1853 niet sparen. Zijne nasporingen en de uitkomsten zijner lektuur zal hij daarlaten, wijl ze hem de Kerk niet veel nader bragten, en enkel van anderen invloed en opwekkingen, welke hem dat doel tegemoet

voerden, en van de hinderpalen spreken, die hem daarvan weder schenen te willen verwijderen. Zelfs van de bewerking der genoemde geschriften voelde hij geringe vrucht. „'t Is mij onbegrijpelijk, verklaart hij, dat ik van hetgeen mijne eigen hand schreef, inwendig zoo weinig kon aangegrepen worden. Nog veel raadselachtiger komt mij dat gemis van uitwerking voor, wanneer ik namelijk aan het gunstig oordeel van anderen gelooven mag, die aan mijne bewerkingen der schriften van de H. Teresia en van Maria van Agreda een warmen Katholieken toon toekennen en zich verwonderden, hoe iemand die niet Katholiek is, oude en ijverige Katholieken verwarmen, en zelf koud blijven kon." --- „Schrikwekkend is 't voor mij, aan de zware rekenschap te denken, welke ik had moeten affeggen, wanneer ik tot den dood toe voor de roepstem der genade was doof gebleven, en, in mijne eigenwilligheid en zelfbehagen verstrikt, aldus voor den regterstoel der eeuwige geregtigheid had moeten verschijnen."

Vergeefs had Clarus voor zijn verder herstel verschillende baden beproefd; men schreef hem nu rust en verandering van lucht voor; zelf verlangde hij naar Zuid-Duitschland, en ging in 1853 met echtgenoote en kind eerst naar Munchen, waar hij echter door zijn gedrukt gestel niet de gewone opwekking smaakte. Ook was het eigenlijke doel hunner reis het bekoorlijke Oostenrijksche dorp Aigen, waar het hem reeds bij zijn eerste bezoek in 1841 zoo uitnemend was bevallen. Gedurende zijn verblijf aldaar, leerde hij nu den beminnelijken pater Franciskaan Petrus Singer kennen, een Tyroler van geboorte, die in het klooster van het nabijgelegen Salzburg was, en zich zoo

door zijne buitengemeene muziekale talenten, zijne uitvinding van het veel bewonderde pansymphonicon, als door zijne ascetische schriften beroemd had gemaakt. Dadelijk bij de eerste ontmoeting, voelde hij zich tot dien even geleerden als vromen priester getrokken, had menig onderhoud met hem, en bleef na zijn vertrek met hem in briefwisseling. Ofschoon dat verkeer en dat schrijven wel ten goede op hem werkten, was hij nog verre van tot den overgang te kunnen besluiten. Hoe hij destijds gestemd was, wil hij den lezer zelven laten beoordeelen, en deelt ten dien einde den aanhef van zijn godsdienstig testament mede, door hem omstreeks 1854 opgesteld. Méér Katholiek, voegt Clarus er bij, heeft hij vóór zijne bekeering nooit gesproken. Dat begin luidt aldus:

„In den naam der Allerheiligste Drievuldigheid verklaar ik hiermede mijnen laatsten wil. Het eeuwig lot mijner onsterfelijke ziel ligt mij het naauwst aan het hart. Met volle overtuiging het Christelijk geloof, gelijk dit in het apostoliesch Symbolum werd uitgesproken, toegedaan, ben ik het toch alsnog met mij zelven niet eens geworden, of ik door middel van het kerkgenootschap, waartoe ik bij geboorte behoor, tot de zaligheid kan komen, en of ik het ten dien einde te verlaten heb. De studie der Confessiën, welke dat Christelijk geloof belijden, en hare geschiedenis hebben reeds sedert lang in mij de zekerheid voortgebragt, dat ik mij aan geene der Protestantsche geloofsbelijdenissen met volle overgave vermag aan te sluiten, wijl ik door haar die Kerk, welke Christus heeft willen stichten, niet voorgesteld kan vinden. Alle krachten mijns geloofs trekken mij veeleer naar het Katholieke dogma, zooals het in den Roomschen Katechismus en in het Concilie van Trente nedergelegd is. Nogtans voel ik nog geene goddelijke aandrijving, om uiterlijk tot het geloofsgenootschap der Roomsche Kerk toe te treden. Ik houd, zoolang ik mij niet ontwijfelbaar door God in de Katholieke Kerk gedreven voel, den overgang voor bedenkelijk. Evenwel weêrstreef ik den trek naar

die Kerk geenszins, maar vind dien niet sterk genoeg, om er mij uitsluitend door te laten leiden. Mogt ik sterven, voordat ik aan dit bezwaar op eene of andere wijze een einde gemaakt heb, dan wil ik den Heiligen Drieëenigen God in de ootmoedigste overgeving gebeden hebben, dat Hij mijn zoeken naar de zaligmakende Kerk, in zooverre de Roomsche het is, niet onopgemerkt wil laten, en mij naar mijnen wil voor een Katholiek Christen laten gelden, terwijl mijn laatste wil in het leven is, tot *die* Kerk te behooren welke de ware Kerk van Christus is. Al mijne zonden en misslagen, zoo bekende als vergetene, zijn mij leed met eene opregte vermorzeling des harten, en alleen in de barmhartigheid Gods vind ik een troost tegen de schrikken des gerigts. Mogt ik onvoorzien en onvoorbereid sterven, dan moge mij mijn tegenwoordige vurige wensch naar een rouwmoedigen dood voor de daad toegerekend worden, daar ik de vaste overtuiging heb, dat alleen een rouwmoedig gestorven zondaar zich in de goddelijke genade kan verheugen. Ik beveel alzoo reeds nu voor dat geval mijnen geest in de handen van den albarmhartigen God, smeek Hem, dat Hij mij niet voor het oordeel wil dagen gelijk ik het verdien, maar mij Christus' verdiensten als middel ter vergiffenis mijner zonden en misdaden ten goede wil laten komen."

In 1854 zou de reis andermaal naar Salzburg geweest, en daar pater Petrus bezocht zijn, had niet de in Oostenrijk en Beijeren heerschende cholera het verhinderd. Van eenen nu zuidwestelijk gekozen togt bragt hij weinig geestelijk voordeel, en eene slepende ongesteldheid mede. In heel zijn godsdienstig leven was thans als een soort van stilstand gekomen, deels wel het gevolg van zijne ligchaamsgesteltenis; maar ook hij verkeerde in een zielstoestand van onverschilligheid jegens hoogere belangen, waar hij zich niet tegen verzette. Om wille van hen die zich welligt in eene zelfde stemming bevinden, beschrijft hij ter hunner leering nog eens naauwkeurig, hoe hij destijds was, en toont tegelijk, wat al hindernissen er

nog tusschen katholiseren en de eigenlijke bekeering liggen.

Clarus had in dien tijd, zegt hij, eenige overeenkomst met Stahl. Evenals deze, zag hij de voorregten der Katholieke Kerk, en de zwakten ook van het positiefste Protestantisme wel in, maar hij had, gelijk andere katholiserende Protestantsche geesten, vooral van deze dagen, die voor-ingenomenheid en dat vooroordeel met Stahl gemeen, dat hij de katholiciteit der Christelijke Kerk ook buiten de Katholieke Kerk mogelijk dacht, en haar niet beschouwde als in het bezit van alle voorregten of eigenschappen te zijn. Op dien voorgewenden grond meent men het heil ook *buiten* de alleenzaligmakende Kerk te mogen zoeken, en de stelling: „*Buiten de Kerk geene zaligheid*", te kunnen afwijzen. Naar waarheid merkt onze onderzoeker op, dat de Katholieken, bij zulk eene gesteltenis als de zijne, zich niet bijzonder over zijn werken voor hunne zaak konden verheugen. „Wat voordeel, dachten zij te regt, kan al het huldigen onzer Kerk hebben, wanneer de huldebrenger toch in haar zijn heil niet zoekt, en hiermede openlijk aan den dag legt, dat hij het ook buiten haar meent te kunnen vinden? Hij moet dus noch van de onfeilbaarheid, noch van de uitsluitend in haar aanwezige algeheele volheid der waarheid overtuigd zijn. Daarmede bevordert hij slechts de dwaling, dat men jegens de Katholieke Kerk regtvaardig kan wezen, maar overigens ook zonder haar zalig kan worden." Met zijne soort van overtuiging: dat hij eigenlijk boven alle twistpunten uit stond, en alle kerken en kerkgenootschappen enkel als gedeelten der *ééne Katholieke* Kerk te beschouwen waren, van welke gedeelten het Roomsch-Katholieke digt bij een geheel kwam, terwijl

de Protestantsche gedeelten hem al zeer klein toeschenen, was er voor Clarus in de eerste vier maanden van 1855 werkelijk teruggang in zijne verhouding tot de Kerk. Misschien, gist hij, verloor menig goed Katholiek, die voor mij bad, eindelijk den moed; en wie weet, of die mindere ijver en het verminderde gebed geen vertraag voor de verhooring ten gevolge had?

Waar men al geen voorwendsel in vindt, om zijne bekeering te verdagen, of zelfs der Kerk minder genegen te zijn! Onze taaije onderzoeker, behoudsgezind in den hoogsten graad als hij was, duidde het den Katholieken euvel, dat zij in den Oosterschen oorlog meestal partij tegen keizer Nicolaas trokken! Wat had dit toch, merkt hij zelf later aan, met het Katholicisme te maken? — Nadeeliger echter werkte, dat hij door allerlei omstandigheden, of liever wederwaardigheden, zijnen blik minder naar omhoog rigtte, en meer door wereldschen invloed beheerscht, ligtvaardiger, ligtzinniger gestemd werd. Tot zijne beschaming moest hij ondervinden en inzien, „hoe het leven ook van geloovige Christenen met alle speciëel geloof, doch zonder eenige reële tucht eener bemiddelende Kerk, slechts eenen vorm der waarheid zonder leven, slechts een schijn van godvreezendheid zonder kracht verzekert, en de ware heilmiddelen alleen door de eerwaardige organen der *ééne*, *ware*, *heilige*, *Katholieke*, *apostolische Kerk* met ontwijfelbare vrucht uitgedeeld worden." Zoo vast mogelijk is Clarus overtuigd, dat velen zich niet bekeeren uit gebrek aan ernst en kracht, om met het verkeerde, het zondige te breken. „Ach de biechtstoel!" roept men dan, „was er geen biechtstoel, wij zouden al lang Katholiek zijn?" Kundige biechtvaders, die veel met bekeerlingen of die op

weg zijn, hebben omgegaan, zullen, meent hij, stilzwijgend moeten instemmen, dat ik hier eene groote waarheid heb uitgesproken.

Uitvoeriger bespreekt de schrijver eene andere omstandigheid, welke zijne neiging tot de Kerk tegenwerkte. Zijne eenige dochter had dien leeftijd bereikt, dat het afleggen eener geloofsbelijdenis niet langer kon uitgesteld worden. Reeds anderhalf jaar had hij het vertraagd. Hij was met zijn katholiseren te ver, om met een goed geweten te kunnen toelaten, dat zij Protestantsch werd of bleef. Het liefst had hij haar Katholiek gezien, doch hierop was zeer weinig vooruitzigt. Haar tot de Katholieke geloofsbelijdenis aan te zetten, en zelf in zijn kerkgenootschap te blijven, hield hij voor eene al te grove tegenspraak. Te vergeefs had hij van het uitstellen eenige uitkomst verwacht; door verwanten en Protestantsche vrienden gedrongen, besloot hij, zijne dochter hare belijdenis te laten doen in die kerk, waartoe hare ouders nog altijd uiterlijk behoorden. Maar nu kwam dit bezwaar, dat zij alligt bij de voorbereiding, gelijk toch dikwerf geschiedt, vijandig tegen het Katholieke geloof zoude ingenomen worden. Dit kon hij niet gedoogen, en kwam na nieuw overleg met zijne vrouw overeen, hun kind voor een korten tijd in het zusterhuis eener naburige nederzetting van Hernhutters ter schole te doen, en daar tot de eerste communie te laten voorbereiden. Hij verwachtte van die zijde geen hatelijken invloed, en de Hernhutters hadden in zijn oog, bij merkelijk verschil, toch ook veel met de Katholieken gemeen; wat hij hier in eenige punten uiteenzet. De uitkomst heeft bewezen, zegt Clarus, dat hij zich in zijne berekening niet had bedrogen. Doch op den dag zelven kwam hij in eene nieuwe

verlegenheid. De eigenlijke bevestiging, dat is, de aflegging der geloofsbelijdenis, kon hij naar zijne meening gerust bijwonen; want de 61 bepaalde vragen en antwoorden behelsden niets onkatholieks, en daarop volgde het Symbolum der apostelen. Maar lang was hij in twijfel. of hij aan het Avondmaal zou deel nemen. Zijne vrouw en naaste verwanten zouden het doen, en aller vurigste wensch was, dat ook hij zich met hen zoude vereenigen. Eindelijk, en hoofdzakelijk om zijne dochter geene ergernis te geven, liet hij zich vinden. In geen 34 jaren had hij gecommuniceerd; eerst liet hij het uit onverschilligheid; vervolgens uit schroom, wijl hij het geheim te weinig kende; in de laatste helft dier jaren uit twijfel, of in de Protestantsche kerk het ligchaam en bloed van Christus wel werkelijk en *rite* uitgedeeld werden. Nu echter, zoo was zijne redenering, had hij eene gewigtige reden; daarbij was de opvatting van die handeling den communicerende vrijgelaten, en hij behoefde wat hij ontving niet tegen zijne overtuiging voor het ligchaam en bloed van Christus te erkennen. Daarentegen maakte hij er geen bezwaar uit, het nuttigen van het uitgereikte als een symbool van diepe doordrongenheid van de liefde des voor ons zich opofferenden Heilands, als een zinrijk gedachtenismaal, te beschouwen. Hij voelde er niet het minste verwijt over, dat hij uit liefde, met eene goede meening, en tot een edel doel zijne bedenkingen en tegenzin had ten offer gebragt.

Gelijk te denken was, oordeelden Protestanten en Katholieken, die dit vernamen, dat het met zijn katholiseren gedaan was; en velen, die hem tot hiertoe voor een werkelijk, ofschoon geheim Katholiek hadden gehouden, begonnen dit zeer te betwijfelen. Terwijl de

Katholieken bedenkelijk het hoofd schudden, werd hij van Protestantsche zijde weder met meer vertrouwen bejegend.

Nog eene derde bijkomende reden was er, die hem zoo lang van de Kerk verwijderd hield. Ondanks alle onaangenaamheden, welke hij wegens zijne katholiserende houding ondervond en zoovele martelingen voor zijne overtuiging zou kunnen noemen, en ofschoon men jaren lang te vergeefs beproefd had, hem door betoond wantrouwen, door vijandigheden en met andere beweegredenen, van overtuiging te doen veranderen, ontbrak het hem toch, wat hij eerst later duidelijk inzag, aan persoonlijken moed, om uiterlijk het Lutheranisme met de Katholieke Kerk, gelijk het nog voor 100 jaren heette, te „*verwisselen*". Had hij een vertrouwd vriend gehad van imponerend verstand en karakter, die dacht als hij en hem was voorgegaan, hij zou dat voorbeeld gevolgd zijn. Maar het singuliere, het solitaire, en in 't oog vallende van zulk een stap, schrikten hem al te zeer af. Op dien tijd echter, van den zomer 1854 tot den zomer 1855, had hij hoop, aan eens anders beschermende zijde de gewigtige schrede te kunnen doen. Een jong Israëliet van bijzondere geleerdheid, met wien hij nader bevriend werd, legde in geschriften en gesprekken eene geheel Katholieke zienswijze aan den dag. Hoe meer Clarus hem leerde kennen, hoe meer hij zich diens overgang als niet verwijderd voorstelde en daarvan ook de beslissing voor zich zelven verwachtte. Maar geheel had hij zich misrekend! Die Israëliet wilde, in weerwil van de tegenbedenkingen zijns vriends, zijne geloofsbelijdenis in eene Protestantsche Kerk afleggen, en verzocht hem zelfs tot doopgetuige. Clarus weigerde aanvankelijk, doch liet zich eindelijk,

toen zijn vriend verzekerde, dat het enkel de belijdenis van het Symbolum der apostelen gold, er toe overhalen, onder voorwaarde nogtans, dat men bij die gelegenheid de Katholieke Kerk niet zou aanvallen; want dan zou hij er ter plaatse zelve luide tegen opkomen. Clarus bekent rondborstig, dat hij met zoodanige inschikkelijkheid verkeerd heeft gedaan. Te meer nu ging de spraak, dat hij zijne Katholieke sympathiën had laten varen.

Hoe stipt hij altoos de godsdienstoefeningen ook bijwoonde, hij begon toch duidelijker de leegte van zijn kerkelijk of onkerkelijk leven, en zekere onrust te ontwaren. „Voor de eerste maal welligt, zegt hij, bekroop mij in ernst een praktiesch gevoel van de ongenoegzaamheid en onhoudbaarheid, en dat wel om het eigenwillige, van mijn godsdienstig en kerkelijk standpunt." Ter verdrijving van die onbehagelijkheid zag hij naar deelgenooten in zijnen toestand uit, en bragt zich drie verwijderde, meerdere of mindere geestverwanten te binnen; hen zou hij, zoodra doenlijk, bezoeken en raadplegen. Intusschen bedacht hij, dat er vele katholiserende Protestanten waren, en begon te droomen van eene hereeniging! maar hoe? dat denkbeeld was nog niet gerijpt; hij raadpleegde het bedoelde driemanschap, maar bevond, dat zij volstrekt nog niet op zijne hoogte waren, en hij bleef dus alweder ongetroost. Onderwijl ontving hij van zijne meer herdachte Katholieke vriendin, wie hij over zijn reunie-plan geschreven had, een liefderijk antwoord, maar vol dringende waarheden. Doch nog geheel iets anders en veel ernstigers kwam hij te hooren, — in het belangrijke mondgesprek namelijk met den geleerden bisschop van Mainz, hetwelk reeds vroeger door ons is medegedeeld, en eindigde me

den raad, dat Clarus eens eenige dagen van geestelijke afzondering moest houden.

De nawerking van dat onderhoud, de gedachte aan de eeuwigheid, welke hem bij het bezoek van een kerkhof diep had aangegrepen, dreven hem, eens na te gaan en in een volledig geheel bijeen te zien, wat dan wel een Katholiek te gelooven heeft. Ten dien einde las hij zeer aandachtig het daarvoor zeer geschikte werk: „*Onderzoekingen over de Katholieke leer van het Concilie van Trente*", door den pater Jesuïet Nampon. Een treffenden indruk maakte het op hem, de eenheid en bestendigheid der Katholieke leer te zien, die ook de leer der vroegere conciliën, en van alle geloovigen over de gansche aarde was, en nog is; vooral wanneer hij daarbij vergeleek, hoe het altoos in het Protestantisme was toegegaan; vele heilzame gedachten, ernstige vragen rezen bij hem op; maar of het volslagen gemis was van energie, of gebrek aan goeden wil, tot een *besluit*, tot de gevorderde *daad* kon hij niet komen. Zelfs liet hij zich door een akt van Protestantsche kerkelijkheid aangrijpen, daar hij eene „kerkvisitatie" in zijne woonplaats, waarbij de welsprekendste predikanten eenige dagen meermalen het woord voerden, geregeld bijwoonde. Voor een korten tijd voelde hij er zich door opgewekt; later begreep hij, dat het slechts eene zwakke nabootsing was van hetgeen de Katholieken eene *missie* noemen.

Zijn verlangen was weder en steeds vuriger naar Salzburg, waar het klooster van pater Petrus was. Veertien maanden lang had hij hem op antwoord laten wachten; hij verontschuldigde zich hierover en verwittigde hem nu (Augustus 1855) van zijne vermoedelijke overkomst, zoo de cholera er niet, als het vorige jaar, een beletsel aan zou

stellen. En dit scheen weder het geval te zullen zijn: die ziekte brak in een hevigen graad uit waar Clarus woonde, en zijne vrouw werd er door aan den rand des grafs gebragt. In die vreeselijke oogenblikken had zij in stilte, maar uit geheel hare ziel God betuigd, dat zij Katholiek wilde sterven; tegen alle verwachting in, ontkwam zij den dood, en hoe zwak zij was, en wat lijden het haar kostte, op reis moest en ging zij naar de Katholieke lucht van Aigen (bij Salzburg), om zich daar van hare belofte te kwijten. Hier eerst openbaarde zij aan Clarus haar genomen besluit. „Voorwaar, zegt hij, ik schijn mij zelven nog heden een psychologiesch raadsel toe, wanneer ik aan de schier onverschillige stemming denk, waarmeê ik eene mededeeling ontving, die heel mijn binnenste had moeten aangrijpen, alle krachten van mijn geest en hart in blijde beweging, in hoopvolle spanning en verheffing had moeten brengen. Geheel objectief, als ging de zaak mij persoonlijk slechts weinig aan, bezorgde ik wat mijne vrouw ter verkrijging van haren wensch behoefde."

Gedurende den tijd, dat de pastoor van Aigen haar het vereischte onderrigt gaf, ontbrak het niet aan velerlei opwekkingen voor onzen nog altoos onbekeerlijken onderzoeker. Vroeger had hij een bevriend medegenoot bij zijnen overgang gewenscht; iemand hem nader, hem dierbaarder dan zijne eigene vrouw, kon hij niet hebben, en toch stelde hij weder uit. Zijn vriend Phillips was daar met zijne echtgenoote, en hield bij diens vertrek hem nog eens zijne eeuwige belangen allerdringendst voor, het mogt niet baten. De hooggeschatte pater Petrus had menig en langdurig onderhoud met hem, waarin hij alle opwerpingen, bezwaren, uitvlugten, zegevierend weêr-

legde, gelijk Clarus zelf moest bekennen, het bragt hem niet verder; hij kwam altoos op de oude voorwendselen terug: hij moest grootere behoefte, eene bijzondere aanmaning gevoelen, om dien gewigtigen stap te doen; het mogt hem anders eens berouwen, indien hij geene bevrediging vond en dergelijke, wat dan alweder niet onbeantwoord bleef. Eindelijk raadde hem de pater eenige gebedsoefeningen tot de H. Maagd, daarop bepaalde bezoeken bij het H. Sakrament aan, wat Clarus ook aannam. Doch zoo hij in dien tusschentijd den priester met eenig gezegde een beteren uitslag deed verwachten, was dit meer, om eenige rust van zijne, hem zoo beschamende betoogredenen te hebben; want zelf moest hij blozen over het onbeduidende zijner tegenbedenkingen. „Ik huiver, zegt hij, bij de gedachte aan het gevaar waarin ik mij bevond, van door mijne hardnekkigheid zoo moedwillig het mij zoo vriendelijk aangeboden heil te verspelen."

Intusschen was de tijd zijner bezoeken bij het H. Sakrament afgeloopen, en hij moest den pater bekennen, dat hij nog dezelfde was. „Mijn hoogmoed, bekent hij, had zich nog niet gebroken." Zijne onbeslotenheid werd hem evenwel schier ondragelijk; hij verlangde naar eenige beslissing: nu vielen hem de aanbevolen geestelijke oefeningen in. 't Werd hem op zijn verzoek vergund, die in het klooster der Franciskanen te Salzburg te houden; pater Petrus zou hem daarin behulpzaam wezen, en bepaalde ze voorloopig op twee dagen. Die afzondering verschilde van andere exercitiën, in zooverre ze geheel op zijnen toestand berekend was; uit zijne naauwkeurige beschrijving van deze dagen kunnen we slechts enkele opmerkingen verkort overnemen.

Overwegingen, dat is, besprekingen met mij zelven,

voor en met God over de indrukwekkendste geloofswaarheden (als de vier uitersten), waren mij, zegt Clarus, iets vreemds. Nadenken over theologische onderwerpen was toch geheel iets anders! Wel had hij voor 18 jaren Granada's geschrift over het gebed en de overweging vertaald; maar hij ondervond nu, dat men iets zeer verstaanbaar voor anderen kan overzetten, zonder het zelf te verstaan. Hoe onvolmaakt hij die overwegingen ook deed, ze grepen hem toch diep in de ziel. Even moeijelijk als hem die nieuwe soort van oefening viel, was het hem ook, zich in het hooren der H. Mis te schikken. Daar hij niets van die gebruiken en plegtigheden wist of begreep, had hij, ook later, toen hij dagelijks het H. Offer bijwoonde, nog wel een half jaar noodig, eer hij dit zonder hinder en met alle stichting konde doen. Door de verschillende oefeningen van den eersten dag kwam hij tot de overtuiging: dat alle redenen welke hem van de Kerk verwijderd hielden, eigenlijk nederkwamen op den twijfel aangaande de stelling: „Buiten de Kerk geene zaligheid." Clarus verzocht eene bepaalde verhandeling over dit punt, en tegelijk inlichtingen over de ceremoniën der H. Mis. Voor het eerste gaf men hem het derde deel der Philosophische studiën over het Christendom, van den advokaat Nicolas, voor het tweede: „*De geest der Katholieke eeredienst*", van Terklau, die grondig en bondig aantoont, hoe de liturgie niet anders dan de uitdrukking der Katholieke leer in de eeredienst is, en daarin alles, al schijnt het nog zoo onbeduidend, eene diepe beteekenis en betrekking op eenige waarheid heeft. Hoe dikwijls hij te voren van dien diepen geest had vernomen, die dwalenden en ongeloovigen tot de Kerk had getrokken, hij zelf had tot nog toe weinig van dat aan-

trekkelijke bespeurd. Onder den indruk dier lezing en zijner studie over de Kerk, begon hij iets van de kerkelijke symboliek, waarvan hij zelfs een weerschijn in zijne arme cel ontwaarde, te gevoelen; in plegtige stemming en met genoegelijke kerkelijke aandoeningen sloot hij den tweeden avond zijner oefeningen. Nogtans, al was het hem duidelijker geworden, dat zijn tegenwoordig standpunt onhoudbaar was: hij zag de grondstelling: „Buiten de Kerk geene zaligheid", niet dermate in, dat hij zich tot een praktiesch besluit bekeerd voelde. In weerwil van de inwendig dringende uitnoodiging, om zijnen toestand tot klaarheid te brengen, was hij eigenlijk nog altoos dezelfde, en gaf dit ook, bij het verschijnen der 48 uren, aan pater Petrus te kennen. Deze stelde hem voor, er nog een derden dag, ter eere van de H. Drievuldigheid, aan toe te voegen, en ijverig om verlichting en kennis der waarheid te bidden.

Clarus zonderde zich dan weder in zijne cel af, en nam, na eenige studie, zijne hem sedert 26 jaren zoo geliefde „*Navolging van Christus*" ter hand, en voor de bidbank waarop een kruis stond, nederknielend, sprak hij met den vromen schrijver (III, 45): „Mijn God, help mij uit mijne kwelling, want hulp van menschen is ijdel. - - -" — „*Loquere, Domine!* ging hij (III, 2) voort, spreek Heer! want uw dienstknecht hoort.... Niet Moses spreke, of een der profeten, maar spreek Gij liever, Heer, mijn God!" en wat er meer volgt. Met eene innigheid, met een drang, zooals ik het tevoren niet deed en ook niet vermogt, betuigt Clarus, bad ik God om verlichting aangaande de Christelijke waarheid, en of zij dan uitsluitend, en in hare ganśche volheid, in de Katholieke Kerk te vinden was. — — Ik huldigde, ik

verdedigde haar zelfs, en toch beleed ik haar niet. Wat hield mij daarvan terug? Dat was de vraag, die ik der eeuwige Waarheid zelve voorlegde. Ik wilde mij het antwoord met worstelen en strijden verwerven en niet aflaten, voordat ik den zegen van dat antwoord verkregen had." Nooit nog had hij met zulk eene inspanning, nooit met zulk een ijver en volharding bij God om verhooring aangehouden, en op het heetste van dien gebedskamp was het hem, alsof hem schellen van de oogen vielen. Allerklaarst zag hij het in, dat het enkel en alleen aan zijnen *wil* had ontbroken. Nu begreep hij, wat Mgr. von Ketteler en pater Petrus van de ootmoedige gehoorzaamheid en het nederig geloof hadden gesproken. - - - Al had mijn verstand ook al wat de Kerk voorhoudt waar bevonden, dit was niet genoeg; om in de waarheid van het geloof der Kerk te zijn, vordert zij, dat men hare geloofsleeringen als waarheid aanneemt op *haar* gezag, omdat *zij* ze als waarheid verkondigt. In den laten avond van den 13 October 1855 ontdekte hij op eens in zijne kloostercel, dat al zijne Katholieke sympathiën enkel op subjectieve opvattingen der waarheid rustten, waaraan hij nog nooit met allen ernst eene objectieve waarheid had willen geven. Nog nooit had hij de waarheid om de regte reden en met opregten ernst *willen* erkennen. Nu hij dit inzag, was de magt der dwaling gebroken; hij dankte God voor de plotselinge verlichting, ging zielsverheugd ter ruste, woonde den volgenden morgen reeds zeer vroeg de H. Mis bij, en zette, zonder nog iets te zeggen, de afzondering tot het einde van den bepaalden tijd voort. Tot driemalen toe ging hij bedaard het verkregene resultaat nog eens na, en 't werd hem steeds duidelijker, dat het hem aan den *wil*, aan den *ernstigen wil* had ont-

broken; van een *wil*, om zich aan eene erkende waarheid te *onderwerpen*, en haar tot *gebiedend* rigtsnoer voor zijn weten en willen te nemen, was er nog nooit spraak geweest. Zijne autoriteit was zijn hoofd, en niet de Kerk. In de hoofdzaak dus was hij de regte *Protestant* gebleven, die zijne zaligheid aan *eigen* onderzoek wil danken.

Zooals hij zich in stilte had voorgenomen, maakte hij op den feestdag van de H. Teresia zijn onherroepelijk besluit bekend, om aan de zijde zijner echtgenoote de Katholieke Kerk in te treden. Het was hem, of die Heilige, wier geschriften hij had vertaald, voor zijne bekeering had gebeden; uit dankbaarheid wil hij haar ook altijd eene bijzondere godsvrucht toedragen. Op den 18ª, alzoo reeds drie dagen daarna, zou zijne vrouw hare geloofsbelijdenis in de kerk te Aigen afleggen: hoe zou hij in zulk een korten tijd gereed komen? Doch de pastoor aldaar kende Clarus en zijne geschriften, gaf hem den Regensburgschen Katechismus, loste de enkele door hem gemaakte bedenkingen gemakkelijk op, en de vurige bekeerling verklaarde zich bereid, alles te gelooven wat de Kerk leerde.

Den 18 October legde hij en zijne echtgenoote openlijk hunne geloofsbelijdenis in de kerk te Aigen af; den volgenden dag ontvingen zij de eerste H. Communie, den dag daarna het H. Vormsel. Den 22 October verlieten zij het hun nu dubbel bekoorlijke dorp en keerden, vol van geluk, naar hunne woonplaats terug. — Drie weken later schreef hij onder eenen brief, waarin zijne vrouw hunne bekeering aan hun beider vriendin Clara meldde: „Bij bovenstaande uitboezemingen zou ik, wanneer ik mijne gewaarwordingen wilde beschrijven, slechts derge-

lijke kunnen voegen. Daar gij echter, mijne dierbare Clara, weet, wat wij aan *onze* nu, God zij geloofd! gemeenschappelijke Moeder, de H. Kerk, hebben, en ik alles erken wat gij daarvan weet te roemen, heb ik u mijnen lofpsalm niet afzonderlijk voor te jubelen. Ik loof den Heer van hemel en aarde, dat Hij mijnen strijd zoo snel en zegerijk ten einde gebragt heeft. Maar een *vreeselijke* kampstrijd, waarbij geene dier geweldige aangrijpingen, welke anders ook wel op mijn binnenste gewerkt hebben, te vergelijken valt, is 't geweest, eer ik tot het besluit overging.... De H. Teresia zal mij wel krachtig geholpen hebben; want eerst op den morgen van haren feestdag, kwam ik, mij in den geest tot haar wendend, tot de geheel klare, zekere gewisheid van den geweldigen stap te doen. Alzoo gisteren vóór drie weken. Twee en zeventig uren daarna was ik ook reeds Katholiek. De eindelijke beslissing is aangebragt door de driedaagsche exercitiën, welke mij de Hoogw. bisschop van Mainz in April dezes jaars had aangeraden. Doch zonder de hulp van mijn goeden pater P..., zou het jonge besluit wel niet zoo spoedig, zoo gelukkig en krachtig volvoerd zijn. Eeuwig danken zal ik den beminnenswaardigsten man - - -; naast God is hij mijn beste vriend. Natuurlijk heb ik bij hem ook mijne generale biecht afgelegd. Hoe ligt voel ik mij nu na het zware werk! Ik ben nog veel te vol, en ongeregeld in mijn binnenste, - - om u eene duidelijke voorstelling van de verwinningsgeschiedenis mijns geloofs te kunnen voorleggen." - - -

Nog geen jaar daarna deed de eenige dochter des bekeerlings in dezelfde kerk te Aigen hare eerste H. Communie.

In een lang aanhangsel raakt de schrijver even aan, hoe zijn overgang van verschillende zijden beoordeeld werd, en behandelt vervolgens de hoofdverwijten, welke men hem, gelijk veelal iederen bekeerling, maakte. We weten reeds, dat hij eenigen tijd na zijnen overgang uit zijne aanzienlijke landsbetrekking, welke hij jaren lang met de grootste naauwgezetheid en trouw had vervuld, werd ontslagen.

Wie nu Ludwig Clarus is, openbaart hij zelf door het overnemen van een bitter opstel, dat in Hengstenberg's „*Evangelische Kirchenzeitung*" (N^e^. 79, 1859) tegen hem werd gerigt [1]). Onze bekeerling zegt wel, dat er groote historische onjuistheden in zijn, maar maakt niet de minste aanmerking op de onthulling zijner pseudoniemiteit. „Ludwig Clarus, luidt het daar, is de *pseudonieme*, dezer dagen door den Paus met de Gregorius-orde versierde „Geh. Reg.-Rath a. D. WILHELM VOLK", te Erfurt, die in 1855 openlijk tot het Katholicisme overging."

We meenen, dat we met het medegedeelde den schrijver en den gang zijner bekeering genoegzaam hebben doen kennen, en ook toereikend aanwezen, welk een schat van zaken er in zijn „*Simeon*" behandeld is. En toch gaven we betrekkelijk slechts weinig uit de drie groot-octavo-deelen, elk van nagenoeg 500 digtgedrukte bladzijden. Een Duitsch beoordeelaar zegt van dat werk: „In rijkdom van inhoud, diepte van psychologische ontwikkeling en naauwkeurige kennis der leer van beide be-

---

[1]) Naar aanleiding van het boekje: „*Aus dem Leben einer Convertitin*", door Clarus aan de nagedachtenis gewijd zijner echtgenoote, die ruim drie jaren na hare bekeering overleed.

lijdenissen, overtreft dit bekeeringsgeschrift verre de meeste werken van dien aard, welke vroeger verschenen zijn." — „Daar worden, merkt een ander aan, alle zielskrachten, alle draden en invloed, waarvan het besluit eener bekeering afhangt, voor oogen gelegd."

De schrijver verantwoordt zich nog over den gekozen titel; op wat afstand hij zich overigens van den gelukzaligen grijsaard bevinde, die het goddelijk Kind in zijne armen mogt dragen, en den Heer reeds in zijne goddelijke majesteit aanschouwt: „ik kon toch wel, dacht hij, nu mij de genade ten deel geworden is, van in de Heilige, Katholieke en Apostolische Kerk eene beminnende Moeder, eene wijze leermeesteresse, eene milde uitdeelster van alle waarheid en de Christelijke mysteriën te bezitten, zonder vermetelheid met den grijzen Simeon in het Evangelie spreken: „Nu laat Gij, Heer, uwen dienstknecht, naar uw woord, in vrede henengaan! want mijne oogen hebben uw heil gezien; hetwelk Gij bereid hebt voor het aangezigt van al de volken; een licht tot openbaring voor de heidenen, en eene glorie van uw volk Israel."

VERSCHEIDENHEDEN.

EENE VREEMDE LEERREDE.

De Engelsche predikant C. H. Spurgeon heeft voor eenige maanden „in de Pieterskerk te Leiden" eene „leerrede" gehouden, welke onder het uitspreken door den heer James P.... gestenographeerd, en later uitgegeven is [1]). Dat wonderlijk kanselstuk, door een vermaarden vreemdeling in genoemde akademiestad ten gehoore gebragt, verdient, dat men er iets van kenne. Indien er Calviniste Nederlanders zijn, die zich met 's mans welsprekendheid ingenomen toonen, gelijk tallooze Engelschen: de enkele staaltjes die we zullen aanbieden, geven dan grond genoeg, om aan hunnen goeden smaak te twijfelen. Wie hem voorging of volge, van den predikstoel mag men zulke taal niet vernemen.

Spurgeon begon, met Joannes XV, 1—12: „Ik ben de ware wijnstok", enz. voor te lezen, en er eene korte verklaring van te geven. Op vs. 9—12 hooren we, dat „de christen niet zwaarmoedig mag zijn en geen lang gezigt toonen. - - Als we een dienstbode met een lang gezigt en somber uiterlijk zien, zijn we al gaauw geneigd van hem te zeggen, dat hij eenen slechten meester heeft. En dit is niet het geval met den christen" enz.

Na gezang en gebed, waarin de prediker zeer plegtig den goddelijken bijstand inriep bij de verkondiging des woords, en bad om de uitstorting des Heiligen Geestes; en, hoe innemend voor zijn gehoor! ook bad om de herstelling der ware godsdienst in Holland, het land der martelaren; om hare uitbreiding en heerschappij; om de geestdrift en den moed der apostelen voor hare dienaren, nam hij tot tekst zijner eigenlijke rede:

Joannes XIV, 6: *Ik ben de weg.*

Het eerste punt (want *deel* kan men het niet noemen,) heet: de tekst is *eenvoudig*, en daarom moet de prediking ook eenvoudig,

[1]) 's Gravenhage, M. M. Couvée. 1863.

dat is, duidelijk, voor allen verstaanbaar wezen. „Handwijzers zijn altijd van groote duidelijke letters voorzien, opdat ieder die lezen kan, de opschriften kunne verstaan en niet aan het dwalen worde gebragt. Zóó moet de prediking zijn.“

De prediking moet zijn als die van Justus Jonas, aan welken medehervormer Melanchthon den lof gaf, „dat hij een man was, die de woorden van den tekst heerlijk en duidelijk uitspreken, verklaren en ter markt brengen kon.“ In eenen adem laat hij er op volgen: „de prediking moet zijn als van de *apostelen*!... en met den aanloop: Hoeveel kan door één mensch gedaan worden, die één ding goed verstaat!“ komt hij op dit verrassend verhaaltje:

„Ik wil u iets mededeelen uit het leven van den heer W. Jay van Bath, eenige jaren geleden predikant bij de Argyle Chapel in die stad. Hij was een man, die, zich zelven opgevoed hebbende, door de leden zijner secte, die der Independenten, als een vader geëerbiedigd werd, doch in zijne jeugd te Marlborough als metselaarsjongen steenen en kalk had gedragen. Op eene reis van Londen naar Bath zat de heer Jay op eene diligence nevens den koetsier. Hij vroeg dezen telkens: aan wien de verschillende huizen, landgoederen, kasteelen, enz., welke zij voorbij reden, behoorden; op welke vragen het antwoord altijd was: „ik weet het niet.“ Eindelijk vroeg de geestelijke den voerman, „maar wat weet gij dan *wel*?“ „Wel mijnheer!“ was het antwoord, „ik weet, hoe ik u van Londen naar Bath moet brengen, en dat is iets, dat iedereen niet weet.“ Hij kende den weg en wist met paarden om te gaan. Dit was zijn werk. Des predikers werk is het, den zondaren den weg ten hemel te wijzen, hen op Christus te wijzen, die gezegd heeft: „Ik ben de weg.“

Wil iemand dit koetsierspraatje onder de hand naar de anekdoten van den Almanak verwijzen, we hebben er niets tegen; maar de predikant vestigt onze aandacht „op de *bepaaldheid* en het *uitsluitende* van dat *ik* en *de*“, en gaat dan op de *gewisheid*, of zekerheid van den tekst over: *Ik ben* de weg. - - Sommigen mogen dit woord meesterachtig noemen. Ik (Spurgeon) bemin dit meesterachtige. Ik zou wel wenschen, dat God ons meer op die wijze toesprak.“ — Dat wenscht de Engelschman en stapt al spoedig voort tot het *persoonlijke*: *Ik ben* de weg.

Nu is de spreker eens zeer graphiesch willen zijn, en biedt een overzigt van Christus' lijden, met de verschrikkelijke Calviniste toevoeging: dat Jesus *„den beker der hel"* heeft gedronken. — „Met zijn lijden was alles volbragt." Hier maakt Spurgeon zich blijkbaar gereed, om iets van zich zelven mede te deelen: „Laat het denkbeeld varen, roept hij gansch verzekerd door eigen ervaring, „dat er maanden noodig zijn, om eene ziel te redden. Vergeving volgt onmiddellijk op geloof. Vijf jaren geleden kwam ik tot de overtuiging, dat ik een zondaar was. Ik was de ellendigste mensch uit de hel. Hoe kon ik vergeving erlangen? Ik wist, dat Christus aan de goddelijke regtvaardigheid had voldaan. Wij hebben gehoord van de electriciteit, van het galvanismus. Wij kennen de magt daarvan en bemerken de uitwerkselen. Ik heb eenen galvanischen schok gevoeld. [?!] Ik was bewust van de waarheid. De waarheid moet worden gevoeld, overwinnende alle andere dingen, gelijk Aärons staf, die al de staven der toovenaars verslond. Zij brengt vrede aan."

Op eens staat Spurgeon aan het vierde punt: Ik ben *de weg*, en dit wordt genoegzaam geheel met een triviaal voorbeeldje en een paar dergelijke verhaaltjes afgemaakt. „Ik ben *de weg*. De geheele weg, niet maar een deel, een klein eind. Bij het doen eener reis zijn wij dikwijls verpligt, van verschillende middelen van vervoer gebruik te maken. Een deel van onzen weg moet te voet worden afgelegd, en verder moeten spoorweg, diligence en stoomboot te baat worden genomen. Wenscht gij bijv. van hier naar Amsterdam te gaan, zoo moet gij eerst de poort uit en aan het station van den spoortrein een plaatskaartje vragen, door den trein naar Amsterdam vervoerd worden, en aan het station aldaar naar verdere middelen omzien, om uwe bestemming te bereiken. Christus vraagt u niet, om een deel van den weg met hem te gaan. Hij verschaft u de middelen, om uwe bestemming in eens te bereiken." Sommigen meenen, dat zij hunne eigene goede werken, hunne eigene regtvaardigheid of iets anders behoeven. „Dit is niet zoo." En hij zal dit ophelderen door een verhaal, hetwelk de bekende prediker Weaver uit zijne eigene ondervinding heeft medegedeeld. „Deze mensch, ofschoon een handwerkman, heeft veel gedaan in Engeland, om zijne medemenschen op den regten

weg te brengen, en is zeer geacht onder de bedienaars van Christus' Evangelie in zijn graafschap. Op zekeren dag was hij te Dublin, werwaarts hij zich had begeven, om het rijk van zijnen hemelschen Meester uit te breiden. Toen hij naar Londen zou terugkeeren, bevond hij, geen geld genoeg te hebben voor eene zoo lange reis. Hij riep dus de hulp in van eenen vriend, die hem aan een kantoor bragt, en hem een kaartje op de eerste klasse voor den geheelen weg naar Londen verschafte. Weaver, gekleed, als hij was, in zijn werkpak, stapte in het rijtuig, verwachtende, dat hem gevraagd zou worden, hoe hij daar kwam, en dat men hem onder 't oog zou brengen, dat hij, aldus gekleed, in zulk een fatsoenlijk gezelschap niet t'huis behoorde. Hem werd niets gevraagd, dan zijn kaartje te toonen. Op de stoomboot ging het evencens. Het geloof in Christus is het 1ste klasse-kaartje voor den ganschen weg ten hemel."

De spoortrein schijnt op dien Leidschen kansel eene gewilde gedachte te wezen. Toen Ds. E. Laurillard daar zijne afscheidsrede hield en den Leidenaars getuigde, dat hij het bij hen "zoo goed had gehad", sprak hij ook van spoortreingefluit, dat snijdend door zijn, ik meen, ook door hun hart zou gaan, wanneer hij de Leidsche poort uit, de Amsterdamsche in zou trekken, juist zooals het zijn Engelsche medeprediker hierboven heeft beschreven.

Spurgeon heeft nu alweêr een verhaaltje, hetwelk we niet navertellen, en wil ten laatste zeggen, dat de tekst rijk is aan toepassing; hij weet er ook uit te halen, dat het kruis, door Calvijn in de hoofdkerk te Geneve opgerigt [!], bij zijn dood door een ander weêr aan een ander, en zoo tot in Holland is overgebragt. Hij spreekt van een *Calvijnsch* kruis, wat we niet kennen; wel weten we, dat het echte aloude, Roomsche kruis, meer dan acht eeuwen vroeger hier door Spurgeon's Katholieke landgenooten geplant, door de Calvinisten zooveel mogelijk weggerukt en verbrand is. Maar hij moest ook noodzakelijk iets tot lof zeggen van "Holland, dat zoo edel gestreden heeft tegen geestelijke dwinglandij; van Holland, dat zoo menige overwinning heeft behaald voor het zuivere en eenvoudige geloof in Jezus Christus." — En toch, Christus' kruis mogt men er niet zien!

De verrukte spreker jubelt nu een echt-Gereformeerd *gedicht*

uit van twintig regels, prijst het gebed aan met nóg een verhaaltje, en wel van een gesprek tusschen een predikant en een steenhouwer, die groote, harde steenen *geknield* brak, en besluit, dat in het gebed „het geheim der kracht van de prediking ligt."

Wat moet men bij zulk eene zoogenaamde „leerrede", of liever bij zoodanig bont kanselgekeuvel, wel denken? Met de kerken heeft het Protestantisme ook, naar het schijnt, den preekstoel ontwijd; de oude *St.* Pieterskerk, thans Pieterskerk, is in eene gehoorzaal herschapen, en dat is eigenlijk alle Protestantsche kerk, en niets meer. De preek is het al. En daarin moeten nu o. a. de zoo leerrijke levens der Heiligen door alledaagsche, profane voorbeelden en verhalen, de gezaghebbende woorden der oude vaders en kerkleeraars door aardigheden van ongenoemden, of van een koetsier, een steenbreker, of metselaar-evangelist vervangen worden. Voor de zelfverloochening des waren apostels en evangelieverkondigers, heeft men hier het vreeselijkst egoïsme, waarmede een predikant, ter beschrijving van zijne plotselinge zaligheidsovertuiging, beuzelt van electriciteit en galvanische schokken! De *hoofdzaak* der rede maken bij hem alledaagsche vergelijkingen, voorbeeldjes, verhaaltjes uit; want hij wil volksprediker wezen, en ondervindt in Engeland, dat hij er het publiek mede trekt. Eene kwalijk-begrepen volkswelsprekendheid, wie weet het niet, vervalt alligt tot allerlei onbehoorlijkheden, en houdt alles voor geoorloofd, mits het behage! Nogtans, om billijk te zijn, eindigen we met te zeggen, dat Spurgeon's leerrede met dit al nog een meesterstuk is van kieschen smaak, vergeleken bij „de kanselontluistering in de Nederlandsche Hervormde Kerk, tijdens de zeventiende en achttiende eeuw," gelijk die door „Sincerus aangewezen en gestaafd" is [1]). En 't laat zich aanzien, dat, zoo predikanten, als bijv. de gevierde Laurillard, hunne kanselprodukten zullen, of blijven uitgeven, er spoedig een dubbel boekdeel van dien aard aan toegevoegd zal kunnen worden.

---

[1]) Amsterdam, Gebroeders Diederichs. 1853.

„NOVEMBER DE MAAND DER OVERLEDENEN"[1]).

Het titelblad voegt er tot nadere bepaling bij: „met godvruchtige oefeningen voor iederen dag der Maand; gebeden onder de „H. Mis voor overledenen en oefening bij den H. Kruisweg voor „de lijdende zielen in het vagevuur." Hiermede echter is nog niet alles genoemd wat het sierlijke boekje bevat; het heeft, behalve velerlei andere gebeden, ook eene *Novene* voor de afgestorvenen, door den H. Alphonsus, en een onderrigt over de dusgenoemde „heldhaftige liefdedaad ten gunste der zielen in het vagevuur."

We melden dit, om te toonen, dat het werkje wel bijzonder voor de maand der overledenen ingerigt is, doch ook het gansche jaar door dienen kan; en dit te meer, wijl we in deze oefeningen van godsvrucht voor de geloovige zielen, tegelijk aanhoudend op onze eigene verbetering en heiliging worden gewezen. Dit is inzonderheid het geval met de XXX Overdenkingen, van den Hoog-Eerw. Queloz [2]), welke zeer eenvoudig en kort, en elk door een voorbeeld gevolgd zijn. Het Voorberigt merkt hierbij aan: „Bij „de voorbeelden heeft de vrome schrijver de voorzigtigheid gehad „van de bronnen aan te teekenen, waaraan zij ontleend zijn, en „daarenboven de aanmerking te doen voorafgaan, dat de waarheid „der buitengewone feiten, die er in verhaald worden, niet op „goddelijk gezag, maar slechts op menschelijke getuigenissen be„rust, en dat hij overigens alles aan het oordeel der H. Kerk „onderwerpt. Met hetzelfde voorbehoud worden zij hier, in de „vertaling, uitgegeven, doch ook met dezelfde onverschilligheid „ten aanzien van sommiger vrees voor het bovennatuurlijke en „mirakuleuse. Want wij weten, dat, naarmate het geloof toe„neemt, die vrees afneemt; dit zij reeds genoeg om hare eigenlijke „afkomst te leeren kennen en hare waarde te leeren beoordeelen."

Er ligt duidelijk zekere strekking in deze aanmerking; niet moeijelijk is het te raden, van welke zijde ze komt en waar het op gemunt is. Dat „voorbehoud" is alzins gepast en voorzigtig

---

[1]) Naar het Fransch. 's Bosch, P. N. Verhoeven. 1863.

[2]) „Procur. Gener. der Congregatie des Allerheiligsten Verlossers."

gemaakt, gansch in overeenstemming met de bestaande kerkelijke verordeningen omtrent dat punt. Minder voorzigtig, dunkt ons, is hierbij minachtend gewaagd van „sommiger *vrees* voor het bovennatuurlijke en mirakuleuse", welke zoo maar in eenen adem voor *gebrek* aan GELOOF wordt verklaard. Doch, zou men kunnen vragen, met welk regt? De Kerk wil uitdrukkelijk, dat men wél wete, hoe zulke wonderverhalen juist niet op *goddelijk* gezag, maar op bloot menschelijke getuigenissen en dus op *menschelijk* gezag rusten. Doch de vertaler kan niet anders dan een goddelijk, bovennatuurlijk geloof bedoelen, waar hij zegt: „naarmate het *geloof* toeneemt, neemt die vrees voor het bovennatuurlijke en mirakuleuse af." Dit schijnt ons eene onvoorzigtige verwarring. Min prijselijk ook veralgemeent de vertaler met den schrijver van het voorberigt, wat enkel op eenige voorbeelden van louter menschelijke zekerheid moest zien. Er behoeft daarom bij die „sommigen" volstrekt geene vrees voor inderdaad bovennatuurlijke werkingen of wonderen, te bestaan; 't is zeer gepaste voorzigtigheid, niet met „sommigen" bij monde en in geschrifte voor *bewijs* aan te voeren wat niet voor bewijs mag gelden. Kan men dan niet een zeer goed geloovige en toch gansch niet onverschillig zijn, op wélk gezag het een of ander mirakuleuse rust? De vertaler wil toch niet meer dan de Kerk? Verder, als hij hier van „bronnen" spreekt, moet men dit ook niet te onbedacht in den strikten zin nemen; meermalen wordt slechts eenig schrijver genoemd, die het óók vermeldt, zonder dat men daarom de „eigenlijke afkomst en waarde", de eigenlijke *bron* te weten komt. Op dezelfde wijze hoort men somwijlen van dezen of genen onderen predikant met veel geestdrift een aantal voorbeelden of vertellingen voordragen, die dan door jongere broeders uit die „bron" weder overgenomen, en nog al vuriger naverteld worden. Zeer zeker is het ongeloof wonderschuw: de geschiedenis van den dag bewijst het; maar aan zóó iets zal de vertaler toch niet gedacht willen hebben.

Behalve deze aanmerking zouden wij overigens aan dit boekje gaarne allen lof willen geven, zoo de vorm niet al te veel te wenschen overliet, om er geheel van te zwijgen. Al willen we veel voor bijna onvermijdelijke drukfouten aanzien; al letten we niet op vreemde woordverbindingen, op ongelijkheid van spelling

in hetzelfde woord of geheel gelijksoortige woorden; dan is er nog wat hindert. We lezen van *dit* en *die* ballingschap; van „ons magt", ons „ijver"; „aanvaart", meermalen voor aanvaardt; „onthuld" voor onthul; van „*smartende* zielen", van „onverkoelbaar beminnen"; „met speeksel en slijm bespogen"; „zij rukken.... ook de *lappen vel* van uw ligchaam", en dergelijke. Taal, smaak en gevoel komen tegen zulke uitdrukkingen op, welke daarenboven te sterker afsteken bij het aantal niet ongezochte kieschkeurigheden, waarvoor geene onverschilligheid is getoond.

Misschien hebben we hier een eersteling, die op eenige verschooning aanspraak heeft. Te geruster evenwel maken we deze opmerkingen, wijl het nuttige boekje, ondanks de literaire ontsieringen, met zijn lief plaatje en uiterlijk, onder de geloovigen zijnen weg wel zal vinden.

GEZANGEN VOOR DE AARTSBROEDERSCHAP DER H. FAMILIE, EN DE CONGREGATIEN DER H. MAAGD.

In de vorige maand kondigden we het herziene en kerkelijk goedgekeurde „*Handboekje voor de leden der Congregatiën van de Allerheiligste Maagd Maria*" [1]) aan, en gewaagden bij die gelegenheid van insgelijks herziene en kerkelijk goedgekeurde Processieliederen, en Gezangen voor de Aartsbroederschap der H. Familie. We ontvingen sinds dien tijd een „*Handboekje*" voor de leden van laatstgenoemde Aartsbroederschap [2]), door Z. D. H. den Aartsbisschop van Utrecht goedgekeurd. Dit bevat, behalve de regels, aflaten, godvruchtige oefeningen, ook eene menigte Gezangen. Een goed gedeelte er van is overgenomen uit het herziene Handboekje, dat door de H. Familie te 's Hage en elders gebruikt wordt; zeer enkele uit het oude Handboekje; eenige uit herziene

[1]) Te Amsterdam, bij J. Beerendonk. 1863.

[2]) Tilburg, ter drukkerij van het R. K. Jongens-weeshuis. 1862.

processie-boekjes; twee of drie waren afzonderlijk verschenen. Verder heeft het vertalingen van kerkzangen, en een aantal nieuw behandelde onderwerpen, zooals de vier uitersten, de akten van geloof, hoop, liefde en berouw, en andere. We kunnen ons voorstellen, dat bijv. „de akte van geloof", zóó ingerigt, dat een gansch mannenkoor telkens op bondige vragen antwoordt, een diepen indruk moet maken. De niet genoemde bezorger van het Handboekje is blijkbaar met de oefeningen der H. Familie van nabij bekend.

Van den volijverigen bestuurder der H. Familie te Breda, den WelEerw. kapellaan M. Feijen, verschenen voor eenige maanden „*Gezangen op de Tien geboden Gods*, gevolgd door eenige toe„wijdings-zangen voor de plegtigheid der opdragt, ten dienste der „Congreganisten van het Genootschap der H. Familie" [1]). Z. D. H. de Bisschop van Breda heeft er „volgaarne" zijne „Bisschoppelijke goedkeuring en aanbeveling" aan verleend. De veelzijdige inhoud is met den titel reeds gezegd. In dezen bundel, welke bij een reeds bestaand (ons onbekend) „Handboek" gebruikt wordt, is, zeer doeltreffend, véél werk gemaakt van gepaste refreinen voor allen of het koor. Deze gezangen, verre van berijmingen der Tien geboden, moeten de leden strekken tot voortdurende herinnering en inscherping van hetgeen de bestuurder hun daaromtrent heeft uitgelegd. Onder de opgave van eenige drukfouten merkt de Eerw. schrijver aan: „Soortgelijke feilen tegen de „strikte vereischten van het rijm, vergeve men in een werkje, dat „niet bestemd was om openbaar te worden, dat werd afgedrukt „in omstandigheden waarin de schrijver het niet herzien kon." Voor de melodiën verwijst hij op het „Zangboekje", door den boekhandelaar J. B. Huver uitgegeven; wij meenen, dat de bedoelde zangwijzen door J. Beerendonk, boekhandelaar te Amsterdam, bezorgd zijn. Maar de heer J. B. V. Huver, te dier stede, heeft alle eer van eene uitgave, getiteld: „*Congregatie-boek*, of Regelen hier en te Rome gebruikelijk, aflaten en oefeningen voor „Congregatiën der Allerheiligste Maagd, met gebeden voor allen en Gezangen. Bewerkt en verzameld door F. Heynen, S. J." 1862.

---

[1]) „Uitgegeven door J. J. van Turnhout, boekhandelaar te Breda."

Dit Congregatieboek, met een tweetal platen versierd, met een „Bijvoegsel" van „eenige godvruchtige liederen" verrijkt, met kerkelijke goedkeuring en bijzondere aanbeveling voorzien, is wel het volledigste, voor zooverre wij weten, dat hier bestaat. Het behelst, behalve de oorkonden, aflaten, regelen en statuten, van vele aanteekeningen begeleid, en bij een groot aantal godvruchtige oefeningen voor de Congregatiën der H. Maagd, ook „Godvruchtige gebeden dienstig voor allen", welke over de honderd bladzijden beslaan. Dan volgen de meest gebruikte kerkelijke gezangen, in het Latijn, en naauwkeurig overgebragt, veelal in dezelfde maat, met de zangnoten er bij. Het „Bijvoegsel" biedt, behalve enkele overgenomene of vertaalde, nog verscheidene andere gezangen, ook met de zangnoten er bij. Het gansche boek, verre over de 400 bladzijden groot, is met de meeste zorg bewerkt en uitgevoerd. Dat het „ter bevordering van" veler, zeer veler „godsvrucht" strekke!

„NOVENE TER EERE VAN DEN H. WILLIBRORD" [1]).

Deze Novene ter eere van den Apostel der Nederlanden, door den Zeer Eerw. Pastoor-Deken C. L. Rijp, zal, we twijfelen er niet aan, den Nederlandschen Katholieken hoogst welkom wezen. Naar het voorbeeld van andere landen, zijn er ook hier, die voorlang in vereeniging bidden voor hetzelfde doel, hetwelk deze korte Negendaagsche oefeningen willen bevorderen, „den terugkeer namelijk van ons vaderland tot de eene ware Kerk van Christus". Dit nette boekje biedt er eene zeer gepaste handleiding voor aan. Eigenaardig wordt die oefening ter eere van den apostel gehouden, wien vooral wij het heilig geloof danken; en ofschoon zijn feestoktaaf en de maand November meer geschikt zijn voor die vrome oefening, kan zij toch zeer gevoegelijk op elken tijd des jaars, en meermalen geschieden. De bekwame schrijver heeft voor elken

[1]) Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1863.

novene-dag zeer vruchtbare onderwerpen gekozen, en een aantal hoogst praktische toepassingen ter nadere overweging aangegeven; ook de er aan toegevoegde gebeden zijn hier geheel op hunne plaats.

Mogen, naar den wensch van den ijverigen priester, door veler eenparig gebed vele afgedwaalden tot de ware Kerk terugkeeren!

„KORTE VERHANDELING OVER DE KLEINE DEUGDEN" [1].

De vrome pater Jesuïet, graaf J. B. Roberti, toonde in dit zaakrijk geschriftje, welk eene diepe kennis hij had van het menschelijk hart. Het is eigenlijk voor eene jonge religieuse, zijne nicht, opgesteld, maar bevat zeer veel wat ook voor anderen, voor iedereen dienstig is. Wie zich op die dusgenoemde „kleine deugden", welke men ieder oogenblik, ook in het allergewoonste dagelijksche leven, kan beoefenen, van ganscher harte toelegt, zal er ongetwijfeld groote en velerlei vruchten van inoogsten.

De vertaling is op vele plaatsen niet zeer gelukkig uitgevallen; aan taalfouten, bepaaldelijk tegen geslacht en naamval, is geen gebrek. Aan dit proefje (bl. 22): „van een enkel vonkje ontstaat *een* geheel*en* brand", heeft men genoeg. De uitgave is buitengemeen net.

DE ST. VINCENTIUS-ALMANAK VOOR 1864 [2].

Deze negende jaargang beveelt zich door bijzondere verscheidenheid aan; we hebben er ook een aantal nieuwe vignetten of versieringen in opgemerkt. Het goedgelijkend portret van Z. D. H. Mgr. Schaepman is door Sluyter gegraveerd. Ons bestek gedoogt

---

[1]) Uit het Fransch vertaald door .... — Utrecht, Dekker & van de Vegt. 1863.

[2]) „Uitgegeven door de Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo." Te Amsterdam bij B. Lenfring.

niet, alle bijdragen afzonderlijk na te gaan; maar voor elken stand en leeftijd is er iets zeer leerrijks in te vinden. Het zal met ons wel aan velen genoegen doen, dat er herhaaldelijk, nu eens op ernstiger, dan op vrijer toon, over de *opvoeding* gehandeld wordt. Daaromtrent blijft altijd voor velen nog veel te leeren. Hoogst gepast en toepasselijk vonden we o. a. de praktische opmerking in Anna Maria's levensschets: „ Hare ouders gaven haar eene goede opvoeding, en droegen vooral zorg, dat zij die kennissen opdeed, welke haar later tegen behoefte konden beveiligen, en in eene gewone moeder des huisgezins onontbeerlijk zijn. En op dat punt kunnen zich vele ouders en onderwijzeressen aan dit voorbeeld spiegelen. Men ziet vaak aan allerlei klasse van kinderen allerlei nietswaardige beuzelingen geleerd, waarmede de leerlingen en meer nog de leermeesteressen moeten schitteren, terwijl het volstrekt noodzakelijke voor den toekomstigen levensstaat aan zoodanig nietig vertoon geheel of ten deele wordt ten offer gebragt. Wat is er van zulk eene ijdele opleiding te wachten, daar er zelfs met eene nederige, ware Christelijke opvoeding nog zoo vele gevaren te duchten blijven. „ Dat is, in ons oog, gansch uit het leven genomen en geschreven. Wat er van die pronkopvoeding te wachten is, vinden we verder voor een deel aangewezen in de „ Nieuwerwetsche huisvrouw „, en „ Hoe de nieuwetsche huisvrouwen ontstaan „. In „ Opvoeding en Opvoeders „ zal men eenvoudige, leerrijke teregtwijzingen en wenken in 't belang eener Christelijke vorming der jeugd aantreffen. — Leerzame gesprekken, zooals het goedgeschreven „ Heilzaam bezoek „, „ jonge ambachtslieden „, enz., lieve gedichtjes, grootere en kleinere, zetten het boekje eene gevallige afwisseling bij. Zie de Amsterdamsche St. Vincentius-Vereeniging weder vele vruchten der tienduizenden exemplaren van haar negende „ Nieuwjaars-geschenk „ !

SPROKKELINGEN.

Nieuwe vereenigingen van religieusen. — De H. Vader heeft in den laatsten tijd verscheidene vereenigingen van religieusen bekrachtigd; vooreerst de zusters van de H. Martha, die in 1815 te Romans bij Valence ontstonden, om de kinderen der armen te

onderrigten en zieken te verplegen. Die congregatie telt 500 leden in vier diocesen. (De H. Martha rust in de krypta der schoone hoofdkerk van Tarascon ten zuiden van Valence.) Verder werd de vereeniging der zusters van O. L. Vrouw der afzondering goedgekeurd, welke in 1828 te Louvesc bij Viviers ontstond, en de kinderen die hunne eerste Communie zullen doen, en ook vrouwen die het verlangen, tot het houden van geestelijke oefeningen opneemt. Ook ten onzent zijn zusters, zonder juist tot die congregatie te behooren, den geestelijken bij de voorbereiding der kinderen somwijlen van goede dienst. — Goedgekeurd werd ook de congregatie der zusters van O. L. V. van Goede hulp, die zich in 1840 te Troyes vereenigden, en de zieken in de huizen verplegen;— alsnog die der zusters van den goddelijken Verlosser in Niederbronn, in Duitschland door hare verschillende liefdewerken welbekend.

VEREENIGING VAN KATHOLIEKE HANDWERKSGEZELLEN. — In de zeventien jaren dat deze vereeniging bestaat, is zij tot 350 afdeelingen en over de 100,000 leden geklommen. In sommige plaatsen, als te Munchen, Berlijn, enz., bezit zij aanzienlijke huizen ter zamenkomst, ook spaarkassen, gelijk te Keulen, waarin *f* 54,000 staan, bibliotheken en dergelijke. Polemiek en politiek zijn haar vreemd en met hare statuten in strijd; de toeleg der leden is, zich elk in zijn vak te bekwamen; de vereeniging wil brave *Duitsche* meesters vormen en den handwerksstand door deugd en bekwaamheid verheffen. Het bewijs van lidmaatschap leidt de gezellen overal waar vertakkingen bestaan, bij de zamenkomsten in, en geeft hun aanspraak op dezelfde bescherming. Aller gelijke groet is: *« God zegene het eerbare handwerk. »*

DUITSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING. — Dit Protestantsch genootschap heeft het vorige jaar *f* 315,000 aan 616 gemeenten uitgegeven; het telt 1200 afdeelingen, 140 vrouwenverecnigingen, en wil zoo spoedig doenlijk 137 kerken en 100 scholen bouwen. Het heeft 346 gemeenten in Duitschland, en bij de 160 gemeenten in Oostenrijk en Hongarije ondersteund.

HET BEROEP OP HET GEVOELEN VAN DEN H. AUGUSTINUS

OVER

DE SCHEPPINGSDAGEN.

Het boek Genesis (I—II, 3) verhaalt, dat God de schepping in zes dagen heeft voltooid, op den zevenden dag rustte van zijn werk, of ophield met scheppen, en dien dag zegende en heiligde. In dit zestal dagen van goddelijke werkzaamheid, door een rust- of sabbatdag gevolgd, lag voor den mensch de grond, de type, het toonbeeld, hoe ook hij zes dagen te arbeiden, en den zevenden dag, als rust- of sabbatdag, aan God toe te heiligen had. Bij de wetgeving op Sinaï werd ook over die sabbatviering een bepaald gebod gegeven.

Aangaande deze punten zijn het de geleerden, schriftverklaarders of niet, genoegzaam eens; in verschillende gevoelens echter ziet men hen, vooral in den laatsten tijd, uiteengaan, bij de vraag, wat er in het eerste hoofdstuk van het boek Genesis met het woord *dag* na elke schepping te verstaan zij. Ieder toch erkent, dat het in de H. Schrift

nu eens voor eene kortere, dan voor eene langere tijdruimte staat. *Dag* beteekent vooreerst tegenover *nacht* den tijd dat het licht is; aldus Gen. 1, 16, waar we lezen, dat God een grooter licht schiep, om over den dag, en een kleiner licht, om over den nacht te heerschen. Doch *dag* omvat ook den tijd dat licht en duisternis eens wisselen, of dag en nacht tezamen, of vier en twintig uren. Zoo wordt v. 14 gezegd, dat de lichten, bepaaldelijk zon en maan, tot teekens moeten zijn voor de tijden, en in het bijzonder voor de *dagen* en *jaren*. Na de schepping van zon en maan op den vierden dag is de regelmatige wisseling van dag en nacht blijkbaar aan het op- en ondergaan der zon verbonden, en van dan af zijn de woorden: „en het werd avond en (het werd) morgen, vierde dag, ... vijfde dag, ... zesde dag", voor gewone dagen van 24 uren te nemen. — Maar, zegt men, reeds vóór dien tijd, na de scheiding alleen van licht en duisternis, vindt men driemaal dezelfde uitdrukking. „en het werd avond en morgen, één (eerste) dag, ... tweede dag, ... derde dag". Zijn nu, gaat men voort, de drie laatste dagen van 24 uren: ook de drie eerste zullen wel van denzelfden duur geweest zijn. Nogtans eerst met den *vierden* dag staat de wisseling van dag en nacht met de zon in verband, vóór dien tijd niet; we weten derhalve niet, hoe lang die wisseling heeft geduurd; en we weten dus ook niet, hoe lang die drie eerste dagen zijn geweest. Mogelijk waren het gewone dagen, maar mogelijk ook heeft elke wisseling van licht en duisternis honderden, ja duizenden jaren geduurd! —

Gaarne vereenigen wij ons met diegenen, welke tegen deze laatste, tamelijk uit de lucht gegrepen bewering zeggen: Neemt gij de drie laatste dagen in den gewonen

zin, dan zie ik in den ganschen bijtekst geene enkele reden, om de drie eerste dagen anders te verstaan. God toch noemde reeds op den eersten scheppingsdag het licht *dag* en de duisternis *nacht*: „en het werd *avond* en *morgen*, één (eerste) DAG"; met het avond- en morgenworden, of met het begin tot het einde van den *nacht* tezamen met het begin tot het einde van den *dag*, hebben we het gereedelijkst de gewone wisseling van duisternis en licht, van nacht en dag te verstaan, ook vóórdat zij bepaaldelijk aan een zigtbaar hemellicht verbonden was. Hetzelfde woord *dag* wordt zonder eenige aanmerking van de drie eerste dagen zoowel gezegd, als van de drie laatste; waarom de goddelijke magt te beperken, alsof zij niet ook vóór de door haar geschapen zon eene gelijke wisseling van licht en duisternis kon te weeg brengen?

Een ander gevoelen is, dat de zes scheppingsdagen zes tijdperken zijn van onbepaalden duur. Onder hen die deze meening houden, zijn er echter weder, die eenige der gronden van hunne medestanders als onhoudbaar bestrijden. Zoo voert men als bewijs voor de perioden aan: het Hebreeuwsche woord *jom* beteekent meer eene onbepaalde dan eene bepaalde tijdruimte [1]); ook bij de Arabieren is *jaum*, blijkbaar met het Hebreeuwsche *jom* verwant, een tijdperk [2]); wat de Hebreeuwsche woorden *ereb* en *boker* betreft, ongetwijfeld beteekenen ze *avond* en *morgen*, doch *ereb* beteekent ook verwarring, *boker* orde, regeling. En daar elke scheppingsakte met eene

---

[1]) Sébast. Mutzl, *die Urgeschichte der Erde*, S. 5. — Vgl. Marcel de Serres, *de la cosmogonie de Moïse* etc., I, p. 9, 371.

[2]) J. B. Pianciani, *in historiam creationis mosaicam commentatio*, p. 15.

geweldige beweging der natuurkrachten moest beginnen, daarentegen met de voltooijing van den daarmede beoogden scheppingsgraad eindigde, wat is dus natuurlijker dan de uitdrukking: „verwarring", — „orde"? [1]) — Volgens deze redenering zou men dus niet moeten vertalen: „Het werd avond en morgen, één dag", maar: „Het werd verwarring en het werd orde, één tijdperk"!

Met allen grond is hiertegen ingebragt: die verwantschap van *jom* en *jaum* of *jaumun* is zeker duidelijk genoeg; daarmede is echter niet bewezen, dat *jom* méér eene onbeperkte dan eene bepaalde tijdruimte beteekent; we zien immers, hoe het in dat hoofdstuk zelf waarvan spraak is, staat voor den bepaalden tijd: van *licht* tegenover *duister*, en voor den gewonen tijd van dag en nacht tezamen. Al kan men *ereb* en *boker* tot verbaalstammen terugbrengen die „verwarren" en „regelen" of „ordenen" beteekenen, dan is ter bepaling van den zin ook te letten op het spraakgebruik, hetwelk hier, zoowel als het tekstverband, *avond* en *morgen* vordert.

Doch zelfs onder hen die aldus spreken, zijn er die toch in de scheppingsdagen onbepaalde tijdperken zien. Zij zeggen: *jom* is wel op de eerste plaats *dag*, zoo goed als *eber* en *boker* avond en morgen; doch bij die eerste bepaalder, heeft het eene algemeener beteekenis, niet slechts in 't meervoud, als: „in de dagen van Noë", of: „na vele dagen" (Gen. I v. 3), maar ook in 't enkelvoud, als bij de profeten: „op dien dag" voor: „in dien tijd", en reeds dadelijk Gen. II, 4: „op den dag dat God hemel en aarde schiep", en elders. De vraag blijft derhalve, wijl *dag* voor eene bepaalde en eene onbepaalde

---

[1]) Mutzl. t. a. p.

tijdruimte staat, welke zin is er hier aan te geven? En men antwoordt: Het is een regel der uitlegkunde, zich aan de naaste en eigenlijke beteekenis te houden, zoolang er geene reden is, om de verdere of overdragtelijke te kiezen. Die reden, gaat men voort, ligt hier voor de hand. Immers het gansche tellen der dagen heeft geen ander doel dan de mededeeling in de eerste verzen van het IIe hoofdstuk voor te bereiden: „en den zevenden dag", — waarvan natuurlijk volstrekt geen spraak konde zijn, zoo er geen zes dagen voorafgegaan waren, — „en den zevenden dag zegende God en heiligde dien." Het goddelijke werk der zes dagen en de er op volgende goddelijke sabbat van den eenen kant, en de week, de zes werkdagen en de sabbat van den anderen kant — vormen eene parallel, en wel niet eene willekeurige, toevallige, maar eene door God gewilde en gewerkte parallel. De scheppingsweek is het goddelijke grondbeeld, onze week het aardsche wederbeeld. Het chronologiesch grondbegrip, waarvan we moeten uitgaan, is dus niet de *dag*, maar de *week*. Van zeven dagen, waaronder de laatste de dag is waarop God rustte, spreekt Moses enkel, omdat zeven dagen, waaronder de rustdag de laatste is, eene week uitmaken. Derhalve op het begrip *week* komt het aan, niet op het begrip *dag*. Dat het zevental eene bepaalde plaats in het scheppingsverloop heeft, is in godsdienstig opzigt vol beteekenis, en mag daarom niet voorbijgezien worden; maar of het een zevental van minuten, uren, jaren of duizend jaren is, het is op en voor zich zelf van geen wezenlijk belang. -- Dat de gansche scheppingsgeschiedenis in zeven tijdruimten vervalt, is voor de goddelijke openbaring enkel om de door God gewilde analogie tusschen de goddelijke

scheppingsweek en de menschelijke week van gewigt. — Die analogie, dit erkent men, zou wel het volmaaktste zijn, wanneer de eenheden der eene hebdomas (week) gelijk waren aan de eenheden der andere hebdomas, wanneer alzoo de zeven dagen van het scheppingsberigt 7×24 uren waren, zooals de dagen van onze week; doch die analogie, zegt men dadelijk daartegen, bestaat ook nog, wanneer de eene hebdomas uit andere eenheden bestaat dan de andere; wanneer dus de scheppingsweek niet eene hebdomas onzer dagen van 24 uren is, maar van grootere perioden; want het wezenlijke, het zevental blijft ook in dit geval in zijn volle regt. Gesteld nu eens, dat de zes dagen grootere, welligt ongelijke tijdperken zijn geweest, hoe kon Moses die perioden dan noemen? Hij kon dit met een eigenlijk of oneigenlijk woord doen. Koos hij dit laatste, dan lag het woord *dagen* wel het meest voor de hand, om de analogie tusschen de goddelijke scheppingsweek en de menschelijke week; hij kon die analogie niet beter doen uitkomen dan met den naam van de deelen der menschelijke week juist op de deelen der scheppingsweek over te dragen. — Hierin nu, eigenlijk, in eene bloote veronderstelling, vindt men dan grond genoeg om van de eerste, eigene, bepaalde beteekenis van het woord *dag* af te gaan, en de zes scheppingsdagen tot onbepaalde tijdperken te maken; de benaming „dag," verzekert men, is van de bestanddeelen der week op de bestanddeelen van het grondbeeld der week, de scheppingsperiode, overgebragt [1]). — „De opeenvolging van zes perioden van goddelijke scheppingswerkzaamheid met er

---

1) Aldus Dr. F. Heinr. Reusch, *Bibel und Natur* (Freiburg, 1862), S. 130 ff.

op volgende rustperiode is de grond van het latere weekfeest. De mensch arbeidt zes dagen en viert feest op den zevenden. De bedoeling des heiligen schrijvers, om in de zeven afdeelingen der schepping het voorbeeld der week te geven, verklaart ons de uitdrukking *dag*, welke hij voor elk dezer afdeelingen gebruikt. Hij wil een *godsweek* voorstellen. Hoe lang een dag dezer godsweek naar onze maat geweest is, laat zich niet bepalen" [1]).

Tegen deze opvatting zijn verschillende bedenkingen gemaakt. Ongetwijfeld, heeft men gezegd, kan soms het woord *dag* voor een grooter tijdperk staan: maar bij de scheppingsdagen, waar het telkens met *avond* en *morgen* verbonden wordt, moet men aan een gewonen eigenlijken dag van 24 uren denken. Hierop luidt weder het antwoord: Wanneer het gansche scheppingsverloop figuurlijk eene week, en elk gedeelte er van figuurlijk een dag kan genoemd worden, is er niets natuurlijker, dan dat het begin en het einde van zulk een figuurlijken dag desgelijks figuurlijk als avond en morgen aangeduid worden. Doch dát juist, mag men er tegen inleggen, is altoos de vraag, of *dag* inderdaad figuurlijk te nemen is.

Verder is tegen de onbepaalde perioden aangevoerd: Ex. XX, 9—11 (vgl. XXXI, 12—17 en elders) lezen we: „Zes dagen zult gij werken en al uwe werken doen. Doch op den zevenden dag is het de sabbat van den Heer uwen God: op dien dag zult gij geen werk doen. - - - Want in zes dagen heeft de Heer den hemel en de aarde en de zee en al wat er in is, gemaakt, en op den zevenden

---

[1]) Dr. Haneberg, *Versuch einer Geschichte der bibl. Offenbarung* (Regensburg, 1852), S. 13.

dag gerust; daarom heeft God den sabbatdag gezegend, en dien geheiligd." Daar is geen grond voor dit gebod, zoo we hier niet aan dagen van 24 uren moeten denken. Men kan er bijvoegen: tot op den huidigen dag, al is de sabbat van den laatsten op den eersten dag der week verplaatst, om de groote Christelijke geheimen op dezen eersten dag geschied; tot op heden toe heeft men feitelijk al de eeuwen door, over de gansche wereld, dat gebod aldus verstaan en beoefend. Daarop geldt dan voor alle antwoord, wat eigenlijk nog altoos te bewijzen is: „die perioden, welke dagen heeten, worden niet ongerijmd voor het symbool en de prototype én van de gewone werkdagen, én van den laatsten, voor de rust bestemden dag der week genomen" [1]). En dit houdt men vast, al wil en moet men ook toegeven, dat de analogie tusschen onze week en de scheppingsweek veel volmaakter is, indien men zich aan de gewone dagen houdt. Dat God met elk zevende jaar en na alle zevenmaal zeven jaren nog een rustjaar voorschreef, had zijne bijzondere, daarbij aangegeven redenen, was ook eene analogische herhaling en inscherping van de sabbatrust, en pleit veeleer voor de gewone dagen dan voor langere perioden; tenzij men wilde beweren, wat wel niemand zal doen, óf dat elke scheppingsdag een jaar was, óf dat de zes scheppingsdagen tezamen juist zevenmaal zeven jaren hebben uitgemaakt! Het sabbat- en jubeljaar kunnen wel vóór, maar nooit tegen de opvatting van gewone, bepaalde dagen gelden.

Een derde gevoelen, door sommigen voorgestaan, is, dat de zes dagen de hoofdpunten der wereldontwikkeling, de hoofddagen der schepping zouden wezen, die niet

---

1) Pianciani, l. c., p. 22.

onmiddellijk op elkaâr behoeven te volgen, maar door langere tusschenruimten gescheiden zijn. Op zes dagen heeft de Schepper onmiddellijk in de ontwikkeling der aarde ingegrepen, tusschen die dagen was de ontwikkeling haren geregelden weg gegaan. Moses heeft dan die zes dagen der goddelijke scheppingswerkzaamheid in zijn berigt herdacht, maar ging de ontwikkelingsperioden met stilzwijgen voorbij, wijl gene voor de heilgeschiedenis, deze slechts voor de natuurgeschiedenis van beteekenis zijn [1]).

Zelfs Dr. Reusch, een voorstander anders der scheppingstijdperken, vereenigt zich met zijnen bestrijder [2]) tegen die meening, en erkent met hem: Zoo komt niet enkel het verband met den menschelijken sabbat in de goddelijke scheppingsweek te zeer op den achtergrond, maar ook het gezegde: „Het werd avond en het werd morgen, één dag, ... tweede dag", enz. behoudt slechts dan zijne regte beteekenis, wanneer het zóó verstaan wordt, dat de morgen de morgen van den naastvolgenden dag is. De woorden: „en het werd morgen", brengen ons tot den volgenden dag over, en Moses had zich geheel anders moeten uitdrukken, indien hij niet zes onmiddellijk op elkaâr volgende dagen hunne afsluiting in den goddelijken sabbat wilde laten vinden. Die opvatting is hem exegetiesch onhoudbaar.

We achtten het nuttig, deze hoofdpunten der vraag aan te geven, voordat we daaromtrent het gewone beroep op het gevoelen van den H. Augustinus nagaan. Schier allen toch, die over den duur der scheppingsdagen handelen,

---

[1]) Zie deze meening medegedeeld bij Pianciani, l. c., p. 23.
[2]) Dr. Vosen, in zijn program voor 1860—61.

verwijzen op de tekstverklaringen van dien geleerden vader, doch niet allen in denzelfden zin. Meestal voert men hem voor de onbepaalde scheppingsperioden aan; een ander zegt, dat hij volstrekt geene verschillende dagen, maar slechts één dag aanneemt; een derde verklaart zijne uitlegging voor louter mystiesch. Sommigen weder [1]) spreken omzigtiger en meer in 't algemeen: „Reeds de H. Augustinus merkte met vele andere kerkvaders [?] op, dat men over den aard dier dagen geen voorbarig oordeel mag vellen, noch vaststellen, dat ze aan onze gewone werkdagen gelijk zijn geweest (de Gen. ad lit. L. IV, 44 [lees: 26 of 27]); dat het moeijelijk, ja onmogelijk is, iets naders over den duur dier dagen te bepalen (de civ. Dei, Lib. XI, 7)." — In zooverre geldt de meening diens kerkvaders voor diegenen welke den gewonen zin verwerpen, dat ook hij eene andere verklaring beproeft. We zullen zijne voornaamste plaatsen nagaan, en daaruit leeren, hoe hij eigenlijk geene vaste uitlegging heeft. Doch al ware dit ook, dan nog zou het gevoelen van één op zich zelven staanden vader geen afdoend gezag wezen, vooral niet in eene vraag als het hier geldt; het weegt niet meer dan de bewijsgronden waar het op steunt. En Augustinus staat met zijn gevoelen zoo goed als alleen; men spreekt wel van „*vele* andere kerkvaders"; maar wat men uit een of twee hunner bijbrengt, is, gelijk we zullen toonen, weinig gegrond. Daarentegen zijn er uit een groot aantal vaders zeer duidelijke plaatsen voor de gewone opvatting der scheppingsdagen aan te halen.

---

1) Zie Dr. Schuster, *Handbuch zur Bibl. Geschichte* (Freiburg, 1861), S. 12. — Vgl. Muré, *Bijbelsche geschiedenis* (Leiden, J. W. van Leeuwen, 1863), bl. 12.

Zien we, na deze voorloopige opmerking, nader, hoe verschillend het gevoelen van den H. Augustinus over de scheppingsdagen begrepen is. De een beweert met de Serres (t. a. pl., bl. 13), dat hij van andere dan gewone dagen spreekt. „Moeten wij niet, schrijft hij, met den H. Augustinus zeggen, dat men niet te haastig over den aard der scheppingsdagen uitspraak moet doen, noch verzekeren, dat ze gelijk waren aan die waaruit de gewone week bestaat. Op hetzelfde denkbeeld komt die vader in het meest afgewerkte zijner geschriften, de *Stad Gods*, terug, en voegt er bij, dat het moeijelijk is, zich den aard dier dagen voor te stellen. Zoo de heilige schrijver denkt, dat men niet kan weten, wat de zes scheppingsdagen zijn, meent hij, dat men verzekeren kan wat ze niet zijn. Hij verklaart dus, dat zij niet gelijk waren aan de gewone dagen." De Serres laat, met anderen, op dien grond den H. Augustinus van *onbepaalde* tijdperken spreken.

Pianciani beweert (l. c., p. 10 sq.), dat die H. vader in zóóverre een geheel eigen gevoelen heeft, dat hij de zes scheppingsdagen tot één dag zamentrekt [1]; en Dr. Reusch stelt (t. a. p , bl. 140 v.) de bijzondere opvatting van den H. Augustinus aldus voor. Van niet geringen invloed op zijne meening was zijne uitlegging van eene plaats uit het O. T. In het boek Ecclesiasticus (VIII, 1) staat: *Qui manet in aeternum, creavit omnia simul*, dat is: de Eeuwige heeft alles gelijkelijk, gezamentlijk, alles zonder uitzondering geschapen. Augustinus verstond het echter zoo: de Eeuwige heeft alles tegelijk, in een oogenblik geschapen. Was deze uitlegging juist, — en Augustinus hield haar verkeerdelijk voor juist, — dan ontstond de

---

[1]) Straks zal blijken, dat zoodanig begrip meer voorkomt.

vraag, in hoeverre Moses dan naar waarheid kon berigten, dat God in zes dagen heeft geschapen [1]). De H. Thomas antwoordt: dat gezegde van Jesus Sirach, dat God alles op eens heeft geschapen, ziet op de voortbrenging der dingen naar hunne substantie, waarvan Moses in het eerste vers spreekt: „In den beginne schiep God hemel en aarde"; daardoor wordt niet uitgesloten, dat God de door één scheppingsakt voortgebragte materie in zes dagen gevormd heeft. Deze eigenlijk zeer voor de hand liggende overeenbrenging der schijnbare tegenspraak vind ik echter (zegt Dr. Reusch) bij Augustinus niet. Hij zag zich dus gedrongen, de tijdelijke opeenvolging der afzonderlijke scheppingen, welke het hexaemeron berigt, door eene andere verklaring der zes dagen weg te nemen. Zoo komt hij tot de meening, dat er geen spraak is van zes achtereenvolgende en van elkaâr verschillende dagen, maar van één dag, die in het berigt van Moses zesmaal herhaald wordt, *idem dies sexies repetitus* [2]). De werken der zes dagen zijn dus niet als chronologiesch op elkaâr volgend, maar slechts als logiesch van elkander verschillend te verstaan. Er wordt geleerd, dat God de dingen geschapen, de elementen en rijken der natuur van elkaâr gescheiden, ze bezield en versierd heeft; doch dit zou enkel eene logische uitlegging der scheppende werkzaamheid, geene chronologiesch-historische beschrijving er van zijn. Maar hoe dan staat er: „Het werd avond en het werd morgen, één dag, - tweede dag", enz.? „*Dag*" is hier niet de tijd, zegt de H. Augustinus, maar de kennis der engelen, en het

---

1) S. Aug. de Gen. ad lit. IV, 33.
2) De civ. Dei, XI, 30.

zestal dagen de kennis der zes logische deelen van het scheppingsplan door de engelen; avond en morgen zijn figuurlijke aanduidingen der beide zijden van de kennis der engelen, door de aanschouwing der werkelijkheid, en de kennis van het idee der dingen, de dusgenoemde *cognitio vespertina et matutina.* — Teregt mag men dit met Reusch, Pianciani en anderen voor geene letterlijke, maar voor eene allegorische of mystische uitlegging houden.

Daar zijn er echter weder, die, met eenige wijziging, de voorstelling van den H. Augustinus aldus uitwerken: Het eerste hoofdstuk van Genesis geeft alleen het goddelijk scheppings*plan*, zoodat aan het einde van 't hexaemeron de dingen enkel in den grond hunner existentie, in den scheppingswil van God, maar nog niet werkelijk bestonden Van de wijze waarop die wil zich voltrok, wordt niets vermeld, dan hetgeen het IIe hoofdstuk over de voortbrenging der planten, de vorming der dieren en der menschen berigt. In dien zin nagenoeg spreekt de H. Augustinus werkelijk in zijne uitlegging van het IIe hoofdstuk (de Gen. ad lit. L. VI, 2 vv.), doch op twijfelachtige, niet op stellige, maar meer op gissende wijze. Met zulk eene opvatting van het IIe hoofdstuk, merkt Dr. Reusch aan, is de gansche voorstelling in het Ie hoofdstuk (van het boek Genesis) in strijd, welke wij niet anders dan als eene beschrijving der achtereenvolgende goddelijke scheppingsakten kunnen nemen.

Als gansch zeker stelt een geleerd professor der Sorbonne, de kanunnik Maupied, de zienswijze van den H. Augustinus aldus voor [1]). Volgens hem neemt die vader de scheppings-

---

[1]) *« Dieu l'homme et le monde »* etc.; *« Cours de physique sacrée et de cosmogonie mosaïque »* (Paris, 1851), T. III, p. 94 ss.

dagen volstrekt niet voor onbepaalde tijdperken, maar geheel in den gewonen zin. Alleen door zijne allegorische of mystische toepassing verkeerd te verstaan, en voor eene letterlijke verklaring uit te geven, heeft men hem tot een voorstander, en wel den eenigen voorstander onder de vaders, der scheppingsperioden kunnen maken. De H. Augustinus, zegt hij, is de eenige kerkvader, bij wien men eenige uitdrukkingen heeft kunnen vinden, die men in eenen, aan zijn denkbeeld geheel tegenovergestelden zin heeft uitgelegd. Het is altoos gemakkelijk, zoo de helft van een volzin eens schrijvers te nemen, om hem iets te doen zeggen, waaraan hij nimmer gedacht heeft. De H. Augustinus heeft in vele zijner werken over de scheppingsdagen gesproken, doch meer bepaaldelijk in zijn *Genesis ad literam*, en *de civitate Dei*. Maar overal staat hij dezelfde leer op dit punt voor; altoos heeft hij de zes dagen allegoriesch verklaard. Voor hem duidt de dag de schepping en de volmaaktheid van het geschapene, de nacht het niet-zijn en de onvolmaaktheid dier zaak aan. In het XXVI hoofdstuk van het IV boek der *Genesis ad literam* zegt hij: „*dat de zes dagen niet zijn als de dagen die door de zon worden afgemeten*", en hij herhaalt datzelfde gezegde op verscheidene plaatsen. Op dien grond is men tot het besluit gekomen, dat de H. Augustinus die dagen als tijdperken beschouwde; doch zoo men zich de moeite had gegeven van den zin voluit te lezen, zou men tot een tegenovergesteld besluit gekomen zijn. Immers de zin dier plaats is in haar geheel als volgt: De zes dagen zijn niet als de dagen door den loop der zon bepaald en geteld, maar die zes dagen, welke er slechts *één* zijn, beteekenen het geestelijke licht, waardoor de engelen alles kennen in het Woord van

God, enz. Vervolgens zet hij in verscheidene hoofdstukken van hetzelfde boek uiteen, hoe de zes dagen slechts de graden van kennis zijn, waardoor de engelen de schepping hebben leeren kennen, en in het XXXIV hoofdstuk geeft hij als reden zijner uitlegging op: dat de schepping van alle dingen tegelijkertijd is geschied, *simul omnia facta sunt*; volgens den tekst der schriftuur: *qui vivit in aeternum creavit omnia simul*; en hij tracht uit te leggen, hoe dit niet in tegenspraak is met de opvolging der zes dagen, wijl de opvolging dier dagen betrekking heeft op de successieve kennis der engelen (hoofdstuk XXXV), die al de werken van God vooruit in zijn Woord, en vervolgens in zich zelve hebben gekend, niet bij tusschenruimten van gescheiden tijden, maar met een vóór en ná in het verband der schepselen, doch in de werkkracht des Scheppers zagen zij alle dingen tegelijk [1]); en de zonnedagen zijn voor ons eene aanmaning, om tot het begrip der geestelijke dagen op te klimmen.

In zijn *de civitate Dei*, XI boek, VI hoofdstuk, zegt de H. Augustinus: „Het is zeer moeijelijk, of zelfs onmogelijk, te denken, laat staan te zeggen, hoedanig die dagen zijn." Hoofdstuk VII: „Immers wij zien, dat onze gewone dagen hunnen avond hebben van den ondergang der zon, en hunnen morgen van haren opgang; terwijl die drie eerste dagen zonder zon zijn verloopen, alswelke, volgens de H. Schrift, eerst den vierden dag werd geschapen. Wel is waar zegt zij ons, dat God eerst

---

1) „.... ordine scientiae, qua (spiritalis creatura) et in Verbo Dei (omnia opera) facienda praenosceret, et in creatura facta cognosceret, non per intervallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in connexione creaturarum, in efficacia vero creatoris omnia simul."

het licht schiep, en het van de dnisternis scheidde; dat hij het licht dag, en de dnisternis nacht noemde; maar te bepalen, hoedanig dat licht was, en door welke wisselende beweging het den avond en den morgen maakte, ligt niet onder het bereik onzer zinnen, en wij zijn niet in staat te begrijpen, wat daarvan is, ofschoon wij het zonder aarzelen moeten gelooven. Want het is óf een ligchamelijk licht, hetzij in de oppergedeelten der wereld verre van ons oog bestaande, hetzij dat daarvan later de zon ontstoken is; óf het woord licht beteekent de heilige stad der heilige engelen en zalige geesten.... In allen geval heeft die dag eenigerwijze zijnen avond en zijnen morgen; wijl de wetenschap van het schepsel, bij die des Scheppers vergeleken, als een avond is; maar zij wordt een dag en een morgen, als men ze op zijne glorie en liefde terugbrengt, en zij daalt niet tot den nacht, waar de Schepper niet uit liefde tot het schepsel verlaten wordt. En inderdaad gebrnikt de H. Schrift bij het optellen dier dagen nooit het woord nacht; nergens toch zegt zij: Het werd nacht, maar: *het werd avond en morgen, één dag*; en zoo met den tweeden en de volgende dagen; want de kennis van het schepsel in zich zelf heeft minder lnister dan wanneer men het in de wijsheid van God, als in de kunst kent die het heeft voortgebragt (*velut in arte, qua facta est*); zoodat men het gevoegelijker een avond dan een nacht kan noemen; en niettemin, het wordt, gelijk ik zeide, op zekere wijze een morgen, als men het op de glorie en de liefde van den Schepper terugbrengt. Alzoo, wanneer dit voor de engelen door de kennis van zich zelven geschiedt, is het één dag. Wanneer het is door de kennis van het firmament, dat tusschen de beneden- en opperwateren is, en hemel wordt geheeten, is

het de tweede dag. Wanneer het is door de kennis van de aarde en de zee, en alle planten die met hare wortelen aan de aarde gehecht zijn, is het de derde dag. Wanneer het is door de kennis der twee groote hemellichten en de andere sterren, is het de vierde dag. Wanneer het is door de kennis van al de dieren uit het water voortgekomen, hetzij ze zwemmen of vliegen, is het de vijfde dag. En wanneer het is door de kennis van alle dieren der aarde en van den mensch zelven, is het de zesde dag."

Hoofdstuk XXX: „De H. Schrift nu zegt, dat dit alles op denzelfden, zesmaal herhaalden dag, in zes dagen voltooid is; niet dat God dien tijd noodig had, alsof Hij niet alle dingen tegelijk had kunnen scheppen, welke dan door passende bewegingen de tijden zouden uitmaken, maar om de volmaaktheid zijner werken door de volmaaktheid van het getal zes aan te toonen. Want evenals het getal zes door zijne zamengetrokken deelen (1, 2 en 3) wordt voltooid, zoo is ook de wereld een harmoniesch geheel, tezamengesteld uit hare deelen, dat de schepselen zijn."

Het zoude overbodig wezen, merkt Maupied aan, meer nog bij deze reeds te lange zamenvatting te voegen. Wij zouden het gezegde slechts kunnen herhalen. Dan het is duidelijk, dat de H. Augustinus, wel verre van beweerd te hebben, dat de scheppingsdagen tijdperken waren, integendeel uitdrukkelijk heeft geleerd, dat alle schepselen tegelijkertijd zijn gemaakt. Overigens kan zijne mystische uitlegging der dagen niet den minsten steun aan de thesis van tijdperken of onbepaalde perioden bijzetten.

De thesis, gaat hij voort, van elkaâr bij perioden opvolgende scheppingen en vernietigingen, is uit het

Indiesch pantheïsme geboren, hetwelk leerde, dat God, die het Al is, zich in de zigtbare wereld uitstortte door eene opvolgende voortbrenging van wezens, de eene door de andere; vervolgens na verloop van een zeker aantal eeuwen, keerden al die wezens weêr de eene in de andere, en eindelijk in het groote Al terug. Dan begon andermaal eene nieuwe schepping of uitstorting van het wezen, dat zich vernietigde, of op dezelfde wijze in het groote Al terugging, en zoo in het oneindige. Op de aarde toegepast, heeft deze leer haar soms voorgesteld, als versierd met eene heerlijke schepping, en daarna verwoest door een zondvloed of algemeene overstrooming, die alles verdelgde; op die overstrooming volgde eene nieuwe schepping op de aarde, en die werd verwoest als de eerste, om plaats te maken voor eene derde, en zoo verder; in dezer voege hebben verscheidene Indische stelsels eene theorie over de wereldwording geformuleerd.

Al die stelsels zijn uit Indië in de school van Alexandrië overgegaan en vormden den grondslag van het Gnosticisme en de ketterijen die er uit zijn voortgesproten.

Maar nooit zijn ze door een der kerkvaders aangenomen, integendeel, allen hebben die bestreden. De thesis der in de geologie ingevoerde onbepaalde tijdperken is niets anders dan een overblijfsel van het Indische pantheïsme en het Alexandrijnsche Gnosticisme, en Katholieke schrijvers, die noch de wetenschap, noch de oudvaders ernstig hebben bestudeerd, schroomden niet, die thesis te verdedigen, als door de vaders geleerd, die haar hebben bestreden, en als op de wetenschap steunend, die haar wederlegt, zooals wij later zullen zien."

Tot zooverre de hoogleeraar Maupied, die de theorie

der onbepaalde tijdperken in bovengenoemd werk ook op natuurkundige gronden duchtig bestrijdt.

We laten wat de geleerde kanunnik over de herkomst der perioden-theorie opmerkt, voor zijne rekening, maar moeten hier herinneren, dat de Kerk nooit eenige uitspraak over die vraag heeft gedaan; dat men alzoo van dien kant vrijelijk het gevoelen der onbepaalde tijdperken kan voorstaan, gelijk het dan ook door echt-Katholieke auteurs is geschied en nog geschiedt.

Dat die theorie, zoo wij den H. Augustinus nu eens daarlaten, bij geen vader te vinden is, gelijk Maupied verklaart, schijnt ons wel wat al te absoluut gesproken, maar is toch, naar hetgeen de tegenpartij aanhaalt, genoegzaam waar.

Een later ontdekte brief, aan den H. Barnabas toegekend, maar hem ook betwist, wordt soms aangevoerd, maar gewaagt al te duidelijk eerst van zes dagen, en dan in *allegorischen* zin van zes duizend jaren, waarin alles zal vervuld worden, om voor de onbepaalde tijdperken te kunnen getuigen. — De Serres haalt den H. Athanasius aan, *Orat. contra Arianos*, n°. 60; wélke *oratio* bedoeld is, heeft hij vergeten er bij te voegen; doch geene der *orationes* met een 60sten paragraaf, geeft aldaar of ergens, en ook geene kleinere *oratio* iets van dien aard te lezen. Maar wél zegt de H. Athanasius *Orat.* II, § 19, dat heel de zigtbare schepping in zes dagen gemaakt is; hij telt de schepping van elken dag op, maar geen zweem van onbepaalde tijdperken doet zich daarbij voor. Men vergelijke ook van dezelfde tweede rede tegen de Arianen § 24; § 48, waar hij zegt, dat „alle gesternten op één dag zijn geschapen"; § 49, waar

we lezen, dat „alles naar zijne soort (op elken scheppingsdag) tegelijk is ontstaan"; § 31: „wat God wilde gemaakt hebben, is dadelijk door het Woord gemaakt en voltooid." — Verder beroept men zich op Origenes, die ons toch niet als een bijzonder gezag zou behoeven te gelden. Maar noch *de Principiis* Lib. IV, § 16, noch *contra Celsum* Lib. VI, § 50, 51 is er spraak van scheppingsperioden; hij waarschuwt meermalen tegen te letterlijke, ongerijmde, Gode onwaardige opvattingen van het scheppingsverhaal; § 60 zegt hij, dat er geen zes dagen tijds voor de schepping besteed zijn, gelijk hij lang te voren in zijne verklaring dier schriftteksten heeft doen zien. Wel verre van tijdperken aan te nemen, wijst hij op Gen. II, 4: „op den *dag*, dat God hemel en aarde gemaakt heeft", en komt op dien vermeenden grond tot eene *gelijktijdige* schepping van alle dingen; eene voortbrenging echter, welke, zegt hij, den Schepper niet *vermoeide*, zoodat Hij *rusten* moest, gelijk sommigen beweerden; maar die zevende en die zes dagen hebben een geestelijken zin. Origenes, gelijk Huet opmerkt [1]), speelt, met voorbijzien van de letter, te veel met de tropische en allegorische uitlegging der Schrift. — Hetzelfde moet men niet minder van Clemens van Alexandrië zeggen, die gansche bladzijden met allerlei duidingen en toepassingen van getallen heeft. Nogtans spreekt ook hij niet van onbepaalde tijdperken. In het gewoonlijk, ook door Perronne, aangehaalde VI boek zijner *Stromata* deelt hij (bl. 684 v. Ed. Sylburg.), met eenige anderen de meening: dat „alles tegelijk gemaakt is door de goddelijke gedachte"; maar, merkt hij aan, „met geen

1) Origeniar. Lib. II, q. 8ª, de astris.

woord zou ons het ontstaan van elke schepping geopenbaard zijn, indien er gezegd was, dat alles tegelijk en op eens was gemaakt. Iets moest toch het eerst genoemd worden, - - - ofschoon alles tegelijk door ééne magt uit één wezen gemaakt is." Bladz. 686 spreekt hij evenmin van onbepaalde dagen, maar zegt, dat God geen *tijd* noodig heeft om te scheppen; want, dat er (Gen. II, 4) staat: „toen ze geschapen zijn", is eene onbepaalde uitdrukking zonder tijd, en: „Door wat dag [op den dag, dat] God hemel en aarde gemaakt heeft", dat is, in wien en door wien alles gemaakt is, en zonder wien niets gemaakt is, — beteekent die werking welke door den Zoon geschiedt, van wien David spreekt: *Dit is de dag dien de Heer gemaakt heeft*," enz. — Zeer duidelijk heeft men hier eenvoudig eene ongegronde allegorische overbrenging, verder het gevoelen eener gelijktijdige schepping, maar geen woord van onbepaalde scheppingsperioden.

Van het groot aantal getuigen voor de scheppingsdagen in den gewonen zin, noemen we, om de enkele aanmerkingen, welke we er bij willen voegen, den H. Ambrosius, Theodoretus, en den H. Gregorius den Groote. Eerstgenoemde zegt *Hexaemeron*, Lib. II, cap. X, dat die tijd van 24 uren, hoewel ook den nacht omvattend, eershalve DAG wordt geheeten. We ontmoeten hier tevens eene eigenaardige verklaring van *hebdomada*, week, welke wij aanstonds, op den H. Augustinus terugkomend, zullen mededeelen. — Theodoretus spreekt *Quaest. in Genesin*, XV, XXI zeer bepaald van gewone dagen, en teekent aan, dat God den zevenden dag zegende, om te toonen, dat Hij dien dag niet onnuttig achtte om te scheppen, maar als geschikt bepaalde om te rusten. Hij,

die den anderen dagen zooveel eer had aangedaan met er iets op te scheppen, wilde den zevenden dag zegenen, en ter aanwijzing stellen, dat het scheppingswerk voltrokken was. — In denzelfden zin spreekt de H. Chrysostomus, die in zijne uitlegging op Gen. I herhaaldelijk blijk geeft, dat hij aan geene andere dan gewone dagen denkt. — De H. Gregorius de Groote houdt (*Moral. in Job*, Lib. XXXII, cap. XII) de zes dagen klaarblijkelijk voor gewone dagen, maar is van gevoelen, dat God alles, wat de *substantie* betreft, gezamentlijk heeft geschapen, en op elk dier dagen de dan vermelde schepselen in 't bijzonder, *in specie*, heeft voortgebragt; de gewone wijze, waarop men de teksten die van eene *gelijktijdige* schepping aller dingen spreken of schijnen te spreken, met de bijzondere formeringen der zes dagen overeenbrengt.

Wat we tot hiertoe behandelden, zal, meenen we, niet ondienstig zijn, om te beter het gevoelen van den H. Augustinus te kennen, en op zijne regte waarde te schatten. Zoo men nu bepaald zou willen zeggen, wat hij dan eigenlijk van de scheppingsdagen houdt, blijft dit nog altijd moeijelijk. Hij zelf vooreerst is niet zeer klaar in zijne voorstelling, en waarschuwt telkens, dat men hem niet verkeerd versta; ook is hij niet zeker van zijne uitlegging, en erkent uitdrukkelijk, dat er welligt voor zijne figuurlijke opvatting eene meer eigene en betere uit te denken is; ook wil hij niet beweren, dat geene andere verkieselijker verklaring dan de zijne gevonden kan worden [1]). — Spreekt hij, opdat zijn begrip

1) „Quisquis aliam requirit in illorum dierum enumeratione sententiam, quae non in prophetia figurate, sed in hac creaturarum

eener gelijktijdige schepping niet met de zes dagen in tegenspraak kome, *de civ. Dei* L. XI, 30, en dikwijls, van „één dag, zesmaal herhaald": hij bedoelt welligt met die zonderlinge overeenbrenging, wat de H. Ambrosius ter hierboven aangehaalde plaatse van velen zegt: dat zij daarom eene week een dag noemen, wijl het altoos één dag is die in zich zelven wederkeert, welks cirkelloop met de week wordt afgesloten. Verklaart hij *de Gen. ad lit.* L. IV, c. 27, dat, naar hij meent, onze weekdagen wel op de scheppingsdagen gelijken, maar er ook veel van verschillen: het is vooreerst om het eigenaardige der drie dagen, toen er nog geen zon was; ten andere, wijl hij die zes dagen niet zoo streng onderscheiden wil hebben, om het door hem gedurig herhaalde: *creavit omnia simul*; alsmede in gevolge zijne (door Maupied overgenomen) mystieke uitlegging dier dagen; en nog wegens zijne gemaakte onderstelling, dat God alles deels in die onzigtbare dagen (dien zesmaal herhaalden éénen dag,) *invisibiliter*, *potentialiter*, *causaliter*, *seminaliter* heeft geschapen (L. VI, c. 6); deels in die er bijgevoegde dagen, door hem even te voren (c. 5) de bekende zonnedagen genaamd, waarin God, nu niet alles tegelijk, maar elk ten zijnen tijde scheppend [1]), tot heden toe dagelijks werkt al wat er in den tijd uit die eerste oorspronkelijke omwindselen ontwikkeld wordt [2]).

---

conditione proprie meliusque possit intelligi, quaerat....; neque enim ita hanc confirmo, ut aliam, quae praeponenda sit, inveniri non posse contendam." De Gen. ad lit. L. IV, c. 28; cf. Retract. II, 24.

1) "Quando jam non (omnia) simul, sed suis quaeque temporibus creans".

2) "In qua distributione operum Dei, partim ad illos dies invisibiles pertinentium, in quibus creavit omnia simul, partim ad

Uit deze en dergelijke nog ingewikkelder voorstellingen zou men, we bekennen het gaarne, ligtelijk kunnen opmaken, dat de H. Augustinus zekere langere tijdperken, *temporalia spatia*, voor de wording der dingen aanneemt. Hier volge eene plaats van dien aard (*de Gen. ad lit.* L. VI, c. 11) tot een voorbeeld. Daar poogt hij, naar zijne lezing en opvatting van Gen I, 3: „*requievit ab omnibus operibus suis quae inchoavit Deus facere*" [1]), overeen te brengen, hoe de schepping aller dingen én voltooid én begonnen kan heeten, en zegt: én op zekere wijze voltooid én op zekere wijze begonnen zijn nu die dingen, welke God aanvankelijk, toen Hij de wereld maakte, alle tegelijk schiep, om in volgende tijden ontwikkeld te worden; voltooid, wijl ze in hunne eigene naturen, waarmeê zij den loop hunner tijden volbrengen, niets hebben wat in hen niet als grondoorzaak (*causaliter*) gemaakt is; begonnen, wijl er als eenige zaden van het toekomende waren, welke door verloop van tijd op gepaste plaatsen uit het verborgen in het openbaar moesten uitkomen" [2]). De H. Augustinus echter heeft nog een ander bezwaar, hoe namelijk de woorden van den H. Joannes (V, 17): „*God werkt nog altoos*" met zijn rusten of ophouden van al zijn werk kunnen zamengaan. Daarom

---

ipsos appositos, in quibus operatur quotidie quicquid ex illis tanquam involucris primordialibus in tempore evolvitur, si non importune atque (neque) absurde Scripturae verba secuti sumus, quae nos ad haec distinguenda duxerunt, cavendum est", etc.

1) De Vulgaat heeft: "..... cessaverat ab omni opere suo, quod creavit Deus ut faceret."

2) "..... consummata quidem, quoniam nihil habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit: inchoata vero, quoniam quaedam erant, quasi semina futurorum, per seculi tractum ex occulto in manifestum locis congruis exerenda."

welligt kunnen dergelijke plaatsen, als de aangehaalde, nog anders genomen worden. Om het *creavit omnia simul*, moet alles en algeheel op eens geschapen zijn, althans *causaliter*, *seminaliter*; de zes dagen zijn wel slechts één dag, zesmaal herhaald, maar we hebben die voor ons traag begrip, en voor de geestelijke verheffing noodig, en ze melden ons het te voorschijn treden der dingen in hunne eigene naturen en vormen. Daar God echter tot heden toe werkt, is er nog altoos ook eene ontwikkeling der kiem, kern, elementen, zaden, grondoorzaken, door den Schepper oorspronkelijk in de dingen gelegd. — Voor deze opvatting pleit, onder andere meer of minder heldere plaatsen, ook deze, l. c., cap. 10: „Doch anders is dit in het Woord Gods, waar die dingen niet gemaakt maar eeuwig zijn. Anders in de elementen der wereld, waar alle tegelijk gemaakte dingen toekomend zijn. Anders in de dingen, welke naar de tegelijk geschapen oorzaken, nu niet alle tegelijk, maar elk op zijn tijd geschapen worden; waaronder, evenals het ontsproten gewas, ook Adam, reeds uit leem gevormd en door Gods aanblazing bezield. Anders in de zaden, waarin weder de oorspronkelijke oorzaken als herhaald worden, van de dingen genomen, welke naar de eerstgeschapen oorzaken ontstaan waren, gelijk het kruid uit de aarde, het zaad uit het kruid. In dit alles ontvingen die nu gemaakte dingen de wijzen en werkingen van hunnen tijd, toen zij uit de verborgen en onzigtbare betrekkingen, welke in het schepsel bij wijze van oorzaak schuilen, in zigtbare vormen en naturen te voorschijn traden, zooals het kruid op de aarde ontsproten, de mensch tot eene levende ziel geworden, en zoo met al het overige, hetzij gewassen of dieren, tot die werking van God behoorende, waarmede Hij tot

nog toe werkt. Doch ook die dingen dragen als andermaal zich zelven onzigtbaar met zich in zekere verborgene voortbrengingskracht, welke zij uit die eerste beginselen (*primordiis*) hunner oorzaken hebben, waarin ze bij de schepping der wereld toen het dag werd, gelegd zijn, voordat zij tot eene zigtbare gedaante hunner soort ontsproten" [1]). Meermalen, als *de Gen. ad lit.* L. VI, c. 5, 14, gewaagt de H. Augustinus van *temporalia spatia*; doch dit ziet op de wijze, zooals God thans naar de ingeschapen oorzaken werkt. In laatstgenoemd hoofdstuk stelt hij de vraag, *hoe* die oorzakelijke betrekkingen bij de eerste gelijktijdige schepping ingesteld zijn. Of zóó, gelijk wij thans zien, dat al wat van gewassen en dieren ontstaat, in zijne vormingen en wasdom elk naar zijn verschil van soort verschillende *tijdruimten* doorloopt; of wel zóó, gelijk men van Adam gelooft, dat ze zonder voortgaanden wasdom en op eens in hunne volheid gevormd zijn? En het antwoord is: men beschouwt ze het best als zóó geschapen, dat ze voor beide wijzen vatbaar zijn: én dat ze, tegen den thans gewonen loop der natuur, op eens hunne volheid kunnen hebben, én dat ze, gelijk nu in de gewone orde geschiedt, hunne tijdruimten doorloopen; want, zonder dit laatste, zou men, zegt hij, alles thans dagelijks in den tijd zien groeijen en gevormd worden *tegen* de er aanvankelijk ingelegde oorzaken in, wat ongerijmd is.

Men ziet, dat hij ook hier met de *spatia temporalia*,

---

1) „Sed etiam ista secum gerunt tanquam iterum seipsa invisibiliter in occulta quadam vi generandi, quam extraxerunt de illis primordiis causarum suarum, in quibus creato mundo cum factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis exorirentur, inserta sunt."

temporum spatia, nog geene onbepaalde scheppingstijdperken, maar de ingeschapen vatbaarheid der schepselen bedoelt, om én op eens, én bij tijdsverloop en groei tot de hun eigen volheid te komen. Zoo men de verschillende gezegden van Augustinus vergelijkt, komt men tot het besluit, dat hij het met zich zelf wel niet geheel eens is, maar toch het meest, al is het met minder duidelijke woorden, het gevoelen nadert van den H. Gregorius den Groote, en anderen; ook hij houdt eene eerste gelijktijdige schepping naar de *substantie*, eene verdere naar de verschillende dingen en ook van den mensch, elk op zijnen tijd en in zijn eigen vorm, gelijk zich alles noch altoos door Gods werking blijft voortzetten.

Voegt men hier de door Maupied uit *de civ. Dei* genomen plaatsen bij, des te minder mag men den H. Augustinus een *zeker* voorstander der *onbepaalde* scheppingstijdperken noemen; en te minder nog, als men let op hetgeen hij *de catechizandis rudibus* (cap. XVII) schrijft, waar hij bij de letterlijke opvatting dier dagen dadelijk weder de mystieke beteekenis voegt: „God heeft van den beginne sinds Hij hemel en aarde en al wat er in is maakte, zes dagen gewerkt en den zevenden dag gerust. De Almagtige had ook op éénen dag alles kunnen maken. Doch Hij had niet zoo gearbeid om te moeten rusten, toen „*Hij sprak, en het was gemaakt, Hij beval en 't was geschapen*"; maar om aan te duiden, dat Hij eens na zes tijden dezer wereld, op den zevenden tijd als op den zevenden dag, zal rusten in zijne Heiligen" [1]).

---

1) „-- ab initio mundi ex quo fecit Deus coelum et terram et omnia quae in eis sunt, sex diebus operatus est, et septimo die requievit. Poterat enim omnipotens et uno momento temporis omnia facere. Non autem laboraverat, ut requiesceret, quando

Zooveel is zeker, dat men van den eenen kant den H. Augustinus ten onregte als een verklaard voorstander der scheppingsperioden aanhaalt, en er nog met minder grond bijvoegt, dat *vele* kerkvaders zijn gevoelen deelen; van den anderen kant echter is ook de bewering te stout, dat er noch bij hem noch bij eenigen anderen vader een spoor van onbepaalde scheppingstijden te vinden is. Nogtans, tegen de zoo algemeene, zoo eenparige opvatting van de schriftwoorden in den zin van gewone zonnedagen, kan zelfs het zeker gevoelen van een enkelen vader niet het allerminste afdoen, laat staan, wanneer eene meening niet eens duidelijk, en daarbij zoo onwis en twijfelachtig wordt voorgesteld als bij den H. Augustinus. Van die zijde is er dus al zeer weinig gezag, om de scheppingsdagen niet voor onze gewone dagen, maar voor gansch onbeperkte tijdruimten te houden.

NOG EEN WOORD

OVER

DEN SINAITISCHEN CODEX.

De bibliothekaris der keizerlijke bibliotheek te Petersburg, Dr. Edw. von Muralt, heeft Tischendorf's groote

Dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt; sed ut significaret, quia post sex aetates mundi hujus, septima aetate tanquam septimo die requieturus est in sanctis suis. "

uitgave van het Sinaitische bijbelhandschrift voor eene menigte plaatsen van het N. T. met dien Codex zelven naauwkeurig vergeleken, inzonderheid die gedeelten, welke in het verwante handschrift van het Vatikaan ontbreken. Het resultaat van dit onderzoek was, dat hij op geene der door hem nagegane plaatsen ééne enkele vergissing heeft opgemerkt, wat namelijk de niet verbeterde tekstlezingen aangaat. Daar echter, zegt hij, achtereenvolgens een half dozijn verschillende handen gepoogd hebben, den oorspronkelijken tekst meer met den thans gewonen in overeenstemming te brengen, zoo ontstaat de vraag, of eene of andere verbetering niet van de eerste hand afkomstig is, die zich zelve corrigeerde. Zoo vinden wij, dat de ε, welke vóór de N in ΑΣΤΕRΑΝ Mt. XI [II], 2 ingeschoven is, denzelfden vorm en dezelfde inkt vertoont als de overige tekst, en niet van eene veel latere hand is, gelijk Tischendorf aangeeft, wijl de eerste hand meermalen den accusatief ΑΣΤΕRΑΝ heeft; doch ook den regelmatigen, ΑΣΤΕRΑ, geeft zij Ap. XI [II], 28. — Mt. XVII [VI], 1 had zij eerst ΔΙΚΑΙΟΣΤΝΗΝ geschreven, hetwelk naar Hebreeuwsch spraakgebruik „weldaad" beteekent, gelijk dan ook Josef, I, 13, niet „goed", maar „regtvaardig" genoemd wordt. De volgende handschriften hebben er ΕΛΕΗΜΟΣΤΝΗΝ, „aalmoes", voor gezet; in het Sinaitische is ΔΙΚΑΙΟΣΤ uitgeschrapt en daarboven ΔΟΣΕΙΝ, „gave", geschreven, en, naar Tischendorf beweert, door den eersten corrector; ons echter, zegt Dr. v. Muralt, en anderen, wien wij de plaats lieten zien, schenen schrift en inkt dezelfde te zijn als op de niet verbeterde plaatsen; — XXIII, 6 staat τὴν πρωτοκλισίαν, „de eerste aanlig-" of „zitplaats", van de eerste hand, en niet τὰς πρωτοκλισίας, wat de

prologomena als verschillende lezing opgeven. Desgelijks is ons Gal. IV, 14, Col. I, 19, Hebr. VIII, 3, 6, II Tim. II, 21, IV, 1, Tit. I, 16, II, 45, Philemon 7, I Petr. I, 24, Apoc. I, 9, III, 17, XI, 2, XII, 4, 13 de verbetering van de eerste hand waarschijnlijker dan van eene volgende; daarentegen schijnt ons Lc. XVI, 8, I Cor. VII, 13, II Thess. II, 16, Ap. III, 14 [1]) eene latere verbetering, en niet eene oorspronkelijke, gelijk Tischendorf meent.

Velen betreuren het daarom, merkt de Petersburgsche geleerde aan, dat ten minste de 135 bladzijden van het N. T. niet, gelijk de reeds in 1843 uitgegeven 43 bladzijden van het O. T., gefacsimileerd zijn kunnen worden.

Behalve de verkeerde Alexandrijnsche schrijfwijze van ι voor de diphthong, waarin overigens het handschrift zich geenszins gelijk blijft, komen er zulke in 't oog vallende fouten tegen den zin en vooral zulk eene menigte zinstorende uitlatingen voor, dat men wel moet aannemen, dat de schrijver of schrijvers geen Grieksch verstonden. Zoo staat Mt. IV, 21 [24]: „zij bragten ziekten bevangenen" voor „met ziekten bevangenen"; V, 19 ontbreekt de tegenstelling: „maar wie het doet en leert" enz.; IX, 15: „doch de dagen zullen komen, dat de bruidegom van hen zal weggenomen worden"; Lc. XXIV, 5 [51]: „en Hij werd ten hemel opgevoerd", wat echter in de Akten niet gemist wordt. In de Apokalyps ontbreekt in de optelling der brieven die aan de Sarden, en der stammen die van Symeon. In zulke uitlatingen kan men

---

1) Of al deze aanhalingen juist zijn, kunnen we natuurlijk niet vergelijken; naar de onnaauwkeurigheid der vorige citaten te oordeelen, hebben we reden om er aan te twijfelen. Tit. II, 45 is zeker verkeerd.

zeker geene kettersche bedoeling, maar slechts eene vergissing der schrijvers zien. Hierdoor worden de eigenaardige lezingen voor het verwijt behoed van willekeurige verbeteringen te zijn, gelijk Origenes er zich soms veroorloofde, die bijv. Jo. I, 28 Bethabara voor Bethanië schreef. Zoo heeft alleen het Sinaitische handschrift Lc. XXIV, 13, in plaats van 60, 160 stadiën, gelijk het met den afstand der plaats Amwas (Emmaus) van Jernsalem overeenkomt [?]. In de meeste gevallen echter stemt deze Codex met den Vatikaanschen tegen alle andere overeen. Zoo geven alleen deze twee het slot van Marcus niet, wat reeds Basilius en Hieronymus voor een kenteeken der oudste handschriften hielden; desgelijks ontbreekt bij deze twee alleen in den tekst Eph. I, 1: „te Ephese". Deze twee alleen hebben de door Eusebius omstreeks het jaar 331 ingevoerde kapittels niet, en moeten dus vóór dien tijd geschreven zijn, doch na Origenes, die den Brief van Jacobus, en van Judas wel aanhaalde, doch niet voor kanoniek erkende. Ook kunnen zulke kostbare perkament-handschriften, waarvoor verscheidene honderden dierenhuiden noodig waren, en daarbij de arbeid van zoovele schoonschrijvers gevorderd werd, bezwaarlijk vóór het einde der vervolgingen, het jaar 251 of 311, vervaardigd zijn; verder weet men, dat de papyrus-handschriften eerst in het begin der IV^{de} eeuw op het steviger perkament werden overgebragt, gelijk bijv. met de bibliotheek van Pamphilus te Caesarea geschied is.

De Sinaitische bijbel is derhalve van groote waarde ter bekrachtiging der anders tot nog toe geheel eigenaardige, en op zich zelf staande lezingen van den Vatikaanschen codex; met de veelvuldige schriftuurplaatsen, door Origenes, den grootsten bijbel-criticus der oudheid,

aangehaald, stemmen deze beide codices het meest overeen, en bieden ons den oorspronkelijken tekst der *derde* eeuw. Hooger op kan men moeijelijk komen, daar de vroegere kerkvaders slechts bij de 1400 verzen van de 8931 des N. T^{s}. en die niet volledig, of wel enkel uit het geheugen aanhalen, en het hoogst onwaarschijnlijk is, dat er, wegens het gebrekkige papier, waarop men oorspronkelijk schreef, oudere handschriften zullen gevonden worden.

Prof. Tischendorf verdient, zoo besluit Dr. von Muralt, den dank aller bijbelvrienden voor de bekendmaking van het kostbare Sinaitische handschrift. Aan het grootere publiek kunnen de resultaten er van slechts door eene overzetting voor oogen gelegd worden, welke echter, wegens de herdachte schrijffouten en uitlatingen, aanvulling en verbetering door middel van Origenes en den Vatikaanschen codex noodig heeft. Zulk een arbeid heeft de Petersburgsche bibliothekaris, naar hij berigt, reeds voltooid en zal hij eerlang in 't licht kunnen geven [1]).

---

1) Zie Dr. Heidenheim's *Deutsche Vierteljahrschrift*, N°. VI, S. 193 ff.

DE EVANGELIESCH-CONFESSIONELE PREDIKANTEN-VEREENIGING,

OVER DE

NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

„Op den 30 April 1862 werd te Utrecht eene vergadering gehouden van leeraren der Nederlandsche Hervormde Kerk, die zich op Evangelisch-Confessioneel standpunt vereenigden, ten einde te beraadslagen over de vraag, wat in den toestand, waarin die Kerk in dezen tijd verkeert, te doen staat voor hen, die op grond van het Evangelie met hare belijdenis instemmen.

„Op die vergadering werd eene Commissie benoemd, ten einde een verslag op te stellen, bevattende eene uiteenzetting van de beginselen der evangelisch-confessioneelen en eene zamenvatting van de wenschen die daaruit voortvloeijen, ten aanzien van den hedendaagschen toestand onzer Kerk.

„Die commissie, bestaande uit de BB.

J. J. van Toorenenbergen, pred. te Vlissingen.
P. D. Schouw Santvoort, „ „ Arnhem.
J. C. Verhoeff, „ „ Utrecht.
J. W. Felix, „ „ Nieuwe Tonge, (thans te Katwijk a. d. R.).
H. van Strien, „ „ Bennekom.
J. H. Gunning Jr., „ „ 's Gravenhage.
L. Tinholt, „ „ Haarlemmermeer,

heeft in eene eerste zamenkomst, na uitvoerige beraadslaging, aan een harer leden opgedragen een resumé op te stellen, waartoe de overige leden schriftelijk hun advies zouden zenden, om dit op de in 1863 te houden vergadering van predikanten ter tafel te brengen. Dit stuk gereed zijnde werd eerst door rondzending van afschriften aan de beoordeeling van de andere leden der Commissie onderworpen, en vervolgens, in eene tweede bijeenkomst van de Commissie, in zijne onderdeelen ten onderwerp van discussie gesteld, en daarna, naar aanleiding van de resultaten dier discussie, door den steller nog eenmaal bewerkt, om alzoo te dienen op de vergadering, die opgeroepen werd tegen den 28 en 29 April 1863."

„Dien ten gevolge werd op genoemde dagen te Utrecht eene tweede bijeenkomst gehouden van predikanten, op evangelisch-confessioneel standpunt staande" [1]). Gezegd

---

1) Op de presentielijst komen, behalve de zeven reeds genoemde, de volgende 61 namen voor: W. Astro, predikant te Amerongen; G. Barger, Utrecht; H. C. Bervoets, Ridderkerk; J. H. Bösken, Utrecht; G. G. van den Broeck, Leyderdorp; A. W. Bronsveld, Ophemert; J. D. B. Brouwer, Ede; S. H. Buitendijk, Harderwijk; W. van den Bijtel, Nunspeet; A. Couvée Az., Doesborgh; J. Cramer, Charlois; H. W. Creutzberg, Blaauw Kapel; L. H. F. Crentzberg, Zeist; P. Deetman, IJsselmuiden; I. J. Dermout, hulpprediker te Austerlitz; Joh. Drost, predikant te Goes; Jb. Eigeman, Zevenbergen; J. C. Eykman, Bruchem c. a.; A. van der Flier, Broek op Langend.; G. A. Fijnvandraat, Zwartsluis; L. de Geer, Doesborgh; D. Gildemeester, Utrecht; E. B. Gunning, Overlangbroek; K. G. F. H. Ham, Berkenwonde; F. C. van den Ham, Utrecht; H. Hasselman, Schraard; O. G. Heldring, Hemmen; H. A. Laan, Zegveld; P. J. R. Laan, Hoenderloo; J. A. P. Ris Lambers, Maasslnis; G. H. Lamers, Scherpenzeel; E. H. van Leeuwen, Vreeland; A. D. Thuyn de Ligny, Veen; F. P. L. C. van Lingen, Zetten, c. a.; J. M. Loois, Woerden; J. C. Steenbakker Morilyon Loysen, Bodegraven; F. C. Magendans, Eemnes Buitend.; A. Meerdink, Schevcningen; W. Mense, Voorthuizen; F. W. Merens,

Rapport is in die vergadering voorgelezen, bedisc ussiëerd, en onder eenige hieruit voortvloeijende wijzigingen door het 68-tal globaal goedgekeurd.

Wat wordt er nu in dit zoo wel gewikt en gewogen, door allen goedgekeurde rapport aangaande den toestand der Nederlandsche Hervormde kerk getuigd. We lezen vooreerst aldus:

„Niet één, niet twee punten harer belijdenis worden betwijfeld, — omtrent zeer vele en daaronder cardinale punten heerscht twijfel en strijd in de Nederlandsche Hervormde Kerk. - - - Ja zelfs, niet alleen worden vele en ook cardinale punten betwijfeld, — maar het geheele gebouw der Hervormde, ja der Christelijke belijdenis, de grondslagen waarop de Kerk in het algemeen, waarop de Hervormde Kerk ook voor zich rust, worden geschokt. Een storm vaart over de geheele Kerk, — neen, eene aardbeving heeft zij tot in hare fundamenten te doorstaan."

„Wat is nu, vragen de 68, onze roeping als evangelisch-confessioneele Hervormde Christenen in deze dagen, nu het niet alleen de vraag is, welke deelen der confessie evangelisch zijn, maar ook wat het Evangelie zelf is? Van het juridisch-confessioneele, dat de geheele belijdenis altijd moet handhaven als ontwijfelbaar gegrond op het onbetwijfelbaar Bijbelwoord, kan hier geene sprake zijn,

---

Vlissingen; Th. J. Montijn, Doorn; Jb. Moulijn, Gouderak; J. C. K. Nonhebel, 's Graveland; P. A. J. Noordink, Makkum; N. Osti, Delfshaven; G. A. Rademaker, Hattem; L. J. van Rhijn, Wassenaar; J. J. Richard Jr., Zeist; J. H. L. Roozemeyer, Vleuten; F. L. Rutgers, Zoesterberg; H. C. G. Schijvliet, Hilversum; H. F. W. van Straaten, Elst (prov. Utr.); G. J. Sijpkens, Sexbierum; W. Sijpkens, Loosduinen; A. W. L. Talma, Angeren; L. Tiddens Schoonrewoerd; J. E. van Toorenenbergen, Lienden; P. A. va Toorenenbergen, Barneveld; W. F. Trip van Zoudtland, Hattem J. G. Verhoeff, Vaassen; E. F. H. Wolff, Klundert.

thands, nu niet alleen achter de overeenstemming van confessie en Bijbel, maar ook achter Bijbel en Evangelie zelve een vraagteeken wordt gesteld."

Allereerst dan, zeggen zij, is het hunne roeping, „*te zien* wat is; dat is, den tegenwoordigen toestand der Kerk niet te miskennen, maar integendeel tot eene juiste erkentenis te komen van haren toestand, zoo als die nu feitelijk eenmaal bestaat." --- „Die toestand is niet goed, niemand is er die dit loochent." -- „Er is niet alleen *strijd*, maar er zijn ook averechtsche en gedwongen toestanden"; er is, bij „onderling wantrouwen", „ook verwarring, ontevredenheid, dwang onder den naam van vrijheid, — een toestand in één woord, die drukkend als lood is, omdat die toestand in den strijd onzer dagen *niet past*. En van waar dit?"

Hierbij, is het antwoord, komt voornamelijk ééne, en wel deze omstandigheid in aanmerking:

„*Onze Nederlandsche Hervormde Kerk is en wordt nog voortdurend gereglementeerd, alsof zij in haar geheel, met alle hare leden en voorgangers, op den bodem éénér belijdenis stond.*

„En dat laatste is zoo *niet*."

Dit toonen de 68 nader aan, en leggen eenen toestand bloot, die, gelijk men zien zal, wel dubbel „averechtsch", „gedwongen", tegennatuurlijk en onhoudbaar mag heeten.

„Wanneer, getuigen zij, sommigen zich beklagen over grenzelooze verwarring, dan antwoorden anderen, dat die verwarring niet aanwezig is, dat integendeel eene vrij goede orde in onze Kerk heerscht, zij wijzen op een tamelijk goed gesloten geheel van reglementen, aan welker verbetering nog steeds wordt gearbeid.

„En zeker, die reglementen bestaan, — wij allen weten het.

„Welnu, — leg aan dat zamenstel van reglementen, eene algemeen erkende belijdenis ten grondslag, en zij zullen werkelijk in vele opzichten voortreffelijk mogen heeten en het getuigenis van zich geven, dat niet geheel te vergeefs zoovele krachten en talenten gedurende zoovele jaren aan dat reglementeeren zijn besteed geworden.

„Maar, — dat er feitelijk *geene* eenheid van geloof en leer bestaat, en toch de reglementen slechts op grond van die eenheid voortreffelijk zouden zijn, terwijl zij, bij gemis van die eenheid, niet alleen niet voortreffelijk, maar onhoudbaar en ondragelijk zijn, ziedaar eene der voorname hoofdbronnen van de tweedracht, het wantrouwen, het wederzijdsch veroordeelen, het dwingen en het verzet, dat zoo gedurig gezien wordt in onze Kerk.

„Onze kerkelijke organisatie, — het worde gezegd zonder bitterheid of hardheid tegen personen, alleen om de feiten te karakteriseeren, zoo als zij nu eenmaal zijn, — onze kerkelijke organisatie berust op een leugen, — namelijk op de onderstelling dat onze Kerk in haar geheel op den bodem *éénér* belijdenis zou staan.

„Van daar in de reglementen zelve en in de uitingen onzer kerkbesturen een oneindig *ja* en *neen*, een onophoudelijk *poneeren* in termen die onophoudelijk *negeeren*; zoo als dat bijv. ten top gedreven is in het onderteekenings-formulier der candidaten, hetwelk strikt verbindend is zonder aan iets te binden, — in de vertegenwoordiging der Kerk, die met al hare uitvoerige regeling de Kerk niet vertegenwoordigt, in het onlangs voorgesteld en wederom verworpen reglement op de kerkeraads-verkie-

zing, dat het recht der gemeente op die verkiezing volledig erkende en zoo volledig mogelijk besnoeide.

„Van dit onwaar fondament of beginsel, (van dit πρῶτον ψευδὸς,) is het uitvloeisel, dat handhaving en prijsgeving, — vrijheid en dwang, -- hand aan hand gaan in onze Kerk. De reglementen worden gehandhaafd; maar omdat aan die reglementen de grondslag der eenheid van belijdenis ontbreekt, zoo kan de belijdenis niet gehandhaafd worden, maar zij wordt prijs gegeven. Vrijheid is er voor elkeen om te verkondigen wat hij wil, omdat de belijdenis feitelijk is opgeheven; en dwang is er voor elkeen, om zich te gedragen alsof er eenheid van belijdenis ware." --

„De verbindende kracht der Hervormde belijdenis is van lieverlede verzwakt, totdat zij nul is geworden; -- dat *feit* moeten wij constateeren. — Maar juist omdat de verbindtenis aan de belijdenis niet officieel is opgeheven, die opheffing nooit formeel is uitgesproken; — juist omdat die losheid van de belijdenis al meer en meer is ontstaan, omdat de opheffing van hare verbindende kracht niet op eenmaal door eene openbare daad, maar van lieverlede en ongemerkt is tot stand gekomen, — juist daarom is er een schreeuwend gebrek aan overeenstemming (eene schreeuwende incongruentie) tusschen die belijdenisloosheid en de reglementen, die niet anders gemaakt konden worden dan in de onderstelling dat zij gemaakt werden voor de Nederlandsche Hervormde Kerk, welke door de reglementeerende besturen of personen niet anders mocht worden beschouwd dan als de voortzetting der oude Gereformeerde Kerk. — Dat die incongruentie dagelijks grooter wordt bij de dagelijks toenemende afwijking van de belijdenis, is natuurlijk."

Zoo wordt ons de toestand als *feit* voorgesteld; welk eene tegenstrijdigheid, spanning, welk eene worsteling van allerlei gistende elementen moet daar niet heerschen! Eene zoogenaamde „Kerk" *zonder* belijdenis, doch met een soort van bestuur, dat haar nog met verouderde, volstrekt niet meer passende reglementen, als zoovele slaafsche banden, bijeenhouden, „de desorganisatie organiseren" wil!.... Wat raad intusschen geven de 68, om dien onnatuurlijken toestand te verhelpen? Zij verklaren:

„Dat *ja* en *neen*, dat poneeren en negeeren, moet ophouden; - - het leidt tot dubbelhartigheid en onoprechtheid. Men spreke niet langer van handhaving, van bevordering, van voorstaan, — waar niemand tot iets wordt verplicht.

„Waar in de reglementen, die op deze onware onderstelling, op dit πρῶτον ψευδὸς, gegrond zijn, als vanzelf volkomen vrijheid gegeven wordt aan de leeraren der Kerk om te verkondigen wat zij goedvinden, daar wordt de gebondenheid aan de verkondiging dier leeraren, voor de gemeente, die *niet* goed vindt wat zij goed vinden, *tyrannie*. Den leeraar vrijheid te geven om de belijdenis te verloochenen en het gemeente-lid dat die belijdenis dierbaar houdt te dwingen om zich jegens dien leeraar te gedragen als jegens een voorstander der belijdenis, — dat is tyrannie." - - -

- - „Zijn de tijden alzoo, dat de leeraar *feitelijk* geheel vrij is in zijne verkondiging, de gemeente moet dan niet rechtens en feitelijk gebonden zijn aan dien leeraar en zijne verkondiging."

Daarom verlangen de 68, dat de reglementen met den tegenwoordigen toestand in overeenstemming worden gebragt, „en derhalve — niet de desorganisatie georga-

niseerd — maar der gemeente volkomen vrijheid gegeven worde tegenover de vrijheid der leeraren, — en aan elkeen vrijheid van keuze en van handelingen, bij het groot verschil van overtuiging, dat thands allerwege wordt aanschouwd." — Daarom streven zij naar het verkrijgen van „eene ware vertegenwoordiging der gemeente, naar vrijheid, openbaarheid, verbetering in de werking der kerkelijke besturen en in de waarborgen voor het hooger onderwijs."

Het 68-tal zet deze punten nog in eenige bladzijden uiteen, en eindigt als met eene bedreiging: „Volgens onze overtuiging kan door het in toepassing brengen van deze beginselen de toestand der Kerk dragelijk [nog maar dragelijk!] gemaakt worden, maar zou de volstandige weigering dergenen, die thands de Hervormde Kerk overheerschen, om in die richting te wandelen, er toe kunnen leiden dat velen genoodzaakt wierden zich te onttrekken aan de gemeenschap met kerkelijke besturen, die van dwang en onrecht geen afstand willen doen."

Na deze zamenvatting van de grieven der Evangeliesch-Confessionelen, hebben we ook het woord aan een hunner duchtigste bestrijders te geven. Vooreerst, wijl het billijk is, ook de wederpartij te hooren; ten andere, wijl we er de verdeeldheid der Protestanten te meer door leeren kennen; en ten derde, wijl men van die zijde aan het 68-tal tegenbedenkingen aanbiedt, welke meerendeels evenzeer tegen het gansche Protestantisme kunnen gerigt worden. Zien we dan wat Ds. J. F. Corstius, leeraar bij de Hervormden te Heerenveen, in zijne „*Waarschuwing tegen acht-en-zestig predikanten, zich noemende Evangelische confessioneelen*" [1]) ingebragt heeft.

1) Amsterdam, J. D. Sybrandi. 1863.

Hij stelt zich genoemde mannen met hun aanhang voor „in het verkeer met menschen die onder hun invloed staan, niet omdat zij vroom zijn, niet omdat zij zooveel prijs stellen op de Hervormde kerk, niet omdat zij uit overtuiging tot eenige rigting behooren, neen, alléén omdat zij gretig zijn om alle ongunstige geruchten op te vangen, gaarne bedillen en klagen, en zich steeds aan de zijde scharen van mannen, die zich beklagen over de Herv. kerk, haar bestuur en hare leeraars, in den tegenwoordigen tijd." Bij zulke menschen, meent hij, wekken mannen als de 68 „verdeeldheid, argwaan, wantrouwen, onverdraagzaamheid, revolutie, alles wat de kerk verscheuren kan."

Maar wat is er, vraagt hij nu, van de zoo hooggeroemde Confessionele vereeniging? „Zij vereenigt zich in de belijdenis. In welke? Dan eens is het *de bekende belijdenis onzer kerk*, dan weder de vereeniging in de *hoofdzaak* der belijdenis, eene vereeniging van mannen, die zich bewust zijn in de *hoofdzaken* in te stemmen met de belijdenis onzer kerk. Maar wat *hoofdzaak* en wat de *hoofdzaken* in die confessie zijn, daarvan zwijgt men. Ja, als men de genoemde predikanten een voor een kon onderzoeken, op elk punt van onze kerkelijke confessie, dan zou blijken, dat zij uitgesloten moesten worden met de predikanten, die zij als ongeloovigen veroordeelen."

Dat verwijt van *ongeloof*, door de Evangeliesch-Confessionelen aan anderen gedaan, werpt Ds. Corstius herhaaldelijk op hen zelven terug; immers zij zeggen niet *bepaald waarin* zij overeenkomen, in welke *confessie*; — de een houdt *dit*, de ander weêr wat *anders* voor *Evangeliesch*, en Evangeliesch-Confessioneel, „dat is een wassen neus". En dat ook die 68 zich niet aan den aard van het Pro-

testantisme, dat ontkenning, altijd voortgaande ontkenning is, kunnen onttrekken, blijkt o. a. uit dit gedeelte van het door hen goedgekeurde Rapport, waarin zij het doopsel voor onnut verklaren: „Wanneer, heet het, iemand heden ten dage aan den ligchamelijken doop de kracht toeschreef om de zonde, zij het ook maar de erfelijke, weg te nemen, — daar in de Hervormde Kerk tot klaarheid is gekomen de Evangelische waarheid, dat ligchamelijke plechtigheden geene geestelijke verandering te weeg brengen, zoo zou niemand het euvel kunnen duiden, dat zulk een uit het predikampt in de Hervormde kerk wierd verwijderd". Wijl ook zij, met al hun ijver voor het geloof, van de oude belijdenis afwijken, voegt Ds. Corstius hun toe: „Neen, raad der 68! gij kunt den dans niet ontspringen, gij zijt evenmin Gereformeerd, als de ergste ongeloovige, die gij in de kerk eene plaats betwist. Als wij onze kinderen *tot de Gereformeerde kerk* en niet tot den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes lieten doopen, even als de kamerling daartoe gedoopt werd, dan zouden wij ze niet door een der 68 gedoopt willen hebben."

Vervolgens merkt hij aan: De 68 zeggen: „dat achter Bijbel en Evangelie een vraagteeken wordt gezet." Dat vraagteeken beduidt dan zeker twijfel? „Maar wordt door de 68 dan nooit getwijfeld aan den *zin*, aan de lezing van den grondtekst, aan de vertaling, met name de Statenoverzetting? Toch spreken zij van „onbetwijfelbaar Bijbelwoord". Wat is dat? De geheele Bijbel? De Bijbel voor het grootste deel? welk deel? Wij waarschuwen tegen het Bijbelgeloof der 68, en zetten daarachter een groot ?."

Met alle reden mag Ds. Corstius die vragen doen maar hij ziet vermoedelijk voorbij, dat ze niet minder

tegen hem zelven, en tegen allen gelden die het leergezag der Kerk verwerpen en den Bijbel tot eenige kenbron verheffen. Hetzelfde moet men zeggen van hetgeen hij eenige bladzijden verder tegen de Evangeliesch-Confessionelen aanvoert: „Dat verderfelijk schermen met algemeenheden, met woorden, met klanken zonder iets te bewijzen, waardoor men de eenvoudigen in de gemeente zand in de oogen strooit, wanneer zal dat eens ophouden? De 68 spelen, gelijk duizendmaal geschiedt, met de vage uitdrukking *woord Gods*. De een houdt dit, de ander wat anders voor woord Gods. De een noemt de letter, de ander den geest der letter het woord Gods, en over den geest der letter is al weder verschil. Het ware woord Gods, dat van zich zelven getuigt, gelijkt het licht der zon, behoeft de protectie noch handhaving van de 68 mannen. Het zal voorspoedig voortgaan in elken strijd en Gods welbehagen doen. Het is een zaad dat eeuwig blijft, dat zijn zaaijers vindt en eene goede aarde om ter zijner tijd te ontkiemen, op te wassen en vrucht te dragen."

Wat de heer Corstius zelf hier van „het ware woord Gods" zegt, heeft in ons oog ook veel van „schermen met algemeenheden", met holle „woorden" en „klanken" die er ons niets naders van leeren. Indien het ware woord van zich zelve getuigt, gelijk het licht der zon, van waar dan buiten de Katholieke Kerk een zoo schreeuwend als eindeloos verschil, *wát* het eigenlijk toch is en *hoe* het te verstaan? Wat en waar mag dan dat zaad wel wezen, 'twelk eeuwig blijft en *hoe* vinden het de zaaijers? Dat blijft alles een raadsel. 't Zijn klinkende phrasen, niets meer!

De Heerenveensche leeraar vervolgt: „De 68 spreken van tyrannie, die de gemeente bindt aan het gehoor van

iemand, die spreekt wat hij goedvindt. Dat is weêr, verklaart hij, onwaarheid, laster, geschreeuw! In de groote steden, wie dwingt in de kerken opgepropt vol, waar de predikant optreedt, in de schatting der 68 een *ongeloovige*, die preekt wat hij goedvindt, vrij van alle gereglementeerde leerbanden der kerk? Daar tegenover; wie dwingt iemand uit de kerk te blijven, waar de Orthodoxe optreedt, waar meer leege stoelen en banken dan hoorders zijn? Of, keerom het voorbeeld, als gij wilt, nergens dwang! nergens iets van die beweerde tyrannie te bespeuren. 't Was vrijheid, geen tyrannie die in groote steden predikanten van allerlei rigting deed beroepen. Ieder gaat daar ter kerke waar hij wil, zendt zijne kinderen ter cathechisatie waar hij verkiest, laat zich aannemen door wien hij wil enz. enz. Ja, vrij gaat men naar de kerk der Lutherschen, Mennisten, Remonstranten, ook zelfs aan het Avondmaal bij de zoogenaamde dissenters. *Hoorvrijheid* behoeft niet geëischt [te] worden, want zij wordt gegund. Ook op dorpen, waar de ééne predikant „niet bevalt" gaat men naar de naburige gemeenten. Er zijn gemeenten waar, om het zoo eens te noemen, 10 wegloopen en 20 overloopen, met een winst dus van 10 hoorders. Dwang heeft nooit nog iemand tot een geloovige, wel velen tot huichelaars gemaakt. Dat begrijpen de helder- en christelijkdenkende predikanten zeer goed. Daarom dwingen zij niemand met een reglement in de hand, maar laten ieder over aan zijn „in den gemoede verzekerd zijn"." Ja, aan Ds. Corstius zijn vele predikanten bekend, die ontevredenen tot vrede aanmanen; - - die mild zijn in het consent geven tot doopen in andere gemeenten, enz. Ja, het huismiddeltje van logeren is niet zelden gebezigd om eene attestatie van lidmaatschap te bekomen

bij den meer orthodoxen leeraar elders. Maar, zegt hij, de 68 zullen wel nooit zoo iets doen, en hij schildert, niet zonder bitterheid, hoe *zij* het aanleggen.

Daar zijn er onder hen, verzekert hij, „die zonder naar den predikant der plaats, den *pastor loci*, om te zien, de vreemde gemeente insluipen om in eene afgehuurde zaal, quasi, bidstond te houden, maar die onder den schijn van te bidden zaden van argwaan strooijen, en de gemeente opzetten tegen de ongeloovige predikanten. Zij komen dan te gelijk ter sluiks godsdienstig onderwijs geven, loopen rond om kwaad te stooken, enz." En nu vaart de Friesche leeraar in deze reeks van verwijtende vragen tegen hen uit: „Doen de zoogenaamd *ongeloovigen* óók alzoo? Hebben de ongeloovige predikanten ook het reglement als een tuchtroede en banbliksem in de hand tegen hunne medestanders? Leven zij ook *ergerlijk*? Speculeeren zij ook met beroepen om de meest biedende gemeente aan te nemen? Teeren zij ook op den zak der geloovigen? Of toonen zij zich afkeerig van die zelfzucht, die hen een slaaf zou maken van de met aardsch slijk zalvende gemeente? Bidden zij ook om de kroon der martelaren? Speculeeren zij ook op het medelijden dat bedrukten, gesmaden weten op te wekken? Klagen zij ook over de tyrannie, welke menschen in den geest der 68 hun toewenschen en zouden laten gevoelen, wanneer zij dit vermogten? Bannen de ongeloovige leeraars ook met de tuchtwet in handen de zich noemende geloovigen uit, die de gemeensehap der aanbidding, der Godverheerlijking, der Avondmaalviering verwaarloozen, versmaden en door ruggespraak tegenwerken?"

Neen, zegt Ds. Corstius, die „helderdenkende" [of ongeloovige] leeraars oordeelen, dat zulke menschen zich

aan het herderlijk opzigt onttrokken, en zich *feitelijk* van de Hervormde kerk afgescheiden hebben. Op zulke menschen, voegt hij er bij, is niet te bouwen, zelfs niet door de 68, die zich ligt bitter zouden teleurgesteld zien, wanneer zij waanden, dat hunne presentielijst op de predikanten-vereeniging der Evangeliesch-Confessionelen eene aanbevelingslijst zou kunnen worden.

Hierop waarschuwt hij, en niet minder scherp, tegen eene andere klagt der 68, namelijk over beperkende bepalingen van pas-geëxamineerde kandidaten:

„Men moet bekend zijn met het onwaardig gedrag van *geloovige* kandidaten en van *geloovige* gemeenten, bij vakature, om de wijsheid dezer beperkende bepalingen te erkennen. Gewagen de 68 van deze bepalingen op eene afkeurende wijze als maatregel van tyrannie, zij zijn met de geschiedenis dier bepalingen dan of niet bekend, of zij zijn geestverwanten der onwaardig handelende kandidaten en gemeenten. Is het niet onwaardig, onchristelijk, oneerlijk, eene gemeente zoolang vakant te houden door quasi-beroepen, waarop men vooruit weet *bedanken* te ontvangen, tot dat de *geloovige vrome kandidaat* „uit den dop komt" om hem *terstond* te beroepen? Handelde niet menige gemeente der *geloovigen* alzoo, nadat men een 30tal *ongeloovige* kandidaten had laten overkomen van heinde en verre, zonder zich te bekreunen over de afschuwelijkste misleiding, teleurstelling, geldelijke schade en pijnlijke grieven, die hopende kandidaten aangedaan? Moet men dan niet waarschuwen tegen de 68 predikanten, die eene bepaling veroordeelen, welke wijsselijk perk stelt aan deze afschuwelijke handelwijze van kerkenraden en gemeenten, die dat alles doen „*in den Heere*"?"

Zoo we den Heerenveenschen leeraar willen gelooven

wat dit zijn getuigenis over kwade praktijken betreft, we begrijpen daarentegen niet, hoe hij de nu volgende uitdaging durft doen:

„De 68 willen hulp verleenen aan de gemeenteleden, die zich niet voegen kunnen om der consciëntie wille in de bediening van leeraren „die *den Zaligmaker der gemeenteleden verloochenen*". Dat moet, merkt hij aan, den indruk maken, alsof dat: „*der gemeenteleden*" er niet bijstond. Maar door dit toevoegsel wordt de schrikwekkende phrase louter *wind*. Den Zaligmaker zoo als niet *de*, maar *enkele* of *vele* gemeenteleden belijden, door leeraren verloochend, omdat zij dien Zaligmaker niet erkennen voor den Zaligmaker volgens het *Evangelie*. De Zaligmaker der gemeenteleden. Wie is de Christus der gemeenteleden waarop gedoeld wordt? Wie, vraagt dan onze predikant stoutweg, wie die zich christen noemt ontkende ooit, dat Christus is de Zaligmaker? Waar is de loochenaar die doopt in Jezus naam, bidt in Jezus naam, Avondmaal houdt of bedient tot gedachtenis aan Jezus, waar is de verfoeijelijke huichelaar, die leeraar heet, bedienaar van het Evangelie, die dat alles doet, en toch den Zaligmaker verloochent? Noemt den naam van den loochenaar. Maar gij doet dat niet met uw 68. Gij kunt den oproerstorm aanblazen, haat aanwakkeren tegen de in uw oog *ongeloovigen*, en dat, nadat gij gebeden hebt, I Cor. XIII, II Tim. I en II hebt gelezen en gepsalmd, smeekende om *licht* en *waarheid* van boven van God den Vader der lichten!"

Deze booze uitval en uittarting verraadt van wat geest Ds. Corstius is; hij behoort wel tot het legioen van predikanten, hetwelk niet in de waarachtige godheid van Christus, onzen Heer, gelooft, en hiermede van zelf

's menschen waarachtige verlossing loochent. Onbekend toch, om iets te noemen, kan hij niet wezen met de ongeloovige leer van een Scholten, de Groninger school, den *Evangelie-Spiegel*, en van heel de moderne theologie. De meer orthodoxen willen, en juist op grond der H. Schrift, slechts van eenen Zaligmaker die mensch-geworden God, Godmensch is, weten, en kunnen onmogelijk in den Christus der ongeloovige modernen den Zaligmaker der menschen erkennen. Zij zien teregt, dat met zulk een Christus, die niet meer is dan een wijs, braaf mensch, de hoofdwaarheden van het Christendom geloochend worden. Inmiddels spraken die ongeloovige predikanten, en spreken er nog zoo bedektelijk en dubbelzinnig, alsof zij zijne godheid in den eigenlijken zin belijden en verkondigen. Dezulken zijn, al is het niet voor de pas-gekomen *onchristelijke* modernen, voor alle geloovigen aller eeuwen werkelijke loochenaars van Christus den *Zaligmaker*, en mogen op gezag van Ds. Corstius voor „verfoeijelijke huichelaars" gehouden worden. Overigens zijn zulke stout voorgestelde vragen van die lang-versleten, onbeschaamde bravaden, waaraan men zeker ongeloovig slag van lieden kent.

Genoeg reeds hebben we aangevoerd, om te weten, wat de Evangeliesch-Confessionelen zijn, wat zij willen, en wat men tegen hen inbrengt. 't Is eene aaneensluiting van een aantal meer orthodoxen tegenover het toenemend ongeloof der moderne theologie; 't is eene verdediging, zij het dan ook, gelijk men hun verwijt, met bijoogmerken, 't is toch eene verdediging van eenige Christelijke waarheden welke het Protestantisme aanvankelijk nog beleed, tegenover de onchristelijke vrijgees-

terij, waartoe het zich thans allerwege ontwikkeld heeft.

Het verdient echter opmerking, dat, hoe strak bovengenoemde Confessionelen en hunne bestrijders tegen elkaâr overstaan, beiden toch gelijkelijk van eene Kerk spreken die nog altoos moet gevormd worden. De eersten schrijven in hun verslag: „De *onvolmaaktheid*, met alle hare gevolgen, — ziedaar wat wij zien aan de Kerk, zoo als zij is te dezen dage. Hare eenheid openbaart zich niet op volkomen wijze; de kerkvorm, waaraan *elk* oprecht Christen zich aansluiten *moet* en gewis aansluiten *zal*, is niet daar; het wezen der Kerk wordt nergens in een volmaakt daarmede overeenstemmenden vorm naar buiten geopenbaard." — De leeraar van Heerenveen sluit zijne „Waarschuwing" aldus: „De dusgenoemde Hervormde kerk zal de kerk, de vrije, zich telkens heerlijker ontwikkelende en *vervormende* kerk worden, de kerk, welke de telkens volkomener en zuiverder uitdrukking is van den haar inwonenden geest van Christus."

Die *kerk*, welke nog niet bestaat, nog altoos *worden* moet, zich nog door de vooruitgaande individuen moet vormen, is, merken wij ten slotte aan, een echt Protestantsch begrip, en geheel in overeenstemming met hetgeen het Protestantisme van de *godsdienst* gemaakt heeft, of heeft willen maken, namelijk iets geheel *subjectiefs*! Doch de godsdienst, — het werd zoo menigwerf in dit maandschrift aangetoond, — is niet zekere subjectieve gewaarwording, zeker aldoend ik, 'twelk men óf geloof, óf idee, óf gevoel, óf zelfbewustzijn noemt, en waaruit dan de Kerk, dat is, de maatschappij der maatschappijen, en bijgevolg alles wordt voortgebragt! Zoo toch maakt de mensch zich tot spil der geheele

wereld, stelt zich voor Christus in de plaats, wordt antichrist. Neen, de godsdienst is maatschappij, is orde of eenheid van personen tot in haar diepste wezen, zoodat *Kerk* of bovennatuurlijke maatschappij, van *godsdienst* niet verschilt en slechts de verschillende opvatting is derzelfde zaak. *Godsdienst* zegt ons de *natuur* dier maatschappij; want daar de natuur eener zaak bijzonder blijkt uit haar doel, zoo wordt die maatschappij, welker laatste doel vereering en verheerlijking van God is, dienst van God of *godsdienst* geheeten; en daar de godsdienst niet eene voorstelling is zonder werkelijkheid, maar er God dienende personen zijn, zoo is zij tevens *Kerk*.

Er zijn dus niet, gelijk het Protestantisme leert, eerst geloovige individuen, die met elkander overeenkomen en wier overeenkomst dan de Kerk is. Het individu wordt uit de maatschappij geboren, niet de maatschappij uit het individu Zoo leert het de apostel Paulus zeer duidelijk, door ons in de Kerk de hoogere volkomenheid te toonen van de orde der maatschappij. Deze wordt in de oudheid, bij Grieken en Romeinen, en nog heden dikwerf vergeleken bij een levend gebouw, bij een groot mensch of menschelijk ligchaam, welks ledematen niet eerst afzonderlijk kunnen bestaan en bijeenkomen, om een ligchaam te vormen, maar die integendeel voortkomen en groeijen uit het ééne leven des ligchaams, en sterven, zoodra zij van het ligchaam gescheiden worden. Hetzelfde nu zegt de apostel van de Kerk of van de geloovigen. Zij zijn „één ligchaam en één geest", Eph. IV, 4; zij zijn een opgroeijende tempel, door bemiddeling van de apostelen en profeten gebouwd op Christus zelven, ald. II, 20; zij zijn ledematen van den in hen groeijenden en zich vervullenden Christus, ald. I, 22 v.;

die elkander behoeven en buiten elkander niet kunnen, I Cor. XII, 14 vv.; die daarom zich zelven niet georganiseerd en het ligchaam der Kerk gemaakt hebben; integendeel: dat heeft vóór hen Christus gedaan: „Hij heeft gegeven eenigen tot apostelen, eenigen tot evangelisten, eenigen wederom tot herders en leeraars, ter volmaking der heiligen tot het werk der bediening, tot (verdere) opbouwing van Christus' ligchaam, totdat wij allen (wij, alle menschen, alle volken,) tezamenkomen tot de eenheid des geloofs, en de erkenning van den Zoon Gods, tot volmaakten man, tot de mate van den vollen leeftijd van Christus", Eph. IV, 11—13; dat is, tot het einde der wereld, wanneer de Kerk, dat opgroeijend ligchaam van Christus, haren volkomen wasdom zal hebben verkregen.

Uit die Kerk alzoo ontstaat de geloovige en wordt door haar volmaakt. Want onmiddellijk na de beschrijving van dat steeds groeijend maatschappelijk organisme, geeft de apostel er (vs. 14) de bedoelde vrucht van aan: „opdat, zegt hij, wij niet meer door de golven heen en weêr geslingerde kinderen zijn, en rondgedreven door allen wind van leering; — maar, de waarheid in liefde volbrengend, in alle opzigten groeijen in Hem die het hoofd is, Christus"; en hij biedt dan op nieuw eene prachtige beschrijving van het groote ligchaam der Kerk.

Doch de ongeloovige modernen kennen evenmin als de meer geloovige orthodoxen eene Kerk zooals de apostel haar voorstelt. Voor de eersten is Christus geen menschgeworden God, hoe kan er dan van eene bovennatuurlijke, uit Hem voortgekomen maatschappij of Kerk spraak zijn? De orthodoxen belijden Christus' godheid wel, maar

verbeelden zich, Hem, *zonder eenige bemiddeling*, door de alleen-regtvaardigende geloofsakte te „grijpen". Geen van beiden derhalve, modernen noch orthodoxen, erkennen eene Kerk, welke reeds bestaat, de geloovigen voortbrengt en vormt, en aldus wasdom heeft; maar, gelijk de 68 spreken, de regte kerkvorm, „waaraan *elk* oprecht Christen zich aansluiten *moet* en gewis aansluiten *zal*, is niet daar", moet na zooveel eeuwen nog altijd komen. Hoelang intusschen zal men daarop nog moeten wachten?....

VERSCHEIDENHEDEN.

SCHANDELIJK UITEINDE VAN HET RONGEANISME.

Van het oogenblik af, dat Ronge, nu bijna 20 jaren geleden, in 1844 met zijn bekenden brief aan den bisschop van Trier, Mgr. Arnoldi, het eerste bewijs gaf zijner onkunde en onbeschaamdheid, tot de jongste algemeene vergadering, onder zijn voorzitterschap op den 24 en 25 October dezes jaars 1863 te Frankfort gehouden, was en bleef zijne loopbaan vol van zonde en schande; en de beweging, door hem en zijne handlangers gaande gemaakt, werd ook met hetgeen de Kerk uitwierp of van haar afviel, zoo geestelijken als leeken, onderhouden en gevoed; geen wonder derhalve, dat op de eerste plaats al de Christus-loochenaars haar allerwege met den luidsten bijval ontvingen.

Intusschen heeft het Rongeaansche schandaal veel bijgedragen, om de geesten te scheiden, en den toestand in de verschillendste betrekkingen tot klaarheid te brengen.

Wijl die beweging (in 1845) door hoogere, der Kerk vijandige kringen begunstigd werd; wijl professoren zonder geloof in den waan waren, gelijk zij het ook openlijk verkondigden, dat de Kerk door de nieuwe profeten in hare diepste grondvesten geschokt, en Duitschland geheel van Rome losgescheurd zoude worden; wijl het heirleger van dagbladschrijvers te Elberfeld, Maagdenburg, Frankfort, Leipzig, Breslau, Berlijn, als een drijfjagt tegen de Ultramontanen en Jesuïeten hield; meenden die afvalligen regt te hebben zich voor mannen te houden, die in Duitschland epoque maakten en aan den ingang eener nieuwe wereldeeuw stonden.

Te Leipzig en Stuttgart werden conciliën gehouden en de merkwaardigste besluiten genomen. Ter laatstgenoemde plaats dachten zij, bij goede sier aan den welvoorzienen disch de wereldgeschiedenis te maken. Reeds zagen zij alle kerktorens van Duitschland trillen en alle ultramontaansche burgten ineenstorten. Toen Dowiat, een der luidste woordvoerders, in October 1845 te Wiesbaden een horologie ten geschenke ontving, zeide hij: hij zou

den heeren wijzen, hoe laat het werelduur geslagen had. Één sloeg het in 1517, twee in 1789; wat nu het derde werelduur was, kon men daaruit ligt opmaken. De verbijstering was groot. Met weemoedig-klagende stem sprak Czerski den 25 October jl. over dien schoonen tijd: „Die geestdrift gaf grond tot de schoonste verwachtingen van het Duitsche volk; *wij vierden destijds den Palmzondag.*" De apostaat schaamde zich niet, zich en zijne bentgenooten met den Heer te vergelijken!

Spoedig echter nam de zaak een treurigen keer. De hooggeplaatste personen, door het zoutelooze raaskallen hunner beschermelingen zwaar voor de wereld gecompromitteerd, onttrokken hun verder hunne gunst; de geleerden, die de nieuwe apostelen luide hadden toegejuicht, zagen met schrik, dat zij zich bespottelijk gemaakt, en zich eene onuitwischbare vlek aangewreven hadden; ook de kortzigtige Protestanten, die aanvankelijk van die beweging alle heil voor hunne belijdenis verwachtten, begonnen in te zien, van welk een verachtelijken aard zij was. Toen de tooneelen in het Frankforter azijnhuis geheel ruchtbaar werden, was Ronge met zijn aanhang in de openbare meening van Duitschland geschandvlekt en verloren.

De nationale Kerk, waarvan men gedroomd en zooveel gesproken heeft, is niet tot stand gekomen. Ronge is haar patriarch niet geworden, maar heeft zich met zijne bijzit een geruimen tijd in het buitenland opgehouden. Ook Czerski ontving geen hoog ambt, gelijk hij het wenschte, maar is rondtrekkend predikant gebleven. Omstreeks 25,000 menschen hebben zich in gansch Duitschland tot vrije gemeenten bijeengevoegd, meest atheïsten. Ook is er bezwaarlijk eene enkele dier zoogenaamde vrije gemeenten te noemen, waar geene groote tweedragt heerscht.

Op godslasterlijke wijze liet Czerski zich op den 25 October over dat spoedig verval hooren: „Terwijl wij den Palmzondag vierden," durfde hij zeggen, „kwamen de priesters, de fariseën en schriftgeleerden bijeen, om in verbond met de voornaamsten des volks en in verbond met de hun dienstbare vorsten te beraadslagen, hoe men den Christus konde vangen. *Spoedig volgde de Goede Vrijdag.* Het werd immer stiller en stiller; de vrienden verlieten ons; dezulken zelfs, die door de geestdrift waren aan-

gegrepen, onttrokken zich in stilte aan den strijd en riepen: ik ken den mensch niet. Overal vijanden en bestrijders, tegenstanders en lasteraars; zelfs in onze gemeenten ging de moed verloren en de bezieling voor eene zoo groote zaak was vergaan. Het onde moest met geweld weder ingevoerd worden, de geest der verloopen eeuwen moest weder uit zijn graf opstaan.... Ook *heden is onze toestand nog niet veel beter*; onze bestrijders zijn magtig, en aan hunne zijde staan de magtigen dezer aarde, die over aanzienlijke stoffelijke middelen beschikken, over regten, welke ons ontbreken... Doch ons klein hoopje is niet verlaten, staat er niet zonder bondgenooten. Onze bondgenooten zijn: de helderheid der gedachte, de ondervinding en de wetenschap onzer eeuw, alle strevingen van dezen tijd. Daarom kunnen wij moedig ten strijde gaan *tegen den antichrist van den tijd.....* "

Wat snoevende grootspraak en wat snoode onbeschaamdheid! doch voor sommigen klinken zulke phrasen schoon, en die woorden werden niet zonder pathos gesproken. Voor een onbeschaafd publiek, zonder eenig geloof, vonden ze daverenden bijval.

Het werk van 1845 was mislukt, doch nog niet opgegeven. Het "kleine hoopje" zou nog eens een aanval beproeven; nog eens moest er een tijd van ergernis komen.

In 1844 en 1845 gold het den bisschop van Trier, in 1863 den bisschop van Mainz, Mgr. von Ketteler, die niet slechts met vaste hand het herstellingswerk zijner diocees voortzet, maar bij monde en in geschrifte een gezegenden invloed op geheel Duitschland uitoefent, en zich daarom reeds den haat van alle der Kerk vijandige elementen op den hals haalt.

Ook in dit jaar ontbrak het niet aan eenige afvallige priesters, en een aantal leeken, onder welke er waren, die reeds geregtelijke vonnissen beloopen hadden; verder half- of geheel-verongelukte wezens, en personen die met God en de menschen gebroken hadden [1]).

---

[1]) *Der Katholik*, waaraan we deze bijzonderheden ontleenen, noemt hier verscheidene personen met eenige toelichtingen, als: een publieken dronkaard, een vrachtrijder, een drukker en pamfletschrijver, een herbergier, een lustigen arbeider, een ter dood veroordeeld revolutionair en dergelijke.

Thans begunstigt hen niemand meer, die aan een goeden naam hecht, en zelfs de radikaalsten, hoe ook met dat snood bedrijf ingenomen, wachten zich wel, met de raddraaijers in te naauwe aanraking te komen. Ook is de beweging aanmerkelijk ingekrompen. Geheel Beijeren, Oostenrijk, Pruissen, alsmede Saksen en Wurtemberg willen van het Rongeanisme en de vrije gemeenten niets weten en de zaak is daar ter naauwernood meer bij name bekend. Slechts in de kleine Staten van Noord-Duitschland, vooral echter in het vrije Frankfort, en hier en daar in Midden-Duitschland kunnen die lieden zich staande houden en eenigermate doen gelden. Voor achttien jaren hield men „conciliën" te Stuttgart en te Leipzig, stelde zelfs op papier en met den mond verschillende kerkprovinciën zamen: in dit jaar echter bepaalden zich de schandalen bij Frankfort alleen. Ronge achtte het zelfs noodig, iets nieuws te beproeven: hij verklaarde zich en de zijnen voor „de partij van den godsdienstigen vooruitgang in Duitschland", en zocht aldus den tijdgeest te huldigen en te vleijen, die den vooruitgang in zijne banier voert en aanbidt. Doch Ronge heeft daarbij het program zoo onbeperkt uitgebreid, en den toegang derwijze voor de disparaatste elementen, voor Joden en Katholieken, voor Calvinisten en Lutherschen, opengesteld, dat zijne eigene sekte, bijv. de vrije gemeente te Frankfort, zich van hem losgemaakt, en tegen de algemeene vergadering dezer zonderlinge vooruitgangspartij geprotesteerd heeft. In het kerklokaal dezer gemeente zelve werden „voorlezingen over de lintwormen" gehooden! Maar ook de politieke vooruitgangspartij in Duitschland wil niets van de bemoeijingen en konventikels der Rongeanen weten; zelfs die partijbladen, welke nog voor jaar en dag alle laagheid en schandaal van dien troep tegen de Kerk toejuichten, hebben zich na de jongste gebeurtenissen met walging en afschuw van de gansche beweging afgewend.

Frankfort maakt nog eene uitzondering; dáár waren op den 24 en 25 October bij de 2000 menschen bijeen, welke de gemeenste taal en kwinkslagen met luid gejubel begroetten. Maar Frankfort is de hoofdstad van den Duitschen bond; daar breken de algemeene Duitsche kwalen uit; daar is onbeperkte vrijheid voor het kwade als voor het goede; alle soorten van vereenigingen voeren er de

geestbedwelming ten top. Daar leeft veel gepeupel, belust op schandalen. Zullen daar op een avond afvallige priesters tegen het celibaat uitvaren, en, gelijk zij aankondigen, de geheimen der ultramontanen ontsluijeren, dan komt men niet enkel uit Frankfort, maar van Offenbach, Bockenheim, Bornheim en de omliggende dorpen toegeloopen. Hoe erger schandaal, hoe liever, hoe luider bijval! Doch het overprikkelde publiek komt bij eene tweede vertooning reeds minder talrijk op; het wil afwisseling, en andere gebeurtenissen, zooals nu de Sleeswijk-Holsteinsche aangelegenheid, doet ook alle godsdienstige hervormers en vooruitgangsmannen weder even spoedig vergeten.

Hoe men ook de Rongeaansche beweging, van nabij of van verre, beschouwe, zij blijkt thans, na bijna twintig jaren, diep gedaald en tot zeer enge grenzen beperkt; de tweedragt is daar erger dan ooit, en meer dan ooit heeft zij noodig, door groote woorden en nieuwe phrasen aan zich te doen denken; geen intellektuele kracht, geen imponerend persoon treft men onder haar aan. Ronge heeft niet meer, als vroeger, het voorkomen van een elastieken dansmeester, een bronze tint ligt er over zijn verwelkt gelaat; ook Czerski, van oudsher bevreesd en weifelend, maakt nu al den indruk van een verloren proletariër. Tot welk een graad van laagheid die partij gekomen is, kan de reeds herdachte algemeene vergadering leeren, welke zulk eene algemeene walging heeft gewekt.

Het voorkomen dier vergadering (van den 24 en 25 October jl.) is het zonderlingste ter wereld; al wat er verschijnt, heeft zitting en stem, en de toegang is vrij. Daar zijn er uit alle belijdenissen, doch het meest uit het Jodendom; zelfs de onbeschaamde Frankforter straatjongens worden niet geweerd en zijn met den eigenlijken groven proletariër de meest welkome gasten. Zeer gaarne worden „vrouwen en meisjes" gezien; zeer velen waren er ook tegenwoordig en stemden ten slotte mede; ja hare stem, als van „de moeders der gemeenten" kan beslissend zijn. Op de tribune, waar Ronge, van de „oudsten" omgeven, voorzat, was niet de minste zweem van parlementaire welvoegelijkheid. De eene spreker zoowel als de andere sloeg slechts uit wat zulk een publiek kon verlustigen. Men hoore:

„Eene nieuwe wereldperiode is aangebroken, wij zijn hare groote profeten. Wij moeten den engelenburgt te Rome bestormen, het vatikaan afbreken, de priesterheerschappij omverwerpen. 't Is onze heiligste taak, den antichrist te bestrijden, die zich in den Paus, in het episcopaat en de priesterschap geïncarneerd heeft. Wij moeten Rome een vormelijken guerilla-oorlog aankondigen, zij, de Roomsche hiërarchie, moet vallen, of wij! Duitschland moet van Rome gescheiden, en er moet eene groote vrije Duitsche nationale Kerk opgerigt worden. Deze eerste algemeene vergadering der partij van den godsdienstigen vooruitgang vormt den grondsteen der groote nationale Kerk; want op Rome zal zij werken als een verzengende wind. Wij hebben predikers noodig, maar geen priesters, die de brug tusschen de gemeente en God willen wezen; weg dus met alle priesterseminariën! die buitendien niets zijn dan gruwzaam vernuftige folterkamers. Ook de school moet van de Kerk gescheiden; want geestelijken en regeringen werken elkaâr in de hand, om het volk dom te maken. De oorbiecht is dadelijk af te schaffen; want, zegt Czerski, 't is voor den mensch een hoon, zich voor een ander mensch op de kniën te werpen in de meening, dat hij de zonden kan vergeven. En dien smaad moet het Duitsche volk, dat edel weet te denken, van zich afweren. Doch millioenen onzer broeders smachten nog in die boeijen en weten niet wat te doen. Waarlijk, wij hebben geene missionarissen tot de heidenen te zenden, wij hebben in ons vaderland nog veel te bekeeren." Aldus de apostaat. En is dat alles zoo volbragt, de priesterschap ontmaskerd, dan, — zoo brult de vrachtrijder Ducat, — dan zullen de klokken der Duitsche domkerken, met milliarden opgebouwd, de Roomsche zwijmelheerschappij ter eeuwige grafrust luiden en hiermede voor de eerste maal aan hare eigenlijke bestemming beantwoorden. — „Wij moeten, schreeuwde Bösser, de hervorming degelijk ter hand nemen, niet enkel van onderen, maar ook van boven. Ook het Protestantsche dertighoofdige staatskerkedom is benevens den opperkerkeraad te Berlijn, — die hydra! — naar den hemel te verwijzen; ongeschikt en onnut is de Pruissische vooruitgangspartij, en de Duitsche regeringen zijn alle te zamen zoo door en door bedorven, dat het onzedelijk is, petities aan Duitsche rege-

ringen te doen. *Omverwerping van het bestaande is het eenige middel*, dat tot het doel brengt; zonder die radikale omkeering is er geene verbetering denkbaar; *„want al het bestaande is onzedelijk geworden."*

Hier is het reeds de waanzinnige die begint te spreken. Doch de president, en zijn raad, en inzonderheid de proletariërs zijn het met die revolutionaire bedoelingen geheel eens, en daverende bijval viel aan die dolle taal ten deel.

Ook Schenkel's *Allgem. kirchliche Zeitschrift* besluit haar berigt met deze afdoende trekken: „Ieder spreker declameerde over hetzelfde thema: Op! ten strijde tegen de veelhoofdige hydra, met afschuwelijken staart! Op! ten strijde tegen de papen, de volksverdrukkers, gewetenstirannen! enz., enz."

Zoodanige beginselen passen ook bijzonder goed bij het ruime geloofssysteem door Ronge opgezet: „Een groot idee is het, dat al meer en meer tot algemeen bewustzijn komt, het idee: er is slechts één God over alle kerken en alle volken. De volken hebben een tijd van kindschheid, jeugd en ouderdom. In den ouderdom handelt men naar grondbeginselen. Wij geven aan ieder het regt, *zelf zich de begrippen te maken van het oneindige naar de mate zijner kennis.* Vertrouwen wij daarbij op den reformatorischen geest der eeuw."

Met grootspraak en onkunde ging in deze vergadering de onbeschaamde leugen hand aan hand. Ronge verzekert, dat de Jesuïeten de gruwelen van den dertigjarigen oorlog willen hernieuwen, die buitendien door het concilie van Trente veroorzaakt is. Schmelz verklaart, dat het episcopaat uit eene scheuring is voortgekomen, welke in de derde eeuw tusschen de presbyters en dezer oudsten of opzieners ontstond, en waarbij de opzieners overwinnaars bleven. Czerski herhaalt nog eens de bespottelijkheid, dat de oorbiecht door Innocentius III is ingevoerd, en Struve laat andermaal de wet van het celibaat met Gregorius VII beginnen. Kerkgeschiedenis bestaat er voor zulke menschen niet; de waarheid vlugten zij als het vuur, en 't is volstrekt vergeefsche moeite, hunne afgezaagde beweringen teregt te wijzen.

Één omstandigheid kenmerkt nog bijzonder de hoofdpersonen dier vergadering, het onzedelijke namelijk wat hen aankleeft.

Ronge heeft vele jaren met eene vrouw doorgebragt, wier man nog op dit oogenblik leeft. Czerski had vóór zijn huwelijk grove onzedelijkheid ten zijnen laste; zij dan, en de waardige volgelingen, welke zij vonden, zijn op „de vrijmaking des vleesches" bedacht, en wedijveren, om de aan God gewijde deugd verachtelijk te maken. Op die vergadering werden niet enkel de „arme dienstmaagden van Christus", welke in Frankfort de algemeene achting genieten, laaghartig beschimpt; maar Struve sprak tegen het gebod der kuischheid in 't algemeen, en tegen het priestercelibaat in 't bijzonder. Zijne rede was wel, men vergeve ons het woord, het liederlijkste en het vuilste wat ooit van eene tribune vernomen is; die oude mensch heeft de allergewoonste regelen van welvoegelijkheid op het allergrofste geschonden. Beide dagen waren er véél vrouwen in de vergaderzaal bijeen; vrouwen zaten op de voorste rijen en op alle banken, en zonder blozen hoorden zij al die schaamteloosheden aan!... Eenigen van haar hielden gedurende de tusschenpoozen de kollekte en bragten het ingezamelde geld naar de tafel der tribune; ook werd aan alle aanwezige vrouwen, die aan de omverwerping der gehate Roomsche hiërarchie medewerkten, op voorstel van Ducat, een driemaal herhaalde *Vivat* toegebragt. 't Is overigens eene in Frankfort niet onbekende zaak, dat niet slechts Joodsche bankiers gelden ter beschikking hebben gesteld, om afvallige geestelijken te ondersteunen; maar daar heeft men ook vrouwen afgezonden, om aangewezen personen tot afval te verleiden!...

Uit hunne vruchten zult gij hen kennen.

Tot zóóverre is het met die beweging gekomen, waarvan Protestanten, ook hier te lande, zich zooveel voorspiegelden, en waarvoor zij de loftrompet hebben gestoken. Zouden zij zich nu niet schamen?... Tot zulk eene diepte van zedeloosheid verzonken, is het schandelijk Rongeanisme zijn uiteinde wel nabij; nog slechts een weinig tijds, en het zal, gelijk reeds zoo menige sekte, spoorloos verdwenen zijn.

KARAITISCHE HANDSCHRIFTEN.

De Russische regering is thans in 't bezit eener belangrijke verzameling van oude handschriften, welke van de Karaïten, dat is, van eene Joodsche sekte afkomstig zijn, die den Talmud en de rabbijnsche overleveringen verwerpt, en zich uitsluitend aan de letter der H. Schrift houdt; alzoo in dit opzigt geprotestantiseerde Joden. Twee Israëlitische broeders, gelijk we berigt vinden, Firkowick of Firkowitsch geheeten, zijn 30 jaren werkzaam geweest, om die verzameling bijeen te brengen. Eenige dier manuscripten zouden, naar men wil, van vóór Christus' geboorte gedagteekend zijn. In 1830 was het Abraham Firkowick tijdens zijn verblijf te Constantinopel gelukt, verscheidene Hebreeuwsche handschriften magtig te worden, wat hem hoop gaf, nog andere en oudere te vinden. Hij doorkruiste de Krim en den Caucasus, drong in vele synagogen, en dikwerf tot de geheime plaatsen door, waar de Joden in tijden van vervolging hunne boeken verborgen. Zoo bragt hij 124 verschillende handschriften bijeen, alle ouder dan die in de openbare bibliotheken van Europa te vinden zijn. Van dat getal zouden er 25 vóór de IXe en 20 vóór de X^{e} eeuw geschreven zijn. In 't geheel heeft men, in den vorm van rollen, 27 manuscripten van den Pentateuch, 27 verschillende exemplaren van het geheele O. Testament, 23 overzettingen van het O. T. in onderscheidene Oostersche talen; 272 Karaïtische en 523 rabbijnsche werken; 550 brieven en historische dokumenten; 722 grafsteen-opschriften en 300 plannen van oude vestingen in Nieuw-Rusland. — Ook Tischendorf, Dorn, Becker en andere geleerden zijn van gevoelen, dat geene bibliotheek in Europa zoo oude Hebreeuwsche HSS. bezit. Prof. Chwolson meent, dat al de boekverzamelingen der gansche wereld geen tiende deel rijk zijn alleen slechts van de (272) Karaïtische manuscripten welke de Petersburgsche bibliotheek thans bezit.

BEPERKING VAN HET VRIJ ONDERZOEK.

De aanzienlijkste leden der Anglikaansche kerk, erkennende, dat het vrij onderzoek hen tot de vernietiging bragt van allen

regel, van alle geloof, hebben hunne voornaamste godgeleerden verzocht, al de tegen eenige gedeelten der H. Schrift gerezen bezwaren door eene officiële uitlegging op te lossen. Ongetwijfeld zal het ongeloovige boek van den bisschop Colenso tot het nemen van dit besluit hebben bijgedragen. Het comité, met de leiding van dit werk belast, moet „den geloovige in het volle bezit van het begrip van Gods woord stellen", en bestaat uit den aartsbisschop van York, vijf bisschoppen, als die van Londen, Bristol, enz., lord Lyttleton, die het plan opgezet heeft, Walpole en anderen. De professoren in de godgeleerdheid aan de universiteit van Oxford en Cambridge, en eene menigte Anglikaansche doctoren, bisschoppen, hoogleeraars, predikanten, zullen aan dien arbeid deelnemen.

Wat de uitkomsten dier onderneming zullen wezen, is moeijelijk te zeggen; maar met zulk een maatregel voor noodig te verklaren, hebben de Anglikaansche godgeleerden zoowel den tegenwoordigen toestand der gevestigde kerk, als de leer van het vrij onderzoek openlijk veroordeeld.

HET VREDELIEVENDE ENGELAND.

Tot walgens toe hoort men het Protestantsche Engeland als een modelstaat roemen, en inzonderheid aan de Engelsche regering de eer toekennen, dat zij den vrede der wereld handhaaft; zij zelve ook herhaalde het meermalen in 't openbaar, dat zij voor de rust der wereld bezorgd is. Welk eene ironie! Engeland voor de rust der wereld bekommerd, en 't is Engeland juist, dat sedert jaren de beweging drijft en onderhoudt; 't is Engeland, dat door zijne schatten overal oorlog of oproer stookt, om nog grooter schatten te winnen; het vaderland der uit de reformatie zich ontwikkelende ongodisterij, dat de wereld bedriegt door eene matigheid, eene orde zelfs in 't kwaad, ten einde kwaad te kunnen blijven doen. Engeland voor den vrede der wereld bezorgd! Dat is geene veinzerij meer, dat is openbare hoon, der godsdienst en zedelijkheid aangedaan, bij het volle bewustzijn, dat de vijanden der maatschappelijke orde, bepaaldelijk van het middenpunt der orde, dat is, van

Rome, het volkomen zullen begrijpen en toejuichen. De man, die daar in Engeland aan het hoofd van het bestuur staat, heeft het daarom ook openlijk uitgesproken; heeft tegen den Paus de zijde des oproers gekozen, en het niet alleen met woorden verdedigd, maar het onder zijne hoede genomen; heeft aan alle tegen den vrede der wereld, bijzonder tegen Rome zamengezworen booswichten eene toevlugt verzekerd, om nieuwe plannen te beramen, en de draden der overal verspreide zamenspanning ter omverwerping der orde zaâm te houden, en naar den eisch der omstandigheden te bewegen.

Het is overbekend, wat de beruchte lord Minto voor jaren tegen Rome in Italië heeft gewoeld; wat in den jongsten tijd Odo Russell te Rome tegen de Pauselijke regering deed; wat Engelsche handlangers in Spanje, in Portugal niet ophouden te drijven. Nu weder bevestigen alle berigten de hatelijke rol, welke een Engelsche zoogenaamde zendeling, Ellis, in de omwenteling op Madagascar speelt. Te voren reeds had hij in Polynesië zeer ijverig handel en politiek met eene evangelisatie op zijne wijze gepaard; na verschillende reizen vestigde hij zich op Madagascar, waar de Katholieke godsdienst onder den vorigen koning begon te bloeijen. Thans zijn alle Katholieke instellingen en zendelingen bedreigd, en verkeeren in groot gevaar; Ellis, dit is het zachtste wat van hem getuigd wordt, is, zoo niet de medepligtige van de vijanden des Christendoms, dan toch zeker hun bondgenoot.

Hoeveel Engelsche kuiperijen van dien aard zijn er reeds aan 't licht gekomen! en dat egoïstische Engeland zou voor de rust der wereld bezorgd zijn: nog eens, welk eene bittere ironie!

„HANDBOEKJE VOOR DE ZAKEN DER R. K. EEREDIENST."

De achttiende jaargang van dit zeer gezochte „Handboekje" is bij onze uitgevers verschenen. Het is, als altijd, met de stiptste zorg bewerkt, en geeft in het eerste hoofdstuk zeer uitvoerig: het „*Roomsch Katholijk Kerkwezen* in het Koningrijk der Nederlanden",

en onze *„Overzeesche bezittingen"*. Het tweede hoofdstuk: „Statistieke, Financiële, Geschiedkundige en andere bijzonderheden, betreffende Kerkelijke Zaken", bevat verschillende Staten over de *bevolking*, en een „Kort overzigt van den *loop der bevolking* gedurende het *tienjarig tijdvak* van 1849—1859", dat tot alle statistieke bijzonderheden afdaalt. Verder vindt men hier verschillende Staten, welke de *Eeredienslen* betreffen, den Staat der Hooge-, Middelbare en Lagere Scholen, over 1860—1861", den Staat van het hier in 1860 „aanwezige aantal *instellingen* van *Weldadigheid*", met „toelichting", en den „Staat van de *bevolking* der *gevangenissen*" in 1861, insgelijks met „toelichting". Het derde hoofdstuk, verre het grootste, van bl. 291—548, getiteld: *„Legislatie of Staatsverordeningen*, in verband staande tot *Kerkelijke Zaken*", behelst eene „Tijdrekenkundige opgave der wetten besluiten en verordeningen, door het Nederlandsche Staatsbestuur uitgevaardigd, in betrekking tot de Zaken van de *Eeredienst*, het *Onderwijs* en het *Armwezen* in het algemeen en inzonderheid van die, welke het *Roomsch Katholijk Kerkgenootschap* betreffen, mitsgaders der daartoe betrekkelijke *regterlijke uitspraken*. 1862." Vooral dit gedeelte is, evenals in de vorige jaargangen, allerleerrijkst en bezwaarlijk door een dienstdoend geestelijke te missen; zóóveel verklaringen, beslissingen, bepalingen, uitspraken, waarvan hij voor het dagelijksch leven kennis moet dragen, komen er in voor.

Het gansche werk beveelt zich door degelijkheid en naauwkeurigheid aan; en de achttien jaargangen tezamen zijn een rijk *repertorium* voor al hetgeen de priester in zijne bediening over de zaken van de R. K. Eeredienst en wat er mede in betrekking staat, vooral bij voorkomende moeijelijkheden, te weten heeft.

EINDE VAN HET VIER EN VEERTIGSTE DEEL.